

РІДНИЙ КРАЙ

АЛЬМАНАХ ПОЛТАВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

№ 1 (34) 2016

ЗМІСТ

ПОЕЗІЯ

<i>Олексій Маслов</i>	3
<i>Ніна Гринь</i>	8
<i>Ольга Удовицька</i>	11
<i>Юлія Датченко</i>	14

ПРОЗА

<i>Микола Тютюнник</i> . Із вогневих рубежів (записки біженця)	16
<i>Марина Єценко</i> . У кафе	30
Поговори зі мною, Колю	32
Гриби із зеленого ящика	35

ДЕБЮТ

<i>Оксана Лихогляд</i> . Вірші	37
<i>Максим Рязанцев</i> . Вірші	38
<i>Сергій Завалко</i> . Вірші	41
<i>Марія Карп'юк</i> . Солдатику. <i>Оповідання</i>	42
<i>Анастасія Юник</i> . Зелена пожежа. <i>Новела</i>	44

ПУБЛІЦИСТИКА

<i>Сергій Шебеліст</i> . І стає маразмом «Навіки разом»: Братня любов і дружба народів – нове дихання старої технології Кремля	47
<i>Микола Тимошик</i> . Нащадок гетьмана Тараса Трясила похований у ніжинській Данині	50
<i>Володимир Калашиник</i> . Тет-а-тет з Аквітанією... та інші французькі враження. Бордо 1974–1976	58
<i>Тетяна Горицьвіт</i> . Колір граната	64
Материнські обійми	64

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

<i>Андрій Чуй</i> . Народні балади про кохання: поетика образів та символів	66
<i>Катерина Шахова</i> . Синтез документального та художнього у творі М. Тютюнника «Із вогневих рубежів (записки біженця)»	70
<i>Віра Мелешко</i> . Війна очима неоімпресіоніста: оповідання Любові Пономаренко	75

<i>Вадим Василенко.</i> Дескрипція воєнної травми у прозі української еміграції	78
<i>Світлана Шурма.</i> Прагматичні та лінгвістичні риси політичної промови Микити Хрущова в україномовній періодиці	90
<i>Галина Білик.</i> Розбудова громадянського мотиву в збірці «Вірші з Майдану» Дмитра Павличка	95
<i>Олександр Ярмак.</i> Гомоеротизм у сюрреалістичних онейричних світах Емми Андіївської	100
<i>Павло Гуца.</i> Інтерпретація долі зайвої людини в сучасних німецькій та українській літературах: постмодерні версії	104

ЕПІСТОЛЯРІЙ

<i>Микола Степаненко.</i> Письменницький епістолярій – «Життя у всіх вимірах – від болючої сльози матері і до всього живого, суцього на планеті земля...»	112
---	-----

СТОРІНКИ ІСТОРІЇ

<i>Ірина Діптан.</i> Михайло Грушевський про Українську державну ідею за доби Хмельниччини	126
<i>Віктор Голубко, Алла Середяк.</i> Кров на паризькому бруку (формування громадської думки про постать Симона Петлюри на сторінках української галицької періодици)	143

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

<i>Павло Іванович Волик</i>	150
<i>Григорій Міщенко.</i> Загадка любові Павла Волика	151

У «РІДНОМУ КРАЇ» ПРО «РІДНИЙ КРАЙ»

<i>Ніна Степаненко.</i> Часопис «Рідний Край» про Марію Заньковецьку – «талан першорядний, талан рідкостний»	153
--	-----

ЮВІЛЕЙНІ ДАТИ

<i>Володимир Подрига.</i> Риси романтизму в поезії Петра Залозного (До 150-річчя від дня народження)	159
<i>Микола Степаненко, Людмила Українець.</i> Ювілейне слово про вченого-мовознавця Анну Володимирівну Оголевець	162

«РІДНИЙ КРАЙ» ПРО КРАЯН

<i>Анна Оголевець, Галина Полянська.</i> Полтавська родина Оголевців	167
--	-----

IN MEMORIAM

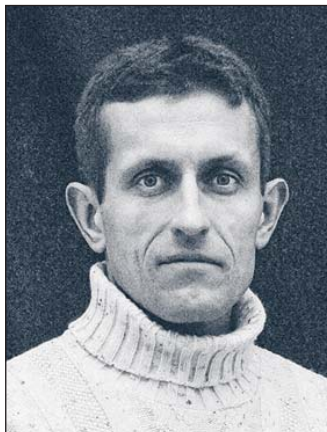
<i>Григорій Титаренко.</i> Згадує Миколу Феодосійовича Кагарлицького	183
--	-----

РЕЦЕНЗІЇ

<i>Ігор Сердюк.</i> Козацьке місто та його мешканці. Рецензія на книгу: Волошин Ю. <i>Козаки і посполиті: міська спільнота Полтави другої половини XVIII ст.</i> / Юрій Волошин. – К. : К.І.С., 2016. – 356 с.	185
<i>Богдан Завідняк.</i> Метафорика «Птахокардії», або «Ordo Amoris» Світлани-Майї Залізняка.	187
<i>Галина Білик.</i> Наукове осмислення творчої постаті письменника-земляка. Рецензія на книгу: Пуніна О. <i>Самітний геній: Олесь Ульяненко : літературний портрет / Ольга Пуніна.</i> – К. : Академвидав, 2016. – 288 с. – (Серія «Життя і слово»)	191

КУЛЬТУРНА ХРОНІКА

<i>Сергій Шебеліст.</i> Страсті за Мазепою: повернення ясновельможного пана гетьмана до української Полтави	195
<i>Світлана Ленська.</i> Олімпійські перемоги студентів-філологів	200
НАШІ АВТОРИ	202
CONTENS	204

Олексій МАСЛОВ – сучасний український письменник, журналіст. Народився 1976 року на Чернігівщині. Закінчив Ніжинський педагогічний університет, за освітою – філолог, культуролог. Працює журналістом на Чернігівському обласному телебаченні (зараз – філія НТКУ). Пише поезію, прозу, есе, має численні публікації в періодиці, готує до друку збірку віршів. Також відомий як автор наукових статей (у збірнику наукових праць Інституту журналістики Київського національного університету імені Т. Г. Шевченка).

* * *

Війна – це не тільки кулі,
Що влучають в живі мішені.
Війна починається з дулі
В кишені.
Бо гривні, від поту солоні,
Злітають з кишень у повітря,
Збиваються в зграї, у хмари, в мільйони,
В мільярди й сідають на Кіпрі.
А далі дівчисько убоге
Сідає до дяді в тачку.
Й війна починається з того:
Не з бідності, а з подачки;
З дитячої віри дяді,
В якого також є діти
І голова вже сива,
Що дівчина не тільки сяде
І буде не просто радіти,
А буде дуже щаслива.
Війна – це посмішка хтивя,
Націлена в об'єктиви;
Війна – обіцянок тонни,
Спрямовані в мікрофони;
Побори в лікарні і в школі,
І дурних телешоу приколи;
Це рев вдови у подушку
І регіт братви нам в душу.
Вчимося, брати й сестрички,
Як брата зробити катом.
Війна – звичайнісінька звичка
До того,
До чого не можна звикати.
Ти біля екрану плакав,
Ти співчувавеш утратам,

Та якщо тобі дати на лапу,
То не так уже сумно, правда?
Ти ділиш відкат
Чи збиваєш літак,
Однаково – кат:
І так, і так.
Ти скажеш – стріляєш не ти, –
Й не треба. Лише оціни,
Хто й що для тебе оплатив
У ринкових цінах війни:
Новеньку «Тойоту Камрі» –
Відірваними руками,
Поїздку сім'ї на Багами –
Ампутованими ногами,
А коктейль із гуавовим соком –
Вибитим оком.
Згадай, що так само неквапом,
Як коктейлі крізь соломину,
Стікають останні краплі
Крові із рани від міни.
Приємно зайняти посаду,
Коли в тебе трупи позаду?
Ти можеш цього не хотіти,
Ти можеш над цим хихотіти,
Та твоєму комфорту ціна –
Труна.
Війна як факт – річ уперта,
Як шанс позбутися паразита:
В тобі щось мусить нарешті вмерти,
Щоб зрештою міг ти жити.

СЛОВНИК

БТР зупинився, і його наздогнали пилюка
І дизельний дим.

Учепившись за кришки люків,
Двоє визирнули туди,
Де кінчалася ночі холодна ванна
І виднілися берег дня,
Мир майбутній довгоочікуваний,
Його щастя. Його брехня.

Заглушили двигун. «Радіатор
Хай прочахне. Доллємо води,
Заразом і «коня прив'язати», –
Пояснив, зістрибнувши, водій.
В чагарник не пішли. На дорогу
Відлили, не відходячи вбік.
Один мав таку звичку вже півтора року,
Другий мав таку звичку рік.

По «зеленках» по тих ходити
Можна буде не скоро ще.
Але будуть лазити – діти
І... вобще».
«Давай краще про щось хороше.
Що там вдома? Зранку дзвонив вже?»
«Та це ж „Ді Джея” день народження.
Міг би бути, якщо точніше.

Ну то я подзвонив його мамі:
Пам'ятаємо... Чим допомгти?
Комуналка... Ціни захмарні...
Я не звик до розмов цих. А ти?
В половини людей зараз серце – як рана відкрита:
Без розмов зрозумілі печалі і радощі;
З половиною другою – там не те щоби говорити, –
І мовчати нема про що».

«Отже, хто кого перемовчить: свої чи чужі?
Що, ходім на „гражданку” пограти в мовчанку?
Чи круті нас скрутити прийдуть на джипі,
Чи ми того крутого „усм'ятку” – на танку».
«Ще ж не „дембель”. А з іншого боку
Ще припишуть нам заклик до того... насильства».
«Що припишуть мені – то мені це глибоко
До одного місця».

Їх розмова скінчилась. Та ще не скінчився вірш.
Тут не буде сльозливих фіналів, раптової кулі...
Вони сіли і знову поїхали. Може, так гірше –
Не настільки ефектно? І знов читача обманули.
Вірш завершується словником.
Тут були застосовані слово «мир»,
Слова «щастя» й «брехня». І поки цілком
Цього досить, як кажуть, «щоб ти розумів».

«Мир» – це те, за що воювали. Конкретно те.
З чим ти миришся? Із війною. Конкретно ти.
«Щастя» інколи значить місто – там,
де Луганська ТЕС.
А «брехня» означає брехню. Завжди.

«ЕСЛИ Б МЫ БЫЛИ ЛЮДЬМИ...»

«Гради» – зовсім новенькі,
Танки – просто нові.
«Если б я был человеком,
Я бы их остановил.
Что же вы встали столбами?!
Их пропускать нельзя», –
Думав в Ростові шлагбаум.
Думав, але не сказав.
А залізницею мчали
З Томським загоном
Вагони.
Думали, та промовчали
Шпали –
Хотіли
Всім тілом
Встати з-під рейок з пільми:
«Мы бы их не пропустили,
Если б мы были людьми».
«Если б я не был железобетонным,
Я б их стряхнул со спины», –
Думає міст понад Доном.
«Вот бы им свет заслонить», –
Если б мы были руками!» –
Думають дошки в паркані.
«Жаль, что людьми не станем мы;
Мы – провода под током;
Все, что мы можем – стонем мы», –
Гуде від кордону Естонії
До Берингової протоки.
«Мы б удержали, мы бы, –
Если б людьми были мы», –
Думають звірі, птахи і риби
З Ладоги до Колими.
«Если б не гробом я скован! –
Остановить их вышел бы.
Вот бы мне мышцы и нервы», –
Думає Пушкін під Псковом –
У порівнянні з іншими
Він же принаймні не мертвий.

ФЕТИДА ЗИМУЄ

І ця зима, що проводить Фетида сама в своїй хаті,
Запам'ятається вже назавжди, бо Фетида –
безсмертна.
Навіть тепер, коли жоден зі смертних у неї
не вірить.
Правда ж бо не постраждає, якщо хтось
не вірить у неї.
Правда, наприклад, про те, що війна почалася
для чогось.
Думає цар, що то він розпочав це для збільшення
царства.

А продавець бойових колісниць – що то він все
 затіяв,
 Щоб продавався товар. І розбійник теж вірить
 у себе.

Дійсно, мінялись кордони не раз, продавалася
 зброя,
 А після чесної битви траплявся нечесний
 грабунок.

Але оті олімпійці, які пам'ятають багато,
 Знають, що справжнє завдання війни –
 це загибель героїв.

А у Фетида був син, й цей син був найкращим
 із кращих,
 Був найсильнішим із сильних, був рівний отим
 олімпійцям;

Та відрізнявся від них. От, наприклад, –
 була в нього совість.
 Був він героєм з героїв, і отже в війні він загинув.

Тому три тисячі років були в неї щастя і горе.
 Зараз у неї є хата, і їжа, і дрова на зиму.
 Газ дорогий їй не треба, субсидії теж не потрібні.
 Цар, продавець і розбійник померли давно.
 А Фетида?

Їй треба з правдою жити, бо правда не може
 померти.

ЗНОВУ

Сніг
 Знову.
 У гарному смислі слова –
 Знову
 З неба, як з розуму, сходить.
 Схоже
 На те, наче знову
 Вчиш іноземну мову,
 Якою сніг – це snow.
 Слово це схоже зі «сном».
 Та не в слові
 Справа,
 А в тому, що справді
 Є щось спільне
 Між сном і снігом.
 Сніг як сиплеться
 З ночі – це
 Значить, що добре спиться.
 Спитьсся і хочеться.
 І знову
 Мова ця іноземна
 Струшується на землю,
 Її закриває –
 І світ відкриває
 Знову.
 Пухнасті сніжинки, що землю вкривають з ночі –

Як вії пухнасті, які закривають очі.
 Є спільне у паморозі на вікнах
 У спальні і в стулюваних повіках.
 І нарешті, в снігах,
 Як у снах
 Чи на фресках у храмах,
 У людини з'являється здатність
 Ходити по хмарах.
 І це схожість
 Іще не остання,
 Але, може,
 Для порівняння
 Зі сном
 В основному
 Достатньо.

* * *

Наче хто?
 Наче кіт за хвостом,
 Поженешся за власним минулим;
 Любиш втрачену мить:
 Де впіймав – там тобі й заболить.
 Як давно все було? Років сто.
 Бо інакше б тебе не забули.
 Скільки люду забуло про тебе –
 Стільки, значить, минуло століть.

Що ти встиг?
 Чи ти зміг підрости
 Над собою? Побач себе голого
 В пелюшковім снігу.
 Чи набрав більше себе вагу?
 Стільки сил, стільки клопотів тих,
 Аби високо втримати голову.
 І завжди в твоїй мові лунає
 Те твоє немовляче «агу».

На Землі
 Є старі і малі,
 А між ними дорослі – лиш човники:
 Рух – на здобич кидок,
 Рух назад – перетравлять шматок.
 Ця їдальня-вбиральня – це світ,
 А дорослі – його співзасновники.
 Такий висновок треба робити
 З розповсюджених ними чуток.

Обдури
 Їх – родися старий,
 Не старій ні за які коврижки,
 Не вступай з ними в гру, –
 Перестрибуй їх як кенгуру:
 Тридцять сім – це, щитай, буде три;
 Сімдесят один – сім і ще трішки.
 В розумінні такому – живий ти.
 В цьому смислі і я не помру.

* * *

В холодному склі
На синьому тлі
Сирого, ще сонного ранку
Покій відбивавсь,
Включаючи Вас –
Його господиню і бранку.

Інакше сказати:
О сьомій нуль п'ять
Проникло в бетонну халупку
Це світло скупе,
Знайшло в ній тебе –
Хазяйку її і холопку.

Та звідки не глянь –
А взимку це рань,
Й ніхто, крім світланку – це точно –
Не бачив, як встиг-
Ла перевдягтись
Ти в сукню з нічної сорочки.

ПОЛІМЕРИ

Більше ста кілометрів анідних ниток
Власними тонкими перстами –
Перемкнула станок, перенесла моток –
Змогувала, та перестала.

Перестали вуста її (попросту – рот)
Зрівнюватися з пелюстками.
Майже став їх завод. Став він просто банкрут.
Болі в попереку – тобто у стані.

Підіймався до хмар дим-димок од машин.
Хмари – наче очі її – сині.
У гуртожитку їх керівник залишив.
Є житло – й на тому спасибі.

От заради кімнати, де зараз сім'ї
Тісно – і приїхала в місто.
А іще вона любила кіно – з сьомої
В клубі. І ходила на диско.

Їй парфуми подобались – хвойнії
І її улюблений ірис.
Син готується сам до контрольної.
Господи, коли це він виріс?

ТРІОЛЕТ

Ти зберегла його, і він
Тобі всміхається в смартфоні,
Лиш клацнуть нігтики червоні.
Ти зберегла його, і він
З-під клавіш – і в твоїй долоні,
А не на найстрашніший з війн.
Ти зберегла його, і він
Тобі всміхається в смартфоні.

ВІД ВІДЛИГИ

Дане добро оце мені,
Невідокремлене від лиха.
Так боляче озимині,
Коли спочатку йде відлига,
А потім холодає знов
І от береться льодом.
Тепло сплавляється у зло –
І звідки воно родом,
І звідки цей повсюдний біль?
Нізвідки. Звідусіль.
Із бодем їж, і пий, вдихай
І листям, і корінням.
І кисень, і вода, і харч –
Крізь крижану скоринку.
Так боляче тобі рости
Крізь сніг і лід. Пробач, але
Не прощавай. Рости. Прости
До літа. До побачення.

ДОСЛІДЖЕННЯ НОВОГО РОКУ

В дитинстві зі святими ми на «ти»,
Як в молитвах, поки триває свято,
А свято довге, наче серпантин,
І світле, наче на ялинці вата.

І гості якось впізнавали нас,
Хоч ми костюми, маски і корони
Вдягли. Тяглися серпантин і час,
Неначе нескінченні макарони.

У плині часу з часом є різниця:
Планета час намотує на вісь,
Все швидше й швидше обертаючись,
Як ялинкова іграшка на нитці.

І от ця нитка, зв'язана із вушком
Тієї іграшки, – міцна й тонка
Спіраль подвійна, наче ДНК,
Закручується, і чимдалі – дужче.

Та досягло закручення межі,
Цей джгут завмер. І зупинилась кулька.
І зупинився час. А потім втулка
Отримує від ниток, як пружин,

Інерцію, і в протилежний бік
Ця куля обертається все швидше.
У протилежний бік і час потік,
І ми вже повертаємося. Ми вже

Ті, що були, – тому що конфетті,
Що серпантин, тому що маски вовка
І зайця знову ті ж. І знову ті
Твої гірлянди і бенгальський вогник.

ЛИСТ ІЗ ПЕЧЕРИ ПЕРШОЇ НОЧІ НАШОЇ ЕРИ

Є висока ймовірність того, що в ту ніч
Надто низько летіли хмари,
Надто високо сяяли зорі.
А іти у п'їтьмі – ясна річ, що це річ
Непроста. Річ в Каспарі
І у Валтасарі
Й Мельхіорі.
Справа в тому, що справа
Були урвища й скелі,
Зліва – злі вавилонські болота,
Угорі була темна склепінчаста стеля,
Під ногами й позаду – пустеля,
Ще страшніша, аніж була та,
Що постала за спиною Лота.

Вийти з критського лабіринту,
Вийти з цього критого ринку,
З цього місця, що в нас замість храму,
З Вавилона цього, з цього Риму.
І наш рух уперед – це не примха:
Є в нас зірка, і є в нас зір,
Що виводять із нір.

І не просто дорога була непростою.
Уяви, що тебе привели, й ти
Перед Іродом біля підніжжя престолу;
Ірод же не простий, а Великий.
Такий саме великий, як і всі президенти
Будуть після.

В яслах трохи зерна залишалось на денці,
І в мотив колискової пісні
Уплїталось затишне тихе хрумтіння.
Було світло в вертепі. І світло і тіні
Лоскотали обличчя Дитині.

То навіщо твоя мандрівка?
Щось шукав? А що ти шукав?
Не багатим потрібен скарб.
Не здоровим потрібен лікар.
Які треба нитки,
Щоби рани такі
Зашити?
Спробуй-но, уяви,
Як такі виглядатимуть шви.
І неправедним треба вчитель.
І відродження – неживим.

О, яка ти печаль, моя істино:
Що приходить радість до нас
І в найгіршому в світі місці,
І в найгірший в історії час.
Із якого насіння
Проростає спасіння?
У яке саме сіно

Загортатимеш Сина?
Чим Йому, підростаючи, гратись,
Щоб до справи такої звикав?
О, наскільки нова моя радість,
Небувала вона яка!
За мою новою радістю –
Скільки оком не осягни –
По країні полюють зрадники,
Всюди нишпорять шпигуни:
Добрі гроші отримує кожен,
Ставить пастки, сила і верші,
В книжку наші прикмети пише.
А от радість моя переможе
Тим не менше.
Тим більше.
Бо у них є мільйони,
Бо у них легіони,
Бо за них – усі наші гріхи і страхи.
А за нас пастухи.
І воли.
І волхви.
От, до речі, і ви.

* * *

Не всім таланить украсти –
От лихо, що не кажи;
Не всіх привалило щастям
Ковтати шматки чужі.

Нічого не вкрав – то нічого:
Й не крадучи люди живуть –
Благенько собі, убого –
Не тільки ж у їжі суть.

Бо ти неграмотний грак такий:
Отруту не продавав, –
Для тебе «колеса» – це в трактора,
«Трава» – це просто трава.

І не пом'януть онуки
За тобою таких заслуг,
Щоб їхню землю «шттовхнув» ти
І різав завод на брухт.

Ти себе не перевиховуй –
Не вийде, бо ти, звиняй,
Потилицю триповерхову
Не наростив, як свиня.

Що ти не в високому кріслі –
Так це ж важка робота –
Коли тебе з місця на місце
Тягають, як трухлу колоду.

В журналах тебе не видно
Й по «ящику» – що ж поробиш:
Ти ж не годоване бидло
На виставку і на продаж.

Та він же круглий, наш глобус:
Колись попросить води
Хазяїн життя у когось –
А кимось будеш ти.

Не бійсь – це не проповідь знову,
На неї все схоже лиш тим
Про світ невеликим словом:
Все зчіплене і збудоване
З відносин малих частин

(В дужках: електричні сили,
Нафта, АЕС і гроші,
І мізки, що все зрозуміли,
Авжеж, безперечно, тощо).

Ти в світі – неначе атом.
Маленький – ну і нехай.
Не бійся не бути гадом.
Нічого, що ти – не хам.

СМОЛОСКИП

Світи ж, мій Смолоскипе, врешті решт.
Будь ласка, будь помітний з цього місця.
Бо непомітні тут Південний Хрест,

І призахідне Сонце, й східний Місяць.
І коли в світі вимикають світло –
Хоч ти не гасни під дощем і вітром.

Хай навіть ти – не те, що мені треба,
І не в моїх же ти гориш руках, –
Я визначив мету відносно тебе,
І тільки по тобі звіряю шлях.
Ти – не мета, маленький Смолоскипе,
Але без тебе я б напевне схибив.

Я не досяг мети: сил було мало.
А ти гориш. Можливість номер два:
Ціль віддалась мені й розчарувала;
А ти гориш. І от ні голова,
Ні серце зрозуміти вже не годні,
У чому смисл. Ти світишся сьогодні,

Як і учора. І у чому справа?:
Стліває в попіл оберемок дров,
І вистигає вулканічна лава,
Розщеплюється атомне ядро;
А ти гориш. А ти гориш. А ти го...
Втім, все. Мовчу. А ти гориш. Все. Тихо.

Надія ГРИНЬ (1961) – відома поетка-піснярка, член Полтавської спілки літераторів, лауреат премій імені І. П. Котляревського (2014), імені Пана-са Мирного (2016), XIV Міжнародного телерадіофестивалю «Прем'єра пісні», XV Загальнонаціонального конкурсу «Українська мова – мова єднання», дипломант літературно-мистецької премії імені В. Малика (2015).

Творчий шлях письменниці – понад 10 років, упродовж яких було видано вісім поетичних збірок для дорослого та юного читача: «І немає кінця у любові», «Калейдоскоп життя», «Вітряки моєї долі», «Дитинства пора золота», «Смачна країна», «Барви року», «Шлях до Бога», «Крилаті друзі». 2016 року виступила упорядником посмертної книги героя АТО «Дорога в безсмертя: Дмитро Коряк». Має численні публікації в періодиці.

На вірші Надії Гринь створено понад тридцять пісень, які звучать у виконанні народних, заслужених артистів України, творчих колективів; три музичні твори виконувалися на головній сцені країни – у київському палаці «Україна».

Авторка провела десятки творчих зустрічей у дитячих садочках, навчальних закладах, бібліотеках, підготувала чимало радіопередач для малечі «Курочка ряба» на ОДТРК «Лтава».

ДУМКА СОЛДАТА АТО

На превеликий жаль, усі ми смертні,
І наше тіло, в принципі, – це прах.
Черкнуть у небо черги кулеметні,
Поглиблюючи в серці біль і страх.

Страх за дітей, за рідну Україну...
До чого ми, о Боже, дожились?
Перетворився наш Донбас в руїну,
І скільки душ людських знялось увись!

АТО – якась пуста аббревіатура,
Що загуля війну і люті смерч,
Сусідів східних нелюдську натуру,
Їх підлість і злочинство до безмеж.

На блокпостах ми терпимо обстріли.
Угоди ж мінські писані для нас,
А не для тих, хто шле і шле нам стріли,
Хто далі нищить зболений Донбас.

І кожен день – «двохсоті» та «трьохсоті»,
А значить, знов стражданн'я і біда...
Чи врятуватись в бліндажі чи дзоті
Від «градів», що нам сипле їх орда?

Де затаїтись від облудності тупої
Тих, хто не хоче дбать про вояків,
Кому байдужі наші побут й зброя,
Кому для фронту шкода й мідяків?!

А скільки тих, хто жадібно тре руки
На цій війні, на праведній крові?
Їм все одно, що люди терплять муки,
Нема різниці: ми убиті чи живі.

Та, слава Богу, є ще волонтери –
Народні посланці ідуть вперед.
Доземна дяка вам, місіонери,
За ліки, тепловізори і мед...

Країна бідна докозакувалась –
Розкрали рідну матір байстрюки.
Тому до зброї чесної ми взялись,
Щоб жили гідно матері й батьки...

Були і будемо присязі вірні!
Із нами Бог постійно, кожну мить,
І вікові скрижалі заповітні...
Зумієм отчий край оборонить.

За справді незалежну Україну,
Її багате й світле майбуття,
За наших діток, знамено, калину –
Стаєм до бою, кладемо життя!

ПОЛЕГЛОМУ СИНУ ВІД МАТЕРІ

Минув вже рік, як ти злетів на небо,
В безмежні висі, які всіх нас ждуть...
Мій любий сину, білокрилий лебідь!
Чому так рано ти скінчив свій путь
На цій землі, стражденній, многогірній,
Де стільки щастя, боротьби та бід
В той час, коли розкрився цвіт твій пишній,
Коли тебе чекав весь білий світ?

Прекрасний легінь, молодий і сильний,
З розумним поглядом у світле майбуття,
Ти в серці мав вогонь свободи вільний,
Праг, повноводо щоб пливло життя
На благо краю рідного, України,
Щоб для людей віддять порив душі
Й уміння рук... Із порухом єдиним
Ти мчав вперед... Та впав на віражі,

Де доля привела на поле бою
За незалежність, за грядущий день.

Ти амбразуру затулив собою,
Не доспівавши юності пісень,
Не долюбивши... Твої гарні мрії,
Троянди дивні, в спогадах моїх,
І сподівання, і мої надії
Завмерли нездійсненими у них.

Вже цілий рік туманять очі сльози.
Міокардит у груди стука знов.
Нехай шумлять дощі, бушують грози...
Горить свіча – то матері любов.
До подиху останнього горіти,
Допоки сонце щедро шле тепло,
Бо найдорожче мамі – її діти,
Польоту серця трепетне крило.

Мій орле рідний! В небеса злетів ти,
Так дуже рано закінчивши путь.
Не ти мені, а я тобі приношу квіти
Туди, де буйні вітри прапор рвуть –
Жовто-блакитний (колір неба й жита),
За це життя своє ти положив.
Навіки в пам'яті ти будеш нашій жити,
Хоч двадцять п'ять лиш на землі прожив.

Минув вже рік, як ти в високих небі.
Та відчуваю, ніби поруч ти.
Мій любий сину, білокрилий лебідь,
Ясною зіркою мені, прошу, світи!

ГЕРОЇ НЕ ВМИРАЮТЬ!

*Дмитрові Коряку,
загиблому бійцю полку «Азов»,
та всім полеглим на сході України*

В Успенському соборі прощаються з героєм:
Людей безкрає море завмерло перед ним,
А він лежить безмовно поміж сльозами й горем.
Хіба ж це справедливо – прощатись з молодим!?

Хіба ж це справедливо: у двадцять п'ять загинуть,
Ще й діток не наживши!? Це кривда у стократ!
О Господи Всевишній! Його душа хай лине
У воїнство небесне, в твій дивний райський сад!

Дмитром зовуть героя, що вмер за Батьківщину –
Віддав життя єдине, найбільше, що в нас є,
За рідну Україну, за нас, за всю родину.
Вже довгих літ зозуля йому не накає.

Усі жінки ридають. Свічки тихенько плачуть.
Сльозу скупку й зрадливу змахнуть чоловіки.
Дмитрові ясні очі дівчата не побачать,
І не обіймуть сина ніколи вже батьки.

Троянди та гвоздики, червоні-пречервоні,
Неначе кров із рани, гаряча і палка,
Котра вогнем горіла та оросила скроні
В останню мить життєву героя-козака.

Він був і на Майдані – у самообороні,
У Києві й Полтаві сміливо йшов вперед.
Був щирим патріотом, а не якимсь стороннім.
Тримав в руках «коктейлі», а потім й кулетет,

Коли вступив до лав славетного «Азова»,
Де з серпня рідну землю на сході боронив...
То в голові звучало «Свобода!» – одне слово.
Щасливу й вільну долю народу він хотів.

Бо ж мріяв працювати, а він умів це добре,
Для рідної Вітчизни, на благо для людей.
Красивий українець, розумний і хоробрий,
Й душа була у нього – весняний соловей!

Дмитро хотів створити сім'ю, велику й сильну,
Де голоси дитячі, турбота і любов,
І посадить садочок, дубочок і калину,
Біля нової хати у зелені дібров.

Та мрії обірвала немилосердна міна,
«Привіт» сепаратистів, проклятих ворогів,
Що прагнуть Україну поставити на коліна.
Москалю, «брат» колишній! Як ти вбиває
посмів?

О, скільки наших хлопців лягло на полі бою,
Осиротивши діток, дружин і матерів,
Закривши амбразуру без роздумів собою,
Де терикон донбаський від «градів» обгорів.

«Герої не вмирають!» – лунає понад світом.
Герої не вмирають – вони в серцях живуть,
Вертаючись на землю веселки пишним цвітом,
А взимку білим снігом всю землю заметуть.

– Синочку, любий сину! Навіщо нас покинув?! –
Враз чорною печаллю посивів білий день.
За нас, за Україну, синочку, ти загинув,
А в батьківському домі не буде більш пісень.

Що матері казати? – я й думати боюся.
Як винести скорботу, що жалить, мов змія?
– Пробач мене, матусю, до тебе повернуся,
Весняним соловейком у снах вернуся я!

У спогадах численних людей, що пам'ятають,
Він буде жити й жити, допоки світ стоїть.
Дітей ім'ям героя назвуть ті, що кохають.
І стане воїн Дмитрій вже надбанням століть!

«Герої не вмирають!» – скандують дружно люди,
Схилившись на коліно перед його ім'ям.

«Герої не вмирають!» – і так довіку буде.
Їх в серці збережемо усі ми, ти і я!

15.02.2015

ДОРОГА У БЕЗСМЕРТЯ

Перша весна без сина продзвеніла,
І перше літо рясно відцвіло.
Яскрава осінь в лісі запалила
Багаття, що його життям було,

Що сяяло, немов би сонце ясне,
І чистим джерельцем вперед текло...
Як вирувало, мов вулкан прекрасний!
Один лиш постріл – усе в Лету відійшло....

Але напевно там, в небесній далі,
Виконує син місію свою
Й не хоче, щоби ми жили в печалі,
Знов всіх вітає вітерцем в гаю.

Лист з трепетом упав – привіт від сина:
«Не треба, моя мамо, не журись,
Ти найдорожча на землі людина,
А краще мені, рідна, посміхнись!»

Він дивиться на нас із монумента:
Веселий погляд й усмішка проста.
Ми втрагли у ньому президента.
Тепер він служить в воїнстві Христа!

Ваш син – герой! Схилиюсь перед Вами!
Ваш син в безсмертя молодим пішов
Із побратимами, святими вояками,
Серед яких товаришів знайшов...

Тепер Ваш син на небесах у Бога.
Його дорога у безсмертя почалась,
Висока і почесна то дорога,
Лиш для героїв! Для нечистих – зась!

Вже перша осінь тихо догорає,
Але у пам'яті людській живе Ваш син...
Його душа у висоті літає.
Небесний захисник України він!

ТРИ СВІЧІ

У темряві сяли три свічі:
Надія, Віра і Любов горіли.
Між ними йшла розмова уночі.
Поміж собою свічі гомоніли.

– Мені так сумно, Віра завела,
Бо навкруги живе одна зневіра.
І потихеньку гаснуть почала.
Враз затягнула тишу темінь сіра.

– Як я втомилась повсякчас світить,
Де стільки зрад, байдужості пустої,
Промовила Любов і згасла вмить.
І ще темніше стало у покоях.

Свіча Надії все ж горіла, як могла.
Знаходила в собі останні сили.
І смуга світла від свічі лягла
Туди, де у куточку спав хлопчина милий.

Він раптом закричав на голос весь:
«Благаю тебе, свічечко, не гасни,
Бо я мале дитяtko, я Олесь,
Для мене ти тепер, як сонце ясне!

Бо я страшенно темряви боюсь.
Ти світоч мій, остання надія!
За тебе тихо Богу помолюсь,
Як тільки зможу, тільки я так вмію!»

Поки надія у серцях горить,
Любов і віру можна відродити,
І нові свічі в небі засвітять,
Щоб із надією на щастя жити.

Нехай Господь всіх любить і хранить,
Даруючи і силу, і здоров'я,
Щоби на благо людям довго жить
Із ВІРОЮ, з НАДІЄЮ, з ЛЮБОВ'Ю!

Ольга **УДОВИЦЬКА** – сучасна поетка. Народилася в селі Озерах на Полтавщині, там закінчила школу. Згодом навчалась і працювала в Дніпропетровському гірничому інституті. Після тяжких операцій на хребті втратила зір. Зараз мешкає у своїх рідних Озерах. Хоч і важко, але має найцінніше: оптимізм, доброзичливість, співчуття до людей. А насамперед у неї є Віра, яка дає сили жити й писати свої чудові поезії.

Ми, друзі, вмовили її віддати вірші до друку. Можливо, висловлені в них думки, почуття відгукнуться в душах читачів: когось підтримають, когось допоможуть, когось розчулять, але нікого не залишать байдужим...

Друкується із 2008 року в літературно-художньому та громадсько-публіцистичному журналі «Крила» Регіональної спілки письменників Придніпров'я.

* * *

Сині очі неба дивляться на мене,
Золотавий промінь душу зігрів,
Посміхнулось перше листячко зелене,
І кульбабка гордо щічки надува.

Біля хати тихо вітерець гуляє,
Обнімає ніжно запахом степів,
У садку синиця весело співає
І метелик красний мимо пролетів.

І натхнення буйно в серці розквітає,
І спішать рядочки на папір лягти,
І весняна врода в віршах оживає,
І вам бажаю втіху в поезії знайти.

28.03.2009

* * *

Старенька хата зажурилась,
Схилилась вікнами на тин,
Сьогодні їй весна приснилась,
Згадавсь високий, гарний млин.

Вона з ним долю розділила,
Стояла поруч все життя,
Його любила сильні крила...
Назад немає вороття.

Його давно вітри розбили –
Стоїть багато літ одна,
Колись було багато сили,
Тепер погорблена спина...

Старенька хата зажмурилась:
«Хоча б ще раз приснився млин!...»
А в небі осінь задощицалась,
І журавлів курличе клин.

14.05.2009

* * *

Солодкі пахощі бузку
Весняний вечір обіймають,
А в кучерявому гайку
Пташині попури лунають.

А в небі місяць молодий
В яскраву зірку закохався,
В ранковім сьайві золотім
Щасливо з нею обвінчався.

Біляво прибрані сади
В нічній дримають прохолоді,
Лиш соловей на всі лади
Тремтить в пісенній насолоді.

08.05.2010

* * *

Ти в калиновім віночку, Україно мила!
Свою долю ще з колиски я тобі вручила!
Бо твоя співуча мова мене сповивала,
А твоя родюча вдача щедро годувала,
Твої очі волошкові в полі зустрічали,
Твої коси золотаві колосом спадали.
Міцне твоє перевесло все перетерпіло,
Твоє серце журавлине мене розуміло,
Твою вроду соковиту не захмарить лихо,
Тобі пісню про рушник заспіваю тихо...
Батьківщино дорога, Україно мила,
Свою долю ще з колиски я тобі вручила.

25.03.2011

ЗГАДАЛОСЬ

Дрімає ранок у тумані,
Співають заспані півні,
Шкребеться мишка у чулані,
Сльоза стікає по вікні...

Пора осінньої печалі,
Пора туманів і дощів,
Листочки збилися опалі,
День розпустився і стемнів.

Зірки у хмари заховались,
Завмерло в тишині село,
По черзі вікна загорались,
Димком вечірнім потягло.

Дрова потріскують у пічці,
Кипить картопля в казані,
Капуста квашена в тарілці,
До чаю коржикі смачні.

Ми безтурботні і веселі,
Бо поруч мама і тепло,
Смачніше не знайти вечері!..
О, як давно це все було...

13.11.2011

* * *

Хлюпнуло сонечко теплом,
Травичка повела бровами,
Ліниво підвела стебло
І потяглася килимами.

Синіють проліски рясні,
Всміхається кульбабка мила,
Пташині ожили пісні,
Весняна повернулася сила.

Життя годинник завело,
До праці поспішили руки,
В полях завзято загуло –
Зимової не буде скуки.

Мозолі будуть, втома, піт –
Просолена тяжка робота,
В ній волошковий перецвіт,
Хлібів дозрілих позолота...

Вже лист осінньої пори
На землю втомлену спадає,
Без праці гаснуть вечори,
У сні природа завмирає.

Рукам би змореним спочить,
Та не дають мозолі спати,
А думка все в весну летить,
В поля світанки зустрічати.

Вам дяка, руки трудові,
За ваші шкарубкі долоні,
За хліб пахучий на столі
Схиляюся в низькім поклоні.
20.03.2012

* * *

Приснилась вишня біля хати
В бузкових пахощах зорі,
Схилилась у роботі мати,
Курчата з квочкою в дворі.

Співає півень голосистий,
Збирає сонечко росу,
День наступає золотистий,
І батько лагодить косу.

Бо трави видались високі,
Сягають майже до колін,
Між них – ромашки жовтоокі,
Волошок синій передзвін.

І неба голубі простори
Так ніжно дихають теплом...
Впаду у трав зелене море,
Пройдусь завітчаним селом!..

Назустріч односельці милі,
І мова рідна гомонить,
І відчуття летять щасливі,
І серце у журбі болить...

Все поруч – і любов, і горе!
Живі... І ті, що вже пішли...
Життя вже половіє поле,
Несе гіркі й солодкі сни.

28.05.2012

* * *

Серед квітів, ставків та широкого поля
Невесела моя народилася доля,
В тім куточку землі, що Озерами зветься,
Тут життя мого нитка і нині прядеться.

Тут дитинства мого розквітали барвінки,
Тут тепер моя доля гортає сторінки,
Є на кожній сторінці тепло Озерянське,
Перецвіти краси і мозолі селянські.

Від зорі до зорі оповита трудами
Озерянська земля колоситься хлібами,
Невичерпна криниця щедрот і добра,
Вона й людям своїм ці таланти дала.

Чебрецево-духмяна, гірка полином
Моя доля крокує рідним селом,
Де квітують сади і співає душа
І не в'яне його соковита краса.

31.05.2012

* * *

Вітер шумить про далеке дитинство,
Про горіхову гойдалку в нашім саду,
Про винограду зелене намисто,
Про мамину тиху та звичну ходу.

Вітер розкаже про яблука спілі,
Про їх неповторний запах і смак,
Про квіти шипшини під вікнами білі
Та на городі палаючий мак.

Вітер обніме спогадом тихим,
З думкою разом в минуле зліта.

В небо полине голубом сизим
Та нагадає про зрілі літа.

2007

ГРУШКА

Сховавшись, грушка-дичка
Під листячком висить,
Жовтенька, мов лисичка,
Від холоду тремтить.

Давно її сестрички,
Коли дозрів їх вік,
Попадали в травичку,
Забивши правий бік.

Одна вона лишилась
З далекої весни,
В спекоті поварилась,
Вітри не раз трясли.

Краса пожовкла дички,
Поморщилось чоло,
Її запали щічки,
І ніженьку звело.

Вже й листячко опало
На землю спочивать,
Та грушку не злякало
В одинці зимувать.

Зима її хутенько
Накрила кожушком,
Зігрілась щоб старенька
Міцним зимовим сном.

02.11.12

ПРО КОХАННЯ

По стежці дощик дріботить –
До спраглої троянди поспішає,
Її так ніжно хоче окропить,
Вона ж йому пелюстки ніжно розкриває.
І вже її краса в росі тремтить,
А він свій погляд в трави опускає,
Не дріботить, а в небо вже летить,
Перлини щастя щедро проливає.

03.06.2013

Юлія ДАТЧЕНКО – філолог-мовознавець, майстер народного мистецтва, дитяча письменниця. Народилася 25 серпня 1971 року в місті Дрездені (Німеччина) у родині військовослужбовців. Дитинство та юність провела на батьківщині батьків – у селі Петриківці Дніпропетровської області, в оточенні петриківського малярства. Упродовж 1988–1993 років навчалася на філологічному факультеті Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара. 2008 року захистила дисертацію кандидата філологічних наук. Працює доцентом кафедри загальної та слов'янського мовознавства факультету української й іноземної філології та мистецтвознавства ДНУ імені Олеся Гончара. Викладає старослов'янську мову, мовознавство, теорію та практику перекладу, польську й сербську мови.

1995 року навчалася писанкарства й витинанкарства в Андрія Пушкарьова (члена Національної спілки майстрів народного мистецтва України). Із 1999 року проводить заняття з писанкарства й витинанки для дітей і дорослих у храмі Святого Рівноапостольного князя Володимира. Учасниця свят і фестивалів у Дніпропетровську, Кривому Розі, Запоріжжі, Вінниці,

Дніпродзержинську, Одесі. Вироби майстрині зберігаються в Музеї витинанки (м. Могилів-Подільський), у Вінницькому обласному центрі народної творчості, Харківському історичному музеї, Музеї історії міста Дніпродзержинська та у приватних осіб. 2011 року опрацювала колекцію писанок рідного краю початку ХХ ст., що зберігається в Дніпропетровському історичному музеї, й видала посібник «Писанки Катеринославицини». Член Національної спілки майстрів народного мистецтва України (2015).

Із народженням третьої дитини почала писати вірші й казки для малечі.

ПИСАНКОВА КАЗКА

Кольорові, кольорові
Стали кури, вівці, коні,
І корови, і воли,
Що на писанках були.
Повкривались зірочками,
Грабельками, крапочками.

Писанковий вільний край,
Наче справжній Божий Рай!

Вишні, яблуні, черешні
Уквітчалися нарешті
Писанковими зразками,
Що збережені віками.

Писанкові навкруги
Всі гаї, поля, луги!

Вкрився сивий дід Дніпро
Весь орнаментом чудовим,
Щоб було усім добро,
Теж зробився писанковим!

А Карпати, а Карпати...
Гляньте, гляньте, в кожній хаті –
Писачками володіють,
Всі малюють, всі уміють:
Баба, дід, матуся й тато
Пишуть писанки на свято!
Всі карпатські діточки
Ставлять крапки й зірочки,

Щоб земля була багата,
Щоб і двір буяв, і хага!

Наддніпрянщина радіє,
Писанкує, теж уміє!
Ось вазони, сакви, квіти
Пишуть на Великдень діти!

А Поділля і Волинь,
Слобожанщина й Полісся
Пишуть, оком де не кинь,
Знаки ті, що збереглися.
Славлять писанками всюди
Воскресіння Боже люди!

Темний змій
У пе-че-рі
Причаївсь,
Жде ве-че-рі.

Он, сидить,
Не виглядає,
Хижі мрії
Змій той має.

З'їсти всі паски
Печені
Й писанки –
Ще не свячені,

Щоб в людей
Забрати свято.
Мріє так
Зміїсько кляте.

Щоб забули навіки
Люди писанки й паски!

Змій наважився злетіти –
Став людей лякати,
Розпочав хрести палити,
Церкви став ламати!

А йому допомагають
Учні-зміємольці,
Кожен з них на грудях має
Зміїв знак на голці.

– Як хто писанки напише, –
Дуже пошкодує,
Швидко його змій печерний
Враз перебудує.

Зміємольці все чатують,
Пам'ять забирають.
У родинях навіть «Славу»
Змієві співають.

Люди дуже полякались.
Всі тремтять, німіють.
Писачка у руки взяти
Навіть не посміють.

Писанкові узорі вже й позабували,
Великодні ікони в землю закопали.

Та не всіх злякав Зміїсько...
У селі одному
Три сестрички-невелички
З церкви йдуть додому:
– Завтра Свято!
– Чудо! Диво!
– Боже Воскресіння!
– Хутко писанки писати! –
Буде нам спасіння!

Віра свічку засвітила,
Варить
фарби й віск Любов,
Водять писальцями вміло
Взори
після молитов.
Гарні писанки в Надії,
Пишуть сестри всеньку ніч.
В писанках – найкращі мрії,
Темні змії зникнуть пріч!

Вранішніє сонце
Гляне у віконце:
– ХРИСТОС ВОСКРЕС!
Лине благодать з небес!

А Любов, Надія й Віра
Писанки дарують щиро:

Учню і ученому –
Крашанки свяченої.
Бабці, подружці і діду,
І хрещеному, й сусіду.
Татові і брату –
Писанку багату!
Тітоньці і мамі –
Писанки яскраві!

Три сестрички-невелички
Дуже здивувались:
Писанки у кошиках
Ніколи не кінчались!

Темний Змій
Принишк умить.
У печері й досі спить.

Щоб той змій не виглядав,
Діток більше не лякав –
Писанки пишімо!
Звичай збережімо!

Писачок до рук беріть,
Воском лінії ведіть.

Стали писанкові
Олені і коні,
«Баранячі ріжки»
Закрутились трішки.
Між «гусячі лапки»
Ставим диво-крапки.
І «дубове листя»
Й «зірки» променисті,
«Бджоли», «шийки»
Й «павучки»,
І «соснові гілочки»
Пишемо з любов'ю
Людям на здоров'я!

Он, дивись, сорококлин,
Може, схожий він на млин?
А чи, може, на вітряк?
Не второпаю ніяк!

Безкінечник безкінечно
В'ється в писанці доречно.

Квітнуть писанкові ниви,
Села і міста щасливі!
Чорне море все в узорах,
Зорі й хрестики на горах!
І решітки, і квадрати....

Святкувати! Святкувати!
І Великдень величати!

Гляньте! Всюди писанково!
І святково-веселково!

Микола ТЮТЮННИК – сучасний український поет, прозаїк, перекладач, публіцист, член Національної спілки письменників України, автор понад тридцяти книг. Народився 1 червня 1949 року в селі Банкіному на Воронежщині. Шестирічним переїхав із батьками в місто Первомайськ Луганської області, де жив і працював до липня 2014 року, коли з об'єктивних причин змушений був його покинути. Про себе, свою родину й подібних «біженців-переселенців» розповів у творі «Із вогневих рубежів (записки біженця)» (2015), який наразі пропонуємо читачам.

У літературу прийшов на початку 1970-х років, відслуживши у війську. Одним зі своїх найбільш вагомих на сьогодні письменницьких здобутків вважає історичний роман у віршах «Маруся Богославка», теплі відгуки про який свого часу висловили Іван Дзюба, Анатолій Дімаров, Павло Загребельний, Лево-Лука Лук'яненко та інші відомі діячі культури.

Микола Тютюнник – лауреат багатьох міжнародних, всеукраїнських і регіональних літературних премій: імені М. Гоголя «ТРИУМФ», імені Василя Симоненка, фонду Воляників-Швабінських Українського Вільного Університету (Нью-Йорк, США), імені Володимира Даля, імені Бориса Грінченка, імені Бориса Горбатова, імені Микити Чернявського, імені Олексія Стаханова, «Зірка полів» імені Миколи Рубцова (Москва), «Свій варіант», «БЛАГОВІСТ». Нагороджений Почесним дипломом «Золото перекладів», лауреат Першого міжнародного поетичного конкурсу «Козацька балачка» (Київ) тощо.

ІЗ ВОГНЕВИХ РУБЕЖІВ (записки біженця)

Кілька місяців потому в одному з електропоїздів, що курсують між двома великими дніпровськими містами, робітники-путівці знайшли якісь нотатки. Це був звичайнісінький загальний зошит, забутий, мабуть, котримсь із пасажирів. Не маючи під рукою іншого паперу, бригадир вирвав із нього перші сторінки, на яких невдовзі був розрізаний апетитний оселедець на закуску. Сам же зошит за хвилину опинився в руках наймолодшого члена бригади, який повністю ігнорував будь-яке спиртне. Хлопця так захопили ті записи, що, діставшись до рідного міста, він заховав зошит у свою сумку: вдома дочитає.

Дочитав того ж вечора (почерк був міцний, чоловічий і досить розбірливий), а після вихідних, у понеділок, відніс до редакції міської газети, де його вже знали як молодого поета.

– Тут же ні прізвища, ні адреси автора, – виявила сумнів завідувачка відділу листів. – Як же його друкувати?

– Ви спочатку почитайте, – м'яко попросив молодий поет. – Це жагуча правда про цю війну! Нам таке і в голову б не прийшло, а людям довело-

ся пережити! Не військовим – звичайним мирним людям.

– Ну, добре, залишай. Почитаємо.

«...почалася стрільба зеніток, які стояли в самому центрі міста, у парку. Куди вони стріляли – спочатку було незрозуміло, тому що ніхто з жителів шахтарського міста до цього, мабуть, і не бачив так званих безпілотників – невеличких літальних апаратів, призначених для розвідки на території противника. Виявляється, один із таких апаратів і пролетів оце над нами. Невідомо, збили його чи ні, але люди були страшенно налякані, вулиці спорожніли, дехто спустився в підвал. До того ж поруч із площею вдарили й автоматні черги. Виходить, дійшла війна й до нас! Чорти були б їй раді, але після того, як у місто зайшли російські казаки й кавказці, люди з тривогою чекали цієї хвилини. А ще ж місяць тому волали на цій площі: «Росія, допоможи! Нам не дають розмовляти на „руськом языкє”!» Яка тільки маячня і яка безсоромна брехня!

Прибіг син: у вас підвалу нема, тож ходімо скоріше до нас!

Швиденько зібралися й пішли.

24.07.14 р. Записую і сам не знаю – для чого. Аби коли-небудь перечитати і знову пережити весь цей жах? Найперше – за дітей і онуків. Особисто мене зараз переповнюють інші почуття: як можна було дійти до такого чи допустити таке, що озброєні люди, як української нацгвардії, так і російських найманців, ведуть обстріли мирних районів?! Ми вже кілька днів знаходимося в підвалі або біля під'їзду багатоповерхового будинку. Відходити далі – небезпечно! Вчора ополченці привезли на площу Леніна якусь гармату, може, й міномет, і вдарили по сусідньому місту. Ударили, заскочили у свою вантажівку й – ушилися! Через хвилину прилетіла «обратка». Слава Богу, на площі в цей час – жодної душі. Осколки ж снарядів знаходили потім і поблизу нашого дому. Важкий, гострий і крихкий метал. Що порівняно з ним людське тіло?!

25.07.14 р. Ні, не для себе доводиться робити ці записи. Для тих, хто потім обов'язково все переверне з ніг на голову. А мені брехати нема сенсу. У щоденникових записах не брешуть, бо то вже буде не щоденник, а щось інше.

Цієї ночі тричі спускалися – вибігали! – з квартири в підвал. Добре, хоч перший поверх. Дивно, наскільки загострився слух! Тільки далекий звук пострілу – а ми вже на ногах! Одягатися не треба, бо й спимо в одежі. І мерщій сходінками вниз, у напівтемряві, підсвічуючи собі ліхтариком. Підвал без особливих зручностей, але є невеличкий хиткий стіл, кілька таких же калік-табуреток. Але й цього досить. А донька та невістка з малими онуками сплять тут ще з вечора.

Сидимо, аж доки нагорі не вгамується, і намагаємося за звуком визначити – куди полетіло. Уже розказують про перші розбиті будинки, про перших загиблих. Люди стояли в черзі до хлібовозки, коли почався обстріл. Загинула жінка із сусіднього будинку. Кажуть, учителька.

26.07.14 р. Нова страшна смерть: на вулиці Леніна, внизу, родина ховалась у власному погребі. Пряме влучення – і підлітка насмерть, інші скалічені.

Уже кілька днів у водопроводі немає води. Люди ходять вулицями із флягами, в кого є транспорт – їдуть за місто, до криниць, де, говорять, страшенні черги. Знайшлися добрі люди на вулиці Шкільній, Наталя та Сергій Сачеки, у яких на подвір'ї просвердлено глибоку свердловину. Тож дозволяють брати воду скільки завгодно. Ми навіть залишаємо їм якісь гроші, бо електроенергія вартує не дешево. Хоч вони цього й не вимагають. Низький уклін таким людям!

27.07.14 р. До будинку під'їхали ополченці, залишили для малечі ковбасу та сир, які люди поділили по-братерськи. Тим часом хтось почав зривати замки, і місцева босота побігла грабувати

магазини! Тягли все: електротовари, телевізори, комп'ютери, ноутбуки, мобільні телефони і т. д. і т. п. Одна тітка, якось прилаштувавшись посередині, вела в руках два велосипеди. Рух в її руках виверталася, велосипеди роз'їжджалися в різні боки, падали. Але тітка й не думала облишити своє діло і зле поглядала на всіх, хто ледь не падав зо сміху, спостерігаючи це видовисько.

На диво нахабним прогнозом виявився один із жителів на ім'я Кирил. Кажуть, запасся в розграбованих продуктових магазинах дармовим коньяком і тепер, за допомогою такого могоричу, вирішує всі свої життєві питання. Бо який чиновник, навіть у такий шалений час, відмовиться від хабара!

28.07.14 р. Сьогодні вранці снарядами розбито єдину на території міста шахту. Пошкодили не лише адміністративно-побутовий комбінат, але й приміщення підйому та самі копри. Якщо в цей час хтось залишався під землею, то може бути похований там живцем. Бо дорога на поверхню одна: у клітї ствол. А якщо пошкоджено копри, тоді й клітї не опустиш. Не хочеться й думати про таке.

Звідки прилетіли ті снаряди – ніхто достеменно не знає. Одні звинувачують нацгвардію, інші стверджують, що били міномети з даху однієї з наших «дев'ятиповерхівок». Про те, що вояки вже затягували туди міномети, люди говорили не раз. Але як можна бити по «своїй» території?! Зрозуміло одне: шахта-годувальниця надовго вийде з ладу. Якщо не назавжди. Не буде відкачки підземної води – всі виробки будуть затоплені. Спочатку нижній горизонт, потім – вищі. Затопить усе, починаючи від глибини понад тисяча метрів і по самий ствол. Яка ж страшна картина!

Ще одна гірка новина: знову обстріляли вулицю Шкільну, де люди брали зі свердловини воду. Кілька домів згоріло.

29.07.14 р. У місті вже чимало загиблих. Деякі невізані, лежать прямо на вулиці. Тих, хто загинув у себе вдома або у дворі, тут же й ховують. Просто заривають у землю, аби згодом перепоховати на кладовищі. У цей час ніякі служби не працюють.

Вимикають електропостачання. Уже який день без світла. Жінки пішли до міськвиконкому, до міського голови. Голова, як ніколи, сердитий, нетерплячий... Розмови не вийшло. Люди, звичайно, його розуміють. Десь на півдні нардеп Олег Ляшко арештував мера сусіднього міста Стаханова – Борисова, за звинуваченням у сепаратизмі. Таке ж може статися й з нашим. І не хотів би, та станеш нетерплячим і сердитим.

Під'їзд, де мешкає з родиною наш син, а тепер ось і ми, живе справжньою братерською артіллю. Разом відсиджуємося в підвалі, разом – на всіх! – готуємо обід. Спочатку збираємо в парку сухі гілки, розпалюємо поблизу будинку вогнище, стави-

мо десятилітрове відро для борщу, супу чи каші. Тут кілька родин: Льоша й Алла, Юрко і Люда, Рената й Андрій, ще пару чоловіків пенсійного віку, яких на цей час залишили на господарстві жінки... У ролі кухарів – молоді чоловіки, але керує всім господарством наша невістка Ірина. Працюють і вносять продукти всі, але дехто з пенсіонерів приходить до столу вже з відчутним запахом горілочки. Вихилить десь у квартирі, аби не ділитися з іншими, і – до закуски. Ми це помічаємо й тільки посміхаємось. Трапляються в цей час і обстріли. І тоді вже не до каші! Кидаємо все й біжки в підвал, пропускаючи, звичайно, вперед діточок. До речі, вони швидше за дорослих навчилися розпізнавати: чи то б'ють гармати, чи прості міномети. І після стрілянини одразу вискакують із підвалу і продовжують гратися. Далеких же пострілів взагалі перестали боятися. І навіть не ховаються, бо знають, що то – в інший бік.

У підвалі міськвиконкому знайшли собі притулок місцеві баптисти, які весь час моляться і звертаються до Біблії, читаючи її один одному. Намагаються заспокоювати й нас, православних. Так і кортить пожартувати: ну, так а зброю до рук візьмете ж чи ні? Але боюся, що образяться. Та й не зрозуміти, яку вони зараз підтримують владу.

29.07.14 р. Уже розбиті обстрілами лікарня № 1, профліцей, гімназія... Все це – центр міста. Вулиці порожні, ні людей, ні транспорту. Козаки й чеченці теж, очевидно, не бажають «світитися», сидять у підвалах адміністративних будівель, ждуть якогось наказу. Як і раніше, працює (ось таке придумано зараз слівце!) тільки артилерія. Куди б'є – нам не відомо. Після перших же залпів люди ховаються в підвали. Тому ці артилерійські дуелі стали вже звичними. Невідомо, скільки гине військових, а ось мирних мешканців і тут, і в сусідніх містах полягло, кажуть, уже чимало. Сьогодні сильно обстріляли й нас. Коли вибралась із підвалу, у повітрі висіла така пилюга, піднята вибухом, що свербіло в горлі й божий день здавався вечором. Деревя – красуні-берізки! – поламані, балкони розбиті, висять уламками, вікна пусті. Не всі, звичайно, але вище моторошне. Лавка біля під'їзду під товстим шаром пилюги й помітно зрізана осколком снаряду. Він тут і валявся недалечко, той гострий шматок металу.

Хвилини через 10-15 примчалися кореспонденти російських ЗМІ в супроводі кавказців. Щось там фотографували, записували. Здала ввічливо привіталися до нас. Ми, звичайно, відповіли. Але одна з наших жіночок тихо додала на їхню адресу образливе для чоловіків слівце...

30.07.14 р. Уранці ходив до своєї квартири, аби подивитися, що там, і зустрів на центральній площі власника сусідньої дачі Василя Михайловича Чугая. «А я і на дачі буваю, і містом гуляю, – ве-

село сказав мені. – І в підвалі не ховаюсь. Якщо написано бути вбитим, то ніде не сховаєшся. Вчора йшли з одним там лікарем на дачу, а тут якраз обстріл! Лікар упав на землю, обхопив голову руками, а мені хоч би що! Стою, сміюсь з нього...» Який тільки оптимізм! А людині ж уже 78 років! І бігає – не здогониш, а відробив же під землею років тридцять. І зараз не буває того дня, щоб не випив грамів 200 і не запив кухлем пива.

Поручкалися й розійшлися. У під'їзді мого п'ятиповерхового будинку жодного вцілілого вікна! Усі вибито вибуховою хвилею, коли поруч розірвався снаряд. Багато мешканців уже виїхали, бо життя все-таки дорожче. Тільки знайшов станок для гоління, як знову долетів гул канонади. Треба збиратися. Оглядаю рідні стіни й відчуваю: сверблять сльозою очі.

Знову чую розмови про український літак, який начебто розстрілював із кулемета й ракет (!) місто, і який начебто збили. Тепер уже додають, що він ще й бомбив наші будинки. Звичайно, нічого такого не було. Точніше, пройшовся над містом якийсь СУ, викидаючи перед себе так званий «захист», аби не бути збитим. Ось ті яскраві стріли «захисту» люди і сприйняли за кулеметні черги. А ось звідки взялися ті «ракетки» та «бомби» – не зрозуміти! Як же все-таки люблять у нас приборхати! Як же люблять розжалобити себе й інших! А в людей же й без того горя, хоч залийся. Не варто нічого й вигадувати.

31.07.14 р. Снаряд потрапив у будинок по вул. Театральній. Над однією квартирою провалилася бетонна плита даху. Злякана кішка вискочила цією плитою наверх і довго й жалібно кликала з висоти людей. Узагалі, немало дісталось страждань і «братам нашим меншим», яких хазяї забули в зачинених квартирах. Деяким удалося вибратися на балкон, звідки вони жалібно й марно кличуть на допомогу, помираючи від голоду і спраги...

На Островського з підвалу ледве виповзли дихнути повітрям старенькі бабусі. Виповзли, посідали на лавчину. Поруч стояло й кілька чоловіків. І коли знову засвистів снаряд, усі кинулися до підвалу. Поки чоловіки пропускали стареньких, він розірвався майже поруч і кілька душ загинуло. Серед них був і міліціонер.

Працюють під обстрілами й медики, серед яких і наша донька. Оперують тепер теж у підвалі. Провідні лікарі там і відпочивають після чергувань, забравши до себе сім'ї. Дістаються роботи нині досить небезпечно.

Начальник міського управління охорони здоров'я Микола Олександрович С. поки що в місті. Заявляє з легким гумором, що він останній керівник, який досі залишається на своїй посаді. Останній чи ні – ми не знаємо. Тому що нікуди не ходимо, ні до кого не звертаємося. Але приємно,

що він постійно в колі своїх сусідів, які ловлять кожне його слово.

А ще сьогодні спостерігав картину, яку не буду довіку. До автобусів, якими місцева влада вирішила вивезти до сусіднього Стаханова всіх бажаючих, аби ті мали змогу взагалі залишити на якийсь час домівку і виїхати до центральної України або Росії, з ранку потяглися люди, серед яких чимало старих і діточок. Упали в око двоє: стара, років під дев'яносто, бабуся і, на вигляд, моя ровесниця, – видно, донька. Старенька ледве пересувала ноги, але тримала на руках собаку! І не якусь там домашню болонку чи ще якоїсь модної породи, а звичайнісіньку чималеньку дворнягу. Собачці, видно, було незручно, вона весь час пручалася, аби хазяйка випустила її. Але бідна жінка боялася, що тварина десь забіжить і не доженеш. А треба ж поспішати на автобус та швидше виїжджати звідси, бо, кажуть, ось-ось з'являться ті, що варять і їдять дітей. (Цього боялася й наша старенька сусідка Раїса Петрівна, на що ми тільки посміювались: «Та ви ж стара, Раїсо Петрівно! Хто ж таку буде їсти?»).

Десь через годину кілька автобусів, завантажених біженцями, відправили до Стаханова. Але на другий день майже всі вони повернулися пішки (!) назад. Бо стаханівська влада не змогла їх вивезти далі. Старенької із собакою серед них не було...

1.08.14 р. Обстріли міста стають усе шаленішими! Чергове виття снаряду знову загнало нас у підвал, який тепер нагадує мені катакомбу церкви. Сидимо мовчки, при свічках, прислухаємося до дальніх і близьких вибухів, горнемо до себе онуків. Раїса Петрівна, ледь не плачучи, читає вголос молитви. Жінки намагаються повторювати за нею. З нами і наша родичка Марина, у будинку якої теж немає путнього підвалу. Ці підземні приміщення, зазвичай, завалені сміттям, а то й залиті водою. Хто ж міг знати, що на нас чекає таке лихо!

Канонада, здавалося б, уже й закінчувалась, але тут прилетів снаряд: затремтіли навіть важкі бетонні блоки, на яких тримається весь будинок. Голосно, розриваючи нам серце, закричав і заплакав наш онук, якого ми довго не могли заспокоїти. Можливо, поцілили в стіну прямо над нами. Свічки згасли. Піднята пилюга не давала дихати. Чи там вихід не завалило? А то звідси й не докричишся.

Хлопці в повній темряві посунули шукати вихід. Слава Богу, ніякого завалу не було. Снаряд влучив як раз під будинок, заклинило в сусідньому під'їзді металеві двері, де також рятувалися люди. Побігли гуртом їх визволяти, пробираючись крізь бите скло й поламані дерева...

Переживши стрес, одразу ж почали наводити порядок! Спочатку зібрали шматки скла, знесли у воронку, куди влучив снаряд, потім – інше сміття, все зарили, закидали землею. Навіть підмели перед будинком тротуар. Так, судячи з вибоїни, снаряд

прилетів із північного боку. А нацгвардія ж на... заході!

Ні, надалі тут залишатися не можна! Якщо не жаліємо себе, то треба турбуватися про онуків. Ще кілька таких обстрілів, і треба буде лікувати переляк, аби не залишити малих каліками. Але як лікувати? І кому лікувати? Колись давно жила в місті бабка Киселиха, до якої водили чимось наляканих дітей. Але коли то було...

2.08.14 р. Після вчорашнього страшного обстрілу зараз нібито спокійніше. І ми вже знову розмірковуємо: так залишатися чи все-таки виїжджати? Може, воно якось притихне... Але тут прибіг звідкись схвильований Микола Олександрович С., останній із керівництва містом. «Там, на Крупській, виставили ряд гаубиць! Треба виїжджати, бо тут зараз буде пекло!»

Рішення визріло миттєво. «Марино, твоя машина на ходу?»

«Опель»-мікроавтобус Марини виявився на ходу. Правда, коли прибігли та відчинили гараж, то колеса були спущені. Дякувати сусідові Льошці, який теж прибіг за своїм автомобілем (гаражі були поруч): дав насос, допоміг накачати... Ми тим часом із нетерпінням чекали їх біля будинку. А десь там, недалечко, знову розпочиналася стрільба.

Виїжджали фактично в чому були! У спортивних штаних і пляжних «в'єтнамках». Із нами лише документи, які моя дружина Людмила завше тримала у своїй сумці. А навіщо брати зайве? Не сьогодні-завтра клята війна закінчиться, і ми повернемося додому. Ну, нехай не завтра, але через тиждень-два – то вже точно! А як же, попереду День шахтаря, наше улюблене свято. Не станемо ж ми його святкувати в чужому місті, серед чужих людей...

Поки розсідалися, стріляли вже з усіх боків. Господи, оборони!

Худенька, як дівчинка, Марина вела машину як справжній ас, справжній гонщик! Ось вона, траса: сотні метрів без жодної машини. Але як його виїхати, не забравши свого домашнього улюбленця, kota! Заїхала й забрала свого Марина, заїхали й забрали свого наші діти. І лише тоді рвонули за місто!

Марина тримала кермо лівою рукою, а правою весь час хрестилася. Хрестилися й ми, бо чули, як десь над головою (чи так тоді здавалося!) свистять снаряди. Я сидів попереду, поруч із Мариною, і, висунувши руку у вікно авто, махав білою тенісною. Може, зрозуміють, що ми не бойовики, а мирні люди.

Одразу за переїздом – кілька згорілих вантажівок, далі, прямо на дорозі, бетонні блоки. Все це миттєво залишилося позаду, а Марина все давила на газ... І байдуже, що асфальт увесь усіяний осколками, то там, то там стирчать залишки мін.

Головне, що відстань до Попасної все зменшувалась, і ось уже помітні плямисті постаті національної гвардії, яка, видно, стоїть на в'їзді в це раніше тихе й привітне містечко...

ДАЛІ ЗАПИСИ БЕЗ ДАТ. ПРОСТО КОРОТЕНЬКІ, ЯК І РАНІШЕ, РЯДОЧКИ.

«Попасна... Невеличке, тихе й затишне містечко, центр сільськогосподарського району. Тут же – крупний залізничний вузол. І коли не брешуть знамениті насмішники, автори роману «Дванадцять стільців», то саме тут, ось цим пероном, бігав колись із чайником у руці отець Федір.

Примітно, що попасняни переходять вулицю лише пішохідними переходами. Звичайно, коли такі є. А ось велосипеди їздять не тільки дорогами для транспорту, але й тротуарами, ігноруючи невдоволення тих, хто пересувається пішки. Може, тому, що велосипедистів тут – як у китайській провінції! Біля кожного більш-менш примітного магазину – металеві конструкції, або «стійла» для цього найпростішого транспорту...

Але все це лірика. А реалії нинішнього життя доволі суворі. Адже зараз літо 2014-го, і Попасна, кажучи прямо, прифронтове місто. Якщо не фронтове! Сюди з боку нашого рідного міста також прилітають снаряди, калічать і вбивають людей, руйнують будинки.

Міський голова Юрій Іванович Онищенко до біженців – з усією душею. Правда, офіційно ми потрапляємо до категорії «переселенців». Не знаю, хто таке придумав, але вважаю цей статус просто образливим. Переселенці переселяються за своїм бажанням, спокійно правлячи з домашнім скарбом до інших країв. А ми ось вимушені кидати свої домівки і їхати світ за очі, аби тільки зберегти дітей та онуків!

Сам Онищенко вже встиг показати свій характер, свою сміливість і волю, коли потрапив до рук бойовиків і відмовився співпрацювати з ними. Чоловіка добряче побили, та хоч не пристрелили (певне, просто не встигли, здаючи Попасну). Про все це нам розказали самі попасняни, хоч у місті чимало й тих, хто підтримує російських казаків і кавказців. І це при тому, що основна маса жителів Попасної вважається українцями, розмовляє українською, точніше – кумедним суржиком: «Ти вже в магазин хАдила? Не хАдила? Тоді пАшли».

Після відповідної перевірки й оформлення документів нас поселили в гуртожиток, що належить залізниці. Умови непогані: світло, газ, вода, і все це безкоштовно. Спасибі вам, добрі люди!

Земляків тут – три поверхи! А то й вище. Серед них і Сашко Олександров зі своєю численною – близько двадцяти душ! – родиною! Сам Олександр, якого я знаю з шахти, відмінний електрослюсар, останнім часом навіть виконував

обов'язки головного механіка підприємства. За його словами, сам пішов би в ополчення, та роки вже не ті і здоров'я... Боїться залишити стареньку матір, Марію Андріївну, яку особисто я пам'ятаю як рукоятницю шахти імені Крупської. Приємна, миловидна старенька важко пересувається кімнатою, тому частіше сидить на ліжку і, дивуючи мене відмінною пам'яттю, до подробиць пригадує ті давні роки. Проживши змолоду на Донбасі, вона й досі не забуває рідної мови, розмовляє виключно українською. Сашко також вважає себе українцем, але не любить київської влади.

Ні, Попасна все-таки обстрілюється рідше. Але це ще небезпечніше, тому що люди втрачають пильність, спокійно ходять на ринок, навіть катають у візочках дітей. Біля банків узагалі довжелезні черги, де чимало й наших земляків. Тихо, мирно й раптом – зловісний свист снаряду, що стрімко наближається, і невідомо – куди влучить! А точніше – куди чорт кивне! Недавно прилетів на автобусну зупинку – одразу два трупи. Одному з чоловіків просто відірвало голову...

Соромно зізнатися, але деякі наші земляки, що також мешкають у гуртожитку, почали дивувати місцевих жителів, помітно примножуючи в місті кількість п'яниць. Недавно одна з наших землячок так хильнула, що переплутала будівлі і вперлася до сусідньої адміністративної, звідки її ніяк не могли випроводити. Іншу ж побачили на лавці біля сусіднього житлового будинку: довго лежала, ніби покійниця, тримаючи на грудях руки. І бідні попасняни не мали куди присісти. Стояли, дивилися, хитаючи головами.

Сьогодні, на свято Віри, Надії, Любові та їхньої матері Софії, Попасна знову була обстріляна із системи «Град». Загинуло кілька душ. Снаряди розбили приміщення друкарні (пряме влучення!), станції швидкої допомоги (згоріло дві машини), впали на території дитячого садка, що поруч із міськрадою, а також на перон залізничної станції. Кажуть, був обстріл і на Різдво Богородиці. Так не вже ж то стріляють православні? Скоріше, слуги сатани!

Пішов слух, що серед убитих і наш земляк, який ховався від обстрілів у селищі Парусівці. Начебто прийшов у Попасну за хлібом і разом із сином потрапив під обстріл. Сина, кажуть, тільки поранено, але тяжко.

Щойно випадково почув, що земляк, який учора загинув, то Микола Шаповаленко, відомий у нашому місті фотохудожник і фотокор, чий роботи не раз експонували в міському музеї та бібліотеці. Хто б міг подумати, що в людини така доля! Кілька днів тому я зустрічав Миколу в Попасній, він збирався робити виставку фоторобіт нашого зруйнованого міста. Уже й назву придумав: «Блокадний

Первомайськ». Хоч ніхто, звичайно, наше місто не блокував. Та й загинув Микола від снарядів тих, кого в ці дні підтримував.

Зателефонували з дому. Снаряд влучив у погріб на вул. Київській, де ховалися мати й сестра Ігоря Безрука. Обидві важко поранені. (Пізніше я довідався, що сестра не вижила, і матері ще потім довго не наважувалися про це сказати). А вранці зустрів на ВРЗ земляка Володю Торгонського, який колись, попросивши слова на міському мітингу, несподівано вигукнув «Слава Україні!» Коли б не міліціонери, брати-гірники, мабуть, розірвали б нещасного Володю на шматки! А ось тепер йому дісталося від української армії: тільки-но спробував відчинити двері під їзду, як поруч розірвався снаряд і відірвав Торгонському руку.

Свого часу Володя очолював у місті осередок партії Наталії Вітренко, доки її обирали до Верховної Ради, брав участь у шахтарських акціях непокори, ходив із гірниками пішим ходом і в Луганськ, і в Київ... Зараз же із вдячністю говорить про ополченців, які допомогли Володимиру поховати його дружину.

Забракло питної води і в Попасній. Спасують переселенців два колодязі: один на подвір'ї сусіднього храму, другий – вище центральної вулиці, майже під залізничною колією. Біля храму вода нікудишня, забагато крейди чи що там... Тому ходимо до другого колодязя. Треба спитати прізвище його хазяйки, дуже серйозної, суворої на вигляд жінки. Вона нікому ні разу не заборонила брати в неї воду. Ходив я по смачну водичку й до свого давнього приятеля Олександра Михальського, який завше радий бачити своїх колег-журналістів і друзів, із радістю відгукується на будь-яке прохання.

Онук швидко знайшов собі друзів, бігають докуч жгуртожитку, «стріляють»... Війна, а їм іграшки. І що я примітив: хлопчата почали грати в... блокпости! Тому що ці слова згадуються кожен день. Куди б хто не їхав, доводиться зупинятися. Стоять блокпости і з того, і з того боку. Розполовинено наш Донбас.

Під вечір сидимо із зятем на балконі, розмовляємо. Обидва неголені, із місячним заростом. У мене в руках маленька синя Біблія. Підходить молода жіночка, що оце оселилася поруч. Чув, що вона збирається в наше місто на поховання батька. «Я вранці виїжджаю, – м'яко звертається до нас. – Тож помоліться за мене». Не знаю, ким здалися ми їй, може, баптистами, але, почувши таке прохання, справді захотів стати хоч трішки чистішим і світлішим і хоч би молитвою допомагати нині людям. Отож і пригадав приїзд до нашого міста відомого митрополита, який у розмові сказав мені: «А з вас виїшов би хороший священик, у вас і зріст, і голос...» (Цікаво, що родом цей високий гість був

із Сибіру, з Іркутської області, але добре вивчив і прекрасно говорив українською мовою).

Сьогодні святкували День шахтаря. Приходили Андрєєви, які постійно допомагають нам городиною. Поміж двох ліжок склали з табуретів «стіл», випили по чарці, насамперед за те, щоб закінчилася війна, а потім уже – за гірників. Поговорили душевно. Людмила Андрєєва, як завше, почала співати, а голос у неї прекрасний. Я намагався підспівувати, бо нарівні вести з нею не вдається нікому. Коронним, як кажуть, номером був наш гімн «Рече та стогне Дніпр широкий...». Однак свято зіпсував черговий обстріл. Зателефонували, що снаряд прилетів на подвір'я Петрового брата. Андрєєви миттю зібрались і пішли. Пішов із ними й наш зять Віталій – допомогти навести на тому подвір'ї лад. Побиті шибки, поламані дерева... Слава Богу, хоч ніхто не постраждав.

Онук пішов до школи. Точніше, до гімназії. Приміщення старовинне, збудоване ще на початку XIX століття, де колись діяла школа кондукторів. Будували на віки, стіни – хоч із гармати гати. Але на вікнах зі сходу все одно лежать мішки з піском. Мені, звичайно, не до душі, що гімназія майже впритул до залізничної станції. На будь-якій війні ворог намагається влучити саме в залізницю, дісталося вже й цій. На пероні залишаються вирви від снарядів, які прилетіли сюди того дня, коли загинув Шаповаленко.

Приїжджав своєю машиною Сашко Бельков, який ще до війни перебрався на Парусівку. Привіз мішок фруктів. Роздавали всім діткам нашого гуртожитку. Це ж, мабуть, і в нас на дачі повно всього, та їздити туди страшно: недавно загинув від снаряду однофамілець Андрєєвих – Олександр, що влітку й жив на дачі, тримаючи там якусь живність.

Сьогодні знову несподіваний обстріл! Це й справді страшніше, ніж у Вітчизняну! Тоді у великих містах заздалегідь попереджали людей про ворожі літаки, що лише наближаються. Вили сирени, й люди ховалися, де могли. Наразі ж – як сніг на голову! Та який там у чорта сніг – страшенне, смертоносне залізо! І летить, і падає, де завгодно! Навіть на дитячі садки. Дехто називає українську армію «карателями». А ті, що гатять по Попасній, – хто?

Остання новина, як завжди, гірка. Кілька пенсіонерів із нашого міста пішли до Попасної, щоб отримати свою пенсію (у нас там зараз не видають). Прямували шосейною, не ховаючись, а потім вирішили, що «зеленкою» (так нині всі називають лісосмуги) буде безпечніше. Ну, й натрапили на міну-«розтяжку». Одну жіночку з важким пораненням одразу направили до Артемівська, інших – до залізничної лікарні.

А скільки їх, таких «розтяжок», залишитися на нашій землі ще й по війні! Кажуть, років двадцять розміновувати!

Зять їздив велосипедом додому, забрав у лікарні трудову книжку нашої доньки. Коли Віта взяла її до рук, то заплакала. Тут, у Попасній, чудовий медколектив, але ж на попередньому місці вона працювала цілих двадцять років! Як тут не заплакати. Аж не віриться, але доньці ще за рік чи два до цієї війни ворожка напроорочила інший колектив і навіть інше місто. Правда, про війну тоді не було сказано й слова. Та й хто б його повірив, що чорні сатанинські сили зможуть так жорстоко розвести людей! Не може бути, щоб хтось не відповів за цей злочин. Не по-Божому буде.

Зібрався в рідне місто і я. І також велосипедом. Піднявся раненько, підкачав колеса. Їду за зимовим одягом, так що повертатимуся з вантажем. Нам уже зрозуміло, що війна скоро не закінчиться і зимувати доведеться в Попасній. Виїжджали через обстріли, а воно неспокійно й тут. Але в Попасній хоч працюють школи, та й медики отримують зарплатню.

Дорога порожня, ні машин, ні велосипедистів. Однак блокпости нацгвардії на сторожі, перевіряють документи. І – пропускають. Колись було, наближаючись до рідного міста, ще здаля милувався високими білоблочними будинками. Таке світло, таке тепло випромінювали вони! Наразі ж дев'ятиповерхова малосімейка чорніє пустими вікнами й стінами. Не кращі на вигляд й інші будинки.

Під'їжджаю ближче й бачу попереду жінку з «кравчучкою», що, певне, повертається з городу. Швиденько наздоганяю її, злізаю з велосипеда, іду позаду. Жінка звертає вбік, на вузьку стежину – і я за нею. На блокпосту ополченців – хлопці в кубанках. Не знаю, чи помітили вони нас. Жіночка все розуміє, підказує, як мені краще проїхати, аби не потрапляти їм на очі. Дорогою, поблизу лікарні № 1, зустрічаю Ніну Чаплигіну, вдову мого товариша з роботи, і радіємо, як радіють найближчим людям. На її будинку розбито дах, і Ніна також збирається на зиму на рідну Полтавщину.

Зруйновано вибухом і лікарню, зруйновано й поліклініку. Пізніше мені сказали, що загинула Надя з реєстратури, з якою ми колись навчалися в паралельних класах.

Діставшись до центру, спочатку заїжджаю до сина, який із дружиною й нашою онукою вимушений був залишитися в місті. Заїжджаю, віддаю гостинці. У Попасній працюють і магазини, і ринок, а тут люди виживають невідомо як. На радіощах погомоніли, і я, залишивши велосипед, біжки на свою квартиру. Біжки додому! Знайомий під'їзд, знайомі сходишки, знайоме клацання дверного зам-

ка. Одразу, на звук, вийшла сусідка Ліда, з якою також радіємо, як рідні. Живі? Живі! Ну, і слава Богу!

У своїх стінах одразу виникає бажання сісти в крісло перед телевизором і далі ані руш! Навіть не виходити на вулицю. Із боєм поглядаю на свою бібліотеку, на книжки, які збирав усе життя і, на жаль, не всі встиг прочитати. Хоч навіть зараз я читаю постійно. І за час перебування в Попасній, як мовиться, «проковтнув» дев'ять романів Валентина Пікуля, три томи щоденників Олесея Гончара, не рахуючи інших книжок... І все ж треба збиратися, знайти й упакувати речі, перенести до квартири сина. Діти вмовили мене побути й переночувати в них, щоб зранку, на свіжі сили – назад. Я не відчуваю якоїсь там втоми, але погоджуюся, тому що частину дороги до Попасної доведеться вести велосипед у руках (на гору крутити важко).

Виїжджаю знову зорею, тими ж доріжками, аби минути блокпост. Не хочеться зайвий раз розказувати – чого приїжджав і що везу. Не хочеться розпаковувати речі.

Знову виходжу на стежину, яка веде до шосе. Обабіч неї ще зелена й лише місцями пожухла трава, що вже виблискує осінньою рососою. На шосейці лежать обірвані високовольтні дроти, на які я вчора, видно, не звернув уваги. Трохи далі – розстріляний кимось автобус. Озираюся на блокпост і щосили тисну на педалі!

Коли дорога пішла вгору, таки довелося зійти. Іду, веду велосипед у руках, прислухаюся. Нібито тихо. І раптом – автоматна черга! Одна, друга. Потім заухали, як мені здалося, міномети. Все це – з боку селища Молодіжне, що праворуч за лісосмугами. Серед цієї стрілянини – й гул якогось автомобіля. І все гучніше й гучніше. Виходить, ідуть саме сюди, у бік перехрестя, через яке треба проїжджати й мені. Хто їде – невідомо. Що в нього в голові – теж не вгадаєш. Але й не сховаєшся, і не втечеш.. Отож, що буде – те й буде.

Коли вже наближаюся до перехрестя, з боку селища, яке до часу застувала лісосмуга, вискакує якийсь обдертий «Жигуль» і, ревучи старим зношеним двигуном, перелякано мчить у бік Попасної. А-а, ну, тоді й ми за вами!

Нацгвардія також цікавиться моїм багажем, але нічого розпаковувати не вимагає, тільки промацує руками. «Що це – черевики?» «Черевики». «А це?» «Чоботи».

Хлопці всі молоді, привітні, посміхаються. Я знаю, що в них є такі прибори, тепловізори, які дозволяють їм ще здалеку бачити й навіть чути все, що відбувається на трасі, як, наприклад, перебігають дорогу їжачки. Може, я так старанно (чи перелякано) крутив педалі, що це було смішно?

Мені повертають паспорт. Поки ще не полетіли снаряди, намагаюся якнайскоріше дістатися гуртожитку.

Учора пригадав Пікуля. Я справді дуже люблю й ціную цього письменника, неймовірного трудівника, який, на подив багатьох, мав лише п'ять класів звичайної школи й мудро вважав, що справжня освіта – це тільки САМОосвіта. Все інше – то висиджування диплома на університетських лавках.

Перебравшись до Попасної, я два-три тижня мучився роздумами про те, що відбувалося. Потім став запоем читати. Спочатку всі романи Пікуля, які знайшлися в районній бібліотеці. Навіть дешево купив дві його книги на місцевому ринку. Щось перечитував, щось читав уперше. Записував деякі вислови, наприклад, із роману «Пером і шпагою» – заповіт Петра Першого: «Поддерживать государство России в системе непрерывной войны, дабы закалить солдата в боях и не давати русскому народу отдыха, удерживая его в постоянной готовности к выступлению по первому сигналу...»

Чи не від того й така агресивність її сучасних керманичів?

А це з роману «Площа загиблих борців», останнього твору письменника, який дочасно відійшов у вічність: «Гитлер приказал рослых, белокурых украинских детей с голубыми глазами отбирать у родителей и воспитывать в нацистском духе. Борман тут же придумал теорию. Будто украинцы – ответвление арийских племен, родственных древним германцам».

Гитлер: «Украинцы внешне представляют отличный евгенический материал».

Ба, до чого додумалися, собаки!

І де це вони знаходили світловолосих і синьооких українців?

Ще цікавий випадок, наведений Валентином Савичем. У війну юнга Северного флоту Пікуль якось тримав нічну вахту на пірсі, де був пришвартований американський корвет. І ось серед ночі канатами цього корвета почали переходити на берег десятки пацюків! Не переходити – перебігати, спритно чіпляючись лапками. А через кілька днів цей корабель наших союзників був торпедований у морі німцями й пішов на дно.

Може, все наше життя кимось запрограмоване? Так, може, ми марно намагаємося щось змінити? І чому це матінка-природа нагородила таким чуттям не богоподібну людину, а ось таку неприємну істоту, як пацюк?..

Одна з розваг нинішніх переселенців, котрі живуть у нашому гуртожитку, – це вранішні відвідини ринку, де можна зустріти земляків. Я сьогодні зустрів одразу двох: Миколу Олександровича С., який учасно порадив нам виїхати з рідного міста, і колишнього нашого мера Василя Петровича. Виявляється, військовий комендант нашого міста

(є тепер така посада) пропонував Василю Петровичу зайняти його крісло. Мозальов відмовився: і здоров'я вже не те, і ситуація також. Але свої поради, як утримати міське господарство, виклав у письмовій формі.

«А що там із нашим бульваром? – посміхаючись, спитав він мене. – Не розбили?»

Бульвар КИМ – це його гордість, та й усього міста також. Колись я пропонував керівництву назвати це найкрасивіше місце бульваром імені Василя Мозальова. При ньому його будували, при ньому озеленяли, але тоді мене не почули. А тепер...

Тепер, кажуть, на нашому бульварі сліди снарядів, де-не-де побита плитка, поламані красуні-ялинки... Але я нічого про це Василеві Петровичу не сказав.

За всієї трагедійності ситуації час від часу виникають і кумедні випадки. На першому поверсі гуртожитку мешкає родина Федора Андрійовича З., якого я пам'ятаю з молодих літ. Заходить якось його дружина до кімнати, де знаходиться наш спільний телевізор, а на підлозі лежить дідусь, якому вже далеко за вісімдесят. Жінка злякалася, хотіла кликати на допомогу, а старий відкриває очі і... починає робити гімнастичні вправи. Після цього він знайшов собі інше приміщення для підтримки здоров'я, хоч і довелося щоранку підійматися на четвертий поверх.

Звідкись приїхала чи то баптистка, чи то «свідачка» Іегови, яку було підселено до Лідії Т., багатом знаної з ринку нашого міста. І вже на третій день Ліда, жадібно затягуючись сигаретним димом, заявила: «Я її колись уб'ю! Цілими днями примушує Біблію слухати!»

На кухні, якою користуються всі поверхи гуртожитку, з холодильника зникла чиясь ковбаса. Ліда Т. зробила висновок, що ковбасу міг поцупити... снайпер, який, мабуть, сидить на горіщі!

«А звідки він узявся, той снайпер? І чого б це він лавив по холодильниках?»

«Ну, так хтось же її вкрав, – відповіла Ліда. – Украв, з'їв, а залишки кинув униз!»

Під час інтенсивних обстрілів до підвального приміщення гуртожитку приходять і мешканці сусідніх будинків. В одному кутку компанія добряче повеселилась, а вранці заср... і забила туалет. Чергова гуртожитку в розпачі!

Розказують, що керівництво вагонного депо швидко пересіло з «мерсів» на велосипеди, щоб нацгвардія не «розкуркулила».

Не знаю, як нацгвардія поводить з автомобілістами, особливо з власниками надмірно дорогих іномарок, але з іншими жителями – доволі ввічливо й культурно. Ходять по трое-четверо, всі озброєні. Але ніякої тобі агресії. Заходять до магазинів, привітно вітаються: «Добрий день!» У відповідь буває й мовчання. Блимають, як ті ропухи, очима

продавчині, не можуть зрозуміти – чого це до них вітаються? Зроду ж тут чужі не віталися. Дивився на них, і так стає соромно!

Доводилося спостерігати й таке: проходять мимо нашої церкви кілька військових. Один зупинився, зняв із голови кашкет, перехрестився і з непокритою головою пройшов на подвір'я, де знаходився туалет. Через хвилину повернувся, знову перехрестився, надів свого військового кашкета й попрямував далі. Наші люди тільки мовчки спостерігали.

Запам'яталося й протилежне. Якось молодий чорнявий священник заїжджав на своїй іномарці на це ж подвір'я, і йому випадково потрапила під колеса скляна банка, куди якийсь калічка збирав подавання. Банка тріснула й цим наполохала служителя церкви, який, видно, злякався за колеса свого авто. Він зразу зупинив машину, вискочив і ледь не з кулаками накинувся на жебрака, і той нещасний не знав, що йому відповісти. До речі, другий священник, отець Михаїл, уже в поважному віці, не раз спускався з нами до підвалу. Тут творив із нами тиху молитву.

Бувало під час так званої ротації, коли одні бійці нацгвардії змінювали інших, ті, що від'їжджали, приносили нам свої продукти, по-братерськи ділили на всіх. Це дуже допомагало біженцям, бо дехто, покидаючи рідну домівку, навіть не встиг прихопити гроші.

Сьогодні знову привезено гуманітарну допомогу від фонду Рената Ахметова. Що б там не говорили про цю людину, але він хоч якось допомагає виживати знедоленим людям. Нехай і за рахунок нечесно нажитих багатств. Будемо вважати, що ця людина прозріла. А коли ж «прозріють» інші мільярдери, які не дають і копійки! У душі розумію, що й російські, й українські олігархи будуть лише раді цій розв'язаній бойні, адже військова промисловість, без сумніву, також знаходиться в їхніх руках. А виготовлення військової техніки, зброї та снарядів коштує страшних грошей і приносить надзвичайні бариші.

Пригадується, як у середині 60-х років минулого століття ми, молоді, навіть юні, ще безвусі й недалеко, наспівували різні дурненькі пісеньки на зразок «Ми йдемо по Уругваю...» або перероблену під мелодію знаної пісні великого американського співака Поля Робсона, яка в нас називалася «Шістнадцять тон». Співали, безуспішно намагаючись копіювати могутній бас чорношкірого велета, який міг би заглушити й сотню таких «співаків», як ми. «Шістнадцять тон, опасный груз, и мы летим бомбить союз...» Співали і, як ті ідіоти, сміялися, не розуміючи блюзнірства цих слів. А може, й розуміли, та тільки були впевнені, що після розгрому фашизму вже ніхто й ніколи не наважиться скинути

бомби на наші міста й села, на голови радянських людей.

І ось – дожилися! Вдома нас обстрілювала нацгвардія, тут, у Попасній – бойовики й російські казаки. У недалекому минулому всі громадяни однієї країни. Що ніяких тут росіян немає – то чергова брехня Кремля. Може, й техніки російської немає, отих гармат, чиї снаряди щодня накривають місто?! Може, їх у такій кількості бойовики знаходять на своїх городах?!

Сьогодні знову обстріляли селище вагоноремонтного заводу. Поцілили в гаражі. Дві людини загинуло, є поранені. Помер, не переживши стресу після обстрілу, і брат Петра Андрєєва, на подвір'ї якого розірвався снаряд на День шахтаря...

Сьогодні до гуртожитку прийшла працівниця відділу освіти й запропонувала охочим переїхати на зиму в будинок її доньки, яка зараз у від'їзді. Будинок теплий, є газ, вода, туалет і душ у приміщенні... Стоїть недалеко від центральної вулиці й автобусної зупинки. Чому б і не погодитися? Та й до гімназії онукові зовсім недалечко, і платити лише за комунальні послуги.

Подивитися на житло ходило все наше сімейство, крім мене, бо треба ж комусь залишитися вдома. Подивилися, привабило, із холодами й переїдемо.

Щойно побачив запропонований нам будинок і я. Все добре, крім одного: він на сусідній із залізничним вокзалом вулиці. Дуже небезпечно під час війни місце, але родині про свої сумніви нічого не говорю. Менше будуть хвилюватися. Уже домовився з міським головою: допоможе спиляти кілька сухих дерев, що стоять недалечко. Газ – річ непогана, але треба запастися й дровами. Війна, все може бути...

Сьогодні обстріляли зранку. Як і домовлялися з онуком, вискакую з бібліотеки, в якій я постійний відвідувач, і щодуху біжу до гімназії. Мчу не один – ще декілька батьків. Після перших же залпів дітей вивели з класних кімнат, поставили в коридорі, посеред товстих старовинних стін. Коли що – витримають. Аби тільки не пряме влучення.

Діти радіють своїм рідним і, схоже, не відчувають страху. Мабуть, звикли і вважають ці вчительські заходи якоюсь грою.

«Будете забирати?» – питає нас директор Валерій Павлович. – Забирайте».

Катерина Степанівна – класний керівник онука – з тривогою дивиться нам услід і махає рукою.

А сьогодні розпочали ще раніше. Зазвичай починають уже після восьмої. А це ось ударили о пів на шосту, коли люди ще спали. Влучили кудись поруч, тому що затремтів і гуртожиток. Почулися крики, дитячий плач. Люди кинулися до підвалу.

З'ясувалося, що снаряд потрапив у сусіднє приміщення міліції (не районної, а дільничної). Вибило вікна в якісь сусідній конторі, повалило дерева, що стояли навкруги колишнього танцмайданчика, на місці падіння, прямо під стіною – вирва.

Це місце доволі жваве – дорога на ринок, тому повно зацікавлених. «А що тут? А як?» Міліціонери наводять лад, виймають залишки скла й невдоволено озирються на любителів погомоніти.

Взагалі попасняни дуже простодушні й безцеремонні люди. Без вагань зав'язують із вами розмову хоч на автобусній зупинці, хоч ще десь. І, буває, таке вже верзуть!.. Учора один подорожній, із яким прямували в бік ВРЗ, почав: «Тут одна жінка розказувала, як сиділа десь там на лавчині вже поночі, а поруч проходили двоє „нациків” і, не помітивши її, хваляться: ось як ми цих попаснян обстріляли! Нехай тепер думають, що то – стаханівські сепаратисти!» Я мовчки подивився на нього і звернув, без ніякої потреби, до сусідньої крамниці. Усіх дурнів не переслухаєш!

У місті почали безкоштовно видавати біженцям хліб. По цілому буханцю на душу. Ми, зрозуміло, весь не поїдаємо, але від допомоги не відмовляємося: беремо той хліб і носимо з дружиною землякам, яких чимало біля приміщень банків, що на центральній Первомайській. У нас же вдома хліба видають лише по четвертинці. Сьогодні побачили в черзі Василя Д., із Калинова. Людина все життя пропрацювала головним ветлікарем, усе життя в пошані, а тепер ось кілька годин товчється серед таких же бідах, аби отримати пенсію. Побачив нас, зрадів. Стримано подякував за хлібину. Затримуватися біля черги я не став, бо люди вже почали невдоволено поглядати. Навіть зараз тут ніколи не обходиться без нахаб.

Зустрічаємо й інших земляків. Один розказує, що в нас прямо посеред вулиці стоять важкі гармати й кудись гатять, гатять. А трохи осторонь – така ж черга за хлібом. Стоять здебільшого жінки, серед яких наш земляк упізнав і працівницю міськвиконкому Олену С. Стоять і вже не звертають на ту стрілянину жодної уваги!

У центрі Попасної – традиційний Ленін, огорнутий українським державним прапором. Для місцевих комуністів це, зрозуміло, блюзнірство, тому що вождь світового пролетаріату не припускався й думки про державну самостійність України. Але ніхто з них зараз не сперечається й не обурюється. До речі, я знав недавнього ватажка місцевих комуністів: богатирської статури, дуже порядна і принципова людина.

Приїжджав від нас на скутері Толя Шевчук. Тут все-таки набагато нижчі ціни. Отож купляє продукти і для себе, і для сусідів. І все одно для них не такий, все одно – «націоналіст-бандеровець»,

бо, на відміну від тих-таки сусідів, не відмовляється від своєї батьківщини і прямо говорить їм: ви ж просили Путіна, аби допоміг вам, надав можливість говорити російською мовою. А тепер сидить і вивчайте ще й чеченську та бурятську! (На Донбасі справді з'явилися не лише чеченці, а й буряти). Ще розказав, що недавно снаряд прилетів якраз у сусідський погріб, загинула жінка. Її також поховали прямо на подвір'ї.

Сьогодні відносно спокійно, тож я зміг відвідати Данила Проліска, якого давно не бачив. Коли зустрілися, відчув потрясіння: сидить у якісь, схожий на інвалідну, колясці, дуже худий і блідий. Говорить важко, ніяк не поправиться після операції. Обидва сини старого десь далеко, опікується ним молоденька похресниця. Проте поруч із хатою юрбляться, видно, не дуже тверезі хлопці, які також прийшли «провідати» Єгоровича. І, якщо я правильно зрозумів, нетерпляче чекають, коли йому принесуть пенсію. Треба обов'язково переговорити з Андреевою, вона депутат міської ради, нехай подумає, куди прилаштувати стару, хвору людину. Утім, він дуже міцний духом, вірить, що видужає і ще напише якусь книжку.

Уже ввечері кульгавий каліка, що живе разом із вродливою дружиною й сином у сусідньому будинку й майже щовечора приходив з ними до нашого підвалу, добре-таки напився, кричав на всю вулицю й матюкав благовірну, обзиваючи лайливими й образливими для жінки словами. І все збирався піти додому, за десяток верст, пішки! Потім звалився й заснув.

Переселилися й живемо тепер у новому будинку. Усі, як мовиться, умови, але подвір'я захаращене, заросло бур'яном по пояс, таким цупким, що треба добре докласти рук. Тож я із задоволенням працюю: видно, скучив за своєю дачею.

Зателефонував сусідові Василю Чугуєві. Каже, що прибрав залишений мною на дачі шланг, ще якийсь там інструмент. Велике спасибі цій добрій, працьовитій людині, яка не знає ні страху, ні нудьги. Домовилися, що після війни обов'язково зустрінемося, посидимо, як раніше, під вишнею, вип'ємо по чарці...

Тут, у хаті, гучніше, ніж у гуртожитку, чути далеку стрілянину. Та й ближні обстріли, мабуть, більш небезпечні: погреб такий, що не сховаєшся, виходить, доведеться сидіти під снарядами в чотирьох стінах. А чи вони такі міцні? Взагалі цей район обстрілюють, кажуть, найчастіше. Може, через те, що неподалік блокпост нацгвардії. Цілять у військових, а прилітає на голови мирних людей. Не витримали такого жаху наші кума з кумом та й переселилися недавно за місто, у якесь відділення радгоспу. А ми ось, дурні, знайшли собі...

Прислухаємося до обстрілів, а неприємність – з іншого боку! Коли переходив залізничні колії, підбігла якась прицюцюцькувата собака й гризнула мене ззаду за ногу. Рани майже ніякої, одні червоно-сині смуги, навіть кров не виступила. Але вирішив зайти до залізничного медпункту, де працює дружина Михальського. Валентина обробила місце укусу господарчим милом і, жартуючи, наказала: якщо почну боятися води, то швидше до лікаря! Усім відомо, що при зараженні сказом люди й тварини починають боятися води. «Добре, – сприйняв я жарт, – якщо стане ліньки вмиватись, побіжу до лікарні».

Чомусь пригадався стаханівський козацький отаман Борисенко, у якого ми колись із Грицьком Половинком святкували Покрову Пресвятої Богородиці. Де він зараз зі своїми генералами й рядовими козаками?

Із гуртожитку пішли, але зв'язок із сусідами не пориваємо. Іноді телефонує наша старша (чи відповідальна) Тетяна Василівна, рідна сестра Сашка Олександрова. Цікава в цієї жіночки біографія. Свого часу була на Чорнобильській АЕС. Виїжджала при надії, і лікарі просто-таки вимагали від неї зробити аборт. Не послухала, ризикнула, народила хлопчика, Романа. Тепер я його пригадав як депутата нашої міської ради.

Гарна в Олександрових родина – справжні трударі. Відомим шахтарем був і Сашків тесть, бригадир прохідників вентиляційного штреку Михайло Семенович Колесников.

Телефонує нам і сусідка по блоку Яна Ярошенко, яка живе в одній кімнаті з чоловіком і подругою. У рідному місті ніколи не зустрічалися, хоч знають мене за прізвиськом, тому після знайомства пішли до районної бібліотеки, взяли й читали мої книги.

Напередодні сьомого листопада мене запросили до бібліотеки на урочистості з нагоди 80-річчя луганського письменника Владислава Титова, з яким ми входили до однієї творчої організації. Більшість із присутніх – члени місцевого клубу ветеранів, які, я зрозумів, не лише не читали цього письменника, але й не чули про нього. Проте слухали уважно й навіть пустили сльозу, коли я розповідав про автора знаменитої повісті «Усім смертям на зло», яку він писав, тримаючи в зубах олівець, бо втратив під землею обидві руки.

Насамкінець одна із жінок прочитала вже свого вірша про війну й поцікавилась: а чи не віднести це її творіння нацгвардійцям на блокпост? «А для чого?» – питаю. «А щоби перестали стріляти. Перестали воювати».

Ех, не тим людям ви хочете показати ці шклярські рядочки! Не ці хлопці загівали цю війну. І навіть не ті, хто зараз по той бік «сірої» зони. А ті,

хто її розв'язав, такий папірець навіть у туалет не повісять!

21 листопада, на річницю київського Майдану, Попасну обстрілювали протягом шести (а то й довше!) годин. Почали десь об 11-й і закінчили о шостій вечора!

Це страхіття не можна передати. Одне діло – ховатися в надійному місці, у підвалі, і слухати, як десь нагорі вибухають снаряди, і зовсім інше, коли сидиш серед чотирьох стін, які ходором ходять разом зі стелею, і не знаєш, коли прилетить тобі на голову! А поруч же – сім'я, онук, якого дбайлива бабуся накриває від снарядів... шерстяним пледом! Зараз, коли нарешті все затихло, можна й посміхнутися, бо рятувати онучка звичайнісінькою ганчіркою... до такого могла додуматися тільки любляча бабусина душа! Але під постійні вибухи було не до жартів. Сиділи, молили Бога. Під час коротенького затишшя виглядали надвір. Адже враження було таке, що снаряди вибухали прямо під вікнами. Дві собачки, яких нам залишила хазяйка, безвилазно сиділи в будці. Значить, ще будуть стріляти. Ось коли все затихне – тоді розумні тваринки вискочать першими. Але собачки не вилізли до самого вечора, і до самого вечора сиділи ми, як ті миші, затуляючи собою онука, і вже не раді були, що спокусилися на це житло.

26.11.14 р. Сьогодні вранці важкий снаряд влучив у дах нашого гуртожитку, якраз над кімнатою, де ще недавно перебували наші донька й зять. Вибух був такої сили, що вирвані з перекриття товстенні цвяхи розлетілися на півсотню чи й сотню метрів! Пошмагувало й розкидало дошки, провалило вниз важкі бетонні плити... Вибухом оглушило всі поверхи, й люди вже подумали, що то кінець. Людмила Андреева в цю хвилину проїжджала автобусом поблизу гуртожитку й потім із жахом пригадувала ту страшну мить.

А ввечері дивилися московську телепрограму. Якийсь прищелепуватий розповідав аудиторії, що в Україні вихователька дитячого садка повчала дітей: годувати взимку треба лише синичок, бо вони кольору українського прапора, а снігурів не треба, бо вони червоні.

Невже в Росії вірять?!

20.12.14 р. Оголошено перемир'я. Не стріляють. Хоч кілька днів тому з боку Троїцького долітала стрілянина з автоматичної зброї. Кажуть, що ополченці зробили спробу прорватися в Попасну, але були знищені. Правда чи брехня – хтозна. Дехто стверджував, що вони вже ввійшли на територію Попасної, захопили млин. Це вже точно виявилось брехнею. Як же хочеться людям почесати язика!

Під вечір гуляв із песиком вулицею, спустився до залізниці. Перон незвично порожній. Дивлячись на старовинні, з червоної цегли будинки залізнич-

ників, які, певне, пам'ятають ще революції 1905-го та 1917-го років, намагаюся увявити той час і нібито чую «Варшав'янку»: «Вихри враждебные веют над нами, черные силы нас злобно гнетут...» Далеке, далеке минуле. І того далекого минулого на цій ось акуратній і привітній станції побували знані командири громадянської війни Климент Ворошилов, Семен Будьонний, Віталій Примаков та інші. Не шкодуючи свого життя, воювали за радянську владу, за наш індустріальний і багатонаціональний Донбас, і навіть у страшному сні... у страшному сні...

25.12.14 р. Сьогодні річниця нашого з Людою весілля. Випадково заїхали кума з кумом. От і добре! Посиділи, погомоніли. Люда з кумою Ніною здружилися ще дівчатами, коли разом працювали впологовому будинку. Я ж товаришував із братом Ніни Віктором, теж нинішнім нашим кумом. Це найдавніші й найближчі наші друзі. Домовилися разом зустріти Новий рік, та чи вдасться? Не дуже я вірю в ці перемир'я. Будь-якої миті може засвистіти, зашипіти, загудіти, вибухнути й зіпсувати все свято.

27.12.14 р. У місті, виявляється, чимало безхатьків, які дуже страждають од сильних морозів. Один учора прийшов до лікарні, де наразі працює наша донька, зняв носки і... відвалились почорнілі пальці. Відморозив та так і ходив!

28.12.14 р. Слава Богу, тихо, не чути навіть дальніх пострілів. Невже й справді просвітлюють голови й закінчиться ця війна?

Зателефонували знайомі, сказали, що Толю Шевчука паралізувало. Яка біда! Де тонко – там і рветься. Дружина його, Ліда, інвалід, тяжко хвора й старенька теща. Хто ж буде за ними доглядати? Донька Ірина встигла переселитися з чоловіком аж на Амур. А що, як завтра ту землю заповонять китаїці? Точніше, вони вже її заповонили, займаючи всі керівні посади, починаючи від мерів міст і селищ. А як узагалі оголосять ту територію своєю?! Не одному потім пригадається далека батьківщина, покинута в біді Україна...

Закінчив читати третій том «Щоденників» Олесь Гончара. Яка була світла людина, справжній патріот України! Записи надзвичайно цікаві, викривають деяких пристосуванців із його оточення... Новоявлену літературну «буржуазію». Хоч і гірко було читати раніше, що Олесь Терентійович сумнівався: «Може, все-таки відрізати цей Донбас, цю ракову пухлину України, та віддати Росії?» Він ще в часи перебудови здогадувався, що з часом може вийти такий конфлікт, бо так уже непатріотично були налаштовані шахтарі! Навіть вихідці із західних областей.

Подібне я читав і в щоденниках Григора Тютюнника. «Мені вже давно насточортіло жити серед

перевертнів, – писав він своїй родичці О. Ф. Тютюнник. – Тут, серед бруду людської розпусти й обивательщини, я не можу більше знаходитись». Однак, виїхавши з Луганщини, нудьгував: «Донбас і людей цього краю рідного я люблю...»

30.12.14 р. Морозна й сніжна зима. Завтра зустріч Нового року, однак нічого не радує: ні погода, ні прогнози політиків. Почали навіть прислухатися до екстрасенсів, але й від них нічого путнього не почуєш. Видно, й вони не знають.

А потрібен мир. Навіть тим, хто розв'язав цю війну, і тим, хто своїми виступами на площах підштовхував до неї. Знаю, що й наші міські найкрикливіші активісти швидко повтікали подалі з міста, живуть у безпеці й навіть не розуміють, що й вони винні в тому, що коїться на Донбасі.

7.01.15 р. 7 січня, Різдво Христове. Велике православне свято. І вперше за останні тижні знову забухали гармати і «Гради», обстріляли Попасну, Золоте... Біси! Справжні біси!

Навіть не хочеться писати – в якому стані люди!

13.01.15 р. У Франції, після надрукованих у журналі карикатур на пророка Магомета, ісламісти розстріляли 12 працівників цього видання. У відповідь піднялася вся Франція. З'їхалися офіційні особи всієї Європи! Тут тобі й співчуття, тут тобі й гнів!

У той самий час наш Донбас залито кров'ю, вже загинули сотні дітей (!), тисячі мирних мешканців. А ООН (організація «озабочених» націй – інакше не назвати!) лише розмірковує: як зупинити це кровопролиття, як допомогти Україні? Не краще поводитьсь й Рада Європи. Тієї Європи, куди особисто я не дуже й поспішаю і яку недолюблюю за її холодний розрахунок і жадобу наживи.

Коли снаряд розбив пасажирський автобус поблизу Волновахи й загинуло одразу 12 душ, люди почали проводити акцію проти сепаратизму «Я – Волноваха!» А офіційна Європа й не муркнула. Це ж вам не Франція.

Нащо нам такі «друзі»!

14.01.15 р. Обстрілювали, як з'ясувалося, не лише Попасну, але й сусідні села. Наші друзі не витримали, нашвидку зібралися й виїхали машиною в бік Миколаєва, на батьківщину Володі. І вчасно! Як повідомили сусіди, до вечора їхня хатинка була розбита!

30.01.15 р. Після двотижневого безперервного пекла, після обстрілів наших вулиць (убило кілька людей, розірвало газову трубу, яка страшно гуділа, викидаючи довгий сніп полум'я!) ми вирішили залишити й Попасну. Донька через подругу переговорили з таксистом, який знає путівці, аби дістатися до Артемівська: трасою не можна, трасу не-

щадно обстрілюють! Сиділи на речах (брали найнеобхідніше) із самого ранку, дуже хвилюючись, аби хлопця десь не затримали чи не потрапив під обстріл. Таксист Сергій приїхав учасно, як і обіцяв. Завантажилися в стареньку іномарку, що ледь не повзла на пузі. Ну, з Богом! Люда, як зізналася потім, ніякої дороги не бачила, сиділа, заплющивши очі. Молилась. І було від чого! Спочатку петляли містом, потім – путівцями, які теж були подзьобані снарядами, у вибоїнах. Одне село чи хуторець, друге... Минули якісь ставки. Уже полудень, засніжена з ночі ґрунтівка помітно підтанула, машина, і без того низенька, почала чіплятися днищем, і ми боялися взагалі застрягти. А далі – ще гірше. Уже пішла не ґрунтівка, а пробита навпростець, пашнею, зимова дорога, де всім нам доводилося вилазити, щоб не сісти намертво. Водій був зморений, тому що майже не спав, мотався туди-сюди, розвозив пасажирів, заробляв гроші... Тому весь час щось розказував, аби не заснути.

Нарешті ми знову виповзли на асфальтовану трасу, і я прочитав назву села – Трипілля. Одрозу пригадалося далеке-далеке, ще з юнацької пори...

Тоді мені й моєму другу й однокласнику Славкові Забеліну було по п'ятнадцять. І саме перед початком навчального року, десь так у середині серпня, збрело нам у голову з'їздити велосипедами на Азовське море, аби дні за три накупатися, підсмажитися на сонці й такими собі суперменами з'явитися на перший урок, у свій восьмий клас. Прочувши про наші наміри, до нас причепився ще один «мандрівник», на прізвище Паюк (ім'я наразі не пам'ятаю). Вирішили? Тоді їдемо.

Підготували велосипеди, запаслися продуктами і великими ножами і рано-вранці, щоб намотати до вечора якнайбільше кілометрів, виїхали. Як ми проклали тоді свій маршрут, не пам'ятаю. І чим, якими мапами користувалися, теж вискочило з голови. Але із самого початку виїхали правильно, в напрямку Попасної. Потім треба було б повернути ліворуч, на Артемівськ. Але нас занесло зовсім в інше місце, на протилежний бік міста залізничників, хоч і та дорога, як я розумію, мабуть, могла вивести нас до наміченої мети.

За Попасною, незважаючи на святковий настрій, ми все-таки трохи притомились. А тут і село – Трипілля, як повідомляв указівник. Ну, як його не зупинитися, не попити водички, не відпочити годинку!

Звернули до лісосмуги, поблизу невеличкого кладовища, зарані примітивши, де в селі магазин.

Як справжні мандрівники, ми прихопили із собою і невеличкий казанець, тому одразу розвели вогнище, поставили гріти воду, вирішивши зварити макарони. Дивіться всі, хто проїжджає поруч! Дивіться й задріть!

Поки готували нескладний обід, Паюк збігав до магазину, приніс пляшку дешевого червоного

вина – треба ж відмітити перший день нашої мандрівки!

Чи зварилися ті макарони, чи ще були сируватими, ми так і не розкуштували. Не зрозуміли й чому це на смак вони якісь... такі... Ну, не вистачає чогось – і все! А чого? Воду злили, посипали цукром. Чого ще треба? Не солити ж їх, коли вже додали солодкого (А треба ж було дурнуватим кухарям все-таки посолити. Та нікому було підказати).

І все ж із винцем обід вийшов смачнучим! Правда, опісля закортіло відпочити, полежати, подивитися на небо, на високі хмари. Погодка ж яка! Ніщо не нагадує про близьку осінь.

Із тим і заснули, а прокинулися вже під вечір, домовившись тут і заночувати, бо місце таке вже приємне. А вранці знову на велосипеди – й пожемо далі.

Нарубали невеличкою сокирою гілок, змайстрували також невеличкий, на трьох, курінь. Правда, для Паюка він усе-таки виявився трохи замалим, тому і спав він, випроставши назовні ноги. Але перед ночівлею знову була вечеря біля вогнища, уже з консервами й печеною картоплею. І знову Паюк бігав за пляшкою.

На відміну від нас, Паюк узагалі нехтував її величністю Гігієною, тому, підкріпившись, не спішив ополоснути руки від сажі, вітер їх об голий живіт, що темнів під розхристаною сорочкою, і весь час кричав, сміявся, щось розказував...

Гомоніли допізна, щось пригадуючи, щось вигадуючи. Насміялись, напустувались, як малі діти, – з тим і поснули. І прокинулись од справжнього холоду. Було ще досить рано, низинами стояв і навіть не ворухився густий туман. І ні собачки не чути, ні півника, ні рипіння колодязного журавля... Підскочили, пострибали, помахали руками. Аби трохи зігрітися, розвели багаття.

Потім пригадали, що взяли із собою якусь теплу одежину, кожен натягнув на себе. Вогнище горіло слабенько, видно, відсиріло й гілля. Але диму було вдосталь, і через якийсь там час ми пропахли, як ті кочегари.

Ледве діждалися восьмої години, тобто відкриття магазину, і височенний Паюк, зігнувшись од холоду, побіг уже перевіреним маршрутом.

За сніданком був обід, за обідом – рання вечеря. Ніхто з нас уже не нагадував, що взагалі-то ми збиралися на море. Яке тепер море, коли сьогодні зранку так похолодало! Навіть он білі хмари змінилися сірими, а ближче до ночі взагалі зашелестів дрібний дощ.

Спали ми, тісно притиснувшись один до одного. Тільки Паюк увесь час крутився, то виправляючи, то знову підтягуючи свої ходулі. Не рятував од дощу й слабенький курінь, яким спокійно гуляв вітерець. Що ж його робити далі?

Зрозуміло, що на цьому нашу мандрівку можна було й завершити, але дорога здалася нам розкислою. Може, нехай трохи протряхне, і тоді вже рушимо назад. А поки... поки ще є трохи грошей і той продуктовий магазин... Уперед, Паюк! Бери одразу кілька пляшок, щоб потім не довелося зайвий раз бігати.

Але запасатися вином уже було пізно. Село вже примітило якогось вимазаного сажею вертопраха, що тричі за день прибігав до магазину за пляшкою, ні з ким не вітаючись, ні з ким не прощаючись. Примітили й вислідили – куди він потім повертається. І на третій день, одразу після обіду, до нас завітали неждані гості: троє, на добрячому підпитку (видно, для хоробрості), дядьків на сільській підводі. Коли підвода зупинилась, один із них спробував швидко підвестися, але конячка знову смикнула підводу, й він п'яно повалився на спину. Ми, звичайно, зареготали.

Дядько одразу ж підскочив, розлючено подивився на нас і поправив за халявою кирзового чобота величезний ніж. Не дуже привітно поглядали й двоє інших.

І нас виручили наші... патлаті зачіски. Саме ті зачіски, за які нас постійно лайали в школі.

«Так ви не з... тюрми?» – роздивляючись нас, полегшено зітхнув той, що впав.

«З якої тюрми? Ми он... їхали на велосипедах. Та зупинились тут».

Виявилося, що до нас, хильнувши самогону, приїхало сільське начальство, голова і ще хтось там, яких телефоном попередили, що з Артемівської в'язниці втекли якісь небезпечні злочинці і треба бути пильними. Але тут виявилися не страшні злодії, а звичайнісінькі підпарубки, і як один – патлаті. В'язні ж, як відомо, патлатими не бувають. Їх стрижуть наголо.

Ситуація розрядилася, але настрої підупав. Треба скипидарити п'яти, а то ще прознає місцева шпана, подумає, що приїхали до їхніх дівчат. А втрюх від десятка не відіб'ється. Так що сьогодні ще відпочинемо (після чого, спитати б!), а завтра вранці – назад. Додому! Ми вже за ці дні посправжньому скучили.

А під вечір знову прошелестів дощ, ще сильніше розквасив ґрунтівку. Осінній якийсь, дрібненький і холодний. Ех, треба було б не в середині серпня виїжджати, а десь на початку. Навіть не в серпні, а в липні. Тоді все було б на мазі. А тепер такою ось дорогою й велосипедом не проїдеш. Така налипне багною, що хоч волоком тягни.

Проте, якщо вирішили, то треба їхати. Звичайно, добре поспідавши, виїжджали весело, з піснями. «Запрягай-ка, тятя, лошадь, сивую, лохматую, я поеду на деревню, цыганочку засватаю!» – голосно наспівував Славко, намагаючись оминати велосипедом калюжі. Паюк дорогою ледь не витанцював, кричав, матюкався й свистів. Я вів свого ве-

лосипеда позаду друзів і подумки читав вірші, які, може, були й не по сезону: «Еду. Тихо. Слышны звоны под копытом на снегу. Только серые вороны расшумелись на лугу...» Декламував недавно прочитаного Єсеніна, який назавше залишиться моїм улюбленим поетом...

Із такими ось думками проскочили ми Трипілля, причому я встиг помітити й острівцець лісосмуги, де ми тоді зупинилися, і кладовище через дорогу. Боже, це ж із тих пір минуло рівно півстоліття! Ціла вічність.

Далі пішли нові гарні селища й села. Тут, видно, мирно. Нехай так і буде. Нехай люди не знають такого страхіття, яке довелося пережити нам.

В Артемівську ми сіли в електропотяг і за кілька годин уже були в Харкові – першій столиці радянської України.

Харків, як ми довідалися, уже був забитий біженцями. Повністю, починаючи від вокзалу. Жодних, навіть на окраїнах, квартир! Можна було б пошукати в сусідніх містах чи селищах, але ціни й там непомірні. А роботи ж ніякої. Чим же тоді платити? За що жити? Та й квартирні посередники зовсім утратили совість, вимагаючи непомірну плату й за свою «тяжку» працю. Із кого ж ви дерете, наволоч?! Однак запитати це не вдається. Відчувши навіть на відстані ваше легеньке невдоволення, в хід пускають матюки: «Так ви ще біженці?! Луганчани, мать вашу... мать... мать... мать... Зрадили Україну!»

Може, хтось і зрадив, але не ми.

Звернулися до волонтерів. Ті надали можливість нормально переночувати у м'якому залі відпочинку, але завтра ми маємо залишити це затишне місце...

«Якщо будете кудись їхати, то ми вам оплатимо дорогу». Спасибі. Але куди? Куди нам їхати? Хто на нас чекає? Запрошують родичі, але всі вони по той бік кордону. Та й не хочеться все-таки далеко заїжджати. Може, ось-ось настане мир.

На вокзалі випадково стріаю сусіда, Володю Бідюка. Як завше, напідпитку, криє в бога й душу сепаратистів. І прямує до сина в Северодонецьк.

А куди ж нам? Голова пухне, але не змикитимо й усім сімейством.

Телефоную знайомим, аби довідатися, які там ціни на житло. Кожен радий би допомогти, але, сам розумію, що нічим. Та й обтяжувати нікого не хочеться.

Нарешті пропоную дружині зателефонувати її подрузі Наталі Сергіївні, яка живе з донькою та зятем на Дніпрі. Зять – людина відома і впливова, від нього, розуміємо, залежить і відповідь.

І відповідь однозначна: приїжджайте! Допоможемо.

Купуємо квитки й сідаємо в поїзд...»

Листопад 2014 – січень 2015

Марина ЄЩЕНКО – сучасна українська поетка, прозаїк, літературознавець. Народилася 15 березня 1986 року в селі Великому Кобелячку Новосанжарського району Полтавської області. Закінчила магістратуру Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка за спеціальністю «Літературна творчість». Працює бібліотекарем читального залу періодики в Науковій бібліотеці імені М. Максимовича. На кафедрі теорії літератури, компаративістики і літературної творчості КНУ імені Тараса Шевченка підготувала до захисту дисертацію зі спеціальності «Теорія літератури».

Поезії та проза письменниці опубліковані в численних журналах, альманахах, газетах, зокрема в «Березолі», «Дзвоні», «Кур'єрі Кривбасу», «Рідному краї», «Дніпрі», «Новій прозі», «Буковинському журналі», «Однокласнику»

тощо. 2011 року брала участь у літній літературній школі в Карпатах, 2014-го – в літературній школі-таборі «Калавурня» в Черкасах. Упродовж останніх років виступала на фестивалях «Захід» (Львівська обл., 2010), «Країна мрій» (Київ, 2009–2011), «Гогольфест» (Київ, 2013), а також на різних поетичних читаннях у Харкові, Дніпропетровську, Запоріжжі, Львові, Полтаві, Києві, Обухові. Входить до київської літературної студії «Перехрестя».

Дипломант Всеукраїнського літературного конкурсу «Любїть Україну» (2004); Всеукраїнського літературного конкурсу імені Вадима Ковалєва (2011), лауреат Всеукраїнського літературного конкурсу «Троянди й виноград» (2008), Міжнародної українсько-німецької премії імені Олєся Гончара (2012), літературної премії «Смолоסקип» (2014, 2016). Виграла грант на видання книжки від Київської міської державної адміністрації «Перша книга автора», завдяки чому 2015 року вийшла збірка оповідань «Поговори зі мною».

У КАФЕ

У кафе через дорогу ми обїдали нечасто. Усе-таки стипендія не мажорна, та й їдальня в нашому технікумі була досить непогана. З дитинства завчена фраза батька «Третій сорт – не брак» ставала в нагоді й виправдувала будь-які недолїки, зокрема й учорашню гречку в сьогоднішньому супі з вермішеллю. Утім кафе навпроти ми любили, як можна любити лише те, на що вистачає грошей раз на місяць, як щось недоступне, навіть недосяжне. Крім офіціантки Ксенії, яка пробивала вареники з м'ясом за ціною вареників з вишнями, там достоту й подивитися не було на що. А їжа та ж сама. Одного разу я навіть бачив, як баба Галя з їдальні технікуму ввечері тарабанила каstrулі з недоїдками до кафе. Ну або в протилежному напрямку. Але ми ходили туди не заради їжі й не заради посмішки Ксенії, яка в свої тридцять не втрачала надії, що ми підростемо, знайдемо роботу, купимо квартири, а потім згадаємо про неї, і хтось, напевно, найгарніший із нас, покличе її заміж. Але студенти рік за роком випускалися з технікуму, а вона старїла. Уже й вареники з вишнями вдвічі подорожчали, а заміж ніхто не кликав. Та й більшість поверталася додому, щоб найближчими роками спитися, бо в місті їх ніхто не чекав, роботу не поспїшали давати, а мріяти про житло наважувалися лише найсміливіші.

У кафе ми ніколи не ходили поодиночі. Це вважалося марно витраченими грїшми. А от коли з тобою друг, а ще бажано за сусіднім столиком хтось із твоєї групи, хто завтра, вихваляючись тим, де і що вчора їв, скромно додасть, що й ти там був, – то це вже геть інша справа. Я найчастіше ходив із Володькою. Він був бешкетником, постійним претендентом на відрахування, з непримиренним характером, міг будь-кому виказати в обличчя все, що думає. Напевно, саме за це його й боялися. А я – ні, мене цього батько не навчив, мабуть, тому я ніколи не встрявав у конфлікти й ніколи не мав розбитого носа.

– Бачиш отого охоронця? – тицяє пальцем у куток біля дверей Володька. – Тобі не здається, що він якийсь дивний?

– Та ні, – відповідаю. – Звичайний охоронець, ну хїба що я б на місці директора кафе не брав інвалідів на роботу. Все-таки це охорона, і в нашому місті повно дурнів, не йому з ними тягатися.

– За це не бійся, на нічну зміну інший приходить, дебелий дядя Валєра, той нікому спуску не дасть.

Того разу нам принесли несвіжий борщ, і ми, романтично налаштовані майбутні фрезерувальники, вимагали книгу скарг, потім повернення гро-

шей, а згодом обмежилися двома, теж далеко не свіжими, котлетами – подарунок від закладу.

Отже, того дня нам уже не було ніякого діла до охоронця. Але Володька раз уже зацікавився, то не забуде.

– Йдемо сьогодні в «Оленку»? – після третьої пари спіймав мене в коридорі.

– Та ми ж минулого тижня ходили! – мало не прошепотів йому у відповідь, щоб не чули одногрупники.

– А ми так, для розваги, нічого їсти не будемо.

– А чого туди йти так? Ще хтось побачить, то засміють, що приходимо, у дверях облизуємося, а на їжу грошей нема.

– Розслабся, ми йдемо до мого нового друга.

Виявилося, що охоронця звать Іваном, йому за сорок, дуже привітний до людей. Хоч назвати це привітністю не можна, швидше, це дитяча довірливість і безпосередність.

– Здрастуй, Іване, – гукає здалеку Володька.

– Привіт! Дуже радий тебе бачити! Що це ти все не заходиш, друга не провідуєш? – заглядає прямо в очі, аж мені стає млосно. Що Володька задумав?

– Та ми ж студенти, розумієш, у кишнях вітер, то оце сьогодні тебе провідати зайшли. Знайомся, це мій друг Сашко.

– Сашко – це добре, у мене колись брат був Сашко, – посміхається Іван і щиро, аж до хрускоту стискає мою руку.

– Оце привів однокурсника, щоб ти йому теж розповів, як ти позавчора бабусю від пожежі в будинку врятував.

– Та то не я... – починає віднікуватися й червоніти Іван.

– Ні, ні, країна має знати героїв в обличчя! Давай розкажуй! А то в газетах пишуть, що рятувальник залишився невідомим. Як це, невідомим?! Я знаю, що це ти!

– Ну то я й не дуже старався, – починає повільно, немов ці спогади йому тяжкі й лежать десь глибоко. – Я йшов додому, бачу – з квартири дим... А я ж знаю, що як дим, то горить, то вогонь, значить, а вогонь сам не займеться... Ну, думаю, значить, там може бути людина – у вогні тому, у квартирі, звідки дим валить. І як уявив, що ця людина згоріти може! І так мені страшно стало, що й сам не зрозумів, як уже був на п'ятому поверсі, як висадив двері, як пробрався всередину!..

– А як же дим, вогонь? – потирає руки й посміхається Володька. – Ти ж теж міг згоріти?

– Я тоді нічого не боявся, – сам дивується Іван, – очі виїдало димом, а я дихання затримав і шугонув у кімнату. Ця жіночка лежала в кімнаті, прямо на підлозі. Важезна жіночка! Але часу думати в мене не було, узяв її попід руки і поволік до ви-

ходу. Здається, уже на поріг ступив, коли балон на кухні зірвало, нас хвилиною аж до сходів викинуло. Але головне, що всі живі.

– Яка прекрасна історія! – усміхається незрозуміло товариш. – І чому я не журналіст нашої районки? Такий матеріал пропадає! Що ж це тебе, дружище, навіть попелом не притрусило?

– А я й не знаю, як то воно вийшло, та опам'ятався я вже вдома, сховавшись у душ і дивлюся, й сліду не лишилося. В сорочці родився, мабуть, – і собі усміхається, в очі зазирає, як вірна собака, а мене аж нудить від цього: я ж не знаю, що задумав Володька.

За мить дзвенить дзвінок, ми швидко прощаємося й перебігаємо дорогу до технікуму.

– Слухай, – розсерджено говорю, – до чого ці дурні запитання? Ти його на глум береш, це всім ясно, крім нього одного. У чому справа?

– У тому, – заливається сміхом Володька, – що тобі теж не завадило б газети читати. Тоді б, може, знав, що ніякої пожежі найближчі кілька тижнів у місті не було.

– Але ж ти сам сказав йому про цю пожежу? Це була твоя вигадка!

– Ну так, а що? Івану теми не задаси – ніякої історії й не буде. Попереднього разу я переконав його, що це він, а не Гагарін, літав у космос. Повірив, подробиці розповідав! Оце знахідка!

Тоді я на Володьку дуже образився, але за тижень охолонув і спокійно пішов до кафе.

За кілька місяців ми послушали багато історій – і про засекречені батискафи, і про міжконтинентальну розвідку, про перевезення наркотиків слонами, які передаються із зоопарку в зоопарк, про дівчину Галю, яка любила Івана, але так і не дочекалася з війни.

– З якої війни? – питаю вже сам, не чекаю, доки Володька виявить кмітливість.

– Ой, хлопці, вам краще й не знати. Була така страшна війна, страшніша, ніж та, в якій наші діди гинули.

– Та хіба ж буває страшніша?! – перебиваю. – Там же мільйонами гинули.

– Мільйонами гинули, та хоч знали за що.

– Ага, «За Родину, за Сталіна», – мало не одночасно вигукуємо з Володькою і регочемо.

– За життя боролися.

– Хто, коли? – нас починає розбирати сміх.

– Діди наші. Хоч не собі, так онукам. А нас в Афганській війні добре перемолотило, а за що воювали – ніхто так і не знає.

– О, то ти афганець, Іване! Дай потисну твою руку, – Володька стає схожим на нашого мера, такий же фальшиво добродішесний і співчутливий.

– Та нема що тиснути, – винувато посміхається Іван і, зашарівшись, простягає руки. На тій,

якою першого разу мені ледь долоню не розчавив, не вистачало двох пальців, друга взагалі була більше схожа на качан.

Ми застигаємо на якусь мить, але гра продовжується. Він же дивак, несповна розуму, може, де й утрапив у яку халепу, такому запросто.

– Був у мене друг, – продовжує сором'язливо Іван, – так йому ноги відірвало. Мало не по пояс. Я його тягну, а він кричить «Покинь, тварюко! Все життя проклинатиму, кинь, чуєш!» А як я його покину? Він же мій друг. Але так додому й не доїхав. Почалося зараження крові, а в тих умовах – це вже все. Так він до останньої хвилини зі мною не говорив. Знав уже, що помирає, а все одно вибачити не міг.

– Оце друг! – вигукнув Володька. – А ти б мене дострелив, якби я попросив?

– Як собаку! – засміявся я, але, побачивши вологі очі Івана, додав: – Це не жарти, це життя, треба дивитися по ситуації.

Мабуть, ця фраза довірливому Івану здалася щирою, бо він продовжив виливати душу:

– Отож поїхали ми додому вдвох: я і мій друг у домовині. Його ніхто не чекав удома, а мене чекала дівчина Галя. А куди я до неї такий подамся? Нащо їй інвалід? Чув, вона від мене сина народила. Важко їй було самій з немовлям, то сусід в усюму допомагав. Хороший такий хлопчина. То чому,

думаю, їм життя псувати? Поміняв наші з другом документи в штабі, а гинуло нас багато, ніхто й не догледів. Моє прізвище вибили на солдатській могилі, у моє село похоронка полетіла, а я лишився доживати віку з іменем друга. Та й звали нас однаково, тільки прізвища різні: його Ковінько, а мене Гаврошик. От тепер на його прізвищі живу.

– Нічого собі! – вигукую, – оце так детектив, оце так історія!

– Нічого особливого, – раптом набирається злості Володька, – звичайна брехлива історія, Іван таких тисячу розкаже.

– Ти чого, – дивуюся я, – він же нам, як друзям, тільки нам, а ти...

– Покинув жінку з дитиною, сам подався по світах, думаєш, так вона й повірила, що ти здох, думаєш, вийшла заміж за того, що ходив до неї? Жде, дурепа, виглядає!

– У неї все добре, я відчуваю, у неї хороший син росте. Думаю, їм добре.

– Добре, кажеш, добре?! – здавалося, Володька зараз пустить кулаки в хід. – Вона тебе ждала, вродку!..

Я вхопив Володьку за лікоть і щосили випхав на вулицю. На пари того дня ми вже більше не пішли. І в кафе ходити нас теж відвернуло. Та й не бачив я більше Володьки – здається, його відрахували.

ПОГОВОРИ ЗІ МНОЮ, КОЛЮ

У мене була мрія: вивчити мову глухих. Щоб знати все про Колю. Якось я їхала в метро і спостерігала, як спілкуються ці дивацькі люди. У мене є вибір, чи говорити голосно – щоб усі чули, чи тихо, а вони цього вибору позбавлені. Вони приречені на те, що кожна їхня емоція відразу ж стає доступною всім. Вони до непристойності відкриті перед нами, але ми їх не помічаємо, не чуємо, не розуміємо.

Отже, Коля. Він живе нижче поверхом. Я його ніколи не бачила й навряд чи колись би дізналася про його існування, якби одного ранку не зламався ліфт. Мабуть, чи не вперше відтоді, як ми оселилися в цьому будинку, я спускалася сходами. Він живе піді мною. Це лише згодом я усвідомила, що він ніколи не чує, як лається моя подружка Танька, як сміється вітчим Григорій («Зовіте міня Гріша»), і як мама щоранку відбиває цей жахливий ритм підборами від кімнати до дверей. А тоді, йдучи сходами, я раптом спинилася перед дверима ефемерного сусіда... не знаю навіть навіщо. Подзвонити в двері й сказати, що це наша весела сімейка живе над ним, щоб раптом що – нехай стукає по батареях?

Може, просто подзвонити у двері й утекти, як я це часто робила в тринадцять? Але я не подзвонила. Я залякла перед вмикачем і не могла зрушити з місця. Вмикачем, розумієте? Не кнопкою дзвінка, а вмикачем, таким самісіньким, яким я вмикаю світло в кімнаті... Я побігла вниз – десь там мене чекала нова-новісінька подружка, здається, ще вчора ми з нею познайомилися на дитячому майданчику. Ми дорослі, гей-гей! – обидві вдавали, що то нашого братика вигулюють, а ми стоїмо збоку і просто спостерігаємо, як маля ліпить пасочки – зараз у нього в роті з'явиться пісок, а потім у мами пасок, але далі наші фантазії не йшли, бо ми вже познайомилися і швидко побігли геть від пісочниці, у якій гралося лише одне маля, до того ж – жодній із нас ніякий не родич.

Я довго думала про вмикач. Навіщо вмикач ззовні квартири? Може, там живе стара бабця з хронічною клаустрофобією? Може, фізик якийсь, і вмикає він далеко не лампочку? Може, колись був дефіцит на дзвінки, і дядько-золоті-руки змайстрував таке?

А потім я підійшла й кілька разів клацнула. Один, два, три. Почула невпевнені кроки. Цікавість завжди брала гору, але тоді я злякалася – а раптом вийде дядько з сокирою, або взагалі якийсь монстр, або, що найгірше, якась криклива бабця.

Дуже-дуже-дуже криклива.

Паскудне місце – лікарня! Я здебільшого потрапляла сюди, коли пила холодну воду, ходила без шапки, швидко їла морозиво або змішувала солодке з солоним, а потім запивала невідомою рідиною, яку ми щойно ж набовтали з Танькою. Танька – це не «свіжа» подружка. Це подружка, з якою я потоваришувала в лікарні, і лише там ми з нею й перетиналися. Ну інколи, зовсім рідко, її лайку було чути в нас у квартирі, але так рідко, що жодного разу ні вітчим-зовіте-міня-Гріша, ні мама цього не чули.

Лікар ретельно оглядав мене, зазирає у рота, вуха, ніс, навіть кілька разів бив по щоках.

– У неї хворі очі, – раптом каже цей усміхнений дядько. Терпіти не можу усміхнених дядьків! Зазвичай вони потім виписують цілу купу пігулок, уколів, а мама їм вірить, і ця гидота з часом зі своїх упаковок переходить у мене, а мені боляче і страшенно противно. Навіть противно більше, ніж боляче.

– Як – очі? – дивується мама. – Вона обов'язково заплаче! Ви не думайте, що вона егоїстка яка. Звичайна дитина, як усі.

– Вона незвичайна, – продовжує посміхатися лікар. – У неї всередині не серце, а шматок дерева, а може, металу або ще бозна-чого. Колись ви її привезете до нас, ми розріжемо й побачимо, що ж там усередині. Нам усім цікаво. Ми з хірургом уже заклали парі, тому не зволікайте.

– Та як ви можете! – починає плакати мама, у неї ніколи не було проблем зі слізьми. – У мене найкраща дитина у світі, я вам заплачу найбільші гроші, що тільки знайдуться в цій дірі, тільки врятуйте мою дівчинку!

– Звісно, парі цікавіше, але я обіцяв Богу, що буду лікувати навіть вередливих дівчаток.

– Лікарю, змилюйтеся, я вам чебурашок вишию на полотні два на два, тільки вилікуйте мою малу!

– Давайте Мону Лізу, і метр на метр буде достатньо. Я не буржуй, живу у звичайній хрущовці.

Поверталися ми вкотре з пакетом ліків. Мама трохи ожила, гладила мене по щоці, посміхалася, вітчим щось бурмотів під ніс, та я ніколи не намагалася його зрозуміти. Він же Гріша, а понашому Грицько, то хай бурмоче, і не таких бачили.

Перший синець після тривалої перерви здається вбивчим, але я терплю, а потім мама вимикає світло й іде до своєї кімнати. Я ще кілька хвилин

мацаю місце уколу, але швидко засинаю. Може, вони колють мені снодійне?

Що його звать Коля, мені сказав двірник. Яюсь сам сказав, я сиділа на лавці, чекала Свету, а він ішов, спинився, почухав брудною рукою потилицю й випалив:

– Що ти, мале курвисько, все клацаєш і клацаєш у двері Колі? Коли ти вже втямиш, що глухий він? Дай йому спокій! Знаєш, як противно дивитися, коли світло блимає, виходиш за двері – а там нікого. До нього ж друзі не приходять. А тут світло загорається – і все одно ніхто не прийшов. Бо це лише чийсь шалапутні рученята там пробіглися. Дізнаюся, що ти з Колі знущаєшся, – буду бити по тому місці, в яке мама уколи коле!

Я не відповіла. Встала, поправила спідничку на «тому місці, в яке мама уколи коле», і пішла до будинку. Нехай не розкаже, що мені робити! У самого щетина тижнева, гуля на лобі, воші аж скачуть із потилиці за комір, а в мені щось не подобається. І я пішки піднялася на шостий.

– Виходь! – гукала щосили під дверима Колі. До останнього сподівалася, що він почує і вийде.

Але Коля, глуха тетеря, мене не чув. А може, все-таки вдавав?..

Про всяк випадок я кілька разів клацнула вмикачем і почула кроки за дверима. Знову страх, який мене охоплював і минулого разу, мов маминою невпевненою рукою загнаний шприц, увілявся в мене, і я забігла вище й сховалася за сміттепроводом.

Двері прочинилися, я чітко чула це. Вони відчинилися! Цей звук, звук відчинення дверей, особливо коли двері старі й жахливо скриплять, я ніколи не сплутаю ні з чим, тому можу заприсягнути блакитною сорочкою вітчима – а він нею дорожить більше, ніж нами з мамою, і якщо із сорочкою щось трапиться, то мені смерть – так от саме нею можу присягтися, що тоді двері відчинилися. Я перемогла свій страх і виглянула з-за сміттепроводу, але на порозі нікого не було! Нікого... І кроків у квартирі теж не було чути.

Як же так? – ніяк не вгамовувалася моя голова, адже я не могла переплутати, мені не могло вчутися, у мене все добре зі слухом.

Усе добре зі слухом... Усе добре зі слухом! Усе добре зі слухом... Це Коля, Коля у цій клятій квартирі під нами глухий!

Лікар укотре дивиться на мене з-під лоба й посміхається. І я посміхаюся. Потім він питає щось про мій стан здоров'я, але я мовчу. Знаю, чим закінчуються ці невинні розмови. Це як у старих американських фільмах: «Усе, що ви скажете, може бути використане проти вас». Ага, зараз! У мене

все добре, і найкращий спосіб це підтвердити – просто не відкривати рота.

Але це не діє. Мама говорить і говорить, а ще інколи втирає сухі очі – це саме той момент, коли сльози вже скінчилися. Розказує йому все. Все! Лікар заглядає мені в очі, ніби дає зрозуміти, що тепер я не сховаюся від нього, що він уже все знає, і я приречена.

– Мультфільми дитині показуєте?

– Ні! – дивується мама. – Вона вже доросла, у школу сама ходить.

– У школу – то одне, а хвороба – то інше. Треба, щоб розвивалися образи зайчиків і вовчиків. Я бачу її наскрізь, у неї в голові цього нема.

– А можна якось це з крапельницями влити? – питає мама. – Ну, маленькими дозами, поступово?

– Тільки мультфільми. Ну... або... Але це буде вам коштувати.

– Кажіть! – кривиться мама, а я думаю, що все одно цю гидоту споживати мені.

– Ось! – простягає маленьку пляшечку, – капайте їй куди-небудь, мені взагалі байдуже, чи ви своїй вередливій дитині це закапаєте, чи улюбленому псові, – і він перевертає для наочності пляшечку й кілька разів смикає донизу, типу ми з мамою такі нетямущі, що не здогадаємося, як закапувати цю невідому рідину. – Сто вісімдесят тугриків.

– Сто вісімдесят тугриків? Та ви здуріли?! Я квартиру дешевше купила. А швидко допоможуть?

– Можуть узагалі не допомогти, я ж не знаю, що з вашою донькою, може, у неї погана карма, або вона любить книжки читати лежачи, або завтра вийде на вулицю без шапки і застудиться. Ви взагалі дивіться за малою, ну, хоч би трохи, щоб потім, як плакатимете над нею, совість не дуже мучила.

– Що ви, що ви! Та як ви можете!.. – і мама виймає гаманець, витрушує звідти купу грошей і простягає лікареві.

– І ще одне, – підступно говорить лікар, коли ми вже вдягнені і майже дійшли до дверей. – Ніколи не розповідайте доньці, про що ми з вами говоримо, а то вона зненавидить вас.

Я запряглася собі, що неодмінно маю познайомитися з Колею. У мене до нього багато запитань. Перш за все: як воно – бути глухим? Як воно – не мати друзів, не чути, що говорять по радіо, телевізору, і взагалі, як машина на повороті круто розвертається. А раптом машина на швидкості зіб'є людину, людина перед смертю голосно закричить, пронизливо-пронизливо, і за кілька секунд з неї вийде душа, а він же ніколи не дізнається, як боляче людині, коли вона помирає. Або дізнається, коли помиратиме, але навіть себе не почує. Хоч, можливо, він уміє чути себе...

Я годинами могла дивитися на його балкон, але він ніколи не виходив. Я годинами чатувала під

його дверима, але ці старезні грубі двері більше ні разу не заскрипіли. Я вмикала світло, вибігала на вулицю, дивилася у вікно: так, це кляте світло там горить! Потім бігла нагору, вимикала, спускалася – і воно не горіло. Але ніхто не бив мене по руках, не кричав, не погрожував і не просив припинити. Навіть двірник-голова-у-вошах більше не чіпав мене. Особливо після того, як із ним поговорив про щось мій вітчим.

Подружка Таня все рідше потрапляла до лікарні, і одного разу мені сказали, що вона померла. Так і сказали, але, може, то говорили не мені. Я просто стояла біля виходу й гукала:

– Танько!

А якась жіночка на другому поверсі, біля вікна, заплакана така, з телефоном у руці, тихо сказала:

– Вона померла.

І я зрозуміла, що це її мама. Або тітка. Або знайома. У неї ж мали бути знайомі в лікарні, вона ж скільки разів туди потрапляла!

Але Колі я ніяк не могла зустріти. Ні вдома, ні в лікарні, навіть у сні мої він не приходив. І тоді я зрозуміла, що мушу вивчити мову глухих, мушу, бо інакше я заговорю до нього, а він пройде мимо, він не почує мене, а момент буде втрачено, можливо, один момент на тисячі, й мені більше ніхто не зможе відповісти на запитання, які я весь час тримаю в голові, бо якби записала, цей підозрілий дядько Грицько все б показав лікареві, і тоді б мені виписали втричі більше ліків, лише за те, що в мене є якісь зацікавлення, що я про щось собі думаю, а вони, лікарі, дуже бояться, якщо діти вмюють думати.

Але моя мама була розумною жінкою. І коли я вперше подумала, що треба вивчити мову глухих, вона взяла мене за руку й тихенько, щоб не почув вітчим, відвела в якийсь центр, де була купа глухих дітей. Мене туди записали, і вже ввечері я знала кілька жестів, якими могла б привітатися з Колею, якби ми з ним раптово зустрілися під його дверима, на яких я ще минулого четверга написала: «Колю, будь ласка, поговори зі мною!»

Нічого вічного не буває. Я про це дізналася не з книжок. Оці уколи, краплі у вуха (чому саме у вуха?!), різні там обстеження мали перерости в щось більше. І переросли. Мене покладали в якусь палату, де ніхто зі мною не говорив, але я теж мовчала. Я не знаю, хто то були і що вони потім про мене скажуть лікареві.

А що скаже лікар, я знала дослівно.

– Вашій доньці треба випилати шматок мізків, щоб вона ними не рухала. Це нервує і заважає працювати.

– Але як? – дивується мама. – Їй потрібні ці мізки.

– Я не знаю. Виходить, мій чоловік перший, – замислюється клієнтка.

– А може... – і жіночка-продавчиня застигає з усмішкою на губах. – Може, вони просто їли мої гриби всією сім'єю!!!

– Тобто, що ви маєте на увазі? – не знає, чи обуритися, чи зрадіти клієнтка.

– Як що?! Чому ти чоловіка годувала моїми грибами, а сама не їла!

– Я ніколи не їм! Я боюся отруїтися! У мене цей страх ще з дитинства!

– Ось бачиш! Ось у чому вся проблема!

– Яка ще проблема? Я не за проблемами до вас прийшла!

– А за чим? – дивується жіночка. – Грибочки, свіжі грибочки!!! Хто хоче свіжих маслюків – мерщій до мене, розбирають!!!

– Я не знаю... – знічується клієнтка. – Може, щоб ви знали...

– А може, грошей хочеш? Скільки? Сто гривень? Двісті? У скільки ти оцінила втрату свого чоловіка?

– Я не оцінювала свого чоловіка! Він узагалі страшенний ледар був, пиячив, гуляв, хуліганів!

– То ти тільки матеріально виграла від його смерті?!

– Виходить, що так, – раптом усвідомлює клієнтка.

– Але ж не лише матеріально? – продовжує жіночка, важачи старому дідові кілограм опеньків. – Він же, мабуть, бив тебе, знущався... Ти плакала, а він сміявся...

– Ха-ха-ха! Але ні, не так! Це, швидше, походило на га-га-га!!! А ще казав, що так мені й треба, що невдало я вийшла заміж! Бо треба було не на піаніно бренькати, а на дискотеку ходити.

– То ти вчителька з музичної школи?! – захоплено вигукує продавчиня.

– Ага... – сором'язливо відповідає вчителька, ніби її щойно розсекретили або спіймали на якій шкоді.

– То ти, може, й у мого Валерчика викладаєш?

– Синюшкіна? Валерія? – загораються очі вчительки. – То це ви... Це ви його мама? З нього може вийти непоганий піаніст. Він дуже талановитий хлопчик! Було б непогано, якби ви йому купили піаніно. Все-таки випускний клас.

– Та ці клятві гриби так якось нестабільно родять, що хіба ж назбираєш на те піаніно! – бідкається жіночка, колупаючись у носі пальцем правої руки. – Але приємно, що такі надії подає!

– Надії то подає... – притишує голос учителька... – Але ви вже й за навчання років три не платите. Його відрахували, а такий хороший хлопчик був...

– От малий бевзь! А не сказав же нічого! Що-середі й щосуботи по гриби відмовляється ходи-

ти, каже, мені на музику! От прийду та як усиплю йому тієї музики!!!

– Ні, ні, прошу вас, тільки не бийте малого! Така хороша дитина! І в коридорі підлогу помие, і кожному клавішу на піаніно протре. А як він любив струнні й духові інструменти – ви й не уявляєте!

– То він що – прибирав у вас там у музичній школі чи вчився? – уже тепер грибна жіночка зайшлася здивуванням на півобличчя.

– А ви що думали, що він на піаніно вмів гра-ти?! – з не меншим подивом відповіла вчителька. – Та ви ж не лише піаніно йому не купили, ви ж, напевно, й не помітили, що в сина вашого слуху, як у грибочків із зеленого ящика!

Жіночка налилася синьо-чорними фарбами й материнськими почуттями так, що ледь не лопнула від надлишку жовчі:

– Та як, як ти тільки смієш таке говорити! А ще вчителька! Хто тобі, курко общипана, дав право ображати мої грибочки!

– Ах, я ваші грибочки образила, – не заспокоювалася вчителька. – Та якби не ваші глухі до людського болю грибочки, мене б зараз удома чоловік на дивані чекав!

– Ич, на дивані! Заробила на таких, як мій Валерик, собі на диван! А я на грибах роками батракую, але й на піаніно малому не заробила!

– Двісті! – раптом перебила грибні голосіння вчителька музичної школи.

– Що, двісті? Як так двісті? Твій чоловік ані копійчки не коштує!

– Він і півлітри самогонки не коштує, але ж копавам я ці півлітри маю налити!

– Але ж я сьогодні ще нічого не заробила! – заголосила грибниця, перекладаючи гроші із зовнішньої кишені у внутрішню. – На хліб не залишиш, голодною смертю мене заморити хочеш!

– Та ви що, як ви таке могли подумати?... Мені ж тільки на похорон, трішки щоб... Від ваших же грибочків мій чоловік руки на грудях склав...

– На похорон?... – звеселилася жіночка, – Так, значить, на похорон?! То так би відразу й сказала! Грошей я, звісно, не дам, сім'я вдома чекає, сама розумієш, а от грибочків до столу!!!

– Грибочків? – не повірила своєму щастю вчителька.

– Грибочків!!! На похороні, до столу – делікатес! Такого похорону в околиці ні в кого не буде! Маслюки, печериці, опеньки... Хутчіш вибирай, миттю розбирають!

Оксана ЛИХОГЛЯД – молода поетка. Народилася 5 квітня 1989 року в місті Вінниці. 2012 року закінчила Вінницький національний аграрний університет і здобула кваліфікацію бакалавра з менеджменту, менеджера-адміністратора. Одружена, виховує двох маленьких донечок.

Публікувалася в літературних журналах «Гарний настрій», «Чорнильна хвиля», «Дніпро», за підсумками фестивалю АТР у м. Херсоні її вірші ввійшли до альманаху, який наразі готується до друку. Активна дописувачка літературних Інтернет-форумів.

ЛИСТИ ПРО НЕДОСКАЗАНЕ

Листи про недосказане
Ховаються зім'ятими.
Під ковдрою, під фразами,
Де стіл і чай із м'ятою.

Листи про недосказане
Не хочуть бути знайдені.
Тебе вони би вразили,
Тому, що вони чартерні.

Тому, що адресовані,
Тому, хто бачить сірими,
Картинками фіксовані,
Очима зрозумілими.

Хто носить шарфи в'язані,
І речі не прасовані.
Листи про недосказане
За давніми розмовами.

ЗИМОВИЙ РАНОК

Як мозаїчно падають сніжинки,
В картинку пазлів склавшись на землі.
Кружляють в небі вільно щохвилинки,
Тендітні діти панночки-зими.

Вклоняються повільно в реверансі
І білим прядивом вкриваються ліси.
Підхопить вітер їх – і знову в танці
Вальсують під симфонію краси.

Мороз поклав чарівні візерунки,
Оздобивши озера кришталем.
І ковзанки – малечі в подарунки –
Втішатися зимовим ясним днем

Ніч випускає зорі із кишені
І щедро сипле ними в висоті,
Ялинки – білосніжні наречені,
Дрімають у солодкім забутті.

Крізь хмари пробивається світанок,
Червоним запалився в далині.
О, дивовижний і казковий ранок!
Так незабутньо й радісно мені!

ОСІННЯ ОКТАВА

І якщо уже п'ється не кава,
І якщо так набрид листопад!..
Це остання осіння октава,
Коли титри сумарно у ряд

Викарбовують сухі нерви
І виспівують всю печаль,
Часом хочеться лінії стерти,
Перейти на нову магістраль.

Загубитися в тінях міста,
Розчинитися в пустоті,
Ніби ти і є Монте Крісто,
Відаватися самоті.

Саме ти циркулюєш у венах
Та лишаєш пунктирами дні...
І твій відголос – у знаменах,
А знамена у тиші... ні?

Мабуть, ні! І холоне не кава,
Та набрид не лише листопад.
Це остання осіння октава
Й не остання із твоїх вад.

Я ЧИТАЮ ТЕБЕ У ВІРШАХ

Я читаю тебе у віршах,
Ти у галасі звуків – тиша.
Ти пахуча півонія літа,
Я тобою давно оповита.

Ти зганяєш серпанки ранком
І вдягаєш свою вишиванку.
Пролягаєш в мені візерунком
І п'яним та солодким трупком

Розчиняєшся в моїм тілі...
Коміріці такі ніжно-білі,
Відтіняють твою засмагу...
Ти втамовуєш мою спрагу.

А я прагну тебе, волюю
І писати ці вірші смію,
Бо кохаю і знаю не дарма,
Ти є доля моя і карма.

ХТО ЦЯ ДІВЧИНА?

Хто ця дівчина,
Що сміється ласкаво весною?

Максим РЯЗАНЦЕВ – молодий поет. Народився 5 квітня 1994 року в місті Барі на Вінниччині. Здобуває магістерський ступінь у Вінницькому національному аграрному університеті. Учасник літературно-мистецької формації «Інверсія серця». Дипломант і лауреат усеукраїнських фестивалів поезії, всеукраїнських і міжнародних науково-практичних конференцій, присвячених сучасній українській літературі, громадянських акцій. Вірші опубліковані в журналах «Вінницький край», «Українське слово і сучасність», альманахах «З-над Бугу й Дністра», «Експрес-Молодість».

* * *

усе живе своїм життям
загальноприйнятим недугом
мов незручне старе взуття
світ став тісним і недолугим

без грандіозного фіналу
і без утішних подарунків
всі розчаруються помалу
у блиску срібних обладунків

і стане ніч випробуванням
і день безглуздям закипить
в нас є надія на кохання
і тільки мить єдина мить

Хто заквітчана,
Що їй хилиться місяць дугою?

Де це бачено –
Щоб забрала в берези сережки?!
На побачення
Йде, барвінком встеляються стежки.

Зеленлистом
Виблискують очі, мов пастка.
У намисті –
Незнана, неначе казка.

Не зірви її,
Бо, як фея моргана, розтане.
Бережи її
І цілуй дощовими устами.

Ясним сонцем
Обігрій, теплим променем літа,
Охоронцем
Захисти від холодного вітру.

І веселкою
Розфарбуються буднів картини.
І лелекою
Вона стане твоєю єдиною.

* * *

мене лякають дні які проходять повз
які проходять крізь
у пам'яті моїй розсіяний склероз
а поруч в'ється вісь

то мабуть та межа яку так не хотів
побачити зблизька
та вже переступив від низки дієслів
моя тремтить рука

а поруч кращий друг він скаржиться на сон
і наслідки ярма
для нього я мабуть чудовий еталон
кажу що це дарма

і королі птахи хоч з небом симбіоз
байдуже так летять
так холодно мені немов страшний мороз
хоча плюс тридцять п'ять

* * *

ми усього лиш спогади
серед душевних сповідей
хтось ловить наші погляди
у пам'яті своїй

марнуємо годинами
свій час перед новинами
ростуть хрести за спинами
під важкістю зневір

хотілось просто крикнути
налаштування скинути
до неба цього звикнути
і вийти за поріг

та жаль лишати зроблене
піти собі дорогами
не чути вітру стогону
і плачу матерів

самотнім стати воїном
серця розбиті гоїти
навік собі засвоїти
призначення речей

не бути тільки спогадом
застигнувши у погляді
ловити в жменю опади
з твоїх сумних очей

* * *

ніч розкриває рот
ковтає бродячих псів
у небі зоряний флот
витоки всіх часів

вітер зриває дах
дихаю з ним в унісон
бігтиму по слідах
шукати зрадливий сон

падає свіжий туман
уламками скла та мрій
іскрами свіжих ран
плачу і рвуся в бій

щирий і п'яний блиск
моїх очей застарів
я відчуваю тиск
в погляді ліхтарів

чую стукіт сердець
шуми чужих голосів
я розлякав овець
і не побачу снів

* * *

усе навколо стоїть стіною
усе що поруч відходить в морок
є лише те що між мною й тобою
примарне майбутнє на рокив сорок

усе навколо суцільний злочин
усе що поруч руйнує свідомість
є тільки твої смарагдові очі
й примарне майбутнє що я дам натомість

усе навколо здається димом
і те що поруч таким далеким
бо зрештою речі обернуться пилом
і буде без них нам затишно й легко

і цього мабуть було б достатньо
якби не пекуче безсоння щоночі
рятує лиш те що безцінне безплатно
а іншого я й задарма не хочу

* * *

я поламаний годинник
з перебитим циферблатом
стрілки вкрила павутина
час озвався старшим братом

я стара розбита люстра
що змирилася з питьмою
на горищі вже пилюся
смерть назвалася сестрою

а я вітер вільний босий
люблю вічне і старе
час не скаже мені досить
смерть мене не забере

* * *

все це насправді велика ілюзія
міраж у пустелі або навіть сон
і кожне твоє наступне одужання
обернеться в новий та гірший синдром

все це тягуча чорна матерія
ширма уяви навколо нас
між нами завжди біжать паралелі
роз'єднують руки обмежують час

люба кохана невже так скінчиться
знаєш я втратив чимало днів
сумно живеться та майже не спиться
все це вже сталося та я не хотів

все це насправді приречені плани
що варто хотіти у цьому житті
те що не збулося досі між нами
почуємо в пісні побачимо в сні

* * *

коли ти іще називала мене по імені
я дихав тобою ти дихала мною навзаєм
хотілося жити і навіть хотілося вірити
у те що насправді все добре і все подолаєм

і все було добре і ми все долали й долали
та дещо згасало а щось навпаки розгоралося
між нами завжди кілометри холодні вокзали
і доля що тихо чекає сміється і грається

ти лиш роззирнися навколо усе руйнується
навколо зима навколо сама бутафорія
та доки ми разом і доки це нас не стосується
нам варто триматись за руки і все таки встояти

* * *

коли мені болить я думаю про вас
про те що не зробив і мабуть вже не зроблю
за стінами повзе зрадливий дикий час
і безперервно він шліфує власну зброю

коли мені болить я думаю про сніг
про жовті ліхтарі та стримані тополі
про мамину сльозу дитячий щирий сміх
про недостачу сил сміливості та волі

коли мені болить я думаю про смерть
про вічне і святе я думаю про Бога
і вірю що крізь біль буденну круговерть
він нам несе любов з батьківського порога

* * *

стою під дощем
ковтаю краплини
під мокрим плащем
рахую хвилини

невидимі сльози
рахую роки
душа просить прози
тут віршів рядки

вони мов ножі
пронизують душу
ці хмари чужі
я їх не порушу

сьогодні слабкий
а може і завжди
як хочеш то вбий
ні слова не скажу

вже досить води
дивлюся у небо
рахую роки
та хто я без тебе

* * *

цієї весни візьму терези
поважу всі за і проти

несправджені сні забуті сліди
що я залишав супроти

усе геть не так на запах і смак
на дотик на слух і вигляд
чекає на знак сумний одинак
очима шукає вихід

рахую ці дні немов ліхтарі
забуті сини узбіччя
нестерпні бої уклали парі
постійне лише протиріччя

і я не знайду ту вищу мету
потрачу себе задарма
усю пустоту у хмари вплету
у кожного власна драма

жовтіє трава навколо війна
немає ні крихти волі
двадцять весна минає моя
у пошуках вітру в полі

* * *

підійміть мене мамо з землі
поцілуйте тихенько в чоло
і на білім сумнім крилі
понесіть крізь пекельне зло

я ж не думав що буде так
я не знав що проллється кров
і країна піде в хрестах
від церков до глухих дібров

підійміть мене із землі
уведіть у праотчий дім
бо зробив як умів як міг
боронив сестер і братів

і здавалося то чорти
в нас плювали гірким свинцем
скільки диму і темноти
пролилось на моє лице

підійміть мене із землі
пробудіть од страшного сну
мені снилося що з війни
я чомусь не додому йду

* * *

не звикай до мене брате
бо життя мінлива штука
вчить любити й цінувати
не буденність а розлука

не сумуй за мною мила
бо не зрадив і не кинув
просто опустив вітрила
вічність втратив за годину

відшукай мене у вітрі
бунтівну та вільну душу
в цьому кинутomu світі
пам'ятай про мене друже

Сергій ЗАВАЛКО (1992) – молодий письменник із Черкащини. Працює журналістом, копірайтером, рерайтером. Особливе місце у своєму житті відводить літературі, зокрема поезії, прагне творити щирі й натхненні лірики. Мріє набутися професійного вишколу як майстер слова, а ще – «змінити на краще і себе, і світ».

Двічі дипломант і володар другої премії поетичного конкурсу «Віршована Мелодія» Молодіжного мистецького фестивалю імені Івана Коваленка (м. Боярка Київської обл., 2013–2015), дипломант поетичного конкурсу «Огонь Вдохновения». Друкувався у віснику IV Міжнародного поетичного конкурсу «Чатує в століттях Чернеча гора» (м. Канів, 2015), в альманасі «Чорнильна Хвиля», антології сучасних ліриків України та низці всеукраїнських і регіональних газет. Веде поетичні блоги на Інтернет-порталах.

КНИГА

Чому я знов не говіркий?
Чому душа все плаче й плаче?
Я вирвав з книги сторінки,
Яких раніше і не бачив.

Я був холодний до жалю,
Не визнавав свої невдачі...
А нині Господа молю,
Щоб Він гріхи мені пробачив.

Назад немає вороття,
Минуле – як бурхлива повінь,
Хтось пише книгу про життя,
Для мене моя книга – сповідь.

Минають дні, минуть роки,
А я писатиму все більше.
Любов на відстані руки,
Але вона вже зовсім інша.

На жаль, не знає серце нот,
Які розтоплять вічну кригу.
Хтось закриває свій блокнот,
А я закрию свою книгу.

МАЛО

Так мало слів, які зіграють душу.
Так мало тих, із ким тепер дружу.
Одним шляхом усе ходити мушу,
Обачно оминаючи межу.

Не знають вдоволь ніжності уста,
Не знає серце стільки почуттів!
Романтики наука непроста
Зникає, хоч того ти не хотів.

Так рідко котяться від щастя сльози,
Так часто ближні враз стають чужими,
Так мало в нас поезії і прози,
Які б красою душу заживили.

ВСЕ ЗМІНИТЬСЯ

Все зміниться. Не падай духом, друже,
Молися й вір – це дасть свої плоди.

Я й сам у собі впевнений не дуже,
Але без віршів – риба без води.

Все зміниться, надіюся, на краще.
Роки промчать, залишаться думки...
І от тоді ти зрозумієш, нащо
Не відпускав коханої руки.

Все зміниться. Хай років через сорок,
Та все одно прийдуть нові часи.
Не допусти, щоб очі виїв сором,
Не руш мости, що потім не звести.

ТИ ПАХНЕШ ЩАСТЯМ

Ти пахнеш щастям. Запах цей п'янить,
Я навіть уві сні його почую,
Не знаю, куди зараз ти кочуєш,
Але спинись, будь ласка, хоч на мить!

Твій аромат повсюди. Без вагань
Я би дістав тобі найвищу зірку,
І хай, можливо, буде мені гірко,
Та не відмовлюсь від своїх бажань.

Твоє тепло у мене і в мені,
А посмішка твоя найбільше гріє,
Моя збулася заповітна мрія,
Хоч зовсім я не лицар на коні.

Ти пахнеш щастям. Дай ще раз вдихну...
Хай аромат наповнює легені,
Нехай тече по кожній моїй вені,
І навіть взимку створює весну.

КОХАНІ ДОТИКИ

Ці дотики... мурашки знову всюди...
Та зовсім не бажаю втечі я.
В романтику не вірять більше люди.
Байдуже, у нас власна течія.

Ці дотики... Знайомі, теплі, ніжні...
Я з ними відлітаю в забуття.
Так склалося, що долі в нас суміжні,
Назад уже немає вороття.

Ці дотики мене завжди зігріють,
Вони собою втілюють красу,
Являють зримо заповітну мрію,
Яку через життя я пронесу.

У них – щось незбагненне і магічне...
Вони чарують раз – і на віки.
Якщо і є у світі ще щось вічне,
То воно там, на кінчику руки

Марія КАРП'ЮК – молода поетка, прозаїк, драматург. Народилася 20 грудня 1986 року в місті Києві. Здобула освіту в Київському міському педагогічному коледжі (2002–2007) та Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова (2007–2012). Із 2007 року працює в Київській загальноосвітній школі № 286 учителем англійської мови.

Переможець багатьох літературних конкурсів: «Старшокласник» (2004), «Віршована Мелодія» Молодіжного мистецького фестивалю імені Івана Коваленка (2015), «3 точки зору осені» (2015), «Літературна надія Дніпра» (2015), сайту «Правдиві новини» (2015). 2010 року здобула спеціальну премію на конкурсі радіо «єс» «Відродимо забутий жанр», 2015 року стала фіналістом фестивалю «Проза без наркозу».

Друкувалась у всеукраїнській газеті «Гарний настрій», альманахах «Дух землі», «Скіфія-2015. Осінь», «Антологія сучасної української літератури», часописах «Однокласник», «ТекстOver».

СОЛДАТИКУ

Оповідання

К оли розплющив очі, у вухах дзвеніло так, ніби туди запхали брехунець під час обідньої перерви. У роті відчувався металевий, солоний присмак крові. Поворухнутися не міг, хоч і не дуже й хотів – тіло було мовби налите свинцем. Таке втомлене і важке. Очі забігали в пошуках бодай чогось знайомого, зрозумілого, що нагадало б, де я. Довкола диміло, метушилися люди. Хлопці... Хоч і не міг їх упізнати, але глибоко в душі усвідомлював – ми знайомі. Двоє схилилися наді мною, ворушили губами, щось говорили. Проте чувся хіба що дзвін. А потім і він поринув у дим, розчинився.

Періодично свідомість визирала на світ Божий, де все навкруги зойкало від болю. І знову я падав у провалля.

Остаточо опритомнів уже в шпиталі. Страшенно боліла нога. Відкинув ковдру і зітхнув із полегшенням – на місці, тільки в гіпсі. Гіпс не цілісний – уздовж голілку вкривала лише пов'язка. Почав обмацувати себе – скрізь ніби все гаразд, тільки-от коло серця дуже болять ребра. Там розіллявся величезний фіолетовий синець.

Тоді огледів палату – бідно, але чисто. На сусідньому ліжку – зім'ята постіль. Отже, я в палаті не сам. Мого сусіда, зрілого чоловіка, якраз увели в кімнату попід праву руку, бо лівої в нього вже не було. Як і правої ноги по коліно. Сусід недобре зиркнув на мене, ковзнувши оком по гіпсові, ліг у ліжко й мовчки натягнув ковдру аж до підборіддя. А санітар, що привів дядька, кинув мені й покликав лікаря. Той невдовзі прийшов із папкою під пахвою – певно, з історіями хвороб:

– Добре, що ти отямився, Антоне. Як почувався?

Я стрепенувся, почувши це ім'я, бо воно було дуже знайоме, але чие? Моє, виходить. Пожалівся на біль у нозі, на те, що нічого не пам'ятаю і навіть не розумію, чому я тут і що зі мною сталося.

– Сталася війна, – похитав головою лікар. – Тебе відкинуло вибуховою хвилею, відкритий перелом ноги. Не хвилюйся, хлопчику, скоро все згадаєш.

Поплескав мене по здоровій нозі й пішов.

– На жаль, – обізвався похмурий сусід. – Краше б забути про таке назавжди.

Він мав рацію, але я зрозумів це лише згодом, коли пам'ять почала повертатися. Спершу пригадав, що сирота. Що ніколи не знав своїх батьків чи будь-яких родичів і все свідоме життя жив у дитбудинку. Безрадісне існування, жорстокі товариші, байдужі вчителі й вихователі, перше кохання й болісний розрив. Ми зустрічалися три роки, а тоді вона сказала, що більше не хоче бути разом... Ніхто ніколи насправді не любив мене – навіть найближчі люди покинули, відмовилися... Життя видавалося пусткою, і важко було уявити, що зі мною станеться після ПТУ.

Лишався єдиний вихід – піти в АТО. Хоч там я був потрібен і відчував, що можу прислужитися Батьківщині, захистити своїми грудьми інших українців, аби ті могли спокійно працювати, кохати, народжувати й виховувати дітей.

А там, на неоголошеній війні, достобіса страшно. Однак згодом звикаєш автоматично відганяти

від себе думки про те, як тебе вб'є чи пошматує. Мені було простіше – я знав, що не роздеру серце батькам, дружині, не налякаю дітей. У такій ситуації навіть добре, коли ти один як палець. Можна не надто цінувати своє життя і повністю віддатися боротьбі... Та побратими – за ними стояли близькі, сім'ї. Хлопці не виказували, що їм важко, проте всі розуміли, як воно. Під час обстрілів прямо на руках у мене вмер товариш – йому вивернуло уламком нутроці. Помирав дуже тихо і, «на щастя», недовго. Я відчував, як від болю ціпеніє його тіло, а губи лише ім'я дочки шепотіли.

– Я скажу їй, що ти помер як герой, – пообіцяв йому.

– Не треба, – тихо промовив він. – На війні немає героїв – тільки нещасні люди, – побратим раптом уп'явся мені в руку, як із останніх сил. – Пообіцяй не кинути моїх напризволяще. Обіцяй, що не здохнеш у цьому пеклі.

Та я мовчав. Як можна таке обіцяти, давати оманливу надію, коли сам хочеш там умерти? Там, де щось важиш. Товариш так і залишив цей світ – без підбадьорливої брехні.

Тепер моє місце було в палаті, де я гібив поряд зі своїм одноруким та одноногим сусідом, поточеним печаллю, ніби стара вовняна хустка – міллу. Неважко й здогадатися, як би йому хотілося зостатися розірваним на полі бою, а не лежати тут безпомічним калікою. Ще важче сусідові давалися візити рідних – він завжди сердито відвертався від них і заздрісно дивився на мою ногу. А я був ладен її відрізати і віддати – разом із рукою, аби тільки до мене хтось так приходив.

Але навідувався лише лікар під час обходу.

– Скоро випишеш тебе – нога добре гоїться. Ходити зможеш за кілька місяців, проте вдома довше побудеш, – сказав лікар, а я відвів очі:

– Мені немає куди йти.

– А рідні, друзі?

– Немає рідних. Усі друзі – в АТО. Це я мав загинути, я, розумієте?

Лікар змовчав, але розсердився – вибіг із палати.

– Ти малолітній ідіот, – почув од сусіда. – У тебе ще все життя попереду.

– Я б його радше віддав комусь іншому.

– Не гніви Бога, юначе! Цілі руки, ноги, голова.

– А в тебе є рідні.

– Але зараз краще б їх не було.

Ми трохи помовчали, а тоді я знову озвався:

– Як це несправедливо. Тобі треба годувати сім'ю, а кінцівки є в мене. У моїх загиблих товаришів лишилися діти, а я досі живий-живісінький.

– Ти знаєш, поки я тут лежав, зрозумів от що: не шукай справедливості в житті, а тим більше – у війні.

– А чи не думав ти, хлопчику, про те, що тобі десь ізгори дали ще один шанс? – коло дверей знову стояв лікар і звертався до мене.

– Нащо він мені, той шанс...

– Хоч би для того, щоб нарешті полюбити життя, постаратися прожити його гідно. Знайти в собі сили видряпатися. До речі, це стосується і Вас, – глянув чоловік на мого сусіда, а той стис губи в тоненьку рисочку.

– Я тобі дещо приніс, – лікар витягнув із кишені металеву коробочку, в якій вгадувався мій портсигар.

Дивно, що зовсім не хотілося курити, хоч на фронті смалив, як паровоз. Я взяв портсигар, покрутив – з одного боку пробитий уламком, з іншого – лише пом'ятий.

– Це врятувало тебе, – всміхнувся лікар.

– Куріння?

– Та ні...

І тоді зринув спогад. Адже справді – в портсигарі закінчилися цигарки, і лежав лист. Я не знав тієї дівчинки – малюнки, аплікації, листи нам приносили волонтери зі шкіл. Мені найбільше сподобався цей – він починався словами «Мій любий, рідний солдатику...». Від кожного слова віяло лагідністю й теплом. Знову розгорнув вже зім'ятий і подертий шкільний аркуш – затрусилися руки. Важко було стриматися й не заплакати.

Лікар залишив палату. А я тримав коло грудей розгорнутий папірець і усвідомлював, що зовсім не портсигарові завдячую життям, бо такий само був у бойового побратима. І такий само ворожий уламок влучив йому в серце. Та, пробивши бляшанку з цигарками наскрізь, миттєво ввірвав життя. А мене захистили люблячі слова незнайомої дівчинки, той почерк – милий і достатньо виписаний. Ті незвичайно вимальовані букви «б» і «д», яких ні в кого ще не бачив.

Виявляється, є для чого жити. Поїхати і знайти ту дитину. Просто подякувати. Хоч це, на перший погляд, видавалося складним завданням: лист не підписаний – ні імені, ні школи, ні навіть міста. Та, зателефонувавши знайомим волонтерам і побратимам, з'ясував, що школа ужгородська, навіть дізнався її номер. Тож лишилося тільки одужати...

За місяць я зійшов із поїзда в Ужгороді. І хоч кульгав, спирався на ціпок, проте й це було значне досягнення. Лікар узагалі радів, що мені так швидко вдалося зіп'ятися на ноги після складної травми.

Знайшовши потрібну школу, довго пояснював охоронцеві, хто я такий і що тут роблю. Потім підійшла завуч і запросила мене до себе в кабінет.

– Листи писали на уроках української в шостих, восьмих і одинадцятих класах. Зараз покличу вчителів, які там ведуть.

Незабаром прийшли дві вчительки – одна літнього віку, а інша – молодша – весела щибетушка.

Старша щойно поглянула на аркуш, як одразу сказала:

– Це достатньо дорослий почерк – точно не мої.

Щебетушка дістала зошити «підозрюваних», та, придивившись, скрушно похитала головою. Раптом її осяйнула думка:

– А мені ж іще Соня приносила кілька листів. Почекайте Софію Максимівну, – звернулася до мене, – у неї зараз урок.

Та я не міг чекати в душному кабінеті. Тому попросився постояти коло дверей того класу, де зараз була Софія Максимівна. Остання надія випадала все всередині. У животі щось неприємно перекинувалося. Гризла думка: «Ану-ж і вона не впізнає».

Прокалатав дзвоник, і мене всього кинуло в холод, а двері досі не відчинялися. Та нарешті з кабінету вийшли перші учні. Вони здавалися такими безтурботними – просто собі сміялися і геть не віддали, яке пекло на Сході. Але вчителька так і не вийшла. Я зашкандибав у кабінет, причинив двері. За столом, схиливши голову, сиділа геть молода дівчина.

– Софіє Максимівно?

– Саме так. Ви по Ігорів зошит? – вона підвела величезні зелені очі й усміхнулася – знякові-

лому юнакові у військовій формі, з тростиною. На душі аж потеплішало.

– Ні, я хотів би дізнатися, хто з Ваших учнів написав оцей лист.

Дівчина взяла простягнутий аркуш, розгорнула його і схвильовано поклала на стіл.

– Що сталося – він потрапив не в ті руки? Чому Ви розпитуєте?

– Ви знаєте, хто його написав?

– Так, знаю. Це я написала, – Софія Максимівна враз посерйознішала і твердо поглянула на мене. – То що сталося?

Я був приголомшений.

– Я хотів подякувати Вам. Ви врятували мені життя...

Вчительку це вразило не менше, ніж мене. Вона поволі підвелася – невисока і худенька, підійшла, пильно глянула, взяла мою руку і, піднісши до губ, ніжно поцілувала.

– Нащо? Вона ж брудна, – сахнувся я, проте не виривався з її лагідних пальців.

– Дякую, мій любий, рідний солдатику, що ти вижив.

Я пригорнув дівчину до зболених грудей і мовчки ковтнув сльозу, відчувши себе в ту мить живішим за всіх живих на світі.

Анастасія ЮНИК – молода українська письменниця. Народилася 21 квітня 1994 року, проживає в селі Половинкиному на Луганщині, навчається на 4 курсі Луганського національного університету імені Тараса Шевченка за спеціальністю «Філологія (українська мова та література)» (м. Старобільськ).

Творчо працює в жанрах новели, оповідання, образка. Переможець конкурсу молодих літераторів Луганщини в номінації «Проза» (2015). Друкувалася в «Буковинському журналі», журналах «Глухівщина», «П'ять стихій», на сайті журналу «Золота Пектораль».

ЗЕЛЕНА ПОЖЕЖА

Новела

Дід поважно в'язав кошики. Мотузка вправно бігала крізь жовті пальці, дивно сплутуючись у маленькі вузлики. Дід морщив лоба, трохи сопів, щось буркочучи собі, зводив брови й пильно стежив за роботою. Здавалося, ніщо не могло відволікти його від цієї справи.

Сиві густі брови, сіро-біле волосся... Голене обличчя в борознах було зосередженим, але добрим-добрим і наче молодим. Воно світилося сонячно, блискаючи блакитними, незлостивими

очима на онука, поволі всміхалося білими зубами й знову щось казало. А чув ті слова лише Мико, маленький русявий хлопчик із поглядом, що сяяв прозорою меланхолією серпанку, котрий продирався крізь нетрі душі й тихо, м'яко линув до тепла всередині, лелійно пробивавсь у шпарини, наповнюючи їх дужим степовиком.

Так удвох вони сиділи годинами, стиха розмовляючи про своє, таємничо посміхаючись одне одному й радіючи цій взаємній присутності.

– Кру-кру-кру, – щемно сповіщають журавлі вдалечині.

– Діду, онде журавлі летять, – радісно вигукнув Мико, уважно прислухуючись до неба.

– Ні, Мико, то веселики летять, радість несуть нам, а разом із тим – душі померлих, – сказав дід, глядячи онука по голівці.

Мико уважно слухав веселиків, які летіли ключкою, й уявляв, як прозорі легкі душі радісно махають людям на землі, сидячи на крилах, аж поки вони не зникли за видноколом.

– Сюр-сюр-сюр...

– Ш-ш-шшш...

– Тррр-гук-гук...

Зелене волосся трави дихало пишністю. Воно вужилося, мінилося хвилиною, заколисуване літнім вітерцем. А маленькі кузьки завзято вигравали полудневу кантату.

Галерея дерев вибухала гучним оркестром пташиних голосів, що гримів, затихав, витримував паузу і знову із силою вдаряв у свої музичні інструменти.

Арка кленів закривала небо, ховала пекучі промені сонця. Але маленькі цятки все ж пробивалися, латато вкриваючи все навкруги.

Його огортав пташиний концерт, що дзвенів фортепіанним фортісімо, наповненим барвами червеного дня. Тонкі руки соковитої трави потяглися до нього, огортаючи своїм достоту легким запахом лісової вологої землі, що лише пробудилася від нічної дрімоти.

Вона була стара й росла вже бозна скільки років. Товстокора, височенна липа сягала вітами ген за дах, а розлога крона давала великий затінок, котрий охолоджував та захищав і від палючої літньої спеки, і від дощу, закриваючи тіло, неначе парасоля. Зелена, з м'яким листям безжурно шелестіла вона до всіх.

Він заліз на дерево – і захопливий погляд линув кудись далеко за крайнебо. Він видерся високо, туди, де ніхто б не дістав, де можна бути вільним і досягати до легких хмаринок – треба лишень було простягти вгору руки – й вони пригріють тебе своєю пухкістю.

Він тихо сидів на одній із товстих зморшкуватих гілок і дививсь удалечинь. Міриади думок, незрозумілих нікому, снували в його маленькій голівці, а оченята перебігали з одного предмета на інший, роздивлялися, запам'ятовували, закарбовували все побачене й відчуте.

Мико поволі водив по корі, вкритій глибокими борозенками та ярками, і чув, як сік землі тече її білими жилами. Прислонився вухом і відчув, що ледь-ледь шурхотять тільця мурашок, які повзуть угору-вниз, а під самою кроною монотонно гудуть бджоли, збираючи нектар.

Липа солодко пахла корою і пилюкою, бриніла пасмами гілок і дрібним зеленим волоссям, щось усередині неї рипіло, злегка стогнувши.

Липа співала.

Небо затягло синьо-фіолетовими дощовими хмарами, що, як марево, насувалися зі сходу. Вони грозили сяйливими блискавками, від яких щось обривалось у грудях і котилося хвилиною до п'ят, завмирало.

Спустилася злива, яка стіною води накрила все навкруги. Велетенські краплини голосно били в шибки вікон і по даху будинку.

«Таррарах-тах-тах», – відповів грім.

А краплини все ще били й били, пускаючи великі бульби в калюжах, відбиваючи в ритм блискавки й грому.

Вечірня мла ковзнула до дверей, зануривши хату в мрійливу п'ятьму. Лиш вогник світла витанцює на стіні й торкає все сонною рукою. Мико лежить у своїй вежі під великим столом, напнутим тонким простирадлом. Він зачаровано дивиться великими прозорими очима на тіні, що снують кімнатою. І ці тіні схожі на чорних гнідих коней, які мчать вечірнім лугом до прохолодної води. Коні сапають, кивають головами, розвивають густу чорну гриву, неначе вітають ніч, що підкрадається непомітними кроками й насилає марево сну. Мико засинає, а перед ним постає країна росяних коників. І вона – мережане диво того світу, що бринить піснею навсібіч усередині тебе. То запах росянистої доріжки, що веде своєю невидимою рукою від серця до серця, порухи якої ти відчуваєш усе життя. І дотики її зігрівають тебе, заколискують в океані спогадів. Це теплий спомин про мрійливо-солодкі пахощі літа...

Ледь чутне дзюрчання молока об цеберку розбудило Мико. Він стрепенувся, протер очі й підвівся, намагаючи вихід руками.

– Хто тут? – стишено запитав Мико. Він відчув чинсь невловиму холодну присутність. Намацав абищо й кинув навмання.

Щось зойкнуло, відро перевернулось, заливаючи ноги Мико теплим молоком.

Він повернувся в ліжку.

На ранок, забачивши сусідку, мати спитала, перехилившись через живопліт шипшини:

– Тітко, а що то у вас рука перебита?

– Нічого, впала, не видно-бо поночі, – нехотя буркнула сусідка, свіркаючи єдиним сірим оком, і неприємно зморщилася, коли побачила в хлопця пучок кропу.

Мико відчув той неприязний погляд, що пропик його аж до кісток, знітився і поволі намацав руками хвіртку.

А ввечері порозвішував дрібні пучечки кропу біля кожних дверей.

Зеленярка сиділа на великому сірому камені: пишнокоса, русява, тонка, неначе осикова гілочка, трепетно перебираючи волосся, тужно співала:

Ой, летіла сива пташка
через гору в гай.
Гей, ге-гей...
Та впустила сиве перце
у тихий Дунай.
Гей, ге-гей...

Зачувши поруч незнайомця, враз утнулася, виструнчилась і якось знітилася. Вона прудко скочила на ноги, безшумно ковзнула повз нього, намагаючись утекти.

– Не бійся... – тихо мовив Мико.

Здивовано кліпала своїми діамантовими очима.

– Я нікому не скажу. Гарно співаєш, Зеленярко, – сказав Мико, посміхаючись.

– Дякую, – ледь чутно мовила вона, знову сівши на камінь; почала гладити траву, що кущилася навколо. Уважно дивилася на нього й не могла збагнути, як він своїми очима, повними сніжного туману, відчув її присутність.

Та Мико не зважав на те, а обережно розкладав рожевощокі яблука по городу, щоб Польовик не гнівався, коли час буде збирати пшеницю. Обережно ступав м'якою землею, вдихаючи її ледь чутний віддих.

Земля тримала його міцним корінням пам'яті. Те коріння ставало для нього міцною стіною позаду, синім небом, що закриває русяві чуприни батьківською рукою. Мико ніби приріс до цього живого ґрунту, багатів, сильнішав і вільно вдихав солодке повітря степового буйноцвіття життя.

Кнопка лежала на теплій землі і щось вдоволено муркотіла до самої себе. Вона мружила свої глибокі котячі очі до світу, тихо пирскала, неначе відповідаючи на чийсь запитання. Її кучеряве тіло виструнчилося, розніжене під променями сонця, витягнулося й радо каталося в куряві.

– Тпрусь, Кнопко! Іч яка, катаєшся по землі, і так вітер на дворі! – ласкаво гримнув дід на кішку, що лукаво зіщурила свої очі-маківки й заховалася у пишному бурячинні.

Смачні пахощі свіжого хліба кликали до столу. Рожевощокій, засмаглий сонячний хлібусь велично лежав на столі. Він ласкаво припікав руки, щиро посміхаюсь до вечеряльників.

Мико поволі розламав свій кусник хліба й зазмер: побачив усередині невелику круглу печеру:

– Діду, а що то?

– То значить, Бог ночував.

– Де ночував?

– У хлібові, внуче.

Мико зачудовано дивився на шматок і не міг збагнути, як то Бог міг туди вміститися: у цій хлібині печера була невелика й вузька, ніби Бог був дуже худий.

Тепер він дізнався, де ночує Бог...

Таріль сонця засвітила небо довгими променями. Повітря ще пахло ніччю, ліниво потягувалося маревом пари. Намистини палаючої роси сяйливо виблискували на шиї трави. Малі комашки, прудконогогий чорний павук та сіро-зелений коник завзято бігали цими буйними лісами, насолоджуючись тишею досвітку, що минав.

Мико захоплено спостерігав за цим живим диким і незбагненим космосом, котрий бив джерелом дикої сили непомітного нікому світу малих велетів. Ураз він побачив, як маленька бджола ледь сіла на тонюсіньку стеблину, аби попити роси, що свічечкою горіла на кінчику листка. І не було нічого прекраснішого за це видиво. Тепер цілий вальс бджіл задзижчав навколо галявини, мов пишні дами, вони закружляли в ранковому танці, ніжно тріпочучи своїми сукнями-крильми.

І так летів час, непомітний біловолосий довгобородий дідуган, що накривав світи своєю киреєю. Усе завмирало, затишене музикою спокою. Триб віків поволі крутив свій вітряний млин, перетираючи час, як пшеницю, на біле борошно спогадів.

Земний огром оповив Мико. Зелена купіль розмаю крутилася навколо нього своїм весняним танцем, і той калейдоскоп травневої пущі мерехтів самоцвітами в бірюзово-блакитних очах.

Він брів безмежною прерією густої трави. Зеленярка, Польовик ішли поруч...

Зелена пожежа навкруги нього розлилася свіжою, терпкуватою радістю на всі боки, заповнивши кожну цятку. Все бриніло, дзижчало, стукало, тьохкало, стогнало, шурхотіло, билось і кричало. Сальва трави заграла свою одвічну мелодію невпинного руху та життя, запалюючи сонцедайною барвою все зóкола. Дивовижа! Зелена пожежа його світу – вільний кінь, який героїчно стоїть на ногах і міцно тримає небо на плечах.

Він упевнено ступає стежиною і зникає в зелену полум'ї безодні, що радо зустрічає його своїми тихими, прозорими очима. І вони довго-довго танцюють у круговерті пахощів літа, ціловані синіми нитками туманів, омиті всесвітом полів, оповиті щастям руху.

І немає їм кінця, вони палають вулканом у кожному зойковому світу, ридують, страждають, кричать і живуть, як востаннє, як ніхто до того.

Сергій Шебеліст

І СТАЄ МАРАЗМОМ «НАВІКИ РАЗОМ»: БРАТНЯ ЛЮБОВ І ДРУЖБА НАРОДІВ – НОВЕ ДИХАННЯ СТАРОЇ ТЕХНОЛОГІЇ КРЕМЛЯ

У 2013–2015 рр. події в Україні стали топ-темою в російських мас-медіа. Більшість видань, новин і ток-шоу були переповнені Україною настільки, що місця для сюжетів про життя в самій РФ майже не залишалося. Замість лісових пожеж у Хакасії набагато цікавіше довідатися, «че там у хохлов?» Спочатку Майдан, а потім анексія Криму та війна на Донбасі буквально поглинули друковані площі й ефірний час незліченних рупорів пропаганди¹.

Україна в кривому дзеркалі Росії

У квітні 2014 р. маргінальний ультраправий «Правий сектор» за кількістю згадувань у російських ЗМІ опинився на другому місці, дещо поступившись правлячій партії «Единая Россия». А великий і жахливий провідник руху Дмитро Ярош, якщо вірити воїнам Останкінської телевежі, лідирував на дочасних президентських виборах в Україні (37%), хоч насправді він набрав усього 0,7% (високі цифри «накрутили» хакери). Події Революції Гідності кисельови із соловйовими називали «державним антиконституційним переворотом», учасників протестів – «бойовиками Майдану», нову українську владу – «київською хунтою», АТО – «громадянською війною», добровольчі батальйони – «карателями», українських воїнів – «укро-фашистами».

Натомість анексія Криму – це «возз'єднання з Росією» і «повернення в рідну гавань», псевдореферендуми – «волевиявлення народу Південного Сходу», російські окупанти – «ввічливі люди», керовані РФ бойовики на Донбасі – «народне ополчення» й «армія Новоросії», бурятські танкісти – «вчорашні шахтарі й трактористи», самопроголо-

шені лідери «ДНР»/«ЛНР» – «представники Донецька і Луганська».

Щоправда, поступово агресивно-войовнича риторика Кремля змінювалася. Кудись зникли «хунта» й «легітимний» президент Віктор Янукович, «карателі» стали «українськими військовими» чи, як варіант, «київськими силовиками». Безперспективність «Новоросії» визнав не тільки екстреміст Олег Царьов, який став одним із характерних облич цього проекту, а й керманіч російського МЗС Сергій Лавров.

Зміна панівного дискурсу паралельно зі зниженням інтенсивності бойових дій на Сході України й переключенням уваги Кремля на авантюру в Сирії, за спостереженням оглядачів, указувала на те, що РФ шукає шлях до виходу з Донбасу. Ясна річ, із мінімальними репутаційними втратами і на прийнятних для неї умовах, перекинувши на плечі України відповідальність за утримання й відновлення зруйнованого війною регіону, що й надалі перебуватиме під фактичним контролем Москви.

Водночас РФ виступатиме з миротворчими ініціативами й закликатиме з усіх трибун до всеосяжного діалогу. Причому цього разу йтиметься не тільки про «субстантивні переговори» офіційного Києва і «столиць» самопроголошених республік у рамках пролонгованих Мінських домовленостей, а й про ширше примирення братніх народів – українців і росіян, яких нібито спеціально пересварили підступні зовнішні сили – США, ЄС і НАТО.

Власне, цей тренд миру і дружби почав набирати обертів наприкінці 2015 р. як низова ініціатива небайдужих і розсудливих громадян з обох боків уявних барикад. У жовтні молодий активіст з «ісконно» російським ім'ям Іван й українським прізвиськом Проценко запустив у Фейсбукі флешмоб, який, за його словами, має «показати всьому світові, що українські ЗМІ транслюють суцільну

¹ Уперше опубліковано в Інтернет-виданні Zaxid.net 11 січня 2016 р.

брехню про те, що українці вважають росіян ворогами й ненавидять їх!»

Заохочуючи користувачів соцмереж до участі в акції, «киянин з-під Одеси» опублікував фото, на якому в одній руці тримає український паспорт, а в іншій – табличку з написом (російською): «Я – українець! Росіяни – наші брати! Назавжди!» Проценко, який під час Майдану роздавав георгіївські стрічки й антизахідні плакати, закликав співвітчизників не боятися і робити такі ж фото з українськими військовими, поліцейськими, чиновниками, вчителями й учнями і додав: «Що швидше і більше ми це зробимо – то швидше припиниться увесь цей жах! Якщо не ми самі – то ніхто за нас цього не зробить!»

На клич хлопця-авантюриста, який очолив «конструктивний» рух «Дружба народів», почали злітатися «голуби миру» і прихильники здорового, але не тверезого глузду, бо вирішення проблеми вони бачать аж надто традиційно. Щоб передати глибину думки і красу стилю, процитуємо один пассаж в оригіналі: «Давно пора сесть за стол, вместе по стопарику оглушить, салом заисть – и всё стразу на свои места встанет!» Раніше ЗМІ пов'язували Проценка з «Українським вибором» Віктора Медведчука, але на самому сайті руху опублікована викривальна стаття про «походеньки одеського хлопчика, який піариться на чужому горі», бо нібито збирає кошти на допомогу Донбасу.

Єдина родина від Карпат до Сахаліну

Під Новий 2016-й рік тему братньої любові підхопила далеко не маргінальна газета «Комсомольская правда», що доти викривала українських «карателів» і шпетила російських «націонал-зрадників» на кшталт музиканта Андрія Макаревича. А вже під ялинку спільно зі спеціально створеним сайтом «Комсомолка» ініціювала святкову акцію: привітайте своїх рідних і друзів по той бік російсько-українського кордону з Новим роком і Різдом, бо ж «нам усім сьогодні так потрібні прості слова доброти». Не обійшлося, звісно, без обов'язкового в таких випадках ритуального навіювання: «Хто б що не вигадував – росіяни й українці найближча рідня».

Сайт просто фонтанує братньою любов'ю і твердим переконанням у тому, що ми – якщо й не один, то принаймні майже один народ, на чому не втомлюється наполягати президент РФ Володимир Путін, а за ним цю мантру підхоплюють глава його адміністрації, депутати, чиновники, сановники, придворна інтелігенція, ліберальна опозиція та пересічні громадяни. «Немає у нас жодних братніх народів під час війни, – парирував Президент

України Петро Порошенко. – Є єдиний український народ, який прямує в Європу, і є російський народ, який перебуває у глибокій кризі».

Попри всю антиукраїнську істерію, котра охопила РФ у 2013–2015 рр., більшість росіян переконані, що вони й українці – єдина родина. Цю впевненість підтверджують дослідження московського «Левада-центру». Причому після анексії Криму, що збурила в Росії несамовиту великодержавну ейфорію, кількість прихильників твердження про «один народ» зростає: 2004 р. – 79%, 2005 р. – 81%, 2006 р. – 53%, 2007 р. – 49%, 2013 р. – 43%, 2014 р. – 56%. Але, з іншого боку, 2015 р. Україна опинилася на другому місці в списку держав, недружньо й вороже налаштованих до Росії. Попереду України (37%) тільки США (73%), позаду – традиційні «печерні русофоби»: Латвія (25%), Литва (25%) і Польща (22%).

Такі відмінності («від любові до ненависті»), вочевидь, можна пояснити тим, що росіяни розділяють жителів України, до яких ставляться дуже добре або загалом добре 63%, та її нинішнє керівництво, яке негативно сприймають 87%. Українці також не в захваті від своїх Президента, уряду й парламенту. Більшість державних інститутів має вкрай низький рівень суспільної довіри, на вершині якої нині перебувають волонтери, церква, армія й добровольчі батальйони. Але це не означає, що громадяни відмовилися від курсу на ЄС і НАТО й розвернулися в бік РФ, Митного та Євразійського економічного союзів.

Навпаки, як свідчать опитування фонду «Демократичні ініціативи» й Центру Разумкова, після Криму і Донбасу в Україні зросли євроатлантичні настрої. Ідея ж позаблоковості та військового союзу з РФ кардинально втратила привабливість: у квітні 2012 р. мілітарний альянс із Москвою підтримували 26% українців, а в листопаді 2015 р. таких було вже 8%. Половина населення країни вважає, що зближення України і РФ не відповідає інтересам держави, 49% твердять, що насамперед Росія несе відповідальність за конфлікт на Сході, 50% переконані, що санкції проти країни-агресора мають бути посилені, а за їхнє пом'якшення або повне скасування виступають усього 6% і 8,5%.

Усе це свідчить про те, що Україна поступово виходить з орбіти впливу Росії – політичного, економічного, культурного й ментального. Навіть етнічні росіяни й російськомовні українці не хочуть мати нічого спільного із сучасною РФ, яка несе на багнетах свій «русский мир», шантажує сусідів, погрожує всім «іскандерами» й розповідями про «радіоактивний попіл». Агресивна Росія Путіна, Газманова і групи «Любэ» – це не те саме, що Росія Пушкіна, Толстого й Чехова, яку знають і люблять в Україні та світі. Відтак знамените гасло Миколи

Хвильового («Геть від Москви! Дайош Європу!») актуалізується з новою силою, а слова про «братній народ» українці сприймають як образу.

Скрегіт «скреп»

Росіяни ж уперто не бажають помічати змін, які відбулися над Дніпром упродовж турбулентних 2013–2015 рр., цілком щиро вважаючи, що становлення нової політичної нації в Україні – це вигадка її західних покровителів (у лабораторії націотворення австрійський генштаб замінили Вашингтон і Брюссель). Насправді українці – прекрасний слов'янський народ, зі спільними релігією, культурою, історією. Та що там витоки! Як би сказав російський «шовінога» з роману «Московіада» Юрія Андруховича: «Да ми єдиний народ! Ми ведемо ж навіть зовнішнім нічим не відрізняємося!»

І охочих підхопити цю тезу знайдеться чимало, тим більше, коли Кремль видав пропагандистам і ольгинським ботам новий темник у стилі життєвого кредо кота Леопольда: «Ребята, давайте жить дружно». Чи, як варіант, у дусі настанов Тараса Шевченка, який мешкав і творив у Росії: «Обніміться ж, брати мої. Молю вас, благаю!» Правда, поки що миротворчий тренд не став мейнстрімом у щоденних випусках новин, підсумкових програмах і ток-шоу.

Основний акцент зроблено на роботу в Інтернет-просторі: знизилася інтенсивність агресії ботів, змінилася тональність дописів і коментарів, російські користувачі просять українців додати їх у друзі на Фейсбуці. Водночас у Твіттері масово «банять» топові українські акаунти за скаргами кремлівської «фабрики тролів», натомість сторінки росіян адміністратори не блокують і на апеляції з України не реагують.

Згадуваний сайт українсько-російської дружби показово, хоч і не дуже вдало, відмежовується від політики і прямо каже: «Досить читати тонни злоби в соцмережах! Росіяни й українці – брати!» Як ілюстрацію любові та дружби дописувачі щемливо розповідають про тата-українця і маму-росіянку (або навпаки), про дружин, чоловіків, родичів і кумів з України та Росії, про те, як хлопці разом служили в армії, їли з одного казанка, спали поруч і не ділили нікого за національністю і, звісно, жили в одній великій країні – як не в Київській Русі, так у СРСР. Проте всю цю єдність зруйнували капосні США:

*Ликует враг, коль брат порочит брата!
Вулкан обид взлетає до небес!
А мы молчим и тупо лезем в НАТО,
И прославляем палачей «СС».*

У Європі, щоб ви не сумнівалися, не чекають ані Україну, ні тим більше – РФ, зате разом

ми (включно з Білоруссю і чомусь Казахстаном) – сила. «ДНР і ЛНР, болить за вас серце. Захоплююся вашою стійкістю і силою! Спасибі за вашу мудрість і хоробрість! Росія завжди з вами! Україна – рідненька! Тримайся!» – пише Марія із Санкт-Петербурга.

Українські візаві вбачають джерело проблеми не лише в підступах світової закуліси – це вже не тільки США, ЄС і НАТО, але також і МВФ. Не меншим злом є політики-олігархи, переконана Валентина з Києва. Серьожа з Дніпропетровська вигукує: «Українці й росіяни! Ми всі брати! Не дамо уряду користуватися нами! Слава дружбі!» Цілком співзвучну думку озвучує й Артур із Казані: «Не дивіться на уряди, дивіться на народ». А Гжегож із Києва взагалі пише крамольні речі, які шляхетно пропускає демократичний модератор сайту: «Ми з вами, Росія! Ні узурпаторським урядам у наших країнах».

Сміливі слова численних дописувачів про чудові братні народи і поганих політиків мають підштовхнути аудиторію до висновку про те, що українці й росіяни – це один народ, а їхні уряди – інший народ. Відтак закопаймо сокиру війни, забудьмо про взаємні образи, обіймімося й поцілуймося. Ще краще – нехай блудні сини-українці перепросять матінку-Росію за те, що їм захотілося красивого життя в Європі («нужны мы ей, как нехристь в алтаре»), і закличуть свій уряд припинити «братовбивчу» війну на Сході.

Якщо РФ і завдала Україні шкоди, то за це відповідають горе-політики, а не пересічні люди, такі ж хороші, добрі й чуйні, як і ви. Думка про те, що у розв'язанні війни однаково (!) винні офіційні Київ і Москва, облудна по суті й не витримує жодної критики. Тому що ЗСУ не окупували «етнічно українські землі» Белгород, Курськ, Воронеж чи Кубань, на відміну від ЗС РФ, які загарбали Крим і вдають, що їх немає на Донбасі, але чому тоді там затримують десантників зі Пскова і ГРУшників із Тольятті?

Коли режим кремлівського фюрера впаде, росіяни, мабуть, говоритимуть, що Путін їх обдурих, вони нічого не знали чи просто виконували свої обов'язки. Журналісти відверто брехали, військові їхали на «навчання» в Ростов або у «відпустку» на Донбас, приручена інтелігенція демонструвала «одобрямс», бюджетники і молодь раділи з того, що «Крим – наш». Росія просто вмие руки і скаже: «Ми тут ні до чого. Це все Путін».

Дуже зручна і вигідна технологія перекладання й уникнення відповідальності за скоєне. Проте навряд чи вона спрацює в Україні, на території якої точиться аж ніяк не віртуальний конфлікт, як це може здаватися телеаудиторії із Саратова чи Пензи, а реальна війна з цілком реальними загиблими,

пораненими, пропалими безвісти й біженцями. І це швидко не забувається, рани не гояться роками.

Може, це в РФ не пам'ятають і навіть соромляться, бо замовчують, донбаські «подвиги» polegлих «відпускників» і «добровольців». Але в Україні своїх воїнів ховають із почестями, на їхню честь називають школи, вулиці, батальйони і тренувальні центри, встановлюють меморіальні дошки. На їхньому прикладі виховують нове покоління українців. Віднині загиблі солдати будуть постійним нагадуванням про неоголошену російсько-українську війну, забути про яку нам наполегливо пропонують із-за «поребрика».

Якщо насправді йдеться про вибачення, то це Росія має перепросити Україну, проте для цього тамтешнє суспільство повинне пройти той шлях, який здолали німці після Другої світової війни. Без, умовно кажучи, «депутінізації» росіян і відмови від імперського мислення жодне прощення і примирення неможливе. Це завдання на далеку перспективу. Бо поки що тяжко віритися в щирість закликів до дружби, коли у російських тюрмах сидять українські політ'язні, в полоні проросійських бойовиків перебувають українські солдати, в заручниках – мирні жителі Донбасу, а в Москві знищують єдину на всю велику Росію бібліотеку української літератури. Воістину, «братній» народ.

Микола Тимошик

НАЩАДОК ГЕТЬМАНА ТАРАСА ТРЯСИЛА ПОХОВАНИЙ У НІЖИНСЬКІЙ ДАНИНІ

*Встає хмара з-за лиману,
А друга з поля,
Зажурилась Україна –
Така її доля!
Зажурилась, заплакала
Як мала дитина.
Ніхто її не рятує...
Козачество гине...*

Тарас Шевченко,
«Тарасова ніч»

Знахідка із губернських відомостей

Листаючи в архіві посірілі підшивки «Черниговських губернських відомостей» більш ніж 120-літньої давності в надії віднайти там щось небувале з минулого своєї малої батьківщини, натрапив на ось ці рядки, що не могли не заінтригувати:

«На південно-західному боці Данини Ніжинського повіту, серед цвинтаря вивищується великий курган, усяний наполовину струхлявліми хрестами. На цьому кургані великий дубовий хрест осіняє свіжу могилу потомка знаменитого Гетьмана Малоросійського Тараса Трясила – відставного корнета Івана Андрійовича Тарасевича, що прожив до ста десяти років і під мирною стріхою родини своєї тихо, спокійно закрив очі на віки» [3].

Ураз натягнулася від раптового спомину струна дитячої пам'яті й блискавкою засвітила перед очима картинку свята Великодня на данинському цвинтарі початку 60-х років минулого століття.

Церкву в селі вже закрили, але паски пекти колгоспникам ще не заборонили. Влада дозволила запрошеному селянами із сусідньої Шатури батюшці освятити паски прямо тут, біля могил предків.

Мати покриває щойно покроплений кошик рушником і веде мене, малого, за руку до баби, аби передати їй дві крашанки. Обережно сходимо вузькою й крутою стежкою на саму гору, яку ніби хтось спеціально насипав посеред цвинтаря, – там, з-поміж багатьох інших, спочиває від воєнних літ бабуся Устина. Поряд з її могилою і стояв отой хрест. Величезним і строгим здався він тоді. Аж страшно зробилося.

Пам'ятаю, що відповіла мати, коли запитав, хто там лежить. «Від батька чула, що якийсь дуже важний чин. Всі його родичі за Україну стояли, і війною проти Москви виступали». Казала це притишено, озираючись, аби ніхто не почув...

За продовження неодоказаної матір'ю історії похованого в селі родича загадкового козацького

начальника, про якого в селі боялися згадувати, бо ж проти самої Московщини виступав, взявся лиш тепер. Запізнілою споную до розшуку архівних та джерельних матеріалів із цієї теми і стала ота публікація з давно вже не існуючої чернігівської газети, підписана тодішнім священиком Данинського Свято-Троїцького храму Петром Огієвським. Отець Петро написав той текст на основі своєї поминальної проповіді перед данинцями 6 квітня 1853 року – через три місяці після того, як «запечатав» гріб свого незвичайного прихожанина Івана Андрійовича Тарасевича.

Як сини гетьмана Трясила Тарасевичами стали

Здійснені історичні розвідки привели до несподіваного відкриття: похований у Данині в середині XIX століття 110-літній старець – праправнук славного українського гетьмана Тараса Трясила.

Тарас Трясило, який до приходу на Запорозьку Січ мав прізвище Федорович, прославився ще замолоду під час неодноразових походів керованих ним козацьких чайок на Чорне море. Було то ще за період гетьманування Петра Сагайдачного й Богдана Хмельницького. І прізвище Трясило набув згодом на Січі передусім за те, що так сильно щоразу тряс оттоманських завойовників України, що слава про нього незабаром розійшлася світом. Гетьманом його обрали нереєстрові козаки 1629 року. Після загибелі в бою з турками гетьмана Михайла Дорошенка Тарас Трясило очолив козацьке військо і, провівши його з перемогами по всьому Кримському півострову, знову повернувся на Січ героєм.

Гетьман Тарас Трясило мав чотирьох синів-козаків – Йосипа, Василя, Федора і Марка. І жоден із них не осоромив батькового імені – всі залишили по собі високий чин лицарства та звитяжні подвиги в кривавих козацьких битвах із чужинськими поневолювачами, які зусібіч сунули на українську землю.

Щоправда, була в тих подвигах одна різниця. Батько ввійшов в історію передусім за розгром 25 травня 1630 року під Переяславом переважаючого в силі польського війська коронного гетьмана С. Конєцпольського. Цей подвиг так переконливо оспівав невідомий автор «Історії Русів», що, будучи під сильним враженням від того переказу, Тарас Шевченко написав свою відому поему «Тарасова ніч». А четверо синів гетьмана уславили себе в ту пору, коли разом із поляками виганяли з північно-східних українських рубежів московських займанців [1; 2].

Наслухавшись про хоробрість та воїнську вправність братів, польський король Владислав IV, під протекторатом якого була на той час і Лівобережна Україна, видає 9 вересня 1647 року спеціальну грамоту, за якою всі четверо синів колишнього

гетьмана малоросійського Тараса Трясила отримували дворянські звання, особистий родинний герб та кілька сіл у Чернігівському, Подільському, Брацлавському і Волинському воєводствах – «з усіма околицями, річками і озерами, млинами, землею та селянами, які на ній мешкають, лісами і всіма сінокосами, щодо цих сіл прилягали» [3].

І це за умов, що батько цих славних козаків підняв свого часу багатотисячне повстання проти польської корони та ще й переміг у тому бою. Цілком очевидно, що саме з цієї причини король Владислав IV у цій своїй грамоті велить надалі в усіх документах називати синів колишнього українського гетьмана не набутим на Запорозжжі батьковим прізвищем Трясило чи первинним Федорович, а – Тарасевичами. І ще одне застереження хлопцям зроблено було в їхньому гербі, форму якого також затверджувала Варшава: півтора хреста на кінській підкові символізували лицарство козаків та належність їх до християнської віри; зелене ж дерево, що стоїть посеред поля зі зламаною верхівкою, мало весь час їм нагадувати, що їхній батько, будучи малоросійським гетьманом, зрадив Польщу.

Що ж до земельних володінь, то брати, які відтоді за документами ставали Тарасевичами, відразу їх поділили між собою. Найстаршому, Йосипу, дісталися два маєтки на Чернігівщині, що розміщувалися поруч у Ніжинському повіті, – Мрин та Володькова Дівича.

Оскільки за давньою традицією, яку в Україні запозичили з Європи, глава кожної маєтної родини вважав за свій святий обов'язок вести історію свого роду, то й нові дворяни Тарасевичі заповзялися бережно ставитися до всіляких архівних документів, копіювати їх та оформляти в окремому літописнику все важливе, що випадало пережити на своєму віку їм та їхнім нащадкам.

Завдяки цим документам маємо рідкісну нагоду простежити гілку роду гетьмана Тараса Трясила, яка й виведе нас на ту високу данинську могилу. Не може не дивувати й не захоплювати той факт, що впродовж усіх наступних поколінь роду Тарасевичів спадкоємці-чоловіки без вагань обирали справу життя їхнього предка – боронити свій край, шанувати, захищати й продовжувати традиції народу, з якого вони вийшли.

Йосип, пустивши коріння в Мрині, не перетворився в лінивого поміщика. Козакував і далі. Дослужився до посади Ніжинського бунчукового товариша, тісно співпрацював із наступними трьома гетьманами – Іваном Мазепою, Іваном Скоропадським, Данилом Апостолом.

Йосипів син Федір 1709 року стає сотником Мринської сотні Ніжинського полку Війська Запорозького. Яким він був ватажком козаків, набраних із довколишніх сіл, де виростав, свідчать такі задокументовані факти. За відвагу й хоробрість гетьман Іван Скоропадський подарував йому село Перехо-

дівку. Наступний гетьман Данило Апостол, високо цінуючи заслуги мринського сотника, підтверджує й надалі цю маєтність, видаючи спеціального універсала [3].

Син Федора Андрій був уже представником третього покоління роду Тарасевичів і правнуком гетьмана Трясила. У родинних документах фіксується копія указу імператриці Катерини II від 7 липня 1774 року про «звільнення з Київського полку після багаторічної бездоганної служби з причини старості і на пропозицію генерал-фельдмаршала, Малоросійського Генерал-Губернатора Петра Румянцева в чині Військового Товариша Андрія Тарасевича».

Нарешті ми підійшли до четвертого покоління Тарасевичів – Андрієвого сина, якого назвали Іваном. Саме про нього, Івана Андрійовича Тарасевича – нащадка славного гетьмана, фактично його праправнука, і йдеться у віднайденій мною публікації «Черниговских губернських ведомостей». Саме він виявився останнім, хто свято беріг і доповнював неповторний літопис роду Трясил-Тарасевичів.

Як корнет Тарасевич у Данині опинився

За яких обставин останній нащадок зі славного гетьманового роду потрапив у село Данину? Ким і яким він був? Що сталося з родинним літописом? Відповіді на ці запитання спробуємо тут дати.

Місце і час народження Івана Тарасевича – прадідівський маєток у Мрині 1745 року. Зберігаючи вірність родинній традиції, він у 25-літньому віці пішов на військову службу.

На ту пору, коли Російська імперія все міцніше опоясувала своїми пазурами українські простори, розмови про українську козаччину та Запорозьку Січ живилися в народі спогадами старожилів, а також думами та піснями, які охоче виконувала молодь на вечорницях та зайшли в село кобзарі. На службу до царя-батюшки українські хлопці йшли вже неохоче, адже «в москалях» належало було провести цілих 25 літ.

Чи не з цієї причини в села все частіше стали навідуватися так звані вербувальники. Їхню появу селяни приписували найлютішому ворогу козацької України цариці Катерині II. Тоді й народилася в нашій окрузі пісня про царициних вербувальників-обіцяльників:

*Пристань, пристань до вербунку
Будеш їсти масло й булку.*

Ось в один із таких вербувальних наїздів до Мрина 1770 року 25-річний Іван Тарасевич одягнув військову форму. А що був дисциплінованим і робив, як і батько, усе на совість, то й начальство помітило. Незабаром став полковим обозним, зго-

дом – вахмістром Третього компанійського полку, який пізніше перейменований у Чернігівський легко-кінний карабінерний. Служити імператриці чверть століття молодшому Тарасевичу не довелося. За станом здоров'я він подав «прошеніє» про відставку в чині корнета – через 15 років служби.

Зазвичай по виході у відставку офіцерським чином видавався паспорт. Такий 1785 року отримав і корнет Іван Тарасевич. Завдяки тому, що він був змалку привчений до архівування родинних документів, цей незвичний паспорт весь час зберігався в його документальній колекції. Зважаючи на рідкісність такого документа, варто навести текст, який там зазначений (у перекладі українською мовою):

«За Указом Її Імператорської Величності Государині Імператриці Катерини Олексіївни, Самодержиці Всеросійській.

Пред'явник цього, із Малоросійського Шляхетства Іван Андрійович, син Тарасевич, колишній у службі Імператорської Величності в Чернігівському Карабінерному полку Вахмістром, нині за поданим від нього проханням, з причини наявної хвороби, на власне його забезпечення, з нагородою Корнетом, мною звільнений і по виписці із полку відпущений в дім його, Чернігівського намісництва, Ніжинського повіту, в містечку Мринах знаходиться, – якому, до присилання із Державної Військової Колегії, згідно з надісланим від мене цього числа поданням, належного про відставку указу і на корнетський чин патенту, для свідоцтва вище написаного і для вільного в дорозі пропуску, цей паспорт, за підписом моїм, і з прикладеною гербовою печаткою, – дано в Малій Росії, в селі Вишеньках, січня 18 дня, 1785 року».

Під цим незвичним для сьогодення текстом паспорта чи не на цілу сторінку подаються регалії того, хто його підписав: «Його Імператорської Величності, Всемилостивої Государині моєї Генерал-Фельдмаршал, Головнокомандувач Кавалерією і Другою Дивізією, Сенатор, Київський, Чернігівський і Новгород-Сіверський Генерал-Губернатор, Лейб Гвардії Кінного полку Підполковник, орденів усіх Російських Імператорських, Королівського Пруського Чорного Орла і Голстинського Святої Анни Кавалер – Г. Румянцев-Задунайський» [3].

Після виходу у відставку колишній корнет Чернігівського полку кілька років провів у родовому маєтку в Мрині. Завести сім'ю вирішив у 45 років. Його дружиною стала вдова Корейшина, яка мешкала в сотенному містечку Носівці. Туди й переїхав починати нову сторінку свого життя.

Носівка на багато літ стала для відставного корнета і місцем щасливого сімейного затишку, і особистою житейською драмою. Там у них із дружиною народилося більше десяти дітей. Однак усі, крім двох синів, померли. Помирає незабаром і дружина. На додачу до темної смуги житейських

випробувань повністю згорає через чийсь підпал все їхнє носівське помістя.

Усе цінне і пам'ятне, що вдалося порятувати з палаючого маєтку, – то скриня з родинними реліквіями. Значну частину їх склали оригінали різноманітних документів та архівні виписки.

На пропозицію родичів повертатися до родинного маєтку в Мрин Іван Андрійович не пристав. Для нього, самотнього і постарілого, там було гамірно й багатолюдно. Старість свою захотів провести в мальовничому й безлюдному закутку. Таким виявився хутір, облаштований ще його дідом Федором Йосиповичем у частині Володьководівського подарунка польського короля братам Тарасевичам ще від 1647 року – наділу на околиці села Данина. Хутір той не випадково звався Сотниківським. Адже заснований був десь на початку XVIII століття відомим у краї сотником Мринської сотні Федором Тарасевичем – дідом Івана Андрійовича. Тоді на хуторі постійно жила лише челядь. Сам сотник навідувався сюди зрідка – весь свій час проводив у походах та війнах.

Як хутір Сотниківський на Тарасевичів перейменували

Із переїздом на дідишню молодших спадкоємців життя на хуторі Сотниківському під Даниною пожвавилася. Старший син Івана Андрійовича Тарасевича Яків – чи не перший із роду Трясил-Тарасевичів по чоловічій лінії, хто не обрав собі професію військового. Будучи дворянином, одружився з простою селянською дівчиною з місцевих і вирішив стати на цій землі повноправним господарем. Тому взявся активно розбудовувати родинний хутір. Невдовзі тут з'явилися нові споруди, збільшилося число челяді. З роками ниви довкола колошилися все щедрішими і врожайнішими. Збіжжя з хутора для продажу на станцію Носівка вивозилося все більше.

Синові Якову в усьому допомагав батько. Далеко не бідний, цей титулований з діда-прадіда дворянин і поміщик ніколи не цурався фізичної праці. За переказами старожилів, господарством займався з особливим завзяттям. А найулюбленішою його справою стали бджоли. Ними він так сильно захопився, що незабаром про Тарасевичів мед заговорили по цілій губернії. Скільки його викачував колишній вправний вояка, можна судити за кількістю на його хуторі «бджолиних пнів». Так тоді називалися вулики, зроблені за винаходом знаного земляка, сучасника Івана Тарасевича Петра Прокоповича з-під Бахмача. Таких вуликів-пнів у данинського Тарасевича налічувалося понад 300. Багато це чи мало, – порівняємо з найбільшою у всій Російській імперії пасікою того ж Прокоповича, що була на 1808 рік у його рідному селі Пальчихах: там значилося понад 500 бджолиних сімей. До

речі, це та пасіка, через яку рішенням імператора Миколи I «заради збереження чистоти меду», було змінено проект прокладання залізничного полотна «Москва – Київ» замість Батурина через Конотоп [5].

Ім'я Тарасевича все частіше згадували в краї не лише через дивно-сильний мед, а також першокласну пшеницю, гречку, огірки та кавуни, що з правіків на цих землях родили рясно, а й через так звану воєнну славу хутора.

Відколи на хуторі поселився колишній відставний корнет Чернігівського полку, приїзд звідусіль сюди високих воєнних чинів, їхня присутність на церковних службах у Данинському Свято-Троїцькому храмі, весілля офіцерів і солдат із місцевими красунями стали звичним явищем. То були й колишні однополчани Івана Андрійовича та їхні діти, й друзі та однокашники власника Данини й Шатури флігель-ад'ютанта князя Михайла Голіцина, багато з яких мали в помісті князя зимові квартири.

Нову хвилю приїздів воєнних гостей започаткував пізніше й менший сина власника хутора – Гнат. Цей усе ж залишився вірним родинній традиції і присвятив своє життя військовій справі. Гнат мав уже чин поручика і кавалера й служив на півдні України – у Шостому Чорноморському лінійному батальйоні. Це були якраз ті причорноморські українські місця, де свою звитягу воїна-охоронця рідної землі здобував його славний предок Тарас Трясило.

Отож, поступово і в Данині, і в близьких та далеких околицях первинна назва хутора Сотниківський уживалася все менше, на заміну їй означували хутір як Тарасевичів.

Цікаво, що в офіційних виданнях Російської імперії, які стосувалися статистичних губернських описів, упродовж XIX століття зустрічаємо все ж старішу назву хутора – Сотниківський. Саме така назва цього підпорядкованого Данині давнього поселення вживається, скажімо, у 48-му томі багатотомного видання «Списки населених пунктів Російської імперії, що складаються і видаються Центральним статистичним комітетом Міністерства внутрішніх справ» за 1866 рік, цілком присвяченому опису Чернігівської губернії. В переліку населених пунктів за поштовим трактом із Козельця до Ніжина на відрізу від Носівки до Володькової Дівиці називаються такі села й хутори правобіч тракту, як Гриченківський хутір, Володьково-Дівицький хутір, Сотниківський хутір, Наливайківський хутір, Данина, Шатура [7].

Про цей хутір у виданні зазначено: дворів – 6; число мешканців: чоловіків – 13, жінок – 18. Для порівняння подаємо з цього видання такі ж дані про Данину і Шатуру. В Данині ці показники склали відповідно – 208, 712, 731, в Шатурі – 109, 490, 523 [7].

Більш як через десять років хутір Сотниківський згадується ще в одному офіційному документі: статистичних даних Чернігівського єпархіального управління про приходські церкви та приречі при них. У розділі про Ніжинський повіт Данина представлена такою структурою тодішнього приходу: власне Данина, сільце Шатура, хутір Сотниківський, Степові Хутори. Тут також указується кількість населення, але чомусь лише чоловічого: всього в приході було 1580 чоловіків. З них по селах: у Данині – 916, Шатурі – 576, Сотниківському – 18, Степних Хуторах – 70 [6].

Уперше змінену назву хутора Сотниківський на Тарасевича зустрічаємо в церковній історії пізнішого періоду, яку вів священник Петро Скорина. У характеристиці про склад Данинського Свято-Троїцького приходу читаємо, що до нього, окрім Данини і Шатури, були «приписані» три данинські хутори: поміщика корнета Івана Андрійовича Тарасевича, поміщика ротмістра Федора Антоновича Александровича та графа Румянцева [4].

Тут подається і кількісний склад мешканців цих хуторів. На хуторі Тарасевича числився один дворянський двір (три чоловіки, дві жінки) та три – селянські (13 чоловіків, 17 жінок). На хуторі Александровича – 4 двори (17 чоловіків і 21 жінка). Один двір був на хуторі графа Румянцева (3 чоловіки, одна жінка) [4].

За описом священника Петра Огієвського, хутір Тарасевича розміщувався в північно-західній частині Данини в урочищі, що з прадавніх часів називалося Королевою Долиною, а пізніше – Пузниця.

Яким запам'ятали Тарасевича тодішні данинці

Завдяки записам, які вів тодішній настоятель Данинського Свято-Стефанівського храму отець Петро Огієвський про свого знаменитого прихожанина, маємо унікальну нагоду чи не найточніше відтворити портрет цієї непересічної особи: «Зростом покійник був високого: два аршини і вісім вершкових; плечистий, ставний, стрункий; обличчя мав довгасте, ніс довгий, рівний; волосся на голові сріблясте, вії густі; очі впалі, великі й проникливо виглядали з-під нависаючих брів. Обличчя, від старості, хоча й виснажене, але приємне, красиве; на ньому завжди виразно відображувалася доброта його душі. Бороду й вуса голів сам, не довіряючи нікому, й без дзеркала – навпомацки; в останні й ж роки свого життя вистригав. Палив муштук пристрасно і кинув лиш тоді, коли в роті в нього залишився лише один зуб спереду, в нижній щелепі, з яким він і помер» [3].

В іншому місці записок читаємо про не менш зворушливі характеристики людських якостей: «Покійник Іван Андрійович Тарасевич був життя тверезого, серця доброго, характеру веселого, але

запального; в усьому й завжди дотримувався істини. Був зразковим главою родини. Із селянами своїми строгий і справедливий; з усіма поводився ласкаво, привітно; з бідними – милостиво. Свята незмінно шанував, постів дотримувався; був ревним віруючим – особливо в останні роки свого життя: всі чотири пости удостоювався Святих таїнств, з живою вірою й любов'ю до Бога» [3].

Про його захоплення бджолами в краї ходили легенди. Сам збирав, виділяв і поселяв нові рої, сам закладав вулики на зиму в омшаник і сам виймав їх весною. Люди не могли не помітити, що вся ця робота супроводжувалася тихими, якимись навіть утаємниченими приповідками та молитвами. Вечорами, при свічці, часто вів якісь записи.

Уже по смерті старого син Яків витягнув із численних паперів товсту паперову теку та передав її священнику. З-поміж численних текстів був рукопис «Науки про бджільництво». Рукопис цей, що не мав, на жаль, першої й останньої сторінок, усіяний численними помітками з власних спостережень, давніми переказами та повір'ями. Читається як захопливий посібник з народознавства. У ньому автор залишив для нащадків цікаві власні думки, поради та рецепти на різні життєві випадки поведінки людини. Скажімо, на святу Вечерю Різдва Христового, на надвечір'я Богоявлення, на Благовіщення Пресвятої Богородиці. Не менше десятка порад стосується самої роботи із бджолами, які, за переказами, дуже його любили: і як випускати бджоли, і як їх ховати; і що робити, аби матки не втікали, і щоб бджоли медоносними були. Ось, для прикладу, така порада пасічнику на Святвечір перед Різдром Христовим: «Вари пшеницю, візьми старого меду, змішай і закопай перед пасікою та мов так: як пшениця і той мед не може вийти з тієї землі, так і мої бджоли не можуть утекти з моєї пасіки від мене, раба Божого (назвати своє ім'я) – з Божою поміччю і всіма святими небесними силами і дійством святого Зосима».

Із рядків цієї мудрої «Науки...» постає перед сучасником образ світлої душою і чистої серцем людини, яка, попри те, що все своє життя провела у військовій муштрі та походах, на схилі літ повернулася до своєї дідизни, українських витоків, стала глибоко шанувати й наслідувати, крім релігійних, ще й народні вірування, традиції та обряди. Більше того, уособлювала їх.

Старий Тарасевич чітко знав ті критичні дні народного календаря, коли не слід було зачинати добру справу, коли нікуди не варто було виїздити, худоби не виганяти, бджіл не випускати. І дотепер у селі переказують деякі повір'я, що через віки дійшли з його записника. Скажімо, якщо під час початку будови хати віяв вітер із південного, шатурського, боку, та хата буде теплою, а якщо з північного, талалаївського, споруда постане сирою й холодною.

Перекази зберегли пам'ять і про засоби, якими боровся Тарасевич у випадках, коли вовчі зграї (а їх було немало довкола хутора) ранили чи лякали худобу. Скажімо, від переляку свиней був такий рецепт: кормове зерно для них, яке товк у ступі, розбавляв освяченою в день Стрітіння Господнього водою і побивав (перетовкував) кожную тварину чи птаху змоченою тим розчином товчачкою, а на кінець вливав у рот такій худобі три ложки води, примовляючи при тому. До поросяти: «Від вовка втечи, а господареві поросят наведи». До гуски: «Від вовка втечи, а господареві гусенят наведи». І так – на кожний випадок.

Згадували старожили і про веселу вдачу та красномовство власника хутора. У бесідах із селянами любив згадувати про військову службу, про походи в далекі краї та порядки, які там заведені. А в розмовах із військовими, яких немало перебувало за ті роки на хуторі, засипав запитаннями: які обов'язки єфрейтора? Чим займається полковник? А корнет?

Про особливість Тарасевича-співбесідника свідчить така яскрава деталь. Ніколи не розповів сидячи, навіть якщо бесіда й довгою була. І в старість, обіпершись на палицю, яку ніколи не випускав з рук, міг годинами на ногах стояти.

Щодо особистого випивання, то вся округа знала одну причуду пана корнета. Змолоду полюбивши червоне вино, він цілковито перестав його вживати після того, як під час військового походу в Молдавію побачив спосіб виготовлення того вина: тамтешні чоловіки й жінки скидали м'ясисті виноградні грона до величезних дерев'яних кадубів, а потім, познімавши чоботи, босими ногами залізли туди та дружно місили – так данинці місили глину. На старість полюбив наливки, які тут здавна виготовляли для своїх потреб селяни, – вишнівку, слив'янку та малинівку. Пив завжди помірно. З їжі перевагу надавав кислому молоку, сметані, гарбузу й картоплі. Споживав багато меду, але розмішаного в холодній воді.

Смерті ніколи не боявся. І в своїх 110 літ не раз повторював гостям: «Моя баба прожила 130 літ, і мені треба стільки прожити». Навіть в останні місяці свого життя, відчуваючи, що сили покидають тіло, говорив з оптимізмом таке: «Лежи, грибе, поки тебе лихо здібе». Або: «О, бачите, ніг нема, очей нема, зуб у роті один, тільки володію язиком, як здумаю раз об ком».

Щира українська душа прямого нащадка козацького гетьмана найбільше проявлялася в його любові до народних пісень. Не цурався співати їх і у воєнних походах, і на старість. Не раз із хутірського боку до Данини доносився басовий голос старого та його веселої компанії, що підтягувала нечувані досі в окрузі запорозькі пісні:

*Ой ви козаки, ой ви запорожці –
Нуте виступати,*

*Бо завтра погоня до нашого сліду –
Буде припадати.
Годі нам тужити, годі бідувати...*

Полюбилася данинцям і ось ця пісня «від Тарасевича», яку доти там не знали:

*Була жінка мужика й пішла позивати,
Присудили мужику жінку вибачати:
«Прости ж мені, мила, що ти мене била,
Куплю тобі цебер меду, коновочку пива». «Ой від пива болить спина, а від меду голова,
Купи мені горілочку, щоб веселою була...»*

Жив із піснею чи не до самої смерті. Його родичі оповідали священику, що коли за три роки до кончини вже осліп і став глухуватим, часто і в день, і вночі, коли прокидався, питав голосно: «А чи є хто в хаті? Чи ниньки ніч чи день?» І коли ніхто на не відповідав, починав українські пісні співати. На гадку в ту пору найчастіше спадали ті, що з дитинства запам'яталися...

Ось які приголомшливі відчуття від слухання такого співу занотував на другий день після смерті Тарасевича у своїх записниках настоятель данинського храму: «Не я один, а багато тоді слухали його. І дивлячись на столітнього старця, не могли втримати сліз. Кожний відвідувач наповнювався почуттям глибокої шани до нього, поваги і жалю. Адже уявіть собі: столітній старець високого зросту, весь висохлий, як скелет, лежить у скромному будинку, на убогому ліжку: жили на руках його так помітні, що їх вільно брали пальцями. І цей старець своєю кістлявою рукою взявши себе під сріблясту голову, із закритими очима співає тенором – голосно, дзвінко, досить рівно, з незначною лише задишкою, покачуючи головою... Слухаючи його спів за стіною, можна було подумати, що це співає не столітній дід, а тридцятилітній мужчина».

Упродовж багатьох років старий Тарасевич справно дотримувався всіх чотирьох постів і чотири рази причащався. Відколи зліг у постіль, причащати його священик приходив додому. Востаннє це дійство отець Огієвський здійснив 24 грудня 1852 року (6 січня 1853 року за новим стилем).

Як ховали у день Водохреща «живий літопис минувшини»

Під час причастя напередодні Богоявлення ніщо не нагадувало про те, що господар дому збирається ближчим часом переходити за межу земного життя. Сидячи на ліжку, спустивши босі ноги додолу, виразно промовив напам'ять усю молитву «Вірую, Господи, і ісповідаюсь...». А після причастя захотів розповісти улюбленому духівникові історію про свого багаторічного начальника періоду військової служби графа Рум'янцева-Задунайського. Отець Петро, поспішаючи до храму на вечірню, ледве впросив старого залишити

цю розповідь до Водохреща. Сподівався на це свято довше побесідувати з ним і, як завжди, записати щось новеньке зі спогадів. Та вийшло так, що йшов на хутір у морозний різдвяний день не бесідувати, а відспівувати його, вже неживого.

6 (19) січня 1853 року, на самий день Водохреща, або Богоявлення Господнього, о восьмій годині ранку з хутора Тарасевича в напрямку Данини, що за три версти на південний схід, улюблена старим господарем четверокінка повільно тягнула на великих саях його домовину. Як тільки повозка зупинилася на церковному майдані, вщерть переповненому людом, перенесена на носилки труна повільно поплила над головами цього справжнього людського моря всередину храму. Одягнутий у парадний офіцерський кітель із товстого сукна з яскравими червоними відворотами на грудях на комірі та великими блискучими гудзиками, покійник на мить ніби піднісся над всією Даниною, яку так любив, і востаннє ввійшов до свого храму.

Вийшло так, що на Різдвяні свята в данинському помісті князя Голіцина квартирувала Восьма мушкетерська рота окремого Севського полку. Довідавшись про це, сільський священик послав до князя кількох чоловіків-прихожан із проханням клопотати перед військовим начальством, щоб на чин похорону відпустило кілька військових у формі, з яких можна було б виставити в церкві почесну варту. Яким же було здивування і священика, і селян, коли до церкви, якраз у пору початку заамвонної молитви, прибула маршем у повному складі ціла рота мушкетерів у яскравій парадній формі з рушницями «на плече» на чолі з їхнім командиром Г. Стуніним та поручником Г. Семашком.

Змінило порядок організації похорону не лише несподіване прибуття такої кількості військових, а й їхнє бажання взяти участь також і в чині посвячення води. Тому скоро було ухвалене рішення: відставні солдати-данинці організують біля гробу в храмі почесну варту, а весь народ із ротою прибулих військових іде хресним ходом до Сажалки, де чоловіки завчасно вирубали посередині водойми льодовий хрест, розстелили по льоду рядна-доріжки й підготували все інше для чину освячення.

Чи не всі, хто брав участь у дійстві освячення води, повернулися знову до храму й відразу стали лаштуватися до супроводу домовини. Якраз виносили з церкви.

Завдяки записам безпосереднього організатора цього дійства отця Петра Огієвського можемо з достовірною точністю відтворити, як рухалася ця небачена раніше в усій околиці похоронна колона від храму до цвинтаря.

По виході з церкви стояла в дві шеренги сотня бравих мушкетерів. За командою офіцера «Слухай, на калаур!», рушниці солдат враз одномиттєво піднялися штиками догори, а за наступною командою так само миттєво опустилися вниз. Процесія по-

ступово почала рухатися Шинковою в шатурсько-му напрямку.

Попереду всіх ішов п'ятдесятилітній відставний улан, мешканець Данини Юхим Литвин, груди якого були обвішані орденами й медалями за особисті воєнні заслуги. Йому громада доручила нести церковний хрест. За ним ішов священик із клиром. Шість відставних солдатів у військовому спорядженні несли чорну домовину і чотири – за кутами домовини несли хоругви. За ними – родина. Далі – начальник роти з офіцером, за якими церемоніальним маршем крокували солдати-мушкетери трьох взводів. Після військових – сільський голова Петро Никифорович Сірик і чи не всі данинці. Може, тому, що було Богоявленське свято, провести в останню путь знаменитого данинця зійшлися з усіх вулиць і околиць села, без урахування військових, більше тисячі душ.

Домовину на руках пронесли від церкви аж до самої маківки рукотворної гори, що з незапам'ятних часів насипана в центрі старого сільського цвинтаря. Під багатоголосе «Вічная пам'ять» та серію залпів із сотні гвинтівок-штиків данинці назавжди попрощалися зі 110-літнім Іваном Андрійовичем Тарасевичем.

Він був не просто одним з останніх (знаних) зі славного роду українського гетьмана Тараса Трясила, спадкоємця якого доля призначила пустити коріння довкола данинської округи. Він був живим літописом слави цього легендарного колись, а нині впослідженого, вмираючого села.

Шевченкова «Тараса ніч» над Даниною

...Урок української літератури в Данинській школі. Восьмикласники вперше знайомляться з поемою Тараса Шевченка «Тарасова ніч». Молоденька вчителька, з місцевих, яка глибоко знає історію свого рідного села, проводить цей урок у незвичний спосіб: її слухачі – не за партами в класі, а на найвищій маківці Данини, високій могилі, що видніється з усіх п'яти вулиць села, які дивним чином сходяться тут. Повсідалися всі чемненько на траві довкола відновленої нещодавно їхніми батьками могили Івана Тарасевича з козацьким хрестом, захоплено слухають розповідь своєї «укрлітки». І ніби у відзвуках тієї розповіді стали озиватися до них переможні голоси козаків гетьмана Трясила, що звільнили щойно обложеного ворогами Переяслав; зринають в уяві обриси гетьманових синів Йосипа, Василя, Федора і Марка, що прямо до Москви прогнали російських зайд, які за наказом ненависної цариці Катерини II знову хотіли поневолити невпкорених українців; доноситься гул бджіл із хутірської пасіки внука Йосипа Трясила-Тарасевича Івана Андрійовича – мудрої і добро-

зичливої людини, найстарішого мешканця Данини, живої легенди села...

Намальована щойно картинка, на жаль, списана не з реальних фактів, а з авторської уяви. Захотілося, аби так було.

Не пощастило учням Данинської школи (та й не тільки Данинської) доторкнутися в такий спосіб до унікального Шевченкового твору, який так легко і просто можна «заземлити» до такої ж унікальної історії цього села завдяки виявленню і пізнанню тут дивовижного гетьманового сліду.

Радянська, а перед тим російська імперська школа впродовж століття спонукала юних вихованців не до мислення, не до пізнання своїх витоків, не до шанування народних героїв, не до з'ясування коренів свого роду, а до нівеляції, а то й зневаги всього, що пов'язувалося з національним, самобутнім, народним. Корені національної пам'яті витравлювалися в зародку.

І ось результат: нинішнє старше покоління данинців добре пам'ятає лише радянську історію в тлумаченні комуністичних ідеологів. Нитка генетичної пам'яті, яка мала виводити їх углиб минушини, отже, насильно перервана.

Поемою «Тарасова ніч» Тарас Шевченко якраз і хотів достукатися до свідомо вихолощеної чужинцями, та й своїми запроданцями, національної пам'яті українців. Для цього застосував перевірний не раз спосіб. Прийшлий здалека кобзар на сільському майдані збирає закличними струнами своєї кобзи гурт молоді. Потім через пісню захопливо оповідає про героїчні сторінки української історії, називає імена забутих, але справжніх, а не фальшивих, нав'язаних чужинцями героїв, закликає слухачів «тої слави козацької повік не забути...».

А що ж слухачі? Слухали ніби уважно, дехто й «слізюньки втирали». Та враз, при кінці пісні-думи, про все забули, «хлопці навприсядки» пішли витанцювувати гопака...

Приголомшливе закінчення цієї поеми. Розчарований кобзар покидає майдан, зрозумівши, що від такої байдужості «гине слава, батьківщина», що такі нащадки козаків – «правнуки погані» – житимуть за принципом «моя хата скраю». На прощання він посилає цій збайдужілій сільській молоді останні акорди зі своєї кобзи:

*Нехай буде отакечки!
Сидить, діти, у зачіпку,
А я з журби та до шинку...*

...Колишній хутір Тарасевича на околиці Данини був знищений місцевими керманічами радянської влади наприкінці 1920-х років. Так Москва мстилася за українські хутори – «розсадник» так званого куркульства.

За два кілометри на захід від цього хутора з кількох десятків звезених в одне місце «усуспільнених» господарств у середині 1930-х було збудоване перше на Чернігівщині радянське показове село з промовистою назвою «Шлях Ілліча». І сьогодні в цьому селі – шість прямих і дуже широких вулиць, що офіційно мають, як і тоді, лише цифровані назви: Перша, Друга, Третя, Четверта, П'ята, Шоста.

Слідів родини сина Івана Андрійовича Тарасевича – Якова – віднайти в архівних документах не вдалося. Скоріш за все, його діти розділили долю тих данинців, які за незгоду йти до колгоспу зі всім своїм господарським реманентом та худобою прийняли свою дочасну смерть на Соловках.

Що ж там на хуторі тепер?

Колишні трактористи колишнього данинського колгоспу «Жовтнева революція» згадують, як щоразу після весняної чи осінньої оранки в урочищі Тарасевича (ця топонімна назва, поряд із Володьковщиною та Гакішкою дотепер затрималася в селі) не розораний віддавна клаптик кущів-чагарників та кількох перестарілих дерев, що все ще не хотіли покидати колишнє родове обійстя Тарасевичів, ставав усе меншим.

Тодішні бригадири ніяк не наважувалися дати вказівку зовсім його переорати, бо під одним напівзасохлим старезним дубом стояв похилено давній хрест.

Кажуть, минулого року той хрест упав...

Література

1. Грушевський М. Ілюстрована історія України / М. Грушевський. – К. – Львів, 1913. – С. 279–281.
2. Крип'якевич І. Історія України / І. Крип'якевич. – Львів : Світ, 1990. – С. 167.
3. Огиевский П. Столетний старец Иоанн Андреевич Тарасевич / П. Огиевский // Черниговские губернские ведомости. – Часть неофиц. – 1853. – № 18.
4. Описание церквей Нежинского уезда Черниговской губернии: Ведомость о церкви Св.-Троицкой (бывшей Архидиаконо-Стефановской) села Данины Нежинского уезда Черниговской губернии за 1903 год // Державний архів Чернігівської області. – Ф. 679. – Оп. 3. – Од. зб. 8а. – № 18. – Арк. 107–112.
5. Прокопович Петро Іванович [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://uk.wikipedia.org/wiki/Прокопович_Петро_Іванович. – Назва з екрана, 12.02.2015.
6. Расписание приходских церквей и причтов при них по г. Нежину и Нежинскому уезду // Черниговские Епархиальные Известия. – 1977. – Часть офиц. – 1 окт. – С. 648.
7. Списки населенных пунктов Российской империи, составленные и издаваемые центральным статистическим комитетом Министерства внутренних дел. Т. 48.: Черниговская губерния / обработан членом Статистического сената Н. Шпилицом. – СПб., 1866. – С. 133–134.

Володимир Калашник

ТЕТ-А-ТЕТ З АКВІТАНІЄЮ... ТА ІНШІ ФРАНЦУЗЬКІ ВРАЖЕННЯ. БОРДО 1974–1976

Вірній дружині Раїсі Іванівні
І любим дітям нашим Олесі та Ярославові
присвячую.

Автор

Замість прологу

У 1974–75 та 1975–76 навчальних роках мені, викладачеві Харківського університету (на той час імені Максима Горького) з певним педагогічним досвідом, випало за міністерським відрядженням працювати у Франції – викладати українську мову на відділенні славістики університету Бордо-3. Відбір кандидатів на тривалий час перебування з такою місією в капіталістичній країні тоді в Радянському Союзі був особливо ретельним. Крім партійності (членство в єдиній правлячій компартії), мали бути й інші чинники надійності благополучного повернення. У моїй родині до останніх можна було віднести малолітніх дітей – дочки двох із половиною років та однорічного сина.

Власне через сімейні обставини (до всього – невлаштованість побуту, оскільки ми мешкали в гуртожитку для молодих спеціалістів), а також неволодіння французькою мовою, якою я нашвидку почав займатися понад багатьох справ і доручень, мені відрядження видавалося передчасним. Проте довгі роздуми й тим паче відмова не приймалися, оскільки вакансія була вже кілька місяців: викладацькі з Києва університет відмовив у поверненні після першого від'їзду на канікули через конфлікт із завідувачем секції професором Люсіані на ґрунті різного оцінювання чехословацьких подій, зокрема участі в них радянських військ, і до того ж, як виявилось, через методичну неготовність навчати іноземних студентів. Отже, вибору – їхати чи не їхати того року – в мене практично не було.

У Бордо, куди прибув пізніше від усієї групи радянських викладачів, у середині листопада 1974 року, я майже відразу почав вести записи у вигляді щоденника, чи денника, як часто, з легкої руки Петра Сороки, зараз називають цей вид літератури, а насправді – це були здебільшого тижневики, щотижневі замітки. Привіз я із Франції три конторські книжки рукописів таких матеріалів. Але, на жаль, примірник з описом перших закордонних місяців (із листопада 1974 до квітня 1975 року) згубився

десь, і ті найсвіжіші враження доведеться відновлювати з пам'яті, тобто вдаватися до мемуарів як таких. Тож у задуманій книжці читач зможе знайти як стислі спогади про знайомство з Бордо і ширше – з Аквітанією, в якій знаходиться це самобутнє університетське місто, так і повніші розповіді про враження від іншого світу, про нових колег і друзів, численні зустрічі, подорожі, відвідини пам'ятних місць та осередків культури неповторної Франції. Звичайно, сприйняття побаченого й пережитого було тоді позначене притаманним більшості з нас радянським підходом до питань ідеології, політики, моралі, та все ж безпосередні контакти з капіталістичною дійсністю не могли не змінювати світобачення кожного, не впливати позитивно насамперед демократичністю здобутків французької історії та своєрідністю культурних надбань однієї з найбільших і найбагатших країн Європи.

Чи міг я і всі ми, кому навіть у тимчасовому посвідченні французи означали національність як *soviétique*, навіть у найфантастичнішому сні уявити українську самостійність і нашу сьогоденну дійсність у ті далекі сімдесяті роки минулого століття? Те, що офіційно незалежна майже чверть століття Україна заявить про своє бажання й невід'ємне право жити в сім'ї європейських народів і стане відстоювати це прагнення ціною неймовірних зусиль і жертв? Що Президент України братиме участь у паризькій ході протесту проти міжнародного тероризму, погоджуючи дії своєї країни в самовідданому відстоюванні ідей і сподівань Київського Майдану як гідного продовжувача вільнолюбних традицій Франції в поєднанні зі своїми давніми – козацькими? Що Франція призупинить передавання Росії своєї небезпечної військової техніки «Містраль» з огляду на агресію в Україні, через намагання недолугих сучасних кремлівських політиків задушити, за московською звичкою, демократичний поступ України, волю нашого багатостраждального народу українського?

Із відстані майже чотирьох десятиліть сторінки українсько-французької дружби та співпраці видаються промовистими й значущими. До цікавленості якомога більше побачити й пізнати та широго захоплення дотичністю до унікальної французької історії зі всесвітньо відомими надбаннями земної цивілізації, що становить основний зміст споминів, невдовзі додалося щемке почуття туги за своїм, рідним, звичним. Знане з літературних джерел, розповідей і спогадів окремих особистостей поняття *ностальгія* набувало в час від часу здійснюваних записках реальних вимірів і виявів.

1975–1976 навчальний рік 15–25 травня, або одинадцять днів і дванадцять міст незабутньої подорожі

Провівши вчора, 14 травня, останні заняття цього навчального року і не дочекавшись листа з Харкова, передусім від сімейства свого, я вранці 15-го вирушив у подорож на Лазурне узбережжя, де сподіваюсь відволіктися від постійних переживань та очікувань, тимчасово переключитися на нові зустрічі та враження.

День перший. Із Бордо потяг *відпарусив*, як сказав би Олесь Гончар, на початку одинадцятої – о 10.16, тобто відносно рано. До першої зупинки, до Ажена, дивився у вікно, ні про що конкретне не думав, рахував і намагався запам'ятати назви залізничних станцій: Gangon, La Reole, Marmande... врешті Agen. В *Ажені* (перше місто подорожі) прямо біля вокзалу церква *S-te Fou*, міський сквер із пам'ятником жертвам Першої світової та привабливим фонтаном. Прогулявся центральною вулицею, зробив кілька фотознімків, купив місцевих листівок. І невдовзі – на Тулузу...

Перше враження від *Тулузи* (другого міста цієї подорожі), що це дуже велике місто, у якому поєднано старовинні квартали з новобудовами, є широкі проспекти (до речі, деякі названо на пошанування Радянського Союзу та зокрема Сталінграда), а також величні мости через Гаронну... Пішки пройшов майже 8 кілометрів, шукаючи ліцей *Bellevue*, де працює наша співвітчизниця – колега Валерія Єлісеєва (з Орехово-Зуєва). Ліцей знаходиться в чудовому місці, просто в лісі, що прилягає до міста. Уперше цієї весни почув там кування зозулі. Тиша, спокій, так легко дихається. На трав'яному килимі подвір'я, власне – величезної території ліцею, багато барвистих квітів, дуже красивих. Ідучи до ліцею, познайомився з хлопчиком, який і провів мене на відшукувану адресу. Подарував малому календарик і проспект. Дуже миле хлоп'я. Мама його – вчителька німецької мови, а тато – інженер.

Хлопчині приблизно 12 років, навчається в цьому ліцеї.

Ночував у ліцеї в замовленій колегами кімнаті. Із новими знайомими – асистентками ліцейськими – прогулявся містом, і разом переглянули американський фільм «Шалені роки року» («*Folles annees de Rock*»). Як на мене, суцільне пекло, хоч зрідка траплялися й приємні на слух ритми. А зал увесь час ходуном ходив: підспівували, грюкотіли, несамовито кричали, свистіли, пересмикувались. На екрані між кадрами показували також Сталіна та Хрущова – як політичне тло. Микита Сергійович вибивав рок черевиками на Асамблеї ООН. На фільмі з нами були австралійка і дві іспанки. Анна, дівчина з Австралії, яка й водила до кінотеатру, досить музикальна, її брат – Джон – композитор і диригент, має платівки із записом його музичних творів. Сама Анна (*Anne Macpherson*) керує хором.

У Тулузі відвідав наступного дня собори *S-te Sernin* і *S-te Etienne*, оглянув площі Вільсона та Жанни Д'Арк, а також Капітолій, музей Августина. На жаль, екскурсійний зал у Капітолії та музейні виставки були зачинені. Багата Тулуза на зелень, парки, сквери. Побував на мосту через Гаронну (Аквітанський у Бордо – величніший), де було на що подивитися, чому подивуватися. Посидів коло фонтана у сквері на площі Вільсона й після нетривалого перепочинку вирушив знову в дорогу.

Каркасон (місто третє) – цікавий насамперед фортецю, що здійснюється на узвишші двома валами-укріпленнями. Дуже красива центральна вулиця міста. Але за дві години, які випали в мене на цю мою зупинку, багато не обійдеш.

Надвечір під'їхав до *Монтпельє* (місто четверте, а *день*, чи ба – вже вечір, ще *другий*). Набігався за два дні, дещо притомився, хотілося пошвидше відпочити. Колегу з ліцею Льоню Кожихова (він зі Свердловська) на місці за адресою не застав. Залишив портфель у консьєржа, а сам – у парк. Побував на площі біля театру, на плацу Людовіка XIV з пам'ятником йому й ротондою на честь короля. Ночував у Леоніда в ліцеї.

Другого дня він показав мені місто, латинські квартали, два собори – *S-te Pierre* та Святого Рока, медичний факультет, де навчався Рабле. На факультеті побував у залі засідань ученої ради (портрети професорів, знаменитих учених, у шафах – мантії червоного або чорного кольору з оторочкою білим кролем), показали й мантію самого Рабле (вона латана, бо під час експонування хтось із відвідувачів вирвав шмат матерії, – мабуть, на згадку). Гостинний Леонід запрошував на кориду, що відбудеться 6–7 червня у Німі, але як тут не згадати славнозвісного Кузьму Пруткова: «Нельзя объять необъятное».

17 травня (*день третій*) після екскурсії, огляду пам'ятних місць Монтпельє обідали в ліцейській їдальні. Хтось із викладачів, зважаючи на мою присутність, сказав, що в нас не демократія, а демагогія. Допитувалися у Льоні й мене, хто кращий – Марше (два дні тому він був тут) чи Жискар Д'Естен. Були і ще такого типу запитання. Леонід провів мене до вокзалу, і подорож моя продовжилася в напрямку другого Рима – французького *Німа*.

Місто п'яте моєї зупинки – славетний *Нім* – вразило своєю красою і незвичайним виглядом. Арени, Maison Carré, сад-фонтан... Оббігав ці місця за дві з половиною години, накупив листівок, і треба було вирушати далі.

Дорогою до Німа розмовляв із французьким службовцем, який живе в Німі, а працює в Монтпельє. Чоловік говорив про своє бажання побувати в СРСР, однак путівки дуже дорого коштують, як на його статки. Син і дочка мали змогу побувати в нас, вони вивчають російську мову. Там, де він працює, досить численною є організація комуністів. Загалом мій супутник виявився комунікабельною, цікавою особою.

Коли я вирушав із Німа, закінчувався *день третій* мого подорожування.

Нічний *Марсель (місто шосте)* зустрів безліччю вогнів і на морі, і в місті. Влаштувався в готелі поряд із вокзалом (35 франків на добу). У нічному кафе підвечеряв. Повертаючись до готелю, чув куку з таємного публічного будинку (так закликають туди). Пошвидше пройшов повз цей нічний заклад випадкових утіх. Довкола було також чимало кінотеатрів для розваг, а нічна торгівля активно пропонувала еротичну продукцію. Усю ніч – суцільний гул і гамір, спав, мов у пеклі, – з незмінним шумовим супроводом.

Зранку побував у консульстві нашому. Колег із ліцею вдома не виявилось, вони поїхали до Ліона. Радник консула дав поради, що варто передусім оглянути в Марселі. Поїхав найперше до *Notre-Dame de la Garde* – одного з найкрасивіших соборів, які я досі бачив. Із вершини, де розташований собор, відкривається чудова панорама міста. У самому соборі – чудові оздобы й розписи; чарівна *ave Maria* (побачене – вражаюча споруда, витвір мистецтва, місце, де присутня високість, яка наповнює прагненням до ідеалу). А потім на катері поплив морем до острова *d'or Ife*, де колись був ув'язнений граф Монте-Крісто. І морська прогулянка, і сам острів із цитаделлю, з камінними залами-бійницями, з покрученими вузькими сходами – нагадують відомі сторінки роману про особливого в'язня цього романтичного узбережжя Марселя.

Узяв звідти камінців на згадку, зірвав кілька ромашок на острові. Уперше почав там засмагати, побродив у морі...

Обідав піцу, морозиво, ананасовий сік. Ще раз пройшовся набережною старого французького портового міста. Під вечір виїхав на Ніццу.

Четвертого дня ввечері, після 20-ї години, прибув до *Ніцци (сьомого міста мого маршруту)*. Там і проминули *п'ятий, шостий, сьомий і восьмий* дні моєї Одиссеї, чи не найкращий відрізок усієї подорожі. Звичайно, не всі ті дні я був у Ніцці, а виїздив і до Монте-Карло, Монако, Канн, але про ці окремі спеціальні маршрути буде сказано нижче – у зв'язку зі сторінкою про знайомство з неповторним містом Ніццою. На вокзалі тут мене вразила карета, яку подано було для пасажирів. У красивому стародавньому одязі кучер, сама карета гарно оздоблена, коні мов із картини про давніх лицарів – усе це сприймалося ніби фантастична картина, ніби щось не зовсім реальне. Вусань поліцейський люб'язно пояснив мені, як пройти до ліцею Естье-на-Урва (названо на честь молодого французького капітана, героя Другої світової), оскільки телефон не відповідав, можливо, після 9-ї вечора був відключений. Знайшов відразу, однак колеги-співвітчизниці не застав. Залишив їй записку, а сам пішов шукати місця для ночівлі. Надзвичайно красива Ніцца вечірня. Блукаючи її вулицями, натрапив на провулок Царевича, де побачив Російську церкву (збудовано її при Миколі II). Узагалі в тому кварталі майже суцільно наші назви бульварів, вулиць, провулків. Там і зняв номер у готелі «Версаль» (на добу 30 франків). Відпочив як слід (не те, що в Марселі). Ніч була тиха, по-приморському свіжа. Спалося, як і буває в курортних містах. На ранок знову пішов до ліцею.

Наталія, з котрою познайомився, пригостила ананасовим соком і відразу запропонувала йти на пляж, куди вона й провела мене. Сама пішла у своїх справах, пообіцявши після обіду провести до університетської колеги – Тамари Івашиної з Києва.

Три години грівся та ніжився на сонці й помітно засмаг. Море насправді лазурове, ніжне-ніжне. У сонячному промінні морська блакить нагадує світлих кольорів картину в золотій рамі. Невимовна краса. Вода приємно охолоджує, розніжує-розімліває розпашіле тіло. Що й казати – море!.. Лазурове узбережжя – варте високої поезії. Тут мимовільно настроюєшся на ліричний лад... На пляжі цікава публіка. Уперше побачив тут дівчат, жінок, котрі, не соромлячись, засмагали без бюстгальтерів, у самих лише плавках, які швидше можна назвати тільки символом плавок. Багато на пляжі молоді, що цілком зрозуміло. За етнічним складом – діти різних народів.

Наталія Беккер (вона з Тамбова) пояснила, як пройти до університету. Колега з Києва Тамара виявилася на місці й допомогла влаштуватись у гуртожитку. Директор надав кімнату на 3 ночі (по

15 франків за добу). І дешево, і, головне, мальовничий куточок: перед вікнами починається ліс, зовсім недалеко море та пляж, до центральної частини міста добиратися дуже зручно.

Того ж, *п'ятого*, дня були ми на прийомі в університеті Ніцци на честь туристичної групи радянських кіномитців. Там познайомився із завідувачем слов'янської секції Йосипом Сошиним (він чех, недавно пережив трагедію – раптово померла 22-річна дочка), а також мимохідь із деканом факультету (не запам'яталось його ім'я). Потім були знайомства з акторами та режисерами – членами делегації.

Був на початку аперитив, а потім у ресторані – бенкет. Під час ресторанної вечери познайомився з професором Яном Фрідом із Ленінграда. Він – режисер «Дванадцятої ночі» за Шекспіром, фільму «Прощання з Петербургом» – про Штрауса та інших відомих картин. Одержав від нього листівку з автографом на згадку. Серед тих, із ким теж спілкувався, були Рита Корабельникова та Лія Аліана. Перша – ведуча «Будильника», а друга – грузинський кінорежисер. Обидві дуже приємні співрозмовниці, привабливі жінки. Особливо запам'ятався мені знаний кіномитець Желякевичюс (режисер прекрасних фільмів «Ніхто не хотів помирати», «Це солодке слово „свобода“»). Обмінявся кількома фразами також із кінорежисером та оператором Рибаківим.

На вечорі йшла дискусія про наше кіно. Запитували французи, чому немає радянських фільмів на фестивалі в Каннах. Виявляється, що стрічку «Білий пароплав» («Белый пароход») організатори фестивалю віднесли до дитячих фільмів і тому відхилили, а кінофільм режисера Хейфіца «Єдина» («Единственная») віднесли до категорії комедій, хоч у нас – це психологічна драма. Більшість із учасників дискусії погодилися, що тут зіграла свою роль комерція. Як сказав місцевий голова Товариства франко-радянської дружби, французи завжди грають, люблять грати, а в цьому випадку переграли. Багато добрих слів було сказано про кращі радянські фільми, зокрема про Шукшинову «Калину червону», а також про «Іванове дитинство» та «Премію».

Допитувалися французи про наше ставлення до порно- та сексокінопродукції. Грузинка жартома сказала, що «Чорну Еммануель» варто б подивитися.

Біля мене в ресторані з одного боку сиділа Тамара Івашина, а з другого – 94-річна емігрантка. 50 років вона пропрацювала інженером-будівельником. Збирається їхати до Москви, щоб звідти здійснити подорож Сибіром. Дивовижна людина, вольова, наполеглива. Просила мене зайти до племянниці Хотинської на вулиці Роллана, 7 із вітан-

ням від бабусі Рити. Я пообіцяв це зробити. Спілкуватися з мадам Дюссо було непросто, оскільки вона недочуває. На вечорі було багато питва. Під кінець подали французької горілки (на смак нагадує наш самогон). Моя літня сусідка за столом пила нарівні з маститими кінорежисерами.

Було гамірно. Ні музики, ні танців, одні балачки. Французи люблять потеревенити, як і ми, українці. Близько 24-ї завідувач слов'янського відділення привіз нас до тутешніх помешкань.

Наступного дня (це *шостий день* подорожі) я був у поїзді в Монте-Карло (місто восьме). Спочатку піднявся сходами до князівства Монако. Снідав у кафе перед океанографічним музеєм (кава з вершками і торт, дуже смачно й досить ситно). Потім відвідав музей. Особливе враження справив акваріум із рибами, яких я не тільки не бачив, але й не уявляв (червоні, рожеві, сині, жовті, фіолетові, зелені тощо – найдивовижніших форм, справжні витвори природи). Оглянув також собор, парк принца Альберта.

Опівдні біля палацу принца Монако змінювалася гвардійська варта. Із барабаним боєм і оркестром чітким маршем проходили гвардійці. Усе відтреновано до автоматизму... На площі перед палацом збирається багато охочих спостерігати за цим карнавальним дійством. І хоч самого Монако – жменя, невеличка площа на горі, яку за годину можна обійти, – дива багато. Пізніше я жартував у Ніцці й потім повторив той жарт у Бордо, що обідав у молодій принцеси в палаці. Так складно розписав, як те сталося, що навіть повірили...

А в Монте-Карло відвідав славнозвісне казино. На першому поверсі крутив рулетку автомата (12 франків виграв, а 23 – програв). На другий поверх можна йти лише у спеціальному костюмі й маючи відповідну суму грошей. Приміщення казино – то цілий палац. Тут, у Монте-Карло, нещодавно був аукціон-розпродаж бібліотеки Дягілева.

Місто красиве, з особливим комфортом. Насправді обідав (не в принцеси, звичайно) у великому ресторані на терасі над самим морем. За столом поряд сиділи американці, приставали з розмовами, дівиці підсміювалися, що я сором'язливий. Видав себе за поляка, то нібито повірили. Прогулявся містом і в надвечір'я повернувся до Ніцци.

Устиг у Ніцці оглянути експозицію музею Шере (*Cheret*), навіть відгук залишив українською мовою. Одержав запрошення на виставку Шагала. Відвідав також місце поховання Герцена.

Побував і в Російській церкві. Дізнавшись, що я з України, дама на вході не взяла з мене 3 франки за вхід, а при прощанні простягла позолочений хрестик. Я запитав, навіщо цей дарунок. Жінка сказала, що в такому разі вона залишає цей сувенір для того, хто знає, навіщо хрестик. У церкві

мальовничі розписи. День тому тут була меса на відзначення чергових роковин Миколи II.

Увечері були з Тамарою в кіно. Дивилися наш «Монолог». Серйозні проблеми поставлено в фільмі, але розв'язуються вони дещо одноманітно, зовсім не цікаво. Студенти весь час галасували, намагаючись зірвати сеанс. Фільм був без титрів, і їм важко було сприймати, про що йдеться. Як не дивно, а й таке трапляється. Тутешня публіка особливо не терпить нудного й незрозумілого, хоч усілякі балагани нерідко сприймає серйозно ніби щось вартісне.

День сьомий був присвячений відпочинку на пляжі. Як жартували дівчата, тут маємо змогу полежати поряд. Наталія невдовзі пішла, а до нас із Тамарою приєднався колега з Москви (кандидат технічних наук, стажист) Слава Андрущенко. Разом обідали, відпочили трохи, а під вечір проводжали Славу до його готелю. Гадали, що недалеко, та виявилось гай-гай (мабуть, кілометрів 12 пройшли). Зате надивилися на вечірнє море і місто над ним. Ішли набережною, потім – горою. Тамара бурчала, а ми сміялися. Мені особисто прогулянка сподобалась, бо люблю багато ходити пішки. Бачили красиві вілли, пам'ятники з підсвіченням, висічені прямо в скелях; море вогнів і шелест хвиль викликали неабияке почуття захоплення. Диво!

Повертаючись назад десь близько півночі, зупинили автостопом проїжджого. Той виявився надто цікавою особою. Молодий чоловік віком близько 30 років щонаочі прогулюється автомашиною, бо страждає на безсоння. Колишній учасник автогонок. Травмував ногу в аварії. Навчався у США. Зараз не працює. Знає кілька мов. Кілька фраз сказав і російською. Запитував, чому Максим Горький водночас іменується Олексієм Максимовичем. Підвіз нас із Тамарою до наших тутешніх помешкань. Так відбулося нічне знайомство, хоч я трохи й побоювався потім за Наталю, яку добродій мав довозити до її житла останньою. На всякий випадок намагався запам'ятати номери автомобіля.

На **восьмий день** мого круїзу, після ранкового купання, ми з колегами-співвітчизницями поїхали до *Канн* (то місто *дев'яте* в моїй травневій подорожі). Наталя й Тамара познайомили там мене та Славу, який приєднався до нас, із Максимом Рода. Цей іспанець, як виявилось, працював в Ізюмі на Харківщині аж 4 роки (1949–1953), згадує тепло час перебування в Україні. Колишній футболіст, із командою оптико-механічного заводу виступав навіть на стадіоні в Барвінковому (отака несподівана зустріч нас, «барвінківців»!). Я подарував йому набір листівок із видами Харкова. Хлопець був розчулений і назвав мене братом. Сам він шкодує, що вернувся був до Іспанії. З рідної країни мав утікати до Франції, бо зазнав переслідування через прожи-

вання в Радянському Союзі. Звозив Максим до себе додому. У нього все влаштоване своєрідно, у нашому стилі (сувеніри, фото, плакати, навіть телевізор наш – «Електрон») і техніка наша («Москвич», яким нас і відвіз у Канни). Розставалися досить хвилююче, розчулені несподіваною зустріччю та споминами про знайомі обом місця й міста.

Канни жили фестивалем. Безліч дивоглядів чекали виходу зірок. Ми пройшли біля палацу фестивалю, прогулялися центральною вулицею, подивилися на рознаряджену публіку (в масках, карнавальних костюмах), самі себе пригостили морозивом або пивом. Потім від'їхали від центру, щоб покупатися. Каннська затока з піщаним берегом і тихою ласкавою хвилею голубої-голубої води так вабила і не хотіла нас відпускати. Ніяк не могли відірватися від Лазурного берега, що сколихнув душу до дна... Проте наближався час неминучого від'їзду.

Наповнив сумочку листівками з мальовничими каннськими краєвидами, одну з них пустив по колу – для побажань Максимові, а другу – на згадку собі як своєрідний сувенір. Після вечері в ресторані друзі провели мене на поїзд, і я від'їхав на Гренобль.

Та сталося так, що туди не зміг потрапити, бо сів не в той вагон (його вночі в дорозі перечепили до ліонського поїзда). Вертатися не став, тому вранці **дня дев'ятого** мав можливість ознайомитися з *Ліоном* – величезним індустріальним центром (*десятим містом* подорожі). На вокзалі випив кави і вирішив погуляти в найближчих ліонських кварталах. Спочатку зайшов до парку Золотої голови. Там чудовий дендропарк, а також зоокуточок. На відгородженій водним каналом галявині гуляють вільно косулі. Оригінальні паркові алеї, гарні клумби квітів. Установлено пам'ятник ботанікові, який заснував цей парк.

У ліцеї досить швидко відшукав колегу Володимира Казакова (зі Свердловська). Із ним відправилися до місцевої філії товариства Франція – СРСР, де мав демонструватися наш кінофільм. Там познайомився з деякими ліонськими емігрантами. Одна з них, звати її Марія Іванівна, зраділа, коли я заговорив українською мовою. Вона родом із Біликів Кобеляцького району, а я свого часу був у її селі. Інший чоловік – із Богодухова, а рідня його є і в Харкові, на Холодній горі мешкає. Але цей, останній, якийсь підозрілий, ніби ховає очі. Мені він не сподобався, можливо, чимось завинив перед батьківщиною. Навіть не підійшов потім, хоч я і пропонував поцікавитися його рідними, коли дасть адресу та прізвища. Дивилися фільм Соловйова «100 днів після дитинства». Чиста, романтична історія. Добре використано «Маскарад» Лермонтова з його високим устремлінням і глибиною почуттів.

Так приємно сприймався цей фільм після багатьох пустопорожніх і бездуховних, тут бачених.

Із Володею та його колегою розпрощався, оскільки хотів ще дещо побачити з пропонованого Казаковим. Побував у дивному соборі Фурв'єр (на підвищенні, з красивим видом на місто). Проте відчув, що оглянуті раніше й цей останній почали ставати схожими, зливатися в якийсь загальний образ-символ католицької віри. Сфотографував пам'ятник на площі Terraseaux, а потім зайшов до музею мистецтва. Яке там багатство: античні скульптури, картини XVIII–XIX століть, сучасні мистецькі твори, є також творіння імпресіоністів та абстракціоністів. І ось серед справжньої краси натрапив на дикі, як мені видається, речі сучасних мазил (дивні люди все-таки ці французи). Приміром, так звана картина «Noces la figuranta principal» (автор Lena Vandrey) виготовлена з ганчір'я, обривків мотузок, волосся, засушених кишок і звичайної падали якоїсь. Зображено таким чином начебто жіночий портрет. З огидою дивився на таке. Де тут естетичне, яке для мистецтва, гадаю, є обов'язковим?

Або ще жінка на купі маленьких трупиків з дикими очима, зовсім гола і з мишкою на тому місці, де ноги сходяться. Після Венери, Карм'є та інших красунь бачити подібне й сумно, і страшно. І це двадцяте століття! Цивілізована Франція з такими багатими традиціями класичного мистецтва. А може, на такому контрасті глибше цінуєш справжнє. Хто його знає, чи це так і де те справжнє. Можливо...

Навіть спізнився на поїзд і їхав до Клермон-Феррана з пересадками у Сант-Етьєні (лише купив там листівку із зображенням стадіону, де програвали кияни) та Сант-Жермені. До Саші Селіна добрався близько 11-ї години вечора. Сашко прийняв добре.

Наступного дня (*десятого* в подорожі) знайомився з *одинадцятим містом* – *Клермон-Ферраном*. Цікаве містечко, обрамлене горами. Це не південь і південний захід, як Бордо, а центральна частина Франції. Місце здалося мені чистим, зеленим. Мабуть, воно таким і є.

Побував на Шашиному факультеті, в соборі Notre-Dame de Pierre, у місцевому парку. А потім завітали до колег Люди Вознесенської та новоприбулої Тамари Брунівни Ганської. Там і обідали. Ми із Сашею купили продуктів, а жінки готували обід. Наїлися й напилися вдосталь. Був і місцевий сир, і запашне рожеве вино для апетиту.

Побували також у Палаці спорту, де відбувався матч наших і болгарських баскетболісток (наші виграли: 90 на 54). Після матчу спортсменки-співвіт-

чизниці залишили нам автографи в проспектах цього європейського чемпіонату. Так у моїй подорожі з'явилася чи продовжилася (після Максимових спогадів про гру у футбол та деяких заміток про Кубок Європи) спортивна тема.

Пізно ввечері Саша познайомив мене з двома журналістами – москвичами, які тут готували фільм про баскетбольний чемпіонат. Товариш харківський провів мене вранці (це був уже *одинадцятий день* моїх мандрів) до вокзалу, пообіцявши на прощання відвідати Бордо разом зі словачкою, котра збирається їхати автомобілем до професора Томчика. Саші до того часу я маю забронювати місце на поїзд Париж – Москва (він планує виїхати на батьківщину 2-го липня).

Так якось непомітно моє подорожування підібралося до фінішу. *Лімож* – *дванадцять місто*, останній пункт у моїй мандрівці травневій. Лицейського колеги не знайшов, тому сам походив містом. Гарно тут, якось затишно. Зайшов у магазини фабрик «Емаль» і «Фарфор». Купив дві оригінальних емалі, а також набір фарфорових чашечок і блюдець. Додав до цих сувенірних виробів ще три красиві вазочки.

Із Ліможа виїхав надвечір. Почувався стомленим, але був дуже задоволений поїздкою. Подумки жартував, що зробив собі подарунок до наступного 40-річчя. Витрат зробив не так багато, а побачене – то пам'ять на все життя. Звичайно, в цих записках не передав і сотої частки того, що бачив, чув, відчував. Тут зафіксовано головним чином сухі факти. Може, стануть вони з часом основою для глибше й емоційніше виражених роздумів. Хотілось би вірити в це.

У Бордо повернувся о 20.32. Так усе ніби подомашньому зустріло. Сказано – звичка.

Прийшов до гуртожитку й нібито до своєї хати потрапив. У пошті знайшов аж три листи – від Раї, Лесі, Петі Кузнецова. Хоч деякі вісті одержав від своїх, і на душі відразу полегшало. Приємні враження від подорожі не затьмарилися. Прийняв душ і потрапив у чисту постіль звичного для двох останніх років ліжка. Спалося так добре. Снилися цього разу Рая і малятка наші, парк Горького, де ми часто прогулювалися. Море підступало прямо до парку, де ми ходили алеями, що виходили до голубого моря, – і так нагадувало все Лазуровий берег... І Рая, і Леся, і Ясик щасливо посміхалися, і нам усім було так гарно, радісно. І я, мабуть, мав радісну посмішку вві сні. Навіть шум ранкових автомобілів здавався ніжним шелестом невтомної хвилі морської...

Тетяна Горицвіт

КОЛІР ГРАНАТА

*Під впливом спогадів
про фільм Сергія Параджанова і свіжих вражень
від виставки Анатолія Лавренка¹*

Червоний має безліч відтінків. Солодко-безтурботний малиновий, різко-скрипучий іржавий, екзотично-яскравий кораловий, звабливий вишневий, вишуканий бургундський, модний амарантовий, імператорський пурпуровий, королівський рубіновий, осінній багряний.

Два художники вибрали колір граната.

В одній із перших сцен поетичної кінопритчі Сергія Параджанова «Колір граната» на білому полотні стікають кров'ю три круглі дозрілі соковиті плоди – три цілком реальні й водночас метафоричні гранати. Цей пронизливий образ вражає експресією краси і болю.

У людському житті краса і біль часто ідуть поруч. Дитина народжується на світ у крові матері. Із кров'ю пізнаються перші любовні втіхи. Нагорода звияжному сміливцеві – смертельна кривава рана.

Кінофільм «Колір граната» – оповідь про життя, а точніше, про світогляд видатного вірменського поета XVIII століття Саят-Нова. Дитинство, юність, зрілість, пристрасть, майстерність, зречення, смерть... Краса і біль. Краса книг, старовинних фресок, поетичного мистецтва, музики, спогадів про батьків. Біль нездійсненого і втраченого.

А ще картина Сергія Параджанова – це вболівання за долю рідної країни. У фільмі є кадри, коли кривава гранатова пляма, яка розтікається на полотні під старовинним мечем, нагадує обриси Вірменії.

Анатолій Лавренко назвав свою виставку живопису «Колір граната». Тон експозиції задала од-

нойменна картина. На цьому полотні всі елементи – сходи вдалині і дерева на передньому плані – немовби скомпоновані із зерняток граната. Картина пульсує так, як б'ється чутке серце, пропускаючи крізь себе всю потужну радість і всю нестерпну тугу людського буття.

«Колір граната» – це пейзаж, який причаровує своєю силою і збуджує напругою. За ним відкривається метафоричний простір, де, разюче виписані кольором граната, постають лицем до лица краса і драма.

На виставці Анатолія Лавренка не було жодної картини на військову тематику, однак невловимо й незбагненно відчувалося, що полотна, об'єднані кольором граната, висловлюють невідоме занепокоєння війною, яку зараз переживає Україна.

Колір граната – особливий відтінок червоного на художній палітрі. Йому притаманні відвертість, оголеність, сповідальність і таємничість, сокровенність; розбурханість, пристрасність і зосередженість, медитативна вдумливість.

Кольором граната пишуть митці, котрі мають достатньо снаги для життєствердної творчості. Навіть якщо розчавили дозрілий плід, життя має тривати, хоча б одна зернинка мусить уцілити, прорости, розквітнути. Це життєзаступництво поєднується із громадянською відповідальністю, коли естетично довершений твір тримає зв'язок з актуальною суспільно-політичною ситуацією в країні художника. Отож колір життєвої наснаги та відваги – це і є колір граната.

МАТЕРИНСЬКІ ОБІЙМИ

Інні Дідик (Снарській)

«Той, хто обіймає, і той, кого обіймають, – дві різні речі, а не щось абсолютно єдине», – писав філософ², діалектично обґрунтовуючи один із раціонально пізнаваних принципів світобудови. Навряд чи тайський різьбяр, обробляючи цільний шматок деревини, щоб виготовити статуетку слонихи зі слоненям усередині, прагнув спростувати

це твердження, однак у нього вийшла маніфестація іншого принципу – дивовижної єдності тієї, яка обіймає, і того, кого вона обіймає.

Тонко різьблений тулуб мами-слонихи ажурний, і дитячко добре проглядається крізь візерунчасті дірочки. У нього міцні ніжки, довгий хобот і величеські вухка. Воно визирає з мами, немов із

¹ Сергій Параджанов, фільм «Колір граната», «Вірмен-фільм», 1968. Анатолій Лавренко, персональна виставка живопису «Колір граната». Полтава, 2015.

² Лосев А. Ф. Античний космос и современная наука / А. Ф. Лосев. – М. : 4-я типография «Мосполиграф», 1927. – С. 52.

затишного будиночка. А мама обіймає його всією собою. Вона захищає, зігриває, підтримує своє малюк всім еством.

Важко придумати кращу метафору материнства. Неня для дитини – безпечний дім, найближчий, пізнаний, теплий світ, стабільна опора, надійний тил.

Щоб забезпечити життя своєї дитини, мама виконує безліч дій. Годує, пестить, купає, миє, пере, прасує, навчає, пояснює, розказує, бавить, лікує, розважає... А ще обіймає. Обіймаючи, неня перестає бути собою для себе, вона зосереджується на існуванні для своєї дитини. У момент обіймів зникає тілесна й емоційна межа між мамою і дитиною, вони стають тим унікальним цілим, яким так захоплювався поет³.

Саме тому жодне філософське учення, жоден науковий підхід не можуть до кінця витлумачити материнство. Якою б деталізованою не була система теоретичних категорій, якою потужною – методика експлікації, якою відточеною – логіка дослідницького мислення, вони не дадуть ради тому незаперечному фактові, що материнські обійми – це чудо. Це акт чистого зближення, злиття, акт розчинення материнської душі в бажанні добра своїй дитині. Це момент трансцендентної істини, коли та, яка обіймає, і той, кого обіймають, стають напевно абсолютно єдиним.

«У нашім раї на землі / Нічого кращого немає, / Як тая мати молодая / З своїм дитяточком малим».

³ Хоч усі пам'ятають ці славнозвісні рядки Тараса Шевченка, не можу втриматися, щоб не процитувати їх:

«У нашім раї на землі / Нічого кращого немає, / Як тая мати молодая / З своїм дитяточком малим».

ПРЕЗЕНТУЄМО НОВЕ ВИДАННЯ

Гуменюк Б. Блокпост : Вірші. Новели. Публіцистика / Борис Гуменюк. – К. : ВЦ «Академія», 2016. – 336 с.

У віршах, новелах і публіцистичних одкровеннях цієї книги – пережита автором правда Майдану і війни. Так бачили, відчували і думали мільйони, а тільки він знайшов такі слова.

«Борис Гуменюк переїхав танком усю українську поезію. Тепер буде українська поезія до Гуменюка і після Гуменюка».

Михайло Слабошпицький

«Маємо видатного письменника. Він один заступає собою цілу нашу епоху. Писано-переписано множество слів і сторінок. А достатньо його одного. Навіть забагато для одного життя, для однієї смерті.

Отже, Бог послав нам велику війну, божевільне випробування. Ми його, може, й не подужали б.

Але прийшов Гуменюк і перепровадив нас на інший берег. Звідти все добре видно. Все, що за нами. Усе, що трапилося з нами на хитавицях війни...

Війна дала нам Гуменюка».

Іван Ребрик

УДК 398.838 (=161.2)

Андрій Чуй

НАРОДНІ БАЛАДИ ПРО КОХАННЯ: ПОЕТИКА ОБРАЗІВ ТА СИМВОЛІВ

У статті з'ясовано особливості поетики народних балад про кохання: проаналізовано мотиви розлуки, чарування, отруєння, суперництва, зради, покари за невірність, туги за коханням, смерті (самогубства) через розлуку, втечі зі спокусником і втрати цноти. Відзначено дидактизм та драматичність сюжету, простежено зв'язок із народними традиціями. Відтворено народно-поетичний художньо-образний та психологічний портрет ліричних героїв. Розкрито семантику фольклорних символів та образних асоціацій, що віддзеркалюють зовнішність і душевний стан закоханих. Звернено увагу на другорядні образи-символи любовних балад. Визначено найхарактерніші засоби творення образів ліричних героїв.

Ключові слова: балади про кохання, мотиви балад про кохання, образи ліричних героїв, фольклорний символ, засоби творення образів ліричних героїв.

Найпродуктивнішим періодом українського баладотворення були XV–XVII століття [1, с. 9]. В українській фольклористиці термін «балада» вживається з першої половини XIX ст. (доба романтизму) для означення жанру народних пісень ліро-епічного характеру. Ним послуговувалися такі збирачі й дослідники народної творчості, як М. Максимович, М. Маркевич, К. Квітка та ін. М. Костомаров у працях «Об историческом значении русской народной поэзии» (1843) [12], «Славянская мифология» (1847) [13] вивчав поетику жанру, походження й еволюцію фантастичних (міфологічних) баладних мотивів.

Першою ґрунтовною розвідкою з проблеми є праця О. Потебні про найдавніше записану баладу «Дунаю, Дунаю, чому смутен течеш?» «Малорусская народная песня по списку XVI века» (1877) [14]. О. Потебня як мовознавець докладно проаналізував тут мову пісні та по-своєму реконструював її первинний текст.

Ретельно досліджував народні пісні І. Франко (корпус «Студії над українськими народними піснями», 1908–1913 [15]), послідовно розглядаючи їх за сюжетно-тематичним принципом, що стало

своєрідною спробою класифікації пісенних текстів (зокрема й баладних). І. Франко аналізує генезу мотивів, символіку та стилістику народних балад (зокрема й любовних), простежує їхній зв'язок із найдавнішими фольклорними традиціями обрядової та історичної пісні.

Ф. Колесса в огляді народної українсько-руської поезії (1905) подає найпоширеніші теми «вандруючих пісень – баляд» [10, с. 150–157], а згодом у хрестоматії «Українська усна словесність» (1938) [11] уперше в українській фольклористиці опубліковує найбільше баладних текстів із їхніми варіантами. Аналізуючи поетичну форму та стиль народних балад, дослідник означає їх як сумовиті ліро-епічні пісні з «фантастичним первнем» (відголосом дохристиянських вірувань про мерців, чари, метаморфози) [11, с. 108], окреслює провідні мотиви та характерні конфлікти цих творів.

О. Дей у ґрунтовній монографії «Українська народна балада» (1987) [6] проаналізував поетику (експресивні засоби), мотиви й головні конфлікти жанру, розробив детальну сюжетно-тематичну класифікацію балад і уклав відповідні тематичні зібрання (про кохання та дошлюбні стосунки; про родинні драматичні взаємини і конфлікти; про викликані соціальними та історичними обставинами людські драми й трагедії [2, с. 5]).

Серед сучасних тематологічних досліджень вирізняються дисертації В. Козловського про естетику жанру [9] та О. Ганіч про походження народної балади [4].

Отже, різнобічних розробок художньо-образної системи народної балади чимало, проте постаглі ліричних героїв балад про кохання досі не були предметом окремого дослідження. **Мета** нашої розвідки – заповнити цю прогалину. Для досягнення окресленої цілі необхідно розв'язати такі **завдання**:

1) відтворити народнопоетичний портрет ліричних героїв;

© А. Чуй, 2016

2) розкрити образи та асоціації, пов'язані з ними;

3) простежити специфіку творення образів ліричних героїв народних балад про кохання.

Образи ліричних героїв балад про кохання найдоцільніше розглядати через призму мотивів, із послідовною зміною яких розгортається напружений драматичний сюжет. Трагедії особистого життя закоханих, загострене переживання морально-етичного конфлікту (реакція на неприпустимі явища в людських відносинах) є психологічним ґрунтом усієї баладної пісенності. Елементи психоаналізу, розкриття символіки художніх образів, аналіз мови творів (зокрема стилістики і тропіки діалогів) є ключами до розуміння постатей ліричних героїв та разом із тим етичних ідеалів міжособистісних стосунків та стосунків закоханої пари з батьками.

Чи не найпоширенішим мотивом народних любовних балад є розлука з коханим (коханою). Туга дівчини передана метафорично через відстань, яку довелося подолати в пошуках коханого («Темна нічка, темная, да» [2, с. 38]). Переживання поступово загострюється і згодом виплескується риданням над могилою любого чоловіка (градация).

Дівчина-чарівниця стала героїнею багатьох не тільки любовних балад, а й народних пісень про кохання. Характерною для таких звабниць є вдавана невинність та грайливість. У мотив чарування влітаються й еротичні нотки («*Лице корінь не скипів, / А вже козак прилетів. / До дівчини Марини / На пухові перини*» («З-під білого туману») [2, с. 43]), проте фольклорна пісенна еротика завжди залишалася досить стриманою, «цнотливою» в зображенні утїх закоханої пари. Ім'я ліричної героїні є художньою типізацією, яка робить баладу реалістичнішою, ближчою слухачеві.

У баладі «*Ой дівчина воду несе, коромисло гнеться*» чарування молодиці звело в могилу козака-гульвісу. Про народну естетику образу молодого козака свідчать постійні епітети («*карі очі*», «*ясная зброя*») та порівняння («*як барвінок, в'ється*»), фольклорна символіка (барвінок – символ вродливого, статного парубка), а також персоніфікація (наділений людським співчуттям «*кінь вороний*»): «*Помер, помер козаченько і тихая мова, / Зостається кінь вороний і ясная зброя. / Тіло несуть, коня ведуть, кінь голову клонить, / Позад його дівчинонька білі руки ломить*» [2, с. 48]. Психологічним штрихом до характеру звідниці є те, що вона чи не найбільше побивалася за покійним, хоч і сама згубила його через свої ревності. Козаченько ж не перестає любити свою обраницю навіть під сирію землею. Народна мораль мотивує покарання чоловіка, проте не закликає до нього. Варто зауважити й те, що за своєю емоційною напруженістю балади більше схожі до драми, ніж до поезії.

Суперництво в коханні стало причиною смерті легеня, на обраницю якого «злакомився» багатий газда («*Сеї ночі у півночі місячок мінився*» [2, с. 99–100]). Незвичним у змалюванні портрета молодиці є її біляве волосся, бо героїнею і народних пісень, і народних балад зазвичай є чорнявка (очевидно, така відмінність зумовлена регіональними особливостями). Дівчина не посміла піти проти волі батьків, а парубок не зміг протистояти владі грошей. Так у любовну баладу вплелися й соціальні мотиви.

Мотив утрати милого звучить у баладі «*Ой там на горі стоять два дуби*». Закохані постають у символічних образах двох голубів (голуб і голубка в парі – символ вічної й вірної любові). Картина їхнього єднання змалювана дуже зворушливо: «*Ой там на горі стоять два дуби, / Ой схилилися верхи до купи. / А на тих дубах сидять голуби / І цілуються, і милуються, / І крилечками обнімаються*» [2, с. 149]. Характерний для жанру балади несподіваний поворот сюжету ламає цю ідилію: голуба вбито, голубку забрано до нелюба в полон. Туга голубки за милим передана у формі голосіння, які виражають увесь розпач і всю любов згорьованої дружини.

Лебідь із лебідкою – символи величної краси і вірного кохання [7, с. 428]. Лебедина вірність – метафора найвищої відданості й жертвовності в коханні, тому не дивно, що закохана пара традиційно зображалася також парою лебедів (балада «*Ой на морі та на тихой і воді*»), які «*в щасті та в розкоші купались, / Бо вірненько меж собою кохались*» [2, с. 163]. Смерть лебідки від руки мисливця в очах партнера набуває глобального масштабу (гіпербола), адже лебедина любов – єдина на все життя: «*Розлилася кров червона по морях, / Розсипалось біле пір'я по лугах. / Полинув наш лебідь білий у хмари, / Вже не знайде собі друга до пари. / Полинув наш лебідь білий за ріку, / Потеряв він своє щастя навіки*» [2, с. 164].

Зворушливу і трагічну історію кохання оспівано в баладі «*Була дівчина така гожя*» [2, с. 194]. Порівняння дівчини з рожею є традиційним для фольклорної поетики. Портрет ліричної героїні максимально типізований, проте балада акцентує увагу на найпривабливіших нюансах дівочої вроди – підкреслює її «голубі очі» і «лиця рум'яні» (синекдоха). Елементом драматизму є те, що козаченьку не вистачило лиш одного дня, щоб не сталося непоправного.

Мотив покари за невірність звучить у баладі «*Ой повій, вітроньку, з поля в долиноньку*» [2, с. 246–247]. Очікування на парубка, як на «ангела з неба», є метафорою найвищої його бажаності, адже ангел – це один із найбільш сакральних символів християнської віри, це – вісник волі Божої, помічник і заступник, потрібний кожній людині. Проте такі приготування – для іншого. Ображений

зрадою козак топить милу в Дунаї. Для відтворення тривалості дії в баладі використовується давня форма епічної троїстості («*Проїшли вони поле, проїшли і друге, / На третьому сілі спочивати*» [2, с. 247]). На такий художній прийом як жанрову особливість поезики родинно-побутових та історичних балад звертає увагу О. Дей [2, с. 24].

Дидактична тенденція характерна майже для всіх балад (особливо з мотивами зради і помсти) – так народ у своїй творчості захищав чистоту кохання, відстоював високі моральні рамки дошлюбних стосунків.

Мотив утечі зі спокусником відтворено в баладі «*Ой сеї ночі аж до півночі*». Незвичним для любовної лірики є звертання до дівчини «сива зозулечко», адже зозуля зазвичай виступає символом суму та вдівства, туги за минулим, а також символом нерозважливої матері [7, с. 295]. Хоч молода Оленочка таки виявилася нерозважливою – повірила словам звабника і подалася з ним туди, де «*кернички все медянії*», «*верби горіхи родять*», а дівки «*у сріблі ходять*». Алогізми, вжиті у творі, покликані підкреслити легковажність дівчини й підвести до логічної розв'язки – розплати за свою нерозсудливість і безпечність. Зовнішність молодиці змальовано через використання метафоризованих порівнянь. Постійні епітети, що входять до їхнього складу, репрезентують традиційні народноестетичні уявлення про взірць жіночої вроди: «*То ж поля ружовії, – / Твої личка рум'янії; / Тото трави шовковії – / Твої коси жовтенькії; / А кернички медовії – / Твої губки солодкії. / А то садки терновії – / Твої очка чорненькії*» [2, с. 266].

Як слушно зауважує Н. Данилюк, серед постійних епітетів у фольклорній поезії переважають ті, що виникли внаслідок сприйняття людиною доквілля за допомогою зору (тут – «личка рум'янії»), і ті, в основі яких – смакові й тактильні відчуття (у творі – «трави шовковії», «кернички медовії») [5, с. 40]. Очевидно, що образотворення, яке ґрунтується на наочно-образному мисленні, є найхарактернішим для народної поезики. Дидактизм балади сконцентрований у заключному монолозі ліричної героїні, яка щиро кається, що повірила звіднику і покинула батька з матір'ю-«ластівочкою». Таке означення матері несе не лише семантику ніжності, а й має певне символічне навантаження, адже ластівка у фольклорі символізує ніжну, лагідну матір [7, с. 428].

Утрата дівчиною цноти символічно передається як утрата віночка («*Там дівки рвуть фіалочки / На неділю на віночки, / А я згубила віночок / Під явором зелененьким / Із козаком молоденьким*» («*Край дороги широкої*» [2, с. 295])) або як розплітання коси («*Ой в полі тополя виросла висока*» [2, с. 314]). Дівчина, яка до заміжжя «розпустила коси», зазнавала загального осуду й ганьби. Проте якщо причиною цього було кохання, хай навіть

заборонене, то замість різкого осуду висловлювалося, швидше, співчуття: «*Горе тому жити, хто пари не має, / А ще тому гірше, хто дві-три кохає*» [2, с. 314].

У баладі «*Два братчики траву косили*» дівчина топиться, щоб уникнути наруги від гайдамак. У творі виразно простежуються риси антропоморфізму (нероздільність людини і природи, перетворення людини на природні об'єкти – частини ландшафту – мотив безперервності життя): «*Не беріть води йа з синього / моря, / Бо та вода — Ганни на сльоза. / Где тіло впало, там явір виріс, / Где личко впало, там калинов / стало. / Де очі впали, там терном: стали, / Де коси впали, там осоков / стали*» [2, с. 320]. Очевидно, що ці перетворення мають символічне підґрунтя (явір – образ-символ молодого вродливого парубка; калина – символ дівочої вроди, а чорні, наче терен, очі та море сліз – усталені у фольклорній традиції поетичні образи). Загалом же метаморфози, як зауважує М. Качмар, покликані загострити увагу на трагізмі конфлікту, збільшити емоційну напруженість твору, його смислово виразність [8, с. 746].

Еротичні нотки звучать у баладі «*Їхав попович да на коничку*» (мотив зведення молодого Галочки): «*Аж їй головочка да закудраная, / І красний віночок да ізломаний, / І білява пелена да зокрашена*» [2, с. 320]. Інші атрибути еротики («тисова краваточка», «пухова перинушка») теж наближають баладу до так званої еротичної лірики, яку О. Галета влучно схарактеризувала як «любов на фоні простирадл» [3, с. 116]. Проте закінчення історії – типове для жанру балади – трагічне: не витримавши ганьби, дівчина вкорочує собі віку, а її кривдник, дізнавшись про це, також закінчує життя самогубством.

Балада «*Чорні очі маю, та долі не маю*» розвиває мотив попереднього тексту, поглиблюючи його ліризм і драматизм через журливий монолог козака та щиро сповідь-розмову із випадковою дівчиною, що стала чоловіковою долею. Щоб образно передати тяжкий душевний стан ліричного героя і його щиро закоханість, використано фольклорні символічні порівняння: «*Чекав я, стояв я та й не дочекався, / Як соловей в гаю, з жалю заливався. / – Не журишь, козаче, – буду твоя доля, / Нас двох приголубить у полі тополя. / Як соловей в гаю, пташка на калині, / Закохався козак в молодій дівчині. / Пішов козак горів, дівча – долиною, / Козак стався терном, дівча – калиною. / Навік покохались козак з дівчиною, / Навік поєднались терен з калиною*» [2, с. 417]. Образ солов'я не тільки посилює поетичну експресію, а й додає почуттям козака ніжності і глибини, адже соловей – незмінний співець кохання і краси, пристрасті та молодості. У народній пісенності (як і у пізніших авторських зразках любовної лірики) образ солов'я зазвичай невіддільний від іншого, не менш значущого символу

– калини, кущ якої, посаджений на могилі, ставав знаком туги, глибокої печалі. Терен у фольклорній поезії найчастіше є символом мук, страждань і терпіння (семантика запозичена із християнства), а також перешкод і забуття. За народними звичаями, самогубців ховали за межами кладовища й на могилі садили терен [7, с. 761]. Тому перетворення козака в терновий кущ має не лише звичаєвотрадиційне, а й символічне обґрунтування. Образ-символ тополі в баладах теж є досить поширеним, адже тополя – один із символів дівочої та жіночої краси, а тополя край дороги – образ жінки чи дівчини, котрі чекають своєї долі чи свого судженого. У ширшому значенні – це образ нелегкої людської долі, знак самотності та смутку. Проте у творі тополя постає не провісником печалі, а берегинєю тихого людського щастя.

Отже, народні балади про кохання, ґрунтуючись на фольклорному анімістичному світогляді, в якому людина і природа були нероздільними, а все живе і навіть неживе мало свою душу, відтворюють найдраматичніші перипетії стосунків закоханої пари: розлуку, чарування, отруєння, покару за невірність, розплату за зраду, суперництво, збування нелюба, утрату милого і смерть (самогубство) через тугу за ним, утечу зі спокусником і втрату цноти, а також соціальні мотиви – протест проти людей та умов, що нівечать кохання, згубну владу грошей, засліплення багатством і втрату через нього людяності.

Образ ліричної героїні – імперсональний, типізований. Окремі риси її зовнішності є традиційними, що свідчить про усталене народнопоетичне уявлення про ідеал дівочої вроди: чорне волосся (рідше – біляве) або ж руса коса, чорні, як терен, очі (іноді – блакитні), тонкі чорні брови, рум'яне личко, стрункий стан і солодкі вуста. Відмінності портрета зумовлені переважно регіональними особливостями. Вроду дівчини утверджують фольклорні символи, що є усталеними знаками краси: квітка (червона ружа), червона калина, струнка тополя і зажурена верба. Психологічний портрет молодиці також передається образами-символами голубки (сивої голубки) та горлиці – втіленнями вірної й терплячої дружини. Важливими рисами ліричної героїні є її висока емоційність, чуттєвість і вразливість.

Ліричний герой балад про кохання – молодий парубок, найчастіше – козаченько – воїн, вірний і відданий дівчині. Образ ліричного героя змальовано в дусі народної естетики: карі очі, чорні брови, вороний кінь і «ясная зброя» (якщо йдеться про козаченька). Явір і дуб – найпоширеніші символи хлопця, а барвінок – знак його особливої вроди, статності. Зображення козака-гульвіси теж залишається емоційно теплим, співчутливим.

Закохані найчастіше постають в образах голуба з голубкою, лебедя з лебідкою. Ліричні герої є

носіями найтипівіших етноментальних рис українського народу – емоційності, чутливості, моральності та прагнення жити за покликом серця. Традиційним для народної любовної лірики співцем кохання, молодості та краси є соловей.

Для творення образів закоханих використовуються майже весь арсенал художніх засобів: пестливі слова (деминутиви), повтори, анафора, метафора, гіпербола, градація, паралелізм, діалог (як спосіб характеристики і вираження почуттів), риторичні запитання. Важливу роль у розумінні образів відіграє анімістичне мислення (антропоморфізм), підґрунтям якого є народна міфологія.

Література

1. Балади / упоряд. і прим. О. І. Дея, А. Ю. Ясенчук, передм. О. І. Дея ; іл. худож. О. Л. Лисенко. – К. : Дніпро, 1987. – 319 с., іл. – (Б-ка укр. усної народної творчості).
2. Балади. Кохання та дошлюбні взаємини / упоряд. О. І. Дей, А. Ю. Ясенчук (тексти), А. І. Іваницький (мелодії) ; відп. ред. М. М. Пазяк – К. : Наук. думка, 1987. – 472 с.
3. Галета О. І. Долина нарцисів: українські літературні любовні антології / О. І. Галета // Актуальні проблеми слов'янської філології. – Бердянськ, 2013. – Вип. XXVII. – Ч. 1. – С. 101–120.
4. Ганіч О. М. Проблема походження української народної балади : автореф. дис. <...> канд. філол. наук : 10.01.07 / Ганіч Олена Миколаївна ; Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. – Львів, 2007. – 20 с.
5. Данилюк Н. О. Постійні епітети в мові української народної пісні / Н. О. Данилюк // Філологічні науки : мовознавство. – 2011. – № 1. – С. 39–46.
6. Дей О. І. Українська народна балада / О. І. Дей ; АН УРСР, Ін-т мистецтвознав., фольклору та етнографії ім. М. Т. Рильського. – К. : Наук. думка, 1986. – 264 с.
7. Енциклопедичний словник символів культури України / за заг. ред. В. П. Коцура, О. І. Потапенка, В. В. Куйбіди. – 5-е вид. – Корсунь-Шевченківський : ФОРМ Гаврищенко В. М., 2015. – 912 с.
8. Качмар М. Метаморфоза в українських народних баладах: генетично-функціональний аспект / М. Качмар // Народознавчі зошити : серія філологічна. – 2014. – № 4 (118). – С. 741–747.
9. Козловський В. І. Українська народна балада: естетичний аспект : автореф. дис. <...> канд. філол. наук : 10.01.07 / Козловський Віталій Іванович ; Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. – Львів, 2007. – 20 с.
10. Колесса Ф. Огляд українсько-руської народної поезії / Ф. Колесса. – Львів : З друкарні Наукового Товариства імені Шевченка під зарядом К. Беднарського, 1905. – 188 с.
11. Колесса Ф. Українська усна словесність (Загальний огляд і вибір творів) / Ф. Колесса. – Львів : Накладом фонду «Учіться, брати мої», 1938. – 643 с.
12. Костомаров М. И. Об историческом значении русской народной поэзии / М. И. Костомаров // Слов'янська міфологія : вибрані праці з фольклористики й літературознавства / М. И. Костомаров ; упоряд., приміт. І. П. Бетко, А. М. Полотай ; вступна ст. М. Т. Яценка. – К. : Либідь, 1994. – С. 44–200.
13. Костомаров М. И. Славянская мифология / М. И. Костомаров // Слов'янська міфологія : вибрані пра-

ці з фольклористики й літературознавства / М. І. Костомаров ; упоряд., приміт. І. П. Бетко, А. М. Полотай ; вступна ст. М. Т. Яценка. – К. : Либідь, 1994. – С. 201–256.

14. Потебня А. А. Малорусская народная песня по списку XVI века : текст и примечания А. Потебни / А. А. Потебня. – Воронеж : Тип. В. И. Исаева, 1877. – 55 с.

15. Франко І. Студії над українськими народними піснями / І. Франко // Твори : в 50 т. – Т. 42 : Фольклористичні праці / І. Франко ; ред. О. І. Дей ; упоряд. та коментарі М. Т. Яценка – К. : Наук. думка, 1984. – 599 с.

Andrew Chuy

FOLK BALLADS ABOUT LOVE: POETICS OF IMAGES AND SYMBOLS

The article finds out main features of poetics of folk ballads about love. It analyzes the motives of separation, charming, poisonings, rivalries, treachery, punishments for treachery, melancholy for love, death (suicide) because of separation, escape with the temper and the loss of virginity. The investigation underlines didacticism and dramatic character of love stories, reveals ballad's relation with folk traditions. The paper reproduces figurative and psychological portrait of lyrical heroes. The paper expounds a meaning of a number of folklore symbols and figurative associations which reflect appearance and feelings of beloved ones. The attention is also paid to other symbolic images of love ballads. The research defines specific ways of

creation of artistic image of lyrical heroes in folkloric love ballads.

Key words: ballads about love, motives of ballads about love, images of lyrical heroes, a folklore symbol, ways of creation of images of lyrical heroes.

Андрей Чуй

НАРОДНЫЕ БАЛЛАДЫ О ЛЮБВИ: ПОЭТИКА ОБРАЗОВ И СИМВОЛОВ

В статье выяснены особенности поэтики народных баллад о любви: проанализированы мотивы разлуки, чародейства, отравления, соперничества, измены, наказания за неверность, тоски по любви, смерти (самоубийства) из-за разлуки, бегства с соблазнителем и потери девственности. Отмечены дидактизм и драматичность сюжета, прослежена связь с народными традициями. Воссоздан народнопоэтический художественно-образный и психологический портрет лирических героев. Раскрыта семантика фольклорных символов и образных ассоциаций, которые отражают внешность и душевное состояние влюбленных. Обращено внимание на второстепенные образы-символы любовных баллад. Определены характерные способы создания образов лирических героев.

Ключевые слова: баллады о любви, мотивы баллад о любви, образы лирических героев, фольклорный символ, способы создания образов лирических героев.

Надійшла до редакції 28.04.2016 р.

УДК 821.161.2–312.6.09

Катерина Шахова

СИНТЕЗ ДОКУМЕНТАЛЬНОГО ТА ХУДОЖНЬОГО У ТВОРІ М. ТЮТЮННИКА «ІЗ ВОГНЕВИХ РУБЕЖІВ (ЗАПИСКИ БІЖЕНЦЯ)»

У статті розглядається новий твір відомого письменника з Луганщини М. Тютюнника «Із вогневих рубежів (записки біженця)», написаний в актуальному на початку XXI століття жанрі записок. Аналізується форма оповіді, специфіка моделювання я-концепції наратора, вплив жанрового визначення в підзаголовку (записки біженця) на читацьку рецепцію, синкретизм документального й белетристичного в тексті, композиційний і проблемно-тематичний рівні.

Ключові слова: жанр, записки, наратор, оповідь, М. Тютюнник.

Удоленосний для народу час митці, як правило, не залишаються осторонь від подій, а намагаються осмислити факти дійсності, відгукнутися на них експресивним художнім словом, дати оцінку,

акцентувати наслідки в межах особистого, національного, загальнолюдського сприйняття. Пересвідчує в цьому новий твір відомого письменника з Луганщини (нині вимушено проживає в м. Дніпро-дзержинську) М. Тютюнника «Із вогневих рубежів (записки біженця)». На основі особистих щоденникових записів автор відтворив у ньому одну із трагедій сучасності – російську військову агресію на сході України.

Неоголошена війна триває вже понад два роки, за цей час у життя більшості українців увійшли трагічні реалії: загибель військових і мирних жителів у зоні АТО від нескінченних ворожих обстрілів, загроза поширення російської агресії на сусідні з Луганською та Донецькою області, ви-

© К. Шахова, 2016

мушене переселення сімей зі своїх домівок. В інформаційному просторі й побутовому спілкуванні українці всякчас чують слова: «переселенці» – ті, «хто переселився, переселяється на нове місце проживання» [5, с. 273], «біженці» – «люди, що залишають місце свого проживання під час війни або стихійного лиха» [5, с. 179]. М. Тютюнник у записках «Із вогневих рубежів» акцентує на суттєвій відмінності в трактуванні цих понять: «... офіційно ми потрапляємо до категорії „переселенців”. Не знаю, хто таке придумав, але вважаю цей статус просто образливим. Переселенці переселяються за своїм бажанням, спокійно правлячи з домашнім скарбом до інших країв. А ми ось вимушені кидати свої домівки і їхати світ за очі, аби тільки зберегти дітей та онуків!» [6, с. 7]. Поневіряння в пошуках житла, роботи, засобів існування, підтримки в державі й пересічних громадян – це численні невігадані історії, схожі й відмінні між собою, кожна з яких констатує масштаби лиха, що спіткало весь народ.

Н. Копистянська зауважує, що в насичені історичними подіями епохи «до рангу художньої літератури підноситься так звана література факту – епістолярний твір, мемуарний, автобіографія, щоденник як самостійні твори і як фактори стилізації інших жанрів» [2, с. 46]. У творі М. Тютюнника «Із вогневих рубежів (записки біженця)» автор як безпосередній очевидець реконструює хронологію початку війни, що визначає наявність автобіографічних елементів. У зв'язку зі збройним російсько-українським конфліктом митець разом зі своєю родиною змушений був покинути малу батьківщину. Документальні свідчення, зафіксовані ним під час перебування в зоні АТО і прифронтових містах, зазнають художньої обробки: письменник перекладає власні враження від пережитого та співвідносить їх із долею своїх земляків.

Літературознавці розглядають записки переважно в жанровій парадигмі мемуаристики, зараховують їх до жанру спогадів і наголошують на таких специфічних ознаках цих змістоформ, як відсутність часової дистанції між подією та фіксацією її в записі, відносна регулярність, необов'язковість датування, суб'єктивність сприйняття, залежність від світогляду й індивідуального досвіду наратора, чітко виражена авторська позиція, достовірність свідчень (О. Галич [1]). Записки включають до такого жанрового ланцюга: документальна література → мемуаристика → щоденникова література (Т. Черкашина [7]). І. Савкіна розглядає жанр записок в аспекті концепції особистості та авторської маркованості тексту як «деперсоналізованого щоденника», в якому з позиції «самовідсторонення» твориться я-концепція письменника [4]. В. Пустовіт акцентує на спорідненості записок зі щоденником, однак записки уможливають ретроспек-

тивний погляд на минуле, не обмежуються чітко визначеними жанровими умовностями, оповідач пише про події, свідком чи безпосереднім учасником яких він був [3].

Мета пропонованої розвідки – розглянути синтез художнього й документального у творі М. Тютюнника «Із вогневих рубежів (записки біженця)». Відповідно до цього поставлено **завдання**: дослідити форму оповіді, специфіку моделювання я-концепції наратора, вплив жанрового визначення в підзаголовку на читацьку рецепцію, своєрідність фіксації історичних подій.

Семантика назви твору «Із вогневих рубежів (записки біженця)» скеровує читача на сприйняття документального тексту, посилює змістові акценти. Рубіж – «лінія, межа, що відділяє когось, що-небудь від когось, чогось» [5, с. 893]; вогневий – той, що постійно знаходиться під обстрілами. Оповідач у записках підкреслює вимушене межове становище людей із зони АТО. Особливо гостро у творі порушено проблему вибору особистістю суспільно-громадянської позиції, адже досі багато хто з жителів сходу України відмовляється визнавати факт російської інтервенції.

У сучасній літературі помітні тенденції до розмивання меж між історичними та художніми творами. Зокрема, жанр записок перебуває на перетині белетристики й літератури non-fiction, йому властиве залучення правдивих свідчень про пережиті події, однак при цьому вони втрачають свою об'єктивну нейтральність і набувають виразно суб'єктивної авторської оцінки. У записках найчастіше відтворюють нещодавні події, важливі моменти історії, зміни в різних сферах суспільного життя, тому для наратора важливо зафіксувати власне сприйняття епохи. Жанрове визначення в підзаголовку «Із вогневих рубежів (записки біженця)» цілком виправдане формою і змістом твору: оповідь від першої особи, суб'єктивно-емоційне зображення подій очевидцем, подання цілісної я-концепції наратора – головного героя й автора нотаток.

Синтез документального та художнього у творі М. Тютюнника зумовлений зорієнтованістю на оприлюднення тексту. У вступній частині письменник вводить додаткового персонажа – працівника залізниці, який нібито знайшов в одному з електропоїздів записи у звичайному загальному зошиті, забутому кимось із пасажирів. Вони дуже захопили хлопця, були написані міцним, розбірливим чоловічим почерком. Найбільше вразив героя животрепетний зміст нотаток: «Це жагуча правда про цю війну! Нам таке і в голову б не прийшло, а людям довелося пережити! Не військовим – звичайним мирним людям» [6, с. 1], – тому він вирішує віднести їх до редакції міської газети для

друку. Так уводиться белетристичний компонент у структуру тексту: містифікований образ невідомого автора записок.

Виклад записів зі знайденого зошита починається із середини речення, оскільки бригадир робітників-путівців «вирвав із нього кілька перших сторінок, на яких потім був розрізаний апетитний оселедець на закуску» [6, с. 1]; це сталося до того, як записки потрапили до рук наймолодшого члена бригади – поета-початківця. Уривчастість початку оповіді в записках використовується як спосіб миттєвого «включення» реципієнта в простір особистого документа людини. Нотатки свідчать про непересічну подію – перерване війною мирне життя наратора й інших громадян: «...почалася стрільба зеніток, які стояли в самому центрі міста, у парку. Куди вони стріляли – спочатку було незрозуміло, тому що ніхто з жителів шахтарського міста до цього, мабуть, і не бачив так званих безпілотників – невеличких літальних апаратів, призначених для розвідки території противника. Виявляється, один із таких апаратів і пролетів оце над нами. Не відомо, збили його чи ні, але люди були страшенно налякані, вулиці спорожніли, дехто спустився в підвал. До того ж поруч із площею вдарили й автоматні черги. Виходить, дійшла війна й до нас!» [6, с. 1]. Із цього моменту жителі сходу України усвідомлюють реальність уторгнення російських військ як наслідок спланованого розпалювання сепаратистських настроїв: лише місяць тому звучали заклики до держави-сусіда допомогти – «не дають розмовляти на „руськом языкє“!» [6, с. 1].

Оповідач ніби вагається в необхідності ведення записів, утім розуміє цінність достовірних свідчень про події: «Записую, і сам не знаю – для чого. Аби коли-небудь перечитати і знову пережити весь цей жах? <...> Ні, не для себе доводиться робити ці записи. Для тих, хто потім обов'язково все переверне з ніг на голову. А мені брехати нема сенсу. У щоденникових записах не брешуть, бо то вже буде не щоденник, а щось інше» [6, с. 1–2]. Потреба зберегти й зробити надбанням громадськості пережитий досвід є основною спонукою до створення записок.

Композиція «Із вогневих рубежів (записки біженця)» неоднорідна: спочатку містить датовані щоденні нотатки (від 27 липня до 2 серпня 2014 року); далі йдуть, за визначенням автора, «записи без дат. Просто коротенькі, як і раніше, рядочки» [6, с. 7]; після них знову нотатки з датами (від 26 листопада 2014 року до 30 січня 2015 року) – так і завершується твір. Своєрідним вставним епізодом є історія-спогад із юності, подана в останньому записі. Деяко хаотична структура загалом властива жанру записок, на відміну від упорядкованих, обов'язково хронологічно вивірених

і регулярних щоденникових нотаток. Форма записок у творі М. Тютюнника «Із вогневих рубежів» передає враження непідробності, правдивості написаного, оповідач зображує тільки ті події, безпосереднім свідком яких він був.

Проблемно-тематичний рівень твору формується шляхом осмислення автором нотаток конкретних ситуацій: війна як наслідок спланованої політики роздвоєння українського суспільства; посилення громадської напруги через поширення російськими ЗМІ неправдивої інформації серед населення окупованих територій, навмисне перекручення й підміна фактів; непідготовленість адміністрації й жителів міста до критичного існування у воєнному стані (відсутність бомбосховищ, засмічення або затоплення підвалів будинків, неможливість організованої евакуації населення із зони АТО); знецінення людського життя; скрутне становище незахищених верств населення, передусім літніх людей; проблема сприйняття війни дітьми («...вони раніше дорослих навчилися розпізнавати: чи то б'ють гармати, чи прості міномети. І після стрілянини одразу вискакують із підвалу і продовжують гратися. Далеких же пострілів взагалі перестали боятися. І навіть не ховаються, бо знають, що то – в інший бік» [6, с. 3]). Крім того, письменник зазначає, що навіть на війні актуальними залишаються звичні для мирного життя морально-етичні проблеми, серед яких прагнення до матеріальної наживи, вирішення особистих питань через хабарі тощо.

Модельовання я-концепції наратора відбувається завдяки саморепрезентації, вираженню суб'єктивної оцінки зображуваних явищ. Викриваючи абсурд пануючої навколо дезінформації, оповідач у записках удається до іронічних висловлювань. Наприклад, серед людей, евакуйованих місцевою владою з міста до сусіднього Стаханова, оповідач спостеріг літню жінку, яка несла в руках «звичайнісіньку чималеньку дворнягу». Вона поспішала на автобус, уважала, що треба «швидше виїжджати звідси, бо, кажуть, ось-ось з'являться ті, що варять і їдять дітей. (Цього боялася й наша старенька сусідка Раїса Петрівна, на що ми тільки посміювались: „Та ви ж стара, Раїсо Петрівно! Хто ж таку буде їсти?“)» [6, с. 5]. Однак частіше в записах відчувається настрої обурення проти відверто неправдивих свідчень, перекручування фактів: «Знову чую розмови про український літак, який начебто розстрілював із кулемета й ракет (!) місто і який начебто збили. Тепер уже додають, що він ще й бомбив наші будинки. Звичайно, нічого такого не було. Точніше, пройшовся над містом якийсь СУ, викидаючи перед себе, так званий, „захист“, аби не бути збитим. Ось ті яскраві стріли „захисту“ люди й сприйняли за кулеметні черги. А ось

звідки взялися ті „ракети” та „бомби” – не зрозуміти! Як же все-таки люблять у нас прибрехати! Як же люблять розжалобити себе й інших! А в людей же й без того горя, хоч залийся. Не варто нічого й вигадувати» [6, с. 4–5]. Ще більш показовим є зображений епізод після одного з обстрілів: «Хвилини через 10-15 примчались кореспонденти російських ЗМІ у супроводі кавказців. Щось там фотографували, записували. Здала ввічливо привіталася до нас. Ми, звичайно, відповіли. Але одна з наших жіночок тихо додала на їхню адресу образливе для чоловіків слівце...» [6, с. 4].

Відтворені картини засвідчують, що на території окупованих областей люди залишилися наодинці зі своїм лихом. У записках показано, як міняється життя мешканців міста, змушених пристосовуватися до виживання в умовах неоголошеної, але цілком реальної війни. Через часті обстріли «загострився слух»: «Тільки далекий звук пострілу – а ми вже на ногах! Вдягатися не треба, бо й спимо в одежі. І мерщій сходінками вниз, у напівтемряві, підсвічуючи собі ліхтариком» [6, с. 2]. Письменник правдиво описує всі складнощі нового побуту в низці реалій і ситуацій: нестача води, відсутність електрики, вимушене переховування в підвалах під час обстрілів. Спільне лихо згуртувало людей: «Під'їзд, де мешкає з родиною наш син, а тепер ось і ми, живе справжньою братерською артіллю. Разом відсиджуємося в підвалі, разом – на всіх! – готуємо обід» [6, с. 3]. Найбільшу небезпеку для життя становлять постійні, неочікувані обстріли, про які мирне населення ніхто не попереджає. Люди перебувають у постійному страхі, адже снаряд будь-якої миті може влучити в будинок, тоді вихід із підземного приміщення буде завалено й вони опиняться у смертельній пастці.

Двічі в записах відтворено момент вимушеної втечі: спочатку в Попасну, потім до Харкова. Ці епізоди характеризуються внутрішньою динамікою зображення, відчутним психоемоційним напруженням (короткі речення, фрагментарність, уривчастість оповіді). У першому випадку рішення доводиться ухвалювати несподівано після повідомлення знайомого про розміщення в центрі міста гаубиць («Треба виїжджати, бо тут зараз буде пекло!») [6, с. 6]. Люди не були готові надовго покинути свої домівки, тому оповідач щиро сподівається на швидке повернення: «Виїжджали практично в чому були! У спортивних штанях і пляжних „в'єтнамках”. З нами лише документи, які моя дружина Людмила завше тримала у своїй сумці. А нащо його брати зайве? Не сьогодні-завтра клята війна закінчиться, і ми повернемося додому. Ну, нехай не завтра, але через тиждень-два – то вже точно! А як же, попереду День шахтаря, наше улю-

блене свято. Не станемо ж ми його святкувати в чужому місті, серед чужих людей...» [6, с. 6].

Перебуваючи в Попасній, головний герой веде записи без дат, їм властива вже більш спокійна, розмірена манера викладу думки. Наратор показує, як люди на певний час відчули себе в безпеці, зайнялися буденними справами, адже зникла потреба щомиті думати про виживання: поселилися в гуртожитку з необхідними зручностями (газ, світло, вода), відправили дітей до школи, відсвяткували свято Віри, Надії, Любові... Однак незабаром війна знову вривається в їхнє життя: Попасну час від часу починають обстрілювати бойовики, ширяться чутки, що снаряд, який влучив в автобусну зупинку, відірвав одному чоловікові голову. Невдовзі снаряди розбили приміщення друкарні, станції швидкої допомоги, упали на територію дитячого садка, на перон залізниці. Одну за одною наратор занотовує страшні новини, тому надії на повернення додому стає все менше, навіть після укладеного перемир'я: «25.12.14 р. Сьогодні річниця нашого з Людою весілля. Випадково заїхали кума з кумом. <...> Домовилися разом зустріти Новий рік, та чи вдасться? Не дуже я вірю в ці перемир'я. Будь-якої миті може засвистіти, зашипіти, загудіти, вибухнути й зіпсувати все свято» [6, с. 20].

Згодом відчай змінюється обуренням, адже оповідач записує повідомлення про чергові потужні обстріли на Різдво Христове – велике православне свято: «І вперше за останні тижні знову забухали гармати і „гради”, обстріляли Попасну, Золоте... Біси! Справжні біси! Навіть не хочеться писати – в якому стані люди!» [6, с. 21]. Він вражений байдужістю світу до військового конфлікту в Україні, порівнює такий стан речей із реакцією на події у Франції: «<...> після надрукованих у журналі карикатур на пророка Магомета, ісламісти розстріляли 12 працівників цього видання. У відповідь піднялася вся Франція. З'їхалися офіційні особи всієї Європи! Тут тобі й співчуття, тут тобі й гнів!

У той же час наш Донбас залито кров'ю, вже загинули сотні дітей (!), тисячі мирних мешканців. А ООН (організація „озабочених” націй – інакше не назвати!) лише розмірковує: як зупинити це кровопролиття, як допомогти Україні? Не краще поводить її Рада Європи. Тієї Європи, куди особисто я не дуже й поспішаю і яку недолюблюю за її холодний розрахунок і жадобу наживи» [6, с. 21].

Запис від 30 січня 2015 року обґрунтовує необхідність другого виїзду – до Харкова: «Після двотижневого безперервного пекла, після обстрілів наших вулиць (убило кілька людей, розірвало газову трубу, яка страшно гуділа, викидаючи довгий сніп полум'я!) ми вирішили залишити й Попасну» [6, с. 22]. Знову гостро доводиться відчувати незахи-

шеність статусу біженців: «Куди нам їхати? Хто на нас чекає? <...> Голова пухне, але не змикитимо й усім сімейством» [6, с. 25]. У цій ситуації надходить неочікувана рятівна пропозиція допомоги від знайомих, тому завершення записок відносно оптимістичне, сповнене нової надії й сил долати життєві труднощі. Останнє речення обірване: «Купуємо квитки й сідаємо в поїзд...» [6, с. 26]; зі вступною частиною воно є своєрідним обрамленням, що логічно завершує сюжет твору.

Специфічною ознакою записок М. Тютюнника «Із вогневих рубежів» є умовна адресація й орієнтація на читача. На це вказує перший варіант назви твору – «Почуй мене, брате!», а також мовна експресія всього тексту, який передбачає не пасивне читання, а зміни у свідомості реципієнта щодо зображених подій: «І ось – дожилися! Вдома нас обстрілювала нацгвардія, тут, у Попасній – бойовики й російські козаки. У недалекому минулому всі громадяни однієї країни. Що ніяких тут росіян немає – то чергова брехня Кремля. Може, й техніки російської немає, отих гармат, чії снаряди щодня накривають місто? Може, їх у такій кількості бойовики знаходять на своїх городах?» [6, с. 15]. «Із вогневих рубежів (записки біженця)» – це твір-звернення, заклик проти байдужого ставлення до долі земляків. Використання письменником питальних і окличних речень підсилює зв'язок із читачем, створює ілюзію безпосереднього спілкування.

Отже, у творі М. Тютюнника «Із вогневих рубежів (записки біженця)» крізь призму особистих відчуттів і переживань подано трагічні сторінки сучасної історії України. Документальне зображення хронології подій початку військової агресії на сході України вдало доповнює художній прийом містифікації образу оповідача. Вибір жанру записок визначив специфіку оповіді, спосіб моделювання я-концепції наратора, якнайкраще розкрив проблемно-тематичне наповнення твору.

Література

1. Галич О. Жанрова система документальної літератури / О. Галич // Документалістика на порозі ХХІ століття: проблеми теорії та історії: всеукр. наук. конф., 18–19 вер. 2003 р. : м-ли допов. – Луганськ : Знання, 2003. – С. 19–36.
2. Копистянська Н. Жанр, жанрова система у просторі літературознавства / Н. Копистянська. – Львів : ПАІС, 2005. – 368 с.
3. Пустовіт В. Українська письменницька мемуаристика ХІХ століття: націєтворчий дискурс : автореф. дис. <...> д-ра філол. наук : спец. 10.01.01 – «Українська література» / Пустовіт Валерія Юріївна ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2010. – 32 с.
4. Савкіна І. Записки как «деперсонализированный дневник»: документально-художественный потенциал

жанра / Ирина Савкина // Вопросы литературы. – 2013. – № 1. – С. 337–354.

5. Словник української мови : [в 11 т.] / Академія наук УРСР ; Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – К. : Наук. думка. – Т. 1. – 1970. – С. 179 ; Т. 6. – 1975. – С. 273 ; Т. 8. – 1977. – С. 893.

6. Тютюнник М. Із вогневих рубежів (записки біженця) : [рукопис] / М. Тютюнник // Особистий архів письменника. – 2016. – 26 с.

7. Черкашина Т. Система документальної літератури: внутрішня організація / Т. Ю. Черкашина // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія : Філологічні науки. – Луганськ : ЛНУ ім. Тараса Шевченка, 2011. – Вип. 19 (230). – С. 37–45.

Kateryna Shakhova

THE SYNTHESIS OF DOCUMENTARY AND FICTION COMPONENTS IN M. TYUTYUNNIK'S WORK "FROM THE FIRE LINES (REFUGEE'S NOTE)"

The article deals with the new composition "From The Fire Lines (Refugee's Note)" written by M. Tyutyunnik, the famous Luhansk writer. It represents the genre of notes, which is actual at the beginning of the XXI century. It analysis the narrative form, specifics of modeling narrator's self-concept, impact of genre definition in subtitle (refugee's note) on readers reception. It also explores syncretism documentary and fiction components, composite and problem-thematic levels. The notes "From The Fire Lines" is represented by the author as eyewitness notes (mystified image of narrator), the aims of which is fixing own perception of national tragedy: the invasion of Russian army of the eastern part of Ukraine and beginning the antiterrorist operation. The art notes are based on the M. Tyutyunnik's personal diary, which determines the autobiographical dominant in his composition.

Key words: genre, notes, narrator, narration, M. Tyutyunnik.

Екатерина Шахова

СИНТЕЗ ДОКУМЕНТАЛЬНОГО І ХУДОЖЕСТВЕННОГО В ПРОИЗВЕДЕНИИ М. ТЮТЮННИКА «С ОГНЕВЫХ РУБЕЖЕЙ (ЗАПИСКИ БЕЖЕНЦА)»

В статье рассматривается новое произведение известного писателя с Луганска М. Тютюнника «С огневых рубежей (записки беженца)», написанное в жанре записок, актуальном в начале XXI века. Анализируется форма повествования, специфика моделирования я-концепции рассказчика, влияние жанрового определения в подзаголовке (записки беженца) на читательскую рецепцию, синкретизм документального и беллетристического в тексте, композиционный и проблемно-тематический уровни.

Ключевые слова: жанр, записки, рассказчик, рассказ, М. Тютюнник.

Надійшла до редакції 26.04.2016 р.

Віра Мелешко

ВІЙНА ОЧИМА НЕОІМПРЕСІОНІСТА: ОПОВІДАННЯ ЛЮБОВІ ПОНОМАРЕНКО

У статті йдеться про новий твір відомої письменниці з Полтавщини Любові Пономаренко – оповідання «Ненароджені», надруковане в першому числі газети «Літературна Україна» за 2015 рік. Подано короткі відомості про Л. Пономаренко як знану мисткиню, котра тяжіє до неоімпресіоністичної манери епічного письма. Проблемі неоімпресіонізму Л. Пономаренко на сьогодні присвячене лише одне дослідження, на яке почасти спирався авторка студії. У пропонованій публікації оповідання «Ненароджені» проаналізовано передовсім з позиції його часово-просторового виміру та взаємодії між персонажами; окремо мовиться про заголовок і кінцівку твору «Ненароджені» як найповніше свідчення неоімпресіонізму письменниці.

Ключові слова: Любов Пономаренко, оповідання, неоімпресіонізм, часово-просторовий вимір, лексика твору.

У першому числі «Літературної України» за 2015 рік надруковано оповідання Любові Пономаренко «Ненароджені» [№ 1, с. 9], у якому авторка порушує проблему зв'язку між минулим і теперішнім, прагнучи художньо довести, що все в житті взаємозумовлене, зокрема й війна і мир, любов і смерть.

Л. Пономаренко – письменниця знана; один із її творів («Гер переможений») уведений до шкільної програми. Бібліографічний довідник «Сучасні письменники України» повідомляє: «Пономаренко Любов Петрівна народилася 25 травня 1955 р. в с. Іванківці Срібнянського району Чернігівської області <...>. Авторка збірок оповідань та повістей: „Тільки світу” (1984), „Дерево облич” (1999), „Ніч у кав'ярні самотніх душ” (2004), „Портрет жінки у профіль з рушницею” (2005), „Помри зі мною” (2006)...» [5, с. 373–374].

Від 1987 року мисткиня мешкає на Полтавщині. Учителювала в Староіржавецькій середній школі Оржицького району (1987–1990); працювала в редакціях газет «Оржиччина» (1990–1993), «Гребінчин край» (1994–1999); із 1999 р. – власним кореспондентом газети «Зоря Полтавщини». Нині письменниця живе в м. Гребінці.

Таким чином, Любов Пономаренко з повним правом можна вважати представницею літератури рідного, полтавського, краю.

В анотації до книги «Сине яблуко для Ілонки», яку Національна спілка письменників України у свій час висувала на здобуття премії імені Тараса Шевченка, читаємо: «Любов Пономаренко – одна із яскравих і самобутніх українських письмен-

ниць, неперевершений майстер неоімпресіоністської (курсив наш. – В. М.) новели. Її проза – це проза вразливого і зрячого серця, проза яскрава, густа, образна, лаконічна і вишукана за формою. На кращих новелах Любові Пономаренко лежить і світиться виразна й переконлива ознака талановитості авторки, її своєрідного світобачення і світосприймання. Це сине диво української новелістики» [3, с. 2].

Про неоімпресіонізм Л. Пономаренко говорить і Володимир Кузьменко: більше уваги приділяючи змістові збірок та окремих творів сучасної авторки, дослідник усе ж підкреслює, що її мала проза – це речі «з небуденною внутрішньою напругою та енергетикою» [1, с. 7].

За нашим переконанням, твір «Ненароджені» також тяжіє до неоімпресіоністичного письма.

Художній матеріал оповідання викладено від імені «Я-оповідачки», яка водночас – і його героїня. Як оповідач вона акцентує на зовнішніх чинниках подій – ознаках теперішньої війни; портрети тітки, точніше – визначальних його рисах, що відбили вчительський фох Варвари; на атрибутах «прибульця», саме тих, які вказують на його безпосередню причетність до АТО. Тут доречно процитувати науковця: Любов Пономаренко «є майстром густої акцентованої подробиці» [1, с. 4]. Як персонаж – зосереджена на зв'язках між минулим (минуле оживає в її довільних спогадах) і сучасним (воно зумовлене минулим), на конфлікті між коханням-пристрастю та зразковою школою, між почуттям гніву-ненависті («Я зненавиділа Віктора...») і почуттям любові-пам'яті («І тільки пір'їна, як була, так і залишилася на своєму місці»). «Я-оповідачка» на рівні персонажа до кінця твору залишається непоіменованою. Певно, для авторки, котра віддала свій голос оповідачеві, важливішим був внутрішній світ героїні, її чуттєве сприйняття світу.

У творі можна виокремити кілька *часово-просторових вимірів*.

1. Зовнішній головний, у межах якого відбуваються основні події; хронотоп «тут і тепер». «Тут і тепер» – це Україна нашого часу, що її Л. Пономаренко означає через такі художньо-змістові модули: «З початку війни...» (вжито двічі), «мов з кулемета», «каски та бронезилети», «танки та бетеери», «біженці», «озброєні вояки», «статус переселенців», «йде ротація», «берці», «волонтери» тощо. Авторка дає зрозуміти, що ці «тут і тепер»

– не цілісні: вони розділені на Схід, де, з одного боку, «щодня ллється кров патріотів», а з другого – «терористи розстрілюють школи і дитсадки», та інші частини України, де «лише чути, як військові літаки свистять у небі...», де «поки що немає чого боятися».

Схід у творі має свої «позивні»: «ДНР», «ЛНР». Новітні аббревіатури під пером Л. Пономаренко набувають символу розбрату та обману. Територія іншої України – то, наприклад, Сіверська земля: «Тут, на Сіверській землі», – каже мисткиня. Географічна назва, як бачимо, з давніх часів (Сіверська земля (*Сіверщина*) – історична область, колись зародження Київської Русі. Нині регіон Сіверської України займає територію в межах Сумської та Чернігівської областей). Уживаючи поруч топоси новітньо-аббревіатурні й традиційно-етнографічні, письменниця усвідомлено наголошує на перехідності, тимчасовості куцих і хижих «ДНР»-«ЛНР».

2. Зовнішній додатковий, пов'язаний із домом у передмісті, де «не вимикається радіоприймач», де «щоранку <...> газети з яскравими об'явками», де регулярно переглядають «ТСН», бо – війна, і де зараз мешкають тітонька Варвара та її гостя – племінниця, котра приїхала на тітчин виклик-телеграму. За зримими реаліями, нині – осінь, адже «опадають жоржини», а «шовкова трава розляглася на тротуарну плитку», вечір: «при світлі торшера», «вмикає велике світло».

Якщо перший хронотоп побудований на протиставленнях: патріоти – терористи; «Безногі і безрукі юнаки піднімаються в госпітальних палатах і бажають повернутися на фронт» – генерали, які «зливають військові таємниці», та міністри, котрі «закупляють липові форми й бронезилети»; раритетна зброя української армії – російські «Гради» і «Буки», то другий – на схожості-спорідненості: мешканки дому «обидві – одинокі», колись давно тітонька «заразилася» від племінниці коханням, а та «підхопила її самотність»;

3. Внутрішній. У його основі лежить спомин головної героїні-оповідачки, який бере початок від «Коли мені минуло шістнадцять...», або від «двадцять років тому», або «Тоді, в десятому класі». Центр цього хронотопу – кохання, свідок його – «молодий сніг», а символ – пір'їна синички, схована на довгі роки за шалівкою. Коло, окреслене навколо центру, заповнене спомином-повідомленням про переїзд героїні до тітки («тітка привезла мене сюди <...>, де я мала отримати добру науку та срібну медаль перед вступом до вишу»), про кохання тітки до теслі («Варвара <...> закохалася на тридцять сьомому літі»).

Провідні складники внутрішнього хронотопу оповідання Л. Пономаренко – теж контрастні: «мій одноліток Віктор», «слухали, як шелестить сніг», «полум'я пристрасті» – «кохання закінчилося об-

валом», «Варвара <...> змусила мене позбутися ще ненародженого „хлопчака“».

«Зв'язківцем» між зовнішніми і внутрішнім часопростором оповідання виступає реально-ірреальний «той, непроханий, у камуфляжі». Читач спостерігає постійну зміну теперішнього (безпосереднє споглядання й миттєві враження) та минулого (два «блоки» із життя героїні двадцятилітньої давнини) часів, і в певний момент цієї зміни помічає, як реальний світ набуває ірреальності. Процес переходу в інший вимір відбувається, на нашу думку, інколи всупереч одному із «законів» неоімпресіонізму: у творах неоімпресіоністів «втрачено матеріальність у переданні реальних явищ» [4, с. 69]. У Л. Пономаренко, навпаки, ірреальні явища матеріалізуються, набувають зримих обрисів. «Той...» на ногах має «новісінькі берці», на обличчі – маску, говорить «грубо і владно». Звістка, яку він приніс, теж матеріально вмотивована: «непроханий» повідомляє про загибель Віктора на східноукраїнському фронті.

Ми вже говорили про неоімпресіоністичність прозописьма нашої землячки. Нам видається, що Л. Пономаренко, подібно до живописців-неоімпресіоністів, прагне «надати методичності прийомам розкладання складних тонів на чисті кольори» [4, с. 69]. Стовідсотково підтверджує зауважене нами навіть одне речення з «Ненароджених» – своєрідна самохарактеристика-самопредставлення героїні: «І я, хвора на самотність журналістка...» Щоб розкрити сутність власного буття та сприйняття-розуміння себе самої оповідачка-героїня поєднує кілька різнорівневих значень: тут і професія (*журналістка*), і сімейний статус та, мабуть, і відсутність душевних друзів (*самотність*), й аналітична оцінка (*хвора*). Отже, Пономаренко живописує дрібними роздільними мазками, які потім при читанні зливаються в цілісність. Там, «де іншим авторам потрібно було б сотню слів <...>, Л. Пономаренко обходиться кількома» [1, с. 5].

Оптичним ефектом, до якого так люблять вдаватися неоімпресіоністи-живописці, у словесному творі літераторки вважаємо Віктора. У нашому тлумаченні він – результат і наслідок взаємодії з іншими персонажами. Тобто він такий, яким його бачать, відчувають або сприймають інші, залежно від події, ситуації.

Узаємодія Віктор – головна героїня породжує кохання («...ми забували про алгебру, цілувалися і вискакували за поріг, під молодий сніг»), яке в дівчині переростає в ненависть («Я зненавиділа Віктора...»), але постійно живе в серці Віктора («Той <...>: Віктор помирав біля моїх ніг <...>, прошепотів адресу і попросив знайти тебе...»).

У сув'язі Віктор – тітка Варвара домінує остання: тітка тоді, двадцять років тому, не захистила кохання небоги й хлопця, тітка тепер боїться солдата, який «сюди щовечора приходив <...>»,

сам заходить <...>. І щоразу запитує» про племінницю, своє перше кохання.

Рівень Віктор – «Той <...> його ненароджений син» виступає своєрідним засобом наближення віїни до іншої території України та зближення реального й ірреального світів.

Важливу роль в оповіданні виконує лексика. За нашими спостереженнями, значна частина слів підпорядкована темі сучасної війни. Військову термінологію авторка вживає переважно у сфері повсякдення, побуту; саме це і надає таким словам увиразнення та експресивних властивостей: «кореспонденти, мов з кулемета, прострочують новини», «гуманітарка», «статус переселенців», «жоржини, мов бранці», «наші літаки», «строчила вірші», «на Сході йде ротація», «тітка воювалася з теслею» та ін.

Цікаво простежити формально-змістові аспекти слова «калаш» (калаш – вид автоматичної зброї; утворено від: автомат, розроблений Михайлом Калашниковим 1947 року і прийнятий на озброєння армією 1949-го): «Зайшов той, непроханий <...> поклав на столі біля себе „калаш”». Авторка взяла це слово в лапки, отже, підкреслила його ненормативність; вона ніби цитує військових, для яких така лексична одиниця – норма. Спираючись на теоретико-літературні праці (Василь Пахаренко, Марія Моклиця, Петро Білоус, Олександр Галич), зараховуємо вираз «калаш» до жаргонізмів, адже жаргонізми – це слова умовної мови, які найчастіше вживають представники певних верств населення чи певного субкультурного середовища.

Під пером Любові Пономаренко лексема «калаш» набуває нових «стандартів». Як видно з тексту, вживає її оповідачка-героїня, що дає основу для висновку про всюдисущість війни. Війна приносить у мирний світ не лише свою жорстокість, а й свою мову, яку переймають майже всі верстви населення. Також, на нашу думку, саме словом «калаш» письменниця співвіднесла непроханого гостя із сучасною війною, ідентифікувала його як «атовця».

Постійну інтригу твору тримають загадковий заголовок і несподівана кінцівка.

Заголовок можна тлумачити 1) «реально»: ненароджені – це «хлопчак», якого позбулася головна героїня, й інші такі діти; 2) «ірреально»: ненароджені, значить ті, хто не вмере, вони – вічні: «Я не народився, а отже, і вбити мене неможливо. Я – вічний солдат, от і все. Вічний». Кінцівки начебто й зовсім нема. Письменниця кличе мислити і фантазувати.

Отже, оповідання «Ненароджені» Любові Пономаренко – неоімпресіоністичний твір; воно подібне до мозаїки: складається з безлічі дрібних «мазків»; прикметне захопливим і оригінальним поворотом подій; відзначається символіко-психологічним письмом; має кілька часово-просторових вимірів; на рівні лексики пропонує відкриття не-

звичайного в нібито звичайному; інтригує загадковим заголовком і несподіваною кінцівкою.

Література

1. Кузьменко В. Неоімпресіоністична новелістика Любові Пономаренко: специфіка ідіостилію письменниці / Володимир Кузьменко // Українська мова і література в школах України. – 2015. – № 5. – С. 3–7.
2. Любов Пономаренко [Біографічні відомості] // Рідний край. – 2005. – № 2 (13). – С. 30.
3. Пономаренко Л. Синє яблуко для Ілонки / Любов Пономаренко – Львів : ЛА «Піраміда», 2012. – 196 с. – (Приватна колекція).
4. Стеценко В. Культура в термінах від «а» до «я». Культурологічна абетка : навч. посіб. для студ. і викл. університету / В. І. Стеценко. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2005. – 174 с.
5. Сучасні письменники України. Біобіографічний довідник / упоряд. Анатолій Гай. – К. : Культура, Біла Церква : Буква, 2011. – 587 с.

Vira Meleshko

THE WAR IN THE NEOIMPRESSIONIST'S INTERPRETATION: THE STORIES BY LUBOV PONOMARENKO

The article refers to a new work written by the famous writer, our compatriot Lubov Ponomarenko – the story “The Unborn”, which was published in the first circulation of the newspaper “Literary Ukraine” in 2015. The author of the research gives a brief summary about L. Ponomarenko as a famous artist who tends to neoimpressionistic manner of writing. The problem of neoimpressionism in L. Ponomarenko’s stories has been highlighted in the only one study so far and this study was partly referred to by the author of the article.

This research reveals the story “The Unborn” from the point of time-spatial dimension and the interactions between the characters. The author interprets the title of the story as well as the ending of “The Unborn” as the most complete evidence of the writer’s neoimpressionism.

Key words: Lubov Ponomarenko, story, neoimpressionism, time-spatial dimension, vocabulary of the story.

Вера Мелешко

ВОЙНА ГЛАЗАМИ НЕОИМПРЕССИОНИСТА: РАССКАЗЫ ЛЮБОВИ ПОНОМАРЕНКО

В статье говорится о новом произведении известной писательницы с Полтавщины Любови Пономаренко – рассказе «Нерожденные», напечатаном в первом номере газеты «Литературная Украина» за 2015 год. Автор исследования подает краткие ведомости о Л. Пономаренко как писательнице, которая работает в неоимпрессионистической манере. Проблеме неоимпрессионизма Л. Пономаренко посвящена только одна научная публикация, которая отчасти использована в статье. В предлагаемом исследовании рассказ «Нерожденные» проанализирован прежде всего с точки зрения его временно-пространственного измерения и взаимодействия между персонажами; отдельно изъяснено заглавие и финал сочинения как яркий пример неоимпрессионизма писательницы.

Ключевые слова: Любовь Пономаренко, рассказ, неоимпрессионизм, временно-пространственное измерение, лексика произведения.

Надійшла до редакції 06.04.2016 р.

Вадим Василенко

ДЕСКРИПЦІЯ ВОЄННОЇ ТРАВМИ У ПРОЗІ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ

У статті осмислені воєнна травма як специфічний культурний феномен, зумовлений умовами суспільно-історичного й індивідуально-авторського характеру, та особливості його реалізації у прозі української еміграції. Категорія травми, парадигматична для свідомості українських письменників-емігрантів, постає інструментом аналізу прихованих і закамфльованих у тексті смислів. Своєрідність письма, яке артикулює культурну антропологію війни, зумовлена розумінням універсального досвіду болю, що переростає національні й історичні межі. Маніфестування такого досвіду внеможливе ідеологічне ангажування, продукування кліше, політизацію травми й підкреслює етичну відповідальність, акумулює незначимі загальнолюдські цінності.

Ключові слова: травма, воєнна катастрофа, свідок, свідчення, пам'ять, лакуна, потік свідомості, українська еміграційна проза.

Осмилюючи історію ХХ ст. через категорію травми, сучасні вчені переважно сходяться на тому, що травматичний досвід є невід'ємною ознакою культурної дійсності, а поняття травми, відповідно, одним із центральних у гуманітарній науці. Ця тенденція простежується в дослідженнях західноєвропейських і північноамериканських теоретиків травми, зокрема Дж. Александра, Е. Альфена, К. Карут, Д. ЛаКапри, Д. Лауб, Р. Лейс, Е. Сантнера, Ш. Фелман та ін., які аналізують досвід катастрофічних подій ХХ ст. через прочитання психоаналітичних праць З. Фрейда. Серед катастроф, які інспірують пам'ять і свідомість сучасників, можна назвати Голодомор і Голокост, Першу, Другу світові, Холодну війни, Хіросіму й Нагасакі, Чорнобиль, розпад Радянського Союзу, падіння веж-Близнюків, війну з тероризмом і чимало інших подій і процесів, пов'язаних із досвідом насильства, страждання, невизначеності тощо.

Дослідження психологічних наслідків Другої світової війни значно розширило уявлення вчених про модифікацію і трансмісію травми, а також породило діапазон питань, на які, фактично, не існує (та чи може існувати?) однозначної відповіді. Як упливає війна на людську свідомість, мислення, сприйняття світу й себе в ньому? Які форми самовираження породжує? Якими входять свідки й учасники воєнних катаклізмів у повоєнний, посткатастрофічний світ, що отримав символічну назву «після Освенцима та ГУЛАГу»? Чому вони не завжди можуть або не прагнуть адаптуватися до нього? Чому публічні дискурси вибачення, прощення,

примирення не спрацьовують або неефективні? Чи впливає формування терапевтичного контексту на подолання травми? Звісно, це далеко не вичерпний перелік питань, що перебувають у центрі уваги сучасних дослідників, однак він прогнозує, якими складними та суперечливими можуть бути відповіді на них. Проблемним є питання, як осмислити досвід катастрофічних подій, себто як увести до символічного порядку насилля та страждання, водночас не виключаючи сили моральних потрясінь, які вербально чи невербально намагаються передати ті, хто вижив?

У рамках вивчення цього питання принципово важливого, непроминального значення набули категорії свідка і свідчення, структурної відсутності – лакуни на тканині культури й історичної втрати. Симулюючи міфологізацію минулого, зазначає Д. ЛаКапра, відсутність і втрата, які переходять одна в одну, засвідчують неможливість людини чи спільноти (передусім національної) визнати свій травматичний досвід, усвідомити його та зробити частиною власного Я. Не менш актуальними можна вважати питання фрагментарної пам'яті, якою, за визначенням Дж. Батлер, є пам'ять про кожну воєнну катастрофу, та недоступності, «замкнутості» спогадів про досвід, здобутий на війні, яке Дж. Герман, аналізуючи психопатологію вояків Першої світової війни, співвідносить із поняттям «великого замовчування» («Great Unmentionable»). Утім, перш ніж перейти до розгляду цих понять, звернімося до теорії травми, апробованої в працях З. Фрейда, Ж. Лакана та С. Жижека, котрі стали ключовими, основоположними для психоаналізу загалом і студій травми зокрема.

Як відомо, З. Фройд обґрунтував концептуальну модель травми, досліджуючи травматичні неврози. У праці «По той бік принципу задоволення» (1920), присвяченій вивченню неврозів у солдатів, які повернулися з Першої світової війни, психоаналітик дійшов висновку, що пацієнт «не може пригадати все витіснене (можливо, найістотніше) й унаслідок цього не переконується у правильності повідомленої йому конструкції. Він змушений повторювати витіснене, щоби <...> згадувати про нього як про частину свого минулого» [13, с. 205]. Зміщуючи оптику з «витіснення» на «повернення» травми, З. Фройд зазначає, що травматичний досвід не зводиться до «провалів» в оповіді пацієнта,

а стає ядром, навколо якого «нарощується захисна шкаралупа оповіді». Отож, травма задає траєкторію оповіді, не стаючи до того ж предметом самої оповіді. Інакше кажучи, в розвитку теорії, запропонованої З. Фройдом, можна простежити, як із «провалу» в символічній структурі («нерозбірлива історія») травма перетворюється в структуро-творчий принцип («нав'язливе повторення»). Оповідні стратегії, що усталилися, вказує дослідник, не мають змоги виразити травматичний досвід, а пам'ять, відповідно, не знаходить ресурсів для архівування такого досвіду. Тому він повертається у вигляді невиразних спогадів, несвідомих фіксацій, нав'язливих повторень, небажаних пригадувань тощо¹. Як зазначає Р. Лейс, «Фройд ставить під питання першооснову травматичної події, стверджуючи, що нею є не досвід як такий, а повернення у вигляді спогадів, яке настає невдовзі» [19, с. 20].

Інтерпретуючи ідею З. Фрейда, Ж. Лакан наголошує: «У такий момент „щось” відокремлюється від суб'єкта в тому самому символічному світі, в процесі інтеграції якого суб'єкт перебуває. Надалі це „щось” вже не буде стосуватися самого суб'єкта, не проявлятиметься в його мові, не буде інтегроване ним. Однак воно тут же й зоставатиметься, буде, якщо можна так сказати, промовлятися суб'єктом як щось непідконтрольне та непідвладне йому» [7, с. 253–254]. Те, що відокремлюється від суб'єкта, в розумінні Ж. Лакана набуває значення симптому, який позначає «витіснений смисл», що відсилає назад до травми. Розмірковуючи про травматичну природу культури, вчений зауважує, що вона містить не лише пізнавану людиною дійсність, а й недосяжні екстремальні імпульси та стремління, які не піддаються символізації, себто не інтегруються в символічні структури. Відповідно до цього, культура може бути джерелом таких потрясінь, до яких людина не готова ні соціально, ні психологічно, ні цивілізаційно. Дослідження Ж. Лакана, пов'язані з екстраполяцією ідей З. Фрейда на культурну дійсність, невдовзі стали поштовхом до вивчення природи соціокультурної травми в працях К. Карут, Д. Лауб, Ш. Фелман. Звісно, дослідження травматичного впливу на історичні й аксіологічні конструкції суспільства у дослідженнях цих та інших теоретиків травми спиралися не лише на спостереження З. Фрейда, а й на аналіз подій Другої світової війни, вивчення наслідків Голокосту, падіння веж-Близнюків тощо.

Переосмислюючи тезу Ж. Лакана про травматичну природу культури, С. Жижек, зі свого боку, доводить, що використання психоаналітичних моделей З. Фрейда може бути продуктивним для аналізу національних спільнот, які він, услід

¹ Звідси можна припустити, що вербальні чи невербальні оповіді про воєнну, економічну, природну чи іншу катастрофу є не чим іншим, як результатом «проговорення» травматичної пам'яті.

за Б. Андерсоном, вважає «уявними»². С. Жижек твердить, що фактором, який єднає «уявну спільноту», є не подія, спотворена та містифікована традицією, а втрата, покликана описати традицію так, як описують коло. Саме в уявній спробі заповнити фундаментальну втрату, на думку С. Жижека, потрібно шукати стимули до формування колективної ідентичності. Він пише: «...зовсім не важливо, чи мала травма місце насправді, чи сталася вона в так званій реальності. Головне те, що вона тягне за собою серію структурних ефектів (зміщення, повторення тощо). Реальне – це певна сутність, яка повинна бути сконструйована „зворотним числом” так, щоб дати нам зрозуміти деформацію символічної структури» [24, с. 75].

Нагадаємо, що Ж. Лакан свого часу запропонував три основні реєстри, які визначають настрій психічної діяльності суб'єкта: Реальне, Уявне та Символічне. Лаканова теорія стадії дзеркала, в якій проаналізовано ситуацію немовляти, що бачить власне відображення, обрамлене дзеркальною рамою, допомагає краще зрозуміти цю трійчасту структуру (відповідно немовля – відображення – рама). Найвагомішою в цій тріаді, вважає С. Жижек, є роль Уявного, себто відображення, репрезентації в процесі формування ідентичності. У своїй інтерпретації теорії стадії дзеркала він наголошує, що ставлення немовляти до власного відображення будуватиметься на принципі «вихідної невідповідності». Відображення, вкладене в раму дзеркала, насправді не виконує функції відображення – реальна аморфність дитячого тіла не може бути відображеною, бо не є частиною картини [23, с. 126]. Упізнавання себе у відображенні «на виріст» є не чим іншим, як стратегічним вивертом, визнанням розриву між символічним вираженням, зафіксованим рамою дзеркала, та його прототипом. Тобто функція дзеркального відображення полягає в тому, щоб приховати брак цілісності суб'єкта перед дзеркалом. Привабливість ілюзорної, випереджувальної цілісності в дзеркалі полягає у відсутності прямого зв'язку між відображенням і реальним станом: образ має сенс тому, що реальному «аморфному залишку» в ньому немає місця за визначенням [8, с. 126].

Використовуючи логіку «фантазматичної цілісності», запропоновану Ж. Лаканом, С. Жижек убачає в національній спільноті такий самий продукт уяви, цілісність якого забезпечується «аморфним залишком», розташованим по інший бік «суспільного дзеркала». Непроминальне значення при

² У своїй праці Б. Андерсон вказує, що роль уяви незамінна в процесі соціального «цементування» національної спільноти, оскільки члени цієї спільноти позбавлені реальної можливості вивірити на практиці та у своєму власному досвіді консолідуючий характер такої форми соціальності (Див.: Андерсон Б. Воображаемые сообщества / Бенедикт Андерсон. – М. : Канон-Пресс, 2001. – С. 31).

цьому має роль втрати, адже «уявні спільноти», відповідно до його твердження, стають «спільнотами втрати», а подолання травми рівнозначне розпаду спільноти. Має сенс і зворотне твердження: пошук консолідувальної травми, активація історичних трагедій, відтворення почуття втрати стають затребуваними при формуванні почуття співпричетності до національного Я. Як констатує С. Ушакін, «уявні травми реалізуються насамперед через зображення жертви» [11, с. 25].

Екстраполюючи тезу про консолідувальну функцію травми на українську еміграційну літературу повоєнного часу, можна стверджувати, що еміграційна спільнота загалом постала як «спільнота втрати», а література, виворочена в еміграції, була не чим іншим, як «структурною лакуною»³, про яку пише Д. ЛаКапра. Евристично продуктивною щодо повоєнної української еміграції може бути теорія «емоційної спільноти», обґрунтована Б. Розенвейн. Розрізняючи «соціальні спільноти», об'єднані спільністю історичних умов, суспільних норм, дослідниця вирізняє «спільноти текстуальні», сферовані на єдині символічні зразки, й «меморіальні спільноти», в основу яких покладено спільні «практики пам'яті». Символічний центр «меморіальної спільноти», відповідно до твердження Б. Розенвейн, становлять спогади про спільну втрату, яку сконструйовано в парадоксальний спосіб – через єдність відсутності та присутності об'єкта. У процесі міжпоколінневої комунікації «меморіальна спільнота» неодмінно трансформується в «текстуальну», оскільки пам'ять про втрату закріплюється у відповідних текстах. Трансформацію та комбінування «меморіального» й «текстуального» спостерігаємо на прикладі літератури української еміграції, на що вказує звернення до категорій автобіографічного письма, свідка та свідчення, які в повоєнний час, у зв'язку з осмисленням психотравматичних наслідків Другої світової війни, зазнали суттєвого оновлення.

Так, розмірковуючи над причинами звернення письменників-емігрантів до автобіографічного письма, І. Констанкевич стверджує, що в повоєн-

³ Домінантною формою відображення втрати у прозі української еміграції було не відтворення травматичного розриву на рівні поезики, яка усвідомлювала б власну неспроможність репрезентувати історію, а спрямованість на дискурсивне подолання травми, що концептуалізувалася на рівні теми, проте не контамінувалася самою формою репрезентації. Такий спосіб опрацювання травматичного досвіду американський теоретик літератури Е. Сантнер означив поняттям «нарративного фетишизму», під яким він розуміє «конструювання і використання нарративу, свідоме чи несвідоме призначення якого полягає в тому, щоб витерти сліди тієї травми чи втрати, яка, власне, породила цей нарратив» (Сантнер Э. История по ту сторону принципа наслаждения: Размышление о репрезентации травмы / Эрик Сантнер // Травма: пункты : сборник статей / сост. С. Ушакін и Е. Трубина. – М. : Новое литературное обозрение, 2009. – С. 392).

ний період їхня травматична пам'ять зоставалася непроговореною, а національно-культурна ідентичність тяжіла над прірвою незнання про власне минуле. Саме процес автобіографічного письма, на думку дослідниці, трансформувалася життєвий досвід у послідовну внутрішню несуперечливу історію [4, с. 50]. Закономірно, що в літературі української еміграції в повоєнну добу з'являється низка творів (І. Багряного, В. Барки, Д. Гуменної, І. Качуровського, Ю. Косача, І. Костецького, О. Мак, У. Самчука та ін.), у центрі яких перебуває культ утраченого суб'єкта (батьківщини, нації, дому тощо). Дослідження воєнної травми, відтак, дозволяє з'ясувати, в який спосіб і за допомогою яких прийомів втрата або лакуна проявляються в травматичних текстах⁴.

У розмові про реконцептуалізацію поняття свідчення варто згадати теоретично обґрунтовану в праці «Література на згадці історії» (2013) К. Карут ідею про новий тип «подій без свідків», яку ще в середині ХХ ст. проголосили П. Леві та Дж. Агамбен, стверджуючи, що свідчити про межовий травматичний досвід можна лише через «смерть мови». Концептуалізуючи цю ідею, К. Карут дійшла висновку, що виразити травму в культурі можна не інакше, як через безмовність. Теоретичне ядро, всередині якого дослідниця висновує таке розуміння поняття «свідчення», визначає насамперед втрата мови. Апелуючи до постулатів Ж. Дерріди, викладених у його «Поетиці та політиці свідчення», К. Карут актуалізує чимало питань, загалом визначальних для аналітиків травми. Як проявляє себе мова, що демонструє неможливість свідчити або свідчить про цю неможливість? Що означає пізнати своєрідність «мови травми» як «мови зникання», мови чогось такого, що постійно повторюється, сповіщаючи про неминучість повторення травми в прийдешньому? Методологічним ключем, за допомогою якого можна знайти відповіді на такі питання, вважає К. Карут, є психоаналітичні теорії пізнього З. Фрейда та раннього Ж. Лакана, які «допомагають нам мислити й, можливо, свідчити про новий тип подій, що конститууються через власне зникнення» [16, с. 77]. Загалом, у своїй праці К. Карут доходить того самого висновку, який сформулював Дж. Агамбен, зауважуючи, що безмовність, себто нездатність мертвих свідчити про себе, мусить стати початком нової мови – мови, яка виражає неспроможність говорити про катастрофу. Він наголошує: «Щоби свідчити, мова повинна поступитися безмов'ю, визнати свою неспроможність для свідчення. Мова свідчення більше не несе смислу, але, відмовляючись від смислу, вона наближається до безмов'я і, зрештою, досягає інакшої безсенсовості – безсенсовості повноправ-

⁴ Травматичним вважаємо такий текст, який передає почуття втрати як на індивідуальному, так і на колективному рівнях.

ного свідка, того, хто за визначенням не може свідчити» [1, с. 178].

Покликаючись на твори П. Леві, колишнього в'язня Освенцима, Дж. Агамбен стверджує, що справжні свідки – це ті, хто не повернувся живими з концтаборів і фронтів Другої світової війни. Сам П. Леві, розмірковуючи в книзі «Загиблі та врятовані» (1986) над феноменом автора як свідка катастроф, пише: «...не ми, хто залишився в живих, справжні свідки... Про знищення, доведене до кінця, цілком завершене, ще не розповів ніхто, бо ніхто не повернувся, щоб розповісти про свою смерть» [20, с. 215–216]. Для нього, як і для Дж. Агамбена, залишається нез'ясованим, про що можуть свідчити ті, які вижили після катастрофи? Про що і як можна свідчити, коли свідчити загалом неможливо? Чи може батько розповісти синові про власну смерть? Що і як може розповісти нащадкам той, хто згорів у печах Освенцима, чи той, кого розірвало снарядом на полі бою? Ці питання, порушені в книзі П. Леві, у праці Дж. Агамбена є не так риторичними, як проблемними. Насправді свідка ніхто не спонукає свідчити, він не прагне змінювати минуле чи виправдовувати його, зате готовий свідчити про нього. Ще радикальніше твердження, неприйнятне для П. Леві, проте взяте ним до уваги, відстоює Е. Візель: «Ті, хто не пізнав цього на собі, ніколи не зрозуміють; ті, хто випробував, ніколи не розкажуть; усе буде недостовірно, неповно. Минуле належить мертвим» [22, с. 314]. Суголосну позицію займає В. Шаламов, уважаючи табірний досвід не лише негативним і непередаваним, а й узагалі нікому не потрібним. Та деструктивна сила, якою він володіє, наголошує письменник, в'язень радянських концтаборів, є не лише травматичною, а й убивчою для психіки людини. Дж. Агамбен, своєю чергою, переконаний: ті, хто вижив, можуть бути лише умовними свідками, оскільки вони не дійшли до межі смерті та свідчать голосами померлих, які неспроможні розповісти самі про себе. Аналізуючи книгу П. Леві, він пише: «Свідок дає покази в ім'я правди та справедливості, й вони надають його словам силу та повноту. Але тут свідчення по суті дорівнює тому, що в ньому відсутнє, містить у своїй серцевині те, про що свідчити неможливо» [20, с. 153]. Те, про що свідчити неможливо, що неможливо переповісти з вірогідністю, усвідомити повністю, на думку Ф. Анкерсміта, становить «нерозкрите ядро оповіді», яке «за самою своєю сутністю болісне, якщо не травматичне» [2, с. 484–485].

Нерозкрите ядро оповіді є стимулянт, який змушує свідка розповісти чи описати травматичну історію. За словами Ф. Анкерсміта, вона потребує фіксації, проте не піддається опису, реалізуючись як дескрипція чогось неможливого, неопишуваного, немислимого. У своїй праці голландський учений не втомлюється повторювати, що європей-

ський історичний дискурс уповні детерміновано травматичними подіями, бо колективний досвід жаху та страху, пережитий Європою в часи Першої і Другої світових, Холодної воєн, інфікував культуру Заходу невиліковним болем. «Тінь страждань», якими позначено травматичну історію ХХ ст., уважає він, відбилася у свідомості європейців значно глибше, ніж скороминущі періоди спокою. На питання про те, чим пояснити особливу чутливість до травм, якою володіє західна людина, дослідник відповідає: травма властива західній свідомості через органічну неспроможність останньої абсорбувати свій травматичний досвід, тому колективне страждання стало обличчям західної культури, «чимось таким, що можна виразити в ідіомі культури, про що можна говорити й писати» [15, с. 74]. У «порожнечі», що виникла між стражданням і мовою, продовжує він, зародився новий тип дискурсу – письмо, яке ставить за ціль пов'язати описи страждання із самим стражданням.

Продовжуючи думку про травматичний досвід, яким уражено західну цивілізацію, Д. ЛаКапра додає: «У західній культурі існує щось таке, що можна назвати трансісторичною або структурною травмою. У працях різних авторів вона йменується по-різному: як первородний гріх, як наслідок переходу від природи до культури, як відділення від матері, як уходження у мову тощо» [18, с. 192]. На думку Д. ЛаКапри, завдання аналітика полягає насамперед у тому, аби ретельно з'ясувати, в який спосіб травматичний досвід усього людства вписано в конкретний досвід, у такі події, наприклад, як Друга світова війна чи геноцид. Надлишкова історизація цього досвіду та прагнення перекласти його на плечі інших, зробити їх відповідальними за скоєне, підкреслює він, є не лише безглуздими, а й небезпечними.

Не менш складною, ніж проблема свідка, дослідники вважають проблему роздрібнення пам'яті, «замкнутості», недоступності спогадів про травму. Як пише С. Ушакін, однозначно можна стверджувати лише те, що сприйняття воєнних катаклізмів – процес непрямий і загалом неочевидний. Неоднозначність, неочевидність репрезентації воєнного досвіду В. Шкловський у своїх спогадах про Першу світову війну пов'язує з невідповідністю понять «бути на лінії фронту» й фактичного досвіду фронтового життя. Відсутність цілісної картини воєнної катастрофи, на його думку, якщо не компенсувалася, то принаймні витіснялася, замінювалася увагою до подробиць, деталей, у результаті чого «передова» ставала досвідом «відірваності» [14, с. 43]. Вивчаючи причини витіснення, деформації пам'яті в учасників Першої світової війни, Дж. Герман натомість указує на тиск суспільства, яке не прагнуло говорити про досвід насильства та страждань. Вона зауважує, що, повернувшись додому, вояки з гіркотою писали про свій воєнний досвід як про те,

що підлягає «великому замовчуванню» на публіці [17, с. 70]. Узагальнюючи постулати В. Шкловського та Дж. Герман, С. Ушакін зазначає, що уривчастість сприйняття, незв'язаність пам'яті в підсумку стають не лише своєрідним відображенням роздробленого характеру воєнних переживань, а й символічними спробами «роздробити» вплив воєнного життя в повоєнних умовах. Самоочевидно, що йдеться не лише про той деструктивний вплив, який справила воєнна катастрофа на психіку людини, а також про необхідність опрацювання травматичного минулого, негативні спогади про яке інтегруються в повоєнну свідомість. Одним із найпереконливіших зображень того, як воєнна травма абсорбується у свідомість людини, що повернулася з фронту, може бути оповідання «Червоний сміх» (1905) Л. Андрєєва, написане під враженням від подій російсько-японської війни. Під час одного з боїв, у якому дві частини однієї армії, засліплені незрозумілою лютью, розстріляли одна одну, оповідачеві відірвало обидві ноги, внаслідок чого його комісували з фронту. Однак усі спроби відновити свою попередню ідентичність у повоєнному світі зазнають невдачі, а сам персонаж божеволіє, уявляючи, ніби пише геніальний твір про війну. Водночас від брата оповідача читач дізнається, що герой, якому відірвало ноги, помер, інфікувавши перед цим його такими страхами, від яких він невдовзі «повинен позбутися розуму». Так Л. Андрєєв показує трансмісію невеличкого досвіду, здобутого на війні, потребу екстерналізувати, винести травму за межі власного досвіду.

Вивчаючи воєнну травму в американській літературі, Дж. Татум стверджує, що, незалежно від терапевтичних, суспільних або політичних умов, фрагментарність у сприйнятті війни неодмінно спричиняється до того, що найяскравіші, найпереконливіші репрезентації нерідко належать тим, для кого феномен насильства не втратив своєї надзвичайності. Тим, для кого воєнні події через маргінальне втягнення чи елементарну вікову дистанцію, не стали повсякденною рутинною [21, с. 122]. Обґрунтована Дж. Татумом тенденція посприяла відходу від традиційного ототожнення спогадів про війну зі спогадами власне військових. Увагу сучасних дослідників натомість привертають свідчення, що репрезентують різні, часто неоднозначні, суперечливі відображення воєнної катастрофи. Однак робота з чужою пам'яттю, наголошує Дж. Татум, вимагає від дослідника не лише бажання та можливості, а й здатності відшарувати «спільні місця» для того, щоб дістатися серцевини унікального травматичного досвіду.

Не випадково у «Воєнних історіях» (2003) Ч. Бернстін, намагаючись осмислити воєнну катастрофу, пов'язує явище війни із прозою, вказуючи на те, що одне витікає з іншого: «Війна – це продовження прози іншими засобами». Корпус текстів,

спрямованих на дескрипцію воєнної травми, який репрезентує проза української еміграції, дає підстави говорити як мінімум про два типи досвіду: фронтовий, позначений світоглядом воїна, ветерана, та цивільний, обивательський. Досвіди фронтового буття, з одного боку, й окупації, з іншого, становлять два паралельні, проте взаємопов'язані свідчення про воєнну катастрофу, що реалізуються через сукупність посттравматичних симптомів, які, будучи символічними, проявляються у свідомості або не дають про себе знати до того часу, доки спогади про травму не актуалізуються в пам'яті. Як відомо, симптом – одне з ключових понять психоаналітичної інтерпретації – відсилає нас до розривів індивідуального та колективного несвідомого, бо, відповідно до теорії С. Жижека, «виникає там, де світ збивається з ритму, де рух символічної комунікації переривається» [3, с. 78].

Природу воєнної травми у творах І. Костецького, Ю. Косача, Р. Колісника, Я. Курдидика, про які йтиметься тут, визначає відмова від безпосереднього зображення воєнних подій, зосередження уваги на переживаннях індивідуума, усвідомленні внутрішньої спорідненості з воєнним супротивником, а в деяких випадках навіть прагнення розділити вину за скоєне. Така тенденція, характерна для письма авторів, чия участь у воєнних подіях була безпосередньою чи опосередкованою, сприяла вищезгаданому позитивним якостей людини, уникненню одноплосковості, заідеологізованості, політизації травми. Звісно, прозу української еміграції повоєнного часу не варто зводити до спільного знаменника, проте, якщо розглянути найбільш значущі твори, можна припустити, що для того, аби свідчити про війну, неважливо, ззовні чи зсередини, недостатньо бути сучасником, самовидцем або навіть учасником війни⁵. Здається вірогідним, що для того, щоб свідчити про війну конструктивно, необхідно не лише «опрацювати» власну травму, а й апелювати до травми національної, культурно, ментально маркованого Іншого. Симптоми травматичної втрати об'єкта (батьківщини, держави, дому тощо) та не менш травматичної зустрічі з Іншим вирізняють твори, написані авторами, які були учасниками Другої світової війни чи опрацьовували тему війни, так би мовити, «з дистанції». До того ж несуттєво, чи означала така зустріч безпосередній або опосередкований діалог з Іншим, чи кардинальну відмову від нього. Психічний, психосоматичний розлад, спричинені впливом зустрічі з Іншим, в обох випадках були неминучими.

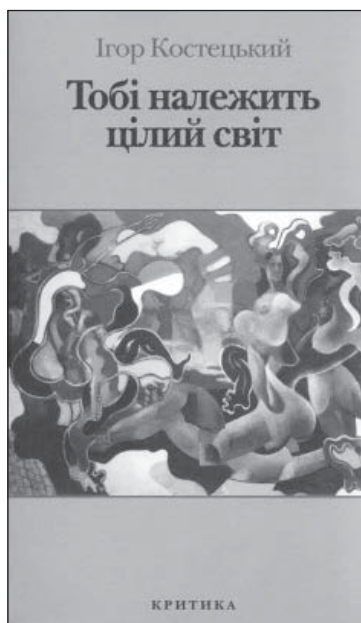
У новелі «Тобі належить цілий світ» (1946) І. Костецького травматична зустріч Фріца Мюллера з Іншим підриває його уявлення про поняття честі,

⁵ На останньому наполягає С. Ушакін, стверджуючи, що «семіотика війни невіддільна від афективної пам'яті про неї», себто для того, щоб зрозуміти воєнний досвід, його треба пережити самому.

свободи, цивілізації загалом, що закінчується моральним і фізичним самогубством героя. Натомість в «Останній атаці» (1937) Ю. Косача така зустріч німецького піхотинця Отто Гагенава є не лише травматичною, а значною мірою психотерапевтичною. Зустріч з Іншим у збірці «Два кулемети» (1954) Я. Курдидика й у повісті «Останній постріл» (1989) Р. Колісника закінчується брато- й синовбивством, що детермінує Другу світову війну як людино- та націєвбивчу. У «Двох кулеметах» Я. Курдидика чотовий Заруба розповідає бійцям про абсурдну смерть свого брата, радянського солдата, який загинув од випадкового пострілу в той момент, коли збирався переходити до УПА. У повісті «Останній постріл» Р. Колісника вояк дивізії «Галичина», вістун Юрій Колос, зупинившись над тілом убитого радянського солдата, впізнає в ньому свого однокласника Романа Папірчука, а після битви під Бродами стає свідком убивства батьком (червоноармійцем) свого сина (дивізійника). Зустрічі з Іншим, зображені в історіях Роми та Гальмута в «Ноктюрні бемоль» (1946) Ю. Косача, Ольги та Матіса в «Розгромі» (1948), Петра й Ати в «Огненному колі» (1954) І. Багряного, Еріки та Степана в «Еріці» (2009) Р. Колісника, оприявнюють гендерний, культурний, цивілізаційний конфлікти, розриви між статями, націями, показуючи, як болісно відновлюється обірваний зв'язок або засвідчуючи, що таке відновлення неможливе.

У цьому контексті особливу увагу привертають твори І. Костецького та Ю. Косача – корифеїв рафінованої української еміграції. Аналіз психіки людини, враженої війною, обидва письменники реалізують, удаючись до прийомів безпосереднього («потік свідомості», «внутрішнє мовлення», невластива пряма мова тощо) та опосередкованого (художні напливи, монтаж тощо) психологізму, прагнучи максимально точно відтворити свідомі та підсвідомі процеси й імпульси, відбиті в миттєвих враженнях, думках, почуттях. Непромишлене значення в «Тобі належить цілий світ» І. Костецького та «Ноктюрні b-mol» Ю. Косача має ситуація лакуни, себто розриву між оповіддю про травма-

тичну подію та дійсністю, коли читач не отримує однозначної відповіді на питання, де відбувається подія та чи відбувається вона взагалі. Така спрямованість у відтворенні психологічної, психосоматичної травм, пов'язаних із реальною чи уявною катастрофами, – одна з найактуальніших у західноєвропейській і північноамериканській прозі повоєнного часу.

тичної травм, пов'язаних із реальною чи уявною катастрофами, – одна з найактуальніших у західноєвропейській і північноамериканській прозі повоєнного часу. Наприклад, у романі «Пригоди Велслі Джексона» (1947) В. Сарояна йдеться про американських солдатів, неспроможних збагнути, за які провини їх готують на заклання, адже перед ними немає німецьких або японських супротивників (відсутність Іншого), а найбільшим ворогом стають армійські офіцери, що прирікають їх на страшну та безглузду смерть (Свій трансформується в Чужинця). У романі «Бійня номер п'ять, або Хрестовий похід дітей» (1969) К. Воннегута відправною точкою пошуків справжнього «обличчя війни» стає бомбардування американською авіацією Дрездена, в якому на той час не було жодного німецького солдата, проте були жінки, діти, американські військовополонені. (Винищення американцями своїх співвітчизників тут сприймається як доведення того, що всі, хто бере участь у воєнних діях, є потенційними вбивцями, а світ, що перебуває в стані війни, неподвладний людському розуму, подібний до божевільні.)

У творчості І. Костецького проблема впливу війни на свідомість порушено в романах «Мертвих більше нема» із присвятою Степанові Бандері, «Троє глядять у дзеркало» – незавершених, але цілком зрозумілих щодо сприйняття письменником воєнних катаклізмів, а також у новелах «Тобі належить цілий світ», «Перед днем грядущим» (1947), присвяченій Олегу Ольжичу, «Там високо на горах» і «Боротьба за прапор», які ввійшли до збірки «Оповідання про переможців» (1946). Вихідним щодо розуміння І. Костецьким воєнної катастрофи може бути постулат, озвучений ним у промові на честь нагородження за новелу «Тобі належить цілий світ» у Фюрті 1946 р., суть якого схематично можна звести до найважливішого: необхідності залишатися людиною в, здавалось би, неможливих умовах [5, с. 522]. До того ж, як відзначає М.-Р. Стех, аналізуючи роман «Мертвих більше

немає», І. Костецького цікавило не лише «як», що в літературній творчості відповідає за формальну досконалість, але й «що», відповідальне за тему, етику та мораль. Він констатує: «Це твердження звучить вельми парадоксально в контексті творчості Костецького – автора, для якого „теми” й „ідеї”, за визначенням, були другорядними елементами літератури, який у мистецькій творчості зосереджувався не на питанні „що”, а неодмінно на питанні „як”, ба для якого „форма сама з себе становить щоразовий, даний, конкретний мистецький твір” і який стверджував, що „мистецькість твору визначається шляхом віднімання суспільно-ідейних елементів: якщо після віднімання щось лишається, то ця решта й є мистецтво» [10, с. 292]. На думку М.-Р. Стеха, «це особливе привернення уваги до тем та історичного контексту може звучати як непослідовне заперечення власних раніше висловлених тверджень. А втім, саме парадоксальний характер цієї творчості, програмове намагання поєднувати у тканині мистецького твору абсолютні протилежності <...> зумовлюють мінливість, поліфонічність рецепції в залежності від епохи й обставин, у яких вони функціонують» [10, с. 293].

У новелі «Тобі належить цілий світ» І. Костецький трансформує тему фізичної і психічної травм, які переживає герой новели німець Фріц Мюллер, повернувшись із упівського полону та концтабору Бухенвальду, у вагомий сюжетотворчий конструкт. Пропонуючи читачеві такий тип твору, в якому ситуація замовчування замінює оповідь про подію, та водночас звертаючись до німецького психотравматичного досвіду, у своєму письмі І. Костецький суголосний із К. Ісігуро, який апробував такий підхід у романах «Там, де в серпанку пагорби» (1982) та «Художник хиткого світу» (1986), апелюючи до посттравматичного досвіду Японії.

Воєнна травма, яку переживає німецький вояк Фріц Мюллер, у «Тобі належить цілий світ» І. Костецького проявляється як фізично, так і лінгвістично. Даремно намагаючись налагодити життя в повоєнній Німеччині, встановити взаєморозуміння в родині, яка вижила після бомбардувань, він проявляє відчуженість, неспроможність адаптуватися до повоєнного світу, повернути собі попередню ідентичність. Утім, поле травми колишнього ветерана вермахту, який переживає депресію, не обмежується лише фізичними ранами, які він виніс із поля бою та упівського полону, як і не складається в категорії поразки чи втрати, котрі, попри те, що дають про себе знати, все ж не є визначальними. Травма Фріца стає лакуною, яку не можуть заповнити мати, дружина, син, яка загалом не підлягає зціленню, є неминучою та непоборною, бо пов'язана з переосмисленням етичного закону, який десигнує природу «того, за що варто вмирати». Ядро травми сконцентровано навколо психологічного оновлення Фріца, зміщення акценту з принципу, що йому

«належить цілий світ» тому, що він німець, на принцип, що світ «належить винятково добрим людям», які виборюють справедливість у, здавалось би, неможливих умовах. Психологічна метаморфоза, що відбувається з Фріцом, у якій криється ядро травми, не обмежується переосмисленням етичного закону (як, наприклад, в Отто Гагенава з новели «Остання атака» Ю. Косача). Вона зумовлена знанням про те, що українські повстанці, які побачили в ньому «не ворога, а людину», мусять загинути в протистоянні з незрівнянно дужчим супротивником, бо світ облаштовано несправедливо. Знання про те, що станеться, неминучу й не виправну трагедію, становить ядро травми, яка призводить Фріца до нездатності радіти власному порятунку й порятунку своєї родини. Травма, що психологічно знищує, фізично паралізує Фріца, водночас висуває нову біографічну історію, нову траєкторію життєвого досвіду, незалежно від того, запрогне чи не запрогне герой скористатися ним після того, як спроба повернути попередню, довоєнну ідентичність, пов'язану з усталеним розумінням своєї політичної і культурної приналежності, зазнає краху.

Форма свідчення про травму як про «те, що станеться», надто рідко трапляється в літературі, а в прозі української еміграції становить радше виняток, як власне постать і творчість самого І. Костецького. Цікаво, що фіксація травми в «Тобі належить цілий світ» реалізується за допомогою повторення одних і тих же слів і фраз – прийому, який автор використовує для імітації техніки «потoku свідомості» (чи, за словами І. Костецького, «потoku притомності»). Як пише Ю. Шерех у «Післямові до „Ноктюрн b-mol”» Ю. Косача: «Метода „потoku свідомості” полягає в тому, що автор подає не образ самих подій, а образ того, як вони відбиваються в свідомості героя» [9, с. 171]. Отож, використання прийому «потoku свідомості» дає змогу авторові створити зовнішню та внутрішню напругу, показавши «переплетіння уривчастих ниток свідомості». А «правдиво витворити його – це означає дати можливість зазирнути в одну з найбільших таємниць людської психіки» [12, с. 131].

І. Костецький концентрує увагу на психологічній еволюції героя, фізична травма якого, отримана на полі бою («неймовірно страшний удар по голові»), стає причиною до пробудження зі стану несвідомості. Загалом стан пробудження Фріца переживає двічі: після першого удару по голові, переміщуючись зі світу ідилічного німецького міста у світ воєнного хаосу (упівського полону, націоналістичного підпілля, концтабору Бухенвальду), та після другого, дистанціюючись зі світу підпілля в повоєнну реальність. Однак повернення до бюргерського світу, «пробудження зі сну» після другого удару по голові відбувається на іншому, захищеному ілюзією, як у першому випадку, стані. Намагання героя пригадати суть власного життя (не

бюргерського, а «людини з легенди»), побудувати щось ідеалістичне, штовхає його (ніби Григора з новели «Божественна лжа» (1946), травма якого пов'язана з кардинальною зміною ідентичності) до подорожі «на атоли, в Анди, на Вогненну Землю» [5, с. 182]. Так замість зцілення (регресії) травма Фріца, який покидає дім, родину, Німеччину, лише розпалює його уяву (прогресує).

Як бачимо, ситуацію лакуни в «Тобі належить цілий світ» І. Костецький демонструє у вчинках Фріца, який через власне уявлення про честь і безчестя втрачає можливість національного (як німець) і родинного (як батько, чоловік і син) самотвердженя. Текстову лакуну можна помітити й у зміщенні сенсу, велика частина якого йде в підтекст. Відтак з'являються навмисні «підміни» та «застереження», або, вдаючись до поняття Д. Лоджа, «замикання», завдяки яким читач розуміє внутрішній зміст твору. І. Костецький, оповідаючи травматичну історію Фріца, дає змогу відчувати власну інтенцію не лише в психологічному дисбалансі протагоніста, а й у значущих деталях оповіді. Можна припустити, що така побудова новели вказує на масштабність і водночас «невиліковність» травми, нанесеної героєві військовою катастрофою, адже, як пише К. Карут, повернувшись із війни й утративши свою попередню ідентичність, солдати різних армій, були «заживо поховані повоєнними реаліями». Рефлексує над кінострічкою німецького режисера Р. Симона «Жінка та незнайомиць» (1985), вона описує ситуацію, в якій герой, що повернувся з війни, не може відшукати власну ідентичність, бо уявна смерть, у яку повірили близькі та рідні, здається йому реальнішою за життя.

На дескрипцію військової травми, реалізовану через ситуацію лакуни, натрапляємо в «Художникові хиткого світу», «Там, де в серпанку пагорби» К. Ісігуро, в яких прийом замовчування, нерозповідання про подію заміщує собою розповідь про неї. Так само, як німецький вояк Франц із новели І. Костецького, японський художник пан Оно з роману К. Ісігуро стикається з необхідністю розібратися зі власним минулим, пов'язаним з епохою милітаризації Японії та Другої світової війни. Відчуження пана Оно пов'язане з неприйняттям ідеалів японської молоді, яка, здається йому, бездумно засуджує воєнне минуле, споживаючи натомість чужі американські цінності. Малюючи картини, він поволі відходить од модерністської традиції зображення «хиткого» японського світу й береться возвеличувати японський націоналізм. Однак милітаристські погляди в повоєнному світі скомпрометовані, а самому художнику доводиться відмовитися від них заради майбутнього своєї доньки Норіко, яка одружується з американцем. Та все ж, навіть певною мірою «опрацювавши» травму, пан Оно не повністю розкається у власному минулому, продовжуючи вважати американізацію Японії згубним

для країни явищем. У романі «Там, де в серпанку пагорби» ситуація лакуни особливо значуща, бо й наприкінці твору читач не має чіткого уявлення про те, чия історію в ньому розказано. До такого прийому, проте з іншою настановою, вдається в «Ноктюрні b-mol» Ю. Косач, коли, оповідаючи про вбивство Ромою Гельмута, не дає читачеві однозначної відповіді на питання про те, чи відбувається подія наяву, чи вві сні тощо. За сюжетом роману К. Ісігуро, японська емігрантка Ецуко, чия донька покінчила життя самогубством в Англії, не зізнається нікому, навіть найближчим, у тому, що Кейко нема серед живих. Оповідаючи про минуле Японії, вона, здавалося б, розповідає історію дивної жінки на ймення Сатико, яка вирішила за будь-яку ціну покинути Японію, та її доньки Маріко, що стала жертвою рішучості своєї матері. Однак низка застережень, зроблених автором, видає те, що Кейко, яка покінчила із собою, та Маріко – одна й та сама особа, у зв'язку з чим постає питання про присвоєння Ецуко чужого минулого, так само, як в «Останній атаці» Ю. Косача відбувається присвоєння Отто Гаганевом чужого одягу та смерті.

Якщо в «Тобі належить цілий світ» І. Костецького спостерігаємо трактування Іншого як Свого, то в «Ноктюрні b-mol» Ю. Косача бачимо сприйняття Іншого як Чужинця. Протилежне розуміння Ю. Косач демонструє в «Останній атаці», для протагоніста якої, Отто Гаганева, зустріч з Іншим, пов'язана зі зломом етичного закону, стає не лише травматичною, а й терапевтичною. Зміщення акцентів у сприйнятті Отто війни пов'язане з утратою своєї ідентичності, поглядом на себе збоку, як на людину, якою він був до якогось переломного моменту та якою вже не є. Загалом герой переживає три травматичні зміни: зречення військового обов'язку та самозречення, що завершуються дезертирством, замкнутістю й пошуками себе самого; фрустрацію, пов'язану з бажанням сексуального зближення з Ївою, та компенсацією цього бажання, реалізовану через убивство австрійського дезертира; приреченість, пережиту від зустрічі зі смертельно пораненим німцем, яка штовхає його до повернення на фронт, фактичного самогубства.

Не розуміючи власного призначення та відчувачуючи внутрішню роздвоєність, Отто, який із дитинства мріяв бути героєм, зажадав «стати людиною, людиною, а не машиною та гарматним м'ясом» [9, с. 31]. Те, що недавно мало для нього зміст, було сповненим гордості та слави, стало безглуздим і непотрібним, а тому, покидаючи своїх соратників, дезертируючи з армії, він прагне знайти самого себе, власну, а не накинуту ззовні ідентичність. Зрозуміти травму Отто не можна, не звернувши увагу на, здавалось би, зашкарбулу психіку Франца Остероде, досвід якого, попри відмінний, ніж в Отто, погляд на природу війни, так само є травматичним. Якщо для Отто участь у війні зда-

ється співучастю в чомусь нелюдському, то для Франца – це сакральний обов'язок перед вітчизною та нацією, бо «саме в тому краса – дати забити себе для справи, до якої не прив'язуєш жодної особистої ваги» [9, с. 30]. Проте екзальтоване сприйняття Францом війни та смерті є не чим іншим, як утечею від реальності: його уявлення про війну та смерть базуються не на аналізі чи знанні, а на емоціях. Здатність і вміння аналізувати, які проявляє Отто, заглиблюючись у світ власних переживань, формують у нього знання про справжню, як здається героєві, а не викривлену природу війни.

Відмова Отто від своєї попередньої ідентичності пов'язана з переосмисленням ідеї Ф. Ніцше про надлюдину, яку його соратник Франц трактує як домінацію фізичної сили. Уважаючи таке розуміння філософії Ф. Ніцше далеким од істинного, Отто, своєю чергою, визначає поняття надлюдини в межах «категоричного імперативу»: «Власне, надлюдина й повинна бути вища своєю мораллю понад усе... Найвища мораль – це я. Жага могутності – це, власне, запанувати над усіма умовностями життя. Не прийняти оточення, не датися нікому зігнути, перемогти кожного, хто стає на дорозі, – це й є могутність...» [9, с. 32]. Переосмислення етичного закону змушує Отто спершу втекти з лінії фронту, зрікшись свого обов'язку, честі та зброї, а невдовзі повернутися на фронт і вирішити вмерти. Своім учинком він, у повній згоді з теорією І. Канта, стверджує дію «категоричного імперативу», демонструючи абстрактну вірність «обов'язку заради обов'язку».

Дезертирство, втеча з армії, бажання дистанціюватися від цивілізації, пізнати себе, замкнувшись у первозданному світі природи, симулюють травматичний злам ще одного закону, пов'язаного з конфліктом між людиною і цивілізацією, людиною та природою, людиною і людиною. Так Отто переосмислює закон Ж.-Ж. Руссо, який наголошував на тому, що первісне життя зможе внести гармонію у внутрішній стан людини, яка вийшла з природи та повинна туди повернутися, щоб знайти себе справжню. Психоемоційним підґрунтям до такого переосмислення стають, з одного боку, сексуальний потяг до Івги, а з іншого – вбивство австрійського дезертира, викликані глибокою фрустрацією героя. Жадаючи тілесного зближення з Івгою та водночас тамуючи своє бажання, сублі-

муючи його в снах, у кривавому вбивстві австрійця, Отто, зрештою, оволодіває об'єктом свого бажання так, як належить «переможцю з твердою волею та залізними м'язами» [9, с. 43]. Відчуття

власного повносилля над природою, жінкою, ворогом оголюють ілюзорність первісного світу, переконуючи його в тому, що «лісова ідилія – це лише фантастична омана», а «він сам тепер хижак, який забиває для того, щоб жити» [9, с. 43].

Попри відчайдушні намагання Отто втекти від кривавого хаосу, війна не покидає його: образ пораненого німця, що, лежачи на смертному одрі, посміхається йому, запевняючи, ніби все гаразд, є «агентом», який «умикає» травмовану пам'ять героя. Повернення, непереморність минулого в «Останній атаці» Ю. Косача можна розуміти як центральну проблему, а війну, відповідно, як джерело повторюваних людських катастроф. Вирішуючи повернутися на фронт, щоб зламати етичний закон, Отто знімає з убитого вояка мундир, пояс, шолом, перевдягається в одяг мертвого. Так він програмує власну смерть, смерть ще одного німецького солдата, нічим не примітну серед мільйонів інших смертей.

Травму зустрічі з Іншим, потраченим Чужинцем, у «Ноктюрні b-moll» Ю. Косач діагностує через зображення психоемоційного дисбалансу Гельмута, в якому сентиментальність та

естетизм поєднуються з винятковою моральною ницістю й садизмом, і Роми, дисбаланс якої викликано протиріччями між почуттям до Гельмута й вагою обов'язку вбити його, накладеного наказом підпільної організації.

Нездатність Роми побачити фізичну слабкість, моральну ницість убивці, чия сентиментальність поєднується з бажанням панувати, наказувати, мати рабів, пояснюється таємничим, привабливим ореолом, якого надає Гельмуту музика, а вірогідніше – його вміння грати на скрипці. Розрив між уявним і реальним, спровокований присутністю чи відсутністю музики, викликає в Роми фрустрацію, яка не дозволяє їй здійснити план убивства Гельмута відразу. Примітно, що сприйняття Ромою Гель-

мута на початку й наприкінці новели кардинально різняться: замість бажання розділити з ним смерть – померти під час атентату на будинок нацистського коменданта українських бойовиків, Рома вирішує вбити його сама. Таке рішення мотивоване не почуттям ревності – сексуальним контактом Гельмута з Гільдегарт, а усвідомленням Роמוю справжньої, а не уявної сутності Гельмута.

Фрагментація зовнішнього вигляду, моральних якостей Гельмута, відбиття у свідомості Роми не реальних рис характеру, а асоціацій з окремими прикметами образів спрямовані на те, щоб підкреслити психоемоційний дисбаланс. Так, замість цілісного образу Гельмута ми бачимо лише частини його тіла, схарактеризовані метафорично, наприклад, на початку новели він постає як скрипаль із тонкими музичними пальцями: «Пальці обіймали гриф скрипки, цупкі пальці, із шліфованими нігтями – пальці, пальці хисткі, не тремтливі...» [9, с. 173] або «...і над скрипкою обличчя, власне, трикутник його. Довгий ніс – лінія, риса на щелепі – лінія, чоло, брови – лінія. Засміявся – широкий рот, тонкі, надто червоні губи...» [9, с. 173]. Травматичне роздвоєння Роми проявляється й лінгвістично: якщо в стресових ситуаціях «внутрішня мова» героїні уривчаста, фрагментарна, то стан спокою, навпаки, сприяє гармонійному, розміреному потоку мислення. Не можна не спостерегти, що в тексті присутня мова, яка не вимовляється цілком, а таємниця Роминоного вбивства Гельмута як таємниця несвідомого вимагає психоаналітичного тлумачення. Крім того, свідомість Роми, вражена травматичним роздвоєнням, асоціативна, схильна до постійної фокалізації: «І пальці водили смичком. І це гостре обличчя вимірювалось з усмішкою настирливим спогадом привида, вирізком із книжки, як вірш. Обличчя то зникало, то виринало в мряці, в темряві, то осяювалось, як у грозову ніч, обличчя, мов зоря, таким переливом-мерехтом-тремтом» [9, с. 178]. В один момент Рома бачить Гельмута – він «весь у димовій імлі – мов принц Просперо

на причалі», в наступний – це видиво «майнуло», Рома заплющила очі, й автор фіксує фізіологічні відчуття – «вино горіло, вії обважніли», «паркет скрипів», крізь вії знову виринає зорово-почуттєва картина, фіксована у свідомості вибірково: «Знов кремове світло поплило з кута в кут, але картина-квіти стахла, й фотелі, й вікно. Гельмут вовтузився біля радіо» [9, с. 176]. Використання кінематографічної техніки монтажу, наплив дозволіє глибше розкрити таємниці людської психіки, зробити акцент на важливих для розуміння твору деталях, навівши на них відповідний фокус сприйняття.

Рому та Гельмута незмінно супроводжує музика – впродовж твору грає скрипка, радіо, орган. Вона наповнює собою кімнату, в якій перебуває Рома, та катівню, де орудує Гельмут. Для Роми вона стає певною слабкістю: краса та концентрація сенсу, втілені в Гельмутові, домінують над шоком і жахом, пережитими від убивчості власне травматичного досвіду. Не випадково під час гри Гельмута на скрипці Рома відчуває такий самий екстаз, як Гельмут, учиняючи акти насильства. Підкреслюючи взаємозв'язок між музикою та насильством, він, здається, піднімає насильство на рівень мистецтва, супроводжуючи вбивства «мовою музики». Те, в який спосіб «Ноктюрн № 1» Ф. Шопена впливає на свідомість Роми, в «Ноктюрні b-mol» Ю. Косача нагадує психотравматичний вплив струнного квартету «Діва та смерть» Ф. Шуберта на пам'ять Пауліни Ескобар з однойменної п'єси А. Дорфмана (1990). Переживши звалтування в період тоталітаризму, в минулому опозиціонера, тепер дружина

південноамериканського політика та правозахисника Херардо Ексобара, не може вжитися в новій, посттоталітарній дійсності, перебуваючи під владою нав'язливих кошмарів од пережитого насилля – фізичного та звукового, вчиненого над нею з використанням класичної музики, яка була тлом під час звалтування. Впізнання Пауліною гвалтівника в лікареві Роберто Міранду, приятелеві свого чоловіка, майже інтуїтивне: особи свого кривдника вона не бачила, тому що в неї були зав'язані очі, проте запам'ятала його голос, слова, вирази, навіть запах, які в усьому виказують лікаря.

Для Р. Колісника ситуація війни стає приводом для розкриття природи самообману, усвідомлення героєм найочевидніших негативних рис, які раніше асоціювалися в нього із супротивником, у собі

самому, що внутрішньо зближує повість «Останній постріл», наприклад, із романом «Невинний» (1990) І. Макюена. Попри те, що в романі І. Макюена, на відміну від повісті Р. Колісника, воєнна драма перебуває «за лаштунками», а події відбуваються в повоєнному Берліні, в обох творах акцент поставлено на тому, як воєнні чи повоєнні катаклізми в кардинальний і незворотний спосіб уплинули на свідомість і поведінку героїв. Якщо Леонард Марнем, молодий британець, який приїздить у Берлін, щоб працювати на радіолокаційній станції, усвідомлює себе причетним до перемоги союзників, то Юрій Колос, вояк дивізії «Галичина», через власну причетність до армії, що зазнала поразки, переживає досвід приниження, розчарування та втрати. Діаметрально протилежні психоемоційні стани по-різному впливають на поведінку протагоністів. Леонард Марнем, насолоджуючись почуттям перемоги, до якої насправді не має жодного стосунку, адже під час війни мешкав із бабусею в маленькому валлійському містечку, вчиняє сексуальне насильство над німкенею Марією Екдорф. Юрій Колос, переживаючи фантомну провину через убивство свого однокласника, демонструє презирство до будь-яких форм насильства.

В «Останньому пострілі» Р. Колісник, як і його соратник Я. Курдидик у «Двох кулеметах», протиставляє реальним фактам суб'єктивне ставлення до війни. Гіпертрофованість жахів, хворобливі почуття поразки та втрати, які переживають alter ego Р. Колісника та Я. Курдидика, спрямовані на те, щоб демаскувати війну як явище антиприродне, а загибель людини, показану із жахливими натуралістичними деталями, як щось антиприродне та безглузде. Відмінності між творами Р. Колісника та Я. Курдидика стосуються насамперед суб'єктивної структури: у «Двох кулеметах» Я. Курдидика діють не один, як в «Останньому пострілі» Р. Колісника, а кілька оповідачів, до того ж кожен із творів функціонує автономно, залежно від суб'єкта оповіді. На відміну від «Останнього пострілу», в якому грані між свідомістю оповідача та дійсністю стираються, реальність та ілюзія у «Двох кулеметах» контрастують між собою. На те, що між сферами реального й ілюзорного в Я. Курдидика проведено умовну межу, вказує відсутність у «Двох кулеметах» прийому сну, що передбачає наявність визначеної межі, переміщення героя в іншу реальність. Увага автора натомість прикута

до світу речей, людей, фактів. Навіть такий важливий у «Двох кулеметах» момент, як повернення героя у власне воєнне минуле, презентовано у формі не сновидіння, як в «Останньому пострілі», а спогаду. Те саме стосується почуття провини, яке переживають протагоністи Я. Курдидика та Р. Колісника. Убивство Юрієм Колосом свого однокласника під Бродами, процес упізнання його простреленого обличчя Р. Колісник відтворює значно виразніше, ніж Я. Курдидик. Пошук винного в чотогового Заруби, героя «Двох кулеметів», який оповідає про безглузду смерть брата, зводиться не до себе, як в Юрія Колоса, а до Іншого.

Звертаючись до історій полеглих вояків УПА у «Двох кулеметах», Я. Курдидик показує, як історія безслідно зникає перед очима свого свідка. Відтак письмо стає для нього чи не єдиним способом повернення того, що зникло (людей, подій, фактів), а повернення, своєю чергою, відтворює обставини зникнення. Фрагментарні, лаконічні історії, показані з перспективи тих, кому вдалося вижити, хто має можливість свідчити, функціонують подібно до людської пам'яті, яка набуває тягlostі лише в процесі нарації. Продовжуючи метафору

творів Я. Курдидика як фрагментів пам'яті, зауважимо: попри те, що війна як сукупність багатьох епізодів або перебіг військових подій тут відсутня, вона є визначальним зовнішнім чинником, який творить психотравматичний світ «Двох кулеметів». Уражену пам'ять свідка сконцентровано передусім на неприйнятті смерті та надмірній увазі до речей – решток знищеного світу, за які тримається автор, своєрідних «порталів пам'яті», в які переноситься вага від пережитого болю, адже говорити про переживання болю сам автор вважає недоречним (війна навчила його «майстерно стримувати почуття та нерви»). Загалом ставлення до речей – ключовий аспект травматичного досвіду, який характеризує свідомість вояка: позбавлення всяких речей є початковим моментом символічного «входження у

війну». «Увійти у війну», показує Я. Курдидик, значно легше, ніж «вийти з неї». Речі (як-от вояцькі черевики, яким присвячено окрему новелу) у «Двох кулеметах» є еквівалентами пам'яті, спомину та сентименту, а почасти перевищують людину, яка, опинившись на війні, не владна навіть над своїм тілом: «Кожний вояк прилягає щільно до землі й востаннє її цілує. Вояк гине тихо й непомітно. Падає, на його місце підходить і стає інший, подібний до нього й одностроєм, і душею, і терпінням... Як зеренце піску одне до одного. Лише ім'я в нього інше...» [6, с. 20]. Особливо хвилююче трагедію вояка, який намагається «вийти з війни», гри «брунатного» та «червоного» хижаків, показав Р. Колісник у зреченні героєм своєї зброї, обов'язку, присяги, *de facto* відмові від попередньої ідентичності й утечі від реальної катастрофи, зрештою, «втєчі від себе». Попри те, що цю проблему Р. Колісник вивіряв в узвичаєному для нього повоєнному контексті, інтерпретована вона в аспекті гуманістичному, загальнолюдському.

Отже, осмислення воєнної катастрофи у прозі української еміграції є приводом для постановки питання про природу людської реакції на ситуацію глибокої психологічної травми. У вимірі письменників-емігрантів (І. Костецького, Ю. Косача, Р. Колісника, Я. Курдидика) війна стає «взірцевим» прикладом травми, яка розкриває глибинні особливості людської пам'яті, змушуючи героя дізнатися про себе не завжди приємну правду. Саме тому корпус текстів про травму, що, відповідно до постулату Б. Розенвейн, перетворює «меморіальну спільноту» в «спільноту текстуальну», змушує покоління, народжене по війні, прочитувати травму власною, доступною та зрозумілою йому мовою, співпереживаючи й осмислюючи досвід, якого воно не мало та який – як носій культурної історії – незмінно переживатиме у власній свідомості завжди.

Література

1. Агамбен Дж. Свидетель / Джорджо Агамбен // Синий диван. – 2004. – № 4. – С. 177–204.
2. Анкерсмит Ф. А. Возвышенный исторический опыт / Ф. А. Анкерсмит / пер. с англ. А. Олейникова, И. Борисовой, Е. Ляминой, М. Неклюдовой, Н. Сосны. – М. : Европа, 2007. – 612 с.
3. Жижек С. Возвышенный объект идеологии / Славој Жижек. – М. : Художественный журнал, 1999. – 236с.
4. Констанкевич І. Українська проза першої половини ХХ століття: автобіографічний дискурс : монографія / Ірина Констанкевич ; наук. ред. М. Г. Жулинський. – Луцьк : Вежа-Друк, 2014. – 420 с.
5. Костецький І. Тобі належить цілий світ : вибрані твори / Ігор Костецький ; упоряд., супровідні есеї, приміт. М.-Р. Стех. – К. : Критика, 2005. – 526 с.
6. Курдидик Я. Два кулемети : оповідання (з вояцького блокноту) / Ярослав Курдидик. – Нью-Йорк : Видавництво Товариства колишніх вояків УПА, 1954. – 83 с.
7. Лакан Ж. Работы Фрейда по технике психоанализа. Семинары. Кн. 1 / Жан Лакан ; пер. М. Титовой. – М. : Гнозис, 1998. – 432 с.
8. Лакан Ж. Стадия зеркала и ее роль в формировании функции «Я» в том виде, в каком она предстает нам в психоаналитическом опыте / Жан Лакан // Семинары. Кн. II: «Я» в теории Фрейда и в технике психоанализа / Жан Лакан ; пер. А. Черноглазова. – М. : Гнозис, 1999. – С. 508–516.
9. Проза про життя інших. Юрій Косач : тексти, інтерпретації, коментарі / упоряд. В. Агеєва. – К. : Факт, 2003. – 351 с.
10. Стех М.-Р. Обламки епосу визвольної боротьби. Незавершені романи Ігоря Костецького / Марко-Роберт Стех // Кур'єр Кривбасу. – 2011. – № 254–255. – С. 291–298.
11. Ушакин С. «Нам этой болью дышать»? : О травме, памяти и сообществах / Сергей Ушакин // Травма: пункты : сборник статей / сост. С. Ушакин и Е. Трубина. – М. : Новое литературное обозрение, 2009. – С. 5–41.
12. Фащенко В. У глибинах людського буття : літературознавчі студії / Василь Фащенко. – Одеса : Маяк, 2005. – 640 с.
13. Фрейд З. Основной инстинкт / Зигмунд Фрейд ; сост. П. Гуревич. – М. : Олимп, 1997. – 656 с. – (Серия «Классика зарубежной психологии»).
14. Шкловский В. «Еще ничего не кончилось...» / Виктор Шкловский. – М. : Пропаганда, 2002. – 462 с.
15. Ankersmit F. Trauma and Suffering: A Forgotten Source of Western Historical Consciousness / Franklin Ankersmit // Western Historical Thinking. An Intercultural Debate / Ed. J. Rusen. – New York – Oxford : Berghahn Books, 2002. – Pp. 72–84.
16. Caruth C. Literature in the Ashes of History / Cathy Caruth. – Baltimore : Johns Hopkins University Press, 2013. – 144 p.
17. Herman J. L. Trauma and Recovery: The Aftermath of Violence – from Domestic Abuse to Political Terror / Judith Lewis Herman. – New York : BasicBooks, 1992. – 304 p.
18. LaCapra D. History and Its Limits: Human, Animal, Violence / Dominic LaCapra. – Ithaca : Cornell University Press, 2009. – 230 p.
19. Leys R. Trauma: A Genealogy / Ruth Leys. – Chicago : University of Chicago Press, 2000. – 312 p.
20. Levi P. Conversazioni e interviste (1963–1987) / Primo Levi ; a cura di M. Belpoliti. – Torino : Einaudi, 1997. – 352 p.
21. Tatum J. The Mourner's Song: War and Remembrance from the Iliad to Vietnam / James Tatum. – Chicago : University of Chicago Press, 2004. – 236 p.
22. Wiesel E. For Some Measure of Humility // Sh'ma : A Journal of Jewish Responsibility. – 1975. – № 5. – Pp. 314–315.
23. Zizek S. Enjoy your Symptom! Jacques Lacan in Hollywood and out / Slavoj Zizek. – New York : Routledge, 1992. – 280 p.
24. Zizek S. The Sublime Object of Ideology / Slavoj Zizek. – London – New York : Verso, 1989. – 240 p.

Vadym Vasylenko

DESCRIPTION OF WAR TRAUMA IN UKRAINIAN EMIGRATION PROSE

In the article war trauma is understood as a specific cultural phenomenon, predetermined by social-historical and individual author's conditions, and peculiarities of its implementation in Ukrainian emigration prose. The choice of the texts for study (Ihor Kostetsky, Yuriy Kosach, Roman Kolisnyk, Yaroslav Kurdydyk) is motivated by orientation of artistic writing to the disclosure of personal experience and the experience of war in its emotional, psychological and national dimension. Category of trauma, which is paradigmatic for the consciousness of Ukrainian emigrant writers, acts as a tool for analysis of hidden and camouflaged in the meanings of the text. The originality of the texts that articulates cultural anthropology of war, predetermined by the understanding of the universal experience of pain that develops national and historical limits. The demonstration of this experience makes ideological bias, producing of banality and politicization of trauma impossible, and emphasizes ethical responsibility, accumulates eternal human values.

Key words: trauma, military catastrophe, witness, testimony, memory, lacuna, stream of consciousness, Ukrainian emigration prose.

Вадим Василенко

ДЕСКРИПЦИЯ ВОЕННОЙ ТРАВМЫ В ПРОЗЕ УКРАИНСКОЙ ЭМИГРАЦИИ

В статье осмыслены военная травма как специфический культурный феномен, предопределенный условиями общественно-исторического и индивидуально-авторского характера, и особенности его реализации в прозе украинской эмиграции. Категория травмы, парадигмальная для сознания украинских писателей-эмигрантов, выступает инструментом анализа скрытых и закамуфлированных в тексте смыслов. Своеобразие письма, которое артикулирует культурную антропологию войны, обусловлено пониманием универсального опыта боли, которая перерастает национальные и исторические рамки. Манифестация такого опыта делает невозможными идеологическое ангажирование, продуцирование клише, политизацию травмы и подчеркивает этическую ответственность, что аккумулирует общечеловеческие ценности.

Ключевые слова: травма, военная катастрофа, свидетель, свидетельство, память, лакуна, поток сознания, украинская эмиграционная проза.

Надійшла до редакції 27.03.2016 р.

УДК 81'42:808.51:[050]

Світлана Шурма

ПРАГМАТИЧНІ ТА ЛІНГВІСТИЧНІ РИСИ ПОЛІТИЧНОЇ ПРОМОВИ МИКИТИ ХРУЩОВА В УКРАЇНОМОВНІЙ ПЕРІОДИЦІ

Статтю присвячено дослідженню прагматичних та лінгвістичних особливостей промови-повіді М. Хрущова «Роззбросення – шлях до зміцнення миру і забезпечення дружби між народами», яка вийшла друком у радянській україномовній щоденній газеті «Молодь України». Установлено, що продуманість композиції та референційність у формі алюзії, топосів, трюїзмів дозволяє речнику держави посилити дихотомію СВІЙ/ЧУЖИНЕЦЬ. У промові політик апелює до зрозумілих і доступних образів та ситуацій, із якими стикається аудиторія в повсякденному житті. М. Хрущов створює ілюзію діалогу з аудиторією, хитро моделюючи поведінку та формуючи образ Радянського Союзу як нібито безпечної, сильної і прогресивної країни.

Ключові слова: політичний дискурс, лінгвопрагматика, політична промова, політик.

Політичний дискурс (див. [10; 14; 15; 21] та ін.) став невід'ємним компонентом нашого життя, і все частіше мовиться про посилення політич-

ного впливу й маніпуляції суспільною свідомістю [6; 7; 18 та ін.]. А відтак різноаспектне вивчення такого дискурсу, особливо промов політиків, не втрачає своєї актуальності. Словесна площина виступів дає можливість досліднику передбачити приховані наміри політика й виявити ефективність впливу на слухачів, зокрема, коли це стосується політиків минулого, таких як М. Хрущов. Риторика промов викликає значну увагу науковців із різних лінгвістичних дисциплін і галузей психології. Закордонні та вітчизняні дослідники приділяють увагу лінгвістичним особливостям промов політика [напр.: 3; 17], прагматичному аспекту [напр.: 4; 19] та семіотичній і лінгвокультурній організації політичного дискурсу [напр.: 15; 20] тощо. Та все ж недостатня вивченість лінгвопрагматики промов радянських можновладців зумовлює актуальність нашого дослідження.

© С. Шурма, 2016

Мета статті – проаналізувати прагматичні та лінгвістичні риси політичної промови-повіді М. Хрущова «Роззброєння – шлях до зміцнення миру і забезпечення дружби між народами», опублікованої 1960 р. в україномовній радянській газеті «Молодь України». Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі завдання: уточнити поняття «політичний дискурс» і «політична промова» з позиції лінгвопрагматики; встановити лінгвопрагматичні характеристики вказаної доповіді М. Хрущова.

Політичний дискурс є складним комунікативним явищем, що існує в соціальному контексті й дає уявлення про учасників комунікації та процеси сприйняття повідомлень [9, с. 2]. М. Гаврилова наголошує на наявності широкого та вузького тлумачення політичного дискурсу. Так, у широкому розумінні – це комунікативна взаємодія в політичній сфері, автором якої є державна влада, публічні діячі, громадські сили, ЗМІ, пересічні громадяни й навіть ідеології [3, с. 10]. У вузькому розумінні – це «клас жанрів, обмежений особливою соціальною сферою, а саме політикою», тобто «дискурс політиків» [3, с. 11].

Політичний дискурс – у більш масштабному вимірі – представлений: (1) інституційними текстами політичної комунікації, як-от промови, парламентські стенограми, публічні виступи, інтерв'ю політичних лідерів тощо; (2) медійними політичними текстами, створеними журналістами й поширюваними за допомогою ЗМІ; (3) текстами апаратної комунікації, призначеними для співробітників державного апарату або громадських організацій: це інструкції, правила поведінки для співробітників, накази й розпорядження тощо; (4) текстами, створеними громадянами, які не є професійними політиками або журналістами, наприклад, листи та звернення, адресовані політикам або державним установам, різного роду написи (зокрема й на стінах), анекдоти, побутові розмови, пов'язані з політичними проблемами і т. ін., а також тексти, в яких використовуються елементи художньої оповіді, приміром, «політичні детективи», «політична поезія» та політичні мемуари; (5) текстами наукової комунікації на тему політики [2].

До характеристик політичного дискурсу слід відносити: (1) ситуаційну стратегічну концептуальну модель дискурсу; (2) набір концептів, які зберігають знання про політичну реальність; (3) інтенції політика; (4) комунікативний і соціальний контекст; (5) аксіологічний характер дискурсу, в основі якого лежить концептуальна дихотомія СВІЙ/ЧУЖИНЕЦЬ [1, с. 63]. Крім того, політичний дискурс виробляє власну «підмову» [11], хоч на нього значний вплив має і той, хто говорить [5].

Аналіз ролі мови в політичному дискурсі ставить перед дослідником проблеми мови влади й

того, як влада представлена в мові [14]. Будь-який дискурсивний акт відбувається на семантичному й прагматичному рівнях: «...здійснення дискурсиву на семантичному рівні є необхідною передумовою здійснення його на рівні прагматичному» [13]. Із прагматичного погляду, мова влади – це мовленнєве оформлення тексту, загальна риторика й ідеї, закодовані в мовний знак; але вибір мовних засобів, своєю чергою, має вплив на свідомість реципієнта. Форма, завдання і зміст дискурсу, уживаного в певних політичних ситуаціях, є запорукою ефективності прагматичної інтенції промовця. Більше того, політичний дискурс моделює громадські цінності, наприклад, створює образи ворогів держави, пропагує соціальний устрій, як-от комуністичний лад, обумовлює риторіку доби, яка вкорінюється серед мовців, моделює концептуальну картину світу, притаманну певному колективу на тому чи тому відрізьку часу [8, с. 56].

Як жанр політичного дискурсу політична промова є і процесом комунікації, і одним із видів соціальної дії [16, с. 172]. Зазвичай промови мають високий ступінь суспільного впливу, адже в них закладається інтенція певних верств суспільства [16, с. 172–173]. У політичній промові великого значення набувають час промови, час події та момент мовлення, що створюють дискурсивний простір [16, с. 174]. Наприклад, політична промова, що з'являється у ЗМІ, має свою специфіку і параметри впливу, адже вона проходить процес ретельного редагування, віддалена в часі від власне промови й подеколи зумовлює тематику всього друкованого видання. Узагалі ж політичні промови торкаються цілей, цінностей і суспільно-політичної стратегії політичної групи [16, с. 173].

Розгляньмо детальніше політичну промову М. Хрущова, яка була перекладена українською для періодичного видання «Молодь України» [12]. Ми не ставимо собі за мету порівняти надрукований текст з оригіналом російською мовою, що може бути перспективою дальших досліджень, а пропонуємо розглянути доповідь як самостійний текст, створений для певної україномовної аудиторії, зосібна і позбавленої радіо, телебачення та незнайомої з російською мовою. Також зауважмо, що текст має колективного автора (під прізвиськом Хрущова), адже над його створенням і перекладом працювала не одна людина.

Аналізована доповідь є змішаним жанром: з одного боку, це інституційний, а з другого, це медійний політичний текст. Темою стала ідея роззброєння, з якою вперше М. Хрущов виступив під час свого візиту до США роком раніше – 1959-го.

Із перших рядків уже формується враження, що промова покликана вкорінити імідж безпеки, сили і віри радянської людини в правильність курсу політика. Промова-повідь композиційно продумана, що сприяє досягненню прагматичної

мети. Компоненти цілого змінюють один одного, певні елементи неодноразово повторюються, комбінуються з іншими задля досягнення максимального ефекту. Формально промова розподілена на вступ, інформацію про здобутки й перемоги країни у внутрішній політиці («Рік великих перемог у будівництві комунізму»), відомості про міжнародну політику, яка сприяє миру і дружбі народів («Про деякі питання сучасного міжнародного становища»), пояснення причин необхідності роззброєння («За загальне і повне роззброєння»), внесення пропозиції про скорочення Збройних сил СРСР («Нова пропозиція про скорочення Збройних Сил Радянського Союзу»), апелювання до історії, особливо до подій Великої Вітчизняної війни («Не можна забувати уроків минулого»), спроби зняття можливих питань, пов'язаних зі скороченням військ та військової присутності країни («Мирлюбні цілі радянських пропозицій»), роль Радянського Союзу на міжнародній арені («Необхідність мирного співіснування диктується самим життям»), а також короткий підсумок.

Особливе місце в промові політика займають топоси й алюзії, істотні для аргументації цього жанру: згадуються країни, в яких побував М. Хрущов, – Франція, Індія, США та ін., політики-сучасники президента, як то Шарль де Голль, Гарольд Макміллан, Аллен Даллес та ін., політичні організації тощо. Разом із тим їм протиставляються ті, хто перебуває в опозиції до політики СРСР: наприклад, Трумен, Рокфеллер та ін., на адресу яких звучить різка критика, втілена у використанні іронії та слів із негативною конотацією: *...і обидва ці «колишні» ніяк не можуть відмовитись від колишньої, тепер уже збанкрутілої політики «з позиції сили», політики «стримування» і «відкидання», політики «на грані війни»* [12, с. 2]. Значна увага приділяється у промові статистичній інформації, яка посилюється оцінною лексикою: *Великі успіхи є в тваринництві. Закуплено худоби і птиці в 1959 році на 1,9 мільйона тонн, молока – на 2,9 мільйона тонн, яєць – на 1,1 мільярда штук і вовни – на 38 тисяч тонн більше, ніж у 1958 році* [12, с. 1]. Ефект від здобутків або втрат посилюється за допомогою означень із позитивною або негативною конотацією: *великі перемоги, великі успіхи, велика справа, великі заходи, вище піднесення, видатні досягнення, відрадний факт тощо; найгірші часи, кривава справа, ганебне явище* тощо. До того ж лексика позитивної конотації превалює, адже завдання політика – показати, яким передовим є курс на роззброєння.

Алюзії використовуються з метою посилити акцент на оцінності за допомогою апелювання до дихотомії СВІЙ/ЧУЖИНЕЦЬ: *Але тепер у світі склалося таке становище, що існують два табори, в яких суспільство побудоване по-різному* [12, с. 5]. Таке протиставлення стає орієнтиром для інтерпретації промови [16, с. 173]: *Держава, яка*

азнала раптового нападу, якщо, звичайно, йдеться про досить велику державу, завжди матиме можливість дати належну відсіч агресорові [12, с. 3]. М. Хрущов непрямо вказує аудиторії, що така «велика держава», як Радянський Союз, зможе себе захистити від будь-якого нападу навіть за умови роззброєння. Роль дихотомії СВІЙ/ЧУЖИНЕЦЬ посилюється також використанням у промові кліше радянської ідеології, які створюють своєрідну антитезу, але по суті є перебільшенням: *холодна війна, торжество соціалізму і комунізму в усьому світі, вороги комунізму, радянська воєнна загроза, міжнародна напруженість, прогресивні люди* тощо. У такий спосіб мовець взаємодіє з цільовою аудиторією, на яку спрямований його виступ, посилюючи певні відчуття, як-от обурення політикою тих, хто виступає проти роззброєння, віру в сили та міць СРСР тощо.

Політична промова політика спирається також і на висловлювання попередників, затверджених радянською цензурою: Козьму Пруткова та Володимира Леніна. Використовуючи трюїзми, або прописні істини, лідер апелює до вже відомого читачам: *Народна мудрість говорить, що добрий початок – це вже половина справи* [12, с. 1].

Важливим у промові є фокус на майбутньому, яке позитивно обарвлюється: *Якщо сьогодні капіталістичним пропагандистам ще вдається залякувати комунізмом деяких мало обізнаних людей, то можна з певністю сказати, що це – цілком тимчасове явище. Коли ці люди самі зрозуміють, що до чого, вони соромитимуться своєї теперішньої помилки, і не кожний дідусь наважиться сказати своїм внукам, що був час, коли він був проти комунізму* [12, с. 5]. Оратор малює просту для розуміння картину, коли людина, змінивши свою помилкову думку, відчуває сором; так він робить свою ідею доступною і селянину з найвіддаленішого куточка, і робітнику з великого міста, й інтелігенції; з іншого боку, державний лідер використовує свого роду «терапевтичний прийом», змушуючи аудиторію повірити в його слова, перейнятися ними.

Переконалива промова має спонукати слухача діяти певним чином, тому ж виступі М. Хрущова використані заклики до конкретних дій, прямо чи опосередковано. Наприклад: *Радянські люди з великим задоволенням зустрінуть заходи по дальшому скороченню збройних сил, в результаті здійснення яких значна частина військових товаришів повернеться до праці на підприємствах, будовах, у колгоспах і радгоспах, у наукових і учбових закладах* [12, с. 4]. Фактично, Микита Сергійович твердо вказує громадянам на те, як потрібно сприймати звітку та реагувати на події, що про них ідеться у промові. Також політик використовує риторичні запитання, ефективно виставляючи їх у паралельні позиції: *Чи не викличе при таких умовах скорочення Радянської Армії небезпеки для нашої краї-*

ни, і не тільки для нашої країни, але й для справи миру? Чи не буде це спокусою для агресивних сил, для противників комунізму розв'язати війну проти Радянського Союзу та інших соціалістичних країн і тим самим вкинути людство в нову криваву бойню? [12, с. 4].

Доповідач звертається до аудиторії слухачів, щоб зберегти ілюзію діалогу: *Товариші депутати! Ми вносимо пропозицію про нове скорочення наших Збройних Сил напередодні відповідальних міжнародних переговорів...* [12, с. 4]. Тут-таки він заграє з ними через зміни фокалізації «ми – я – Радянський союз / радянські люди – вони»: *мишу заявити; ми йдемо на дальше скорочення своїх Збройних Сил; Радянський Союз подавав і подає посильну допомогу; деякі політики на Заході роблять спроби обманути* [12, с. 4–5].

Зауважмо, що мову цієї доповіді не можна назвати сухою чи необразною, хоч лексичні штампи в ній превалюють: *Дехто з найбільш упертих прихильників «холодної війни» намагається навіть лякати народи мирним співіснуванням, зображуючи його як якусь диявольську видумку комуністів* [12, с. 4] тощо. Емфатичність тексту в основному досягається за допомогою чергування фрагментів, нейтральних у використанні лексики, з емоційно-оцінними: *Ми створюємо таку систему, що, коли буде виведено з ладу одні засоби, призначені для заподіяння удару у відповідь, завжди можна буде ввести в дію дублюючі засоби і поразити цілі з запасних позицій. Усього цього цілком досить, щоб витверезно вплинути на будь-яку людину з нормальною психікою, на людей, які відповідають за свої дії перед народами, дорожать їх долею. <...> Як мати, покидаючи дім, дбає про те, що горючі матеріали, сірники або електричні прилади не потрапляли до рук нерозумної дитини, яка несвідомо може заподіяти величезного лиха для будинку і для міста, так народи повинні дбати про те, щоб до урядів, парламентів і на інші пости, від яких залежить забезпечення миру, не проникли люди, які ставлять перед собою божевільні, злочинні цілі* [12, с. 3]. Як бачимо, політик іде шляхом створення ефекту градації, подаючи спершу нейтральну, суху інформацію, потім посилюючи відчуття колективної відповідальності народу і, нарешті, порівнюючи радянський народ з образом турботливої матері, що робить позицію політика зрозумілою і близькою кожному. У промові з цією ж метою подекуди зустрічається й розмовна лексика: *семирічка, вересклива нота, ця трійця* тощо.

Підсумовуючи, наголосимо, що під політичним дискурсом розуміємо сферу політичної комунікації, представлену всім різноманіттям текстів, які функціонують у ній, прагматичною метою яких є боротьба за владу. Політичний дискурс відображає комплекс взаємовідносин людини й суспільства, а отже, моделює культурні цінності

та формує суспільну картину світу. Політичну промову ж визначаємо як жанр політичного дискурсу, що створюється відповідно до певних правил, стандартів і норм.

Для політичної доповіді М. Хрущова, перекладеної українською мовою та опублікованої газетою «Молодь України», характерна продуманість композиції та референційність. У ній речник фокусується на позитивному майбутньому, розбудовує образи як зрозумілі й доступні пересічним громадянам СРСР. М. Хрущов уміло створює ілюзію діалогу з аудиторією, що, насправді, скоріше вказує на маніпулятивну модель поведінки; він тенденційно формує образ Радянського Союзу як начебто безпечної, сильної і прогресивної країни. Такий тип «державного спілкування» прикметний і для новітнього політичного дискурсу.

Перспективою дальшого нашого дослідження бачимо зіставний аналіз політичної комунікації в різних державах й у вираженні ролі перекладу політичних промов, які таким чином стають надбанням не лише однієї країни, а всього світу.

Література

1. Андрюхина Т. Язык власти и власть языка: политический дискурс / Т. Андрюхина // Право и управление: XXI век. – 2013. – № 3 (28). – С. 62–69.
2. Будаев Э. В. Метафора в политической коммуникации [Электронный ресурс] / Э. В. Будаев, А. П. Чудинов. – Режим доступа : <http://testlib.meta.ua/book/39754/read/>. – Название с экрана, 12.05.2016.
3. Гаврилова М. В. Когнитивные и риторические основы президентской речи (на материале выступлений В. В. Путина и Б. Н. Ельцина) / М. В. Гаврилова. – СПб. : Филологический факультет СПбГУ, 2004. – 296 с.
4. Заболоцкий Ю. В. Лінгвопрагматичний аналіз передвибірчих промов президента Сполучених Штатів Америки Барака Обама / Ю. В. Заболоцкий // Наукові записки. Серія «Філологічна». – 2009. – Вип. 11. – С. 25–34.
5. Луньова О. В. Мовна особистість в політичному дискурсі / О. В. Луньова // Новітня філологія. – 2010. – № 16 (36). – С. 165–171.
6. Маріна О. В. Мовленнєва маніпуляція в американському дискурсі / О. В. Маріна // Лінгвістичні дослідження : зб. наук. праць ХНПУ ім. Г. С. Сковороди. – 2014. – Вип. 38. – С. 116–120.
7. Михалева О. Л. Политический дискурс как сфера реализации манипулятивного воздействия [Электронный ресурс] : автореф. дис. ... канд. филол. н. : 10.02.01 «Русский язык» / О. Л. Михалева ; Кемер. гос. ун-т. – М. : РГБ, 2005. – Режим доступа : <http://irbis.amursu.ru/DigitalLibrary/EBD/10.02.00/040120074.pdf>. – Название с экрана, 12.05.2016.
8. Нікішина Т. І. Засоби реалізації концепту *liberte* у політичному дискурсі Франції (лексичний рівень) / Т. І. Нікішина // Нова філологія. – 2013. – № 57. – С. 55–59.
9. Ордуханян Э. Г. Политический дискурс как средство политической коммуникации [Электронный ресурс]

/ Э. Г. Ордухьян // Философия. Политика. Культура : матер. школы молодого философа с участием студентов, аспирантов, исследователей и преподавателей философии из стран Содружества Независимых Государств, приуроченной к 20-летию образования СНГ (Подмосковье, 20–25 июня 2011 года) / отв. ред. С. А. Никольский. – М. : Прогресс-Традиция, 2011. – 11 с. – Режим доступа : http://iph.ras.ru/uplfile/root/biblio/School_young_ph/22_Odrukhanyan.pdf. – Название с экрана, 12.05.2016.

10. Перверзев Е. В. Политический дискурс: многопараметральная модель [Электронный ресурс] / Е. В. Перверзев, Е. А. Кожемякин // Вестник ВГУ. Серия : Лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2008. – № 2. – Режим доступа : <http://cyberleninka.ru/article/n/politicheskii-diskurs-mnogoparametralnaya-model>. – Название с экрана, 12.05.2016.

11. Попова О. В. Підмова політичного дискурсу США – відзеркалення його основних дискурсивних властивостей / О. В. Попова // Нова філологія : зб. наук. праць. – Запоріжжя : ЗНУ, 2014. – № 66. – С 176–180.

12. Роззброєння – шлях до зміцнення миру і забезпечення дружби між народами : Доповідь М. С. Хрущова на сесії Верховної Ради СРСР // Молодь України. – 1960. – 15 січня. – С. 1–4.

13. Серажим К. С. Дискурс як соціолінгвальний феномен сучасного комунікативного простору (методологічний, прагматико-семантичний і жанрово-лінгвістичний аспекти: на матеріалі політичного різновиду українського масовоінформаційного дискурсу) : автореф. дис. ... д-ра філол. н. : 10.01.08 «Журналістика» / К. С. Серажим ; Київський нац. ун-т ім. Т. Г. Шевченка. – К., 2003. – 32 с.

14. Шейгал Е. Власть как концепт и категория дискурса [Электронный ресурс] / Е. Шейгал. – Режим доступа : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Polit/Article/scheig_vlast.php. – Название с экрана, 12.05.2016.

15. Шейгал Е. И. Семиотика политического дискурса / Е. И. Шейгал. – М. : Гнозис, 2004. – 326 с.

16. Юдина Т. В. Дискурсивное пространство политической речи / Т. В. Юдина // Актуальные проблемы теории коммуникации : сб. науч. трудов. – СПб. : ГПУ Петербург, 2004. – С. 172–185.

17. Hernández-Guerra C. Outstanding Rhetorical Devices and Textuality in Obama's Speech in Ghana, Africa / C. Hernández-Guerra // Open Journal of Modern Linguistics. – 2012. – No. 2. – P. 97–104.

18. Moustafa B. Manipulation in Political Discourse : A Linguistic Study of USA Presidential Debates in the Context of Grice's Co-operative Principle / B. Moustafa. – Saarbrücken : LAP, 2011. – 356 p.

19. Pastor M. D. G. Pragmatics and the 2000 US Elections: Issues of Politeness and Power in Political Campaign Debates / M. D. G. Pastor. – Valencia : Lengua Inglesa. Universitat de Valencia, 2001. – 84 p.

20. Profiling Political Leaders: Cross-cultural Studies of Personality and Behaviour / ed. by O. Feldman, L. O. Valenty. – Westport, L. : Praeger, 2001. – 293 p.

21. Seidel G. Political discourse analysis / G. Seidel // Handbook of Discourse Analysis / ed. by T. A. van Dijk. – Vol. 4 : Discourse analysis in society. – L. : Academic Press, 1985. – P. 43–60.

Svitlana Shurma

PRAGMATIC AND LINGUISTIC FEATURES OF MYKYTA KHRUSHCHEV'S POLITICAL SPEECH PUBLISHED IN A UKRAINIAN-LANGUAGE NEWSPAPER

The article deals with the study of pragmatic and linguistic features of Mykyta Khrushchev's speech entitled "Disarmament – The key to reinforcement of peace and promotion of friendship between the people" that was issued in the Ukrainian-language daily newspaper the 'Molod' Ukrainy'. It was noted that attention to composition and referentiality in form of allusions, toposes, and truisms allowed the politician to highlight the dichotomy SELF/ALIEN. In his report, the leader appeals to simple and comprehensible images and situation that people face in their daily lives. Khrushchev creates an illusion of a dialogue with the audience, craftily simulating the behaviour and forming as supposedly safe, strong and progressive image of the USSR.

Key words: political discourse, linguopragmatics, political speech, politician.

Светлана Шурма

ПРАГМАТИЧЕСКИЕ И ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПОЛИТИЧЕСКОГО ДОКЛАДА НИКИТЫ ХРУЩЕВА В УКРАИНОЯЗЫЧНОЙ ПЕРИОДИКЕ

Статью посвящено исследованию прагматических и лингвистических особенностей доклада Н. Хрущева «Разоружение – путь к упрочению мира и обеспечению дружбы между народами», вышедшей в печать в советской украиноязычной ежедневной газете «Молодь України». Было определено, что продуманность композиции и референциальность в форме аллюзий, топов, трюизмов позволили политику усилить дихотомию СВОЙ/ЧУЖОЙ. В докладе руководитель страны апеллирует к понятным и доступным образам и ситуациям, с которыми сталкивается аудитория в повседневной жизни. Н. Хрущев создает иллюзию диалога с аудиторией, ловко моделируя поведение и формируя образ Советского Союза как якобы безопасной, сильной и прогрессивной страны.

Ключевые слова: политический дискурс, лингвопрагматика, политическая речь, политик.

Надійшла до редакції 18.05.2016 р.

Галина Білик

РОЗБУДОВА ГРОМАДЯНСЬКОГО МОТИВУ В ЗБІРЦІ «ВІРШІ З МАЙДАНУ» ДМИТРА ПАВЛИЧКА

У статті вперше простежено характер розгортання громадянського мотиву в збірці «Вірші з Майдану» (2014) Дмитра Павличка, з'ясовано, що саме цей змістовий конструкт є організуючим фактором побудови художнього цілого – всього архітектонічного масиву книги.

Ключові слова: українська література про Євромайдан і Революцію Гідності, громадянська лірика, мотив, композиція поетичної збірки, Дмитро Павличко.

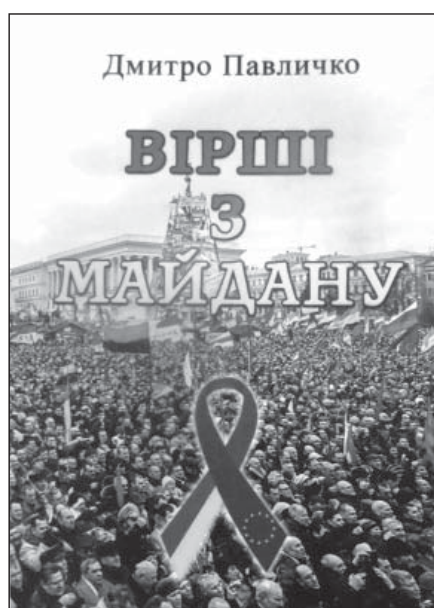
Збірка «Вірші з Майдану» Дмитра Павличка (1929), двома виданнями видрукувана 2014 року, безумовно, присвячена винесеній у її заголовок найбільш актуальній темі того часу – протидії українського народу сваволі злочинної влади в її згортанні євроінтеграційного курсу держави та силового розгону мирного протесту громадян. У переддень свого 85-ліття письменник не просто став свідком гірких, болючих і доленосних для України подій на київському Майдані Незалежності, а й з усією пристрасністю своєї «рухівської», демократичної натури долучився до них – промовами на мітингах і недільних вічах, поезіями та статтями в періодиці, виступами на радіо й телебаченні тощо. Масштабність і трагічність народного збурення набули в душі митця настільки потужного резонансу, що і власне життя він переосмислює та починає розглядати як таке, що кожною своєю миттю прямувало до цього вирішального зіткнення українського вільного світу з найбільш жорстоким його руйнівником – імперською політикою східної держави-сусідки. Всякчасна

© Г. Білик, 2016

відданість рідному слову слугує для поета перепусткою на першу лінію оборони, де він сьогодні мусить виконати свій обов'язок колишнього юного повстанця та разом із новітніми побратимами довершити справу честі героїчних воїнів УПА. Відтак ідейна призма, яка виразно означена в першому виданні книги «Вірші з Майдану» [4] і майстерно деталізована в другому, куди більш об'ємному [3],

– це неперервна національно-визвольна боротьба українців за самотність, самостійність, демократичність, державність, у фокусі якої і варто сприймати зміст Павличкового тексту.

«Вірші з Майдану» спершу являли собою цикл громадянської лірики на дванадцять поезій, створених у листопаді-грудні 2013 року, коли ще не вельми численний український Євромайдан після жорстокої розправи силових структур над протестувальниками переріс у багатомільйонну Революцію Гідності й постановив твердо стояти до перемоги над чиновними кривдниками. Написані впродовж 30 листопада – 24 грудня, ці тексти вийшли невеличкою книжечкою у видавництві «Просвіта» на початку 2014 року з передмовою Любові Голоти, в якій чітко окреслювалися їхні змістові, жанрові, стильові доміанти. Письмениця називає свого старшого колегу по перу «одним із перших бійців грудневого Майдану», вбачає в його віршах «натхнення, безстрашність і самовідданість вояка, котрий піднявся у вирішальну атаку з іменем України на вустах», порівнює їх із листівками УПА, іменує піснями,

клятвами, молитвами, які, дуже вчасно і з репортажною точністю відобразивши особливу українську надісторичну одухотвореність, лицарськість, моральність і гідність, магічно «вразили світ» [3, с. 20].

Цикл має рамково-еліптичну композицію, в системі якої мотив громадянського спротиву українців поволі трансформується в новозавітну релігійну семантику, текстуально розгортаючись як вертепне дійство. Так, відкривається він віршем «Новорічна ялинка», де в історичній протиборчій ретроспективі («...мов армія Батія, / „Беркутів” нахлинула орда» [3, с. 20]) зацентровано образ пролитої крові дітей – як відомо, першої жертви Ірода: «Україно, мати моя вічна, / <...> Кров твоєї дівтори тече...» [3, с. 20]. Образ побитого студента асоціюється в поета з образом Христа, а спостереження-твердження ліричного героя «...б'ють по голові, / Щоб твоя ялинка новорічна / На крові стояла, на крові» [3, с. 20] вкотре провіщує подальші трагічні сторінки в здійсненні української революції, водночас зриваючи маски з новочасної «панівної банди» й указуючи на обраний нею злочинний спосіб управління та поведження з народом. А відтак не випадково у вірші письменник актуалізує екзистенціальний сегмент української національної образності, ще й репрезентує його через сутнісний контраст: позитивні екзистенціали – майдан, правда, ватра, Дніпро, Київ, мати, пісня, мова, Господь, повстання, пам'ять; негативні екзистенціали – ніч, Батий, орда, крик, біда, окупанти, зрадники, Москва, побиття, кров, кат. Цим психологічним сигналом-покликом на болочий досвід поколінь він прагне розбудити національну самосвідомість народу й мобілізувати його до протидії ворогові, яким наразі постають «хахли – приспівники Москви»: хриstopродавці у владі та збройні виконавці їхньої волі.

Наступні поезії циклу поглиблюють зауважене образне коло й увиразнюють ідейний зміст цілого корпусу новими пафосними акордами. Зокрема, у вірші «Або йди в Європу, або згинь!» виразно комічною постаттю виведено тодішнього президента – франтуватого, грошовитого шахрая-брехуна-богуза, якого лякає «великий пес» при дверях ЄС, а ще більше – власний господар-«сатана», «хрещений в окропі» Путін. Митець наголошує, що злочину бувшого очільника держави ніколи не буде прощення: «...Бо немає ні землі, ні неба / Для того, хто зрадив рідний край» [3, с. 22]. Сатирична тональність домінує і в «Листі до пані Богословської», якій, за словами поета, на пориві людськості вдалося вирватися з «п'ятої колонії» «регіоналів». Знову опе-

руючи прийомом контрасту, літератор дає нищівну характеристику політичним служителям «темноти» – її «кодлу», «лакеям і кротам», «всій брудній і гидотній їхній гичі», як-от заздрісній і отруйній «гадині з підльвівського села» й іншій владній «химороді» [3, с. 23]. У вірші-зверненні до України «На Майдані, біля хоругви» звучить заклик позбавити влади «лакея кремлівської Москви», «верховного бандита», котрий «Цілував гебешника Кіріла / За нові кайдани й за старі», «бити віддавав наказ», усіяко насаджує «руській мір», а натомість обрати «нового президента» [3, с. 24]. Знову поет чуйно торкається високих регістрів народного страждання, яке спонукало людей вийти на «Майдан Свободи», в поезії «Кардинал»: не збагнули мітингувальники заспокійливої мови душпастиря, бо «від болю виють», знову відчуваючи імперський хомут на хребті й усіма силами вириваючись із «московських пут» [3, с. 25]. У цьому вірші, як і деінде в циклі, фігурують традиційні для Дмитра Павличка червоний і чорний кольори. Крім них, доволі часто «майорять» у текстах поета синьо-жовті українські та біло-червоні білоруські прапори. Зокрема, білоруський прапор на українському Майдані ліричний герой однойменного твору («Білоруський прапор») розцінює як перший крок до самовизначення дружньої нації, а відтак наголошує: «Молиться за тебе Україна, / Ждуть тебе Варшава і Париж... <...> Білорусь воскресне – й між народи / Світу прийде зі свого хреста!» [3, с. 26].

Ідейно-емоційною вершиною циклу є 7-ма поезія – наснажена всеперемагаючою вірою «Молитва», трагічно-оптимістична в пафосному вимірі й монументальна за стилем поезики:

Отче наш, ми люди на Майдані,
України правдою живі.
Чуємо тепло Твоєї длані,
Жити хочемо в Твоїм єстві.

Ми Твої сповняєм заповіти,
Господа в нас іншого нема,
Але ми не можем зрозуміти
Судні помисли Твого ума.

Тож яви нам всі майбутні дати,
Відповідь на запит наш яви:
Скільки ще разів нам помирати
Й воскресати на хрестах Москви?

Отче наш, скажи нам, чи не досить
Наших воскресінь і помирань?
Україна на колінах просить –
Перед нами і за нами стань!

Хочем жити вольною сім'єю,
Чути в серці людяності шем.
Оточи нас мудрістю Своєю,
А як треба – захисти мечем! [3, с. 27].

Велелюдний Майдан утілює собою «вічну і безкраю / Україну, як небес блакить», благословенну лаврським Мазепиним дзвоном, Тарасовим заповітом, самозреченим подвигом героїв Крут тощо («Пісня»). І нині далеко не вперше на нього з погромом сунуть «грішми одурені» «яничари і манкурти», «наймити-рекрути», «темні недотепи», «раби» – «Мову усмиряті йде *язик*. <...> Ще без карабінів та гармат. / <...> Наступає старшобратній мат» [3, с. 28]. А проте історія пересвідчує, що «мара вельможна» та її посіпаки не мають жодного шансу проти громадянського моноліту: «Всі майдани розігнати можна, / Та народу ти не розженеш!» [3, с. 28]. У вірші «Два майдани» Дмитро Павличко зауважує суттєву вже зовнішню відмінність між протидіючими силами: на тому зібранні, де «пісня, / Клич свободи, дзвони боротьби», де вся соборна Україна, «вільні люди», молитви, – вони багатоликі, миролюбні, рішучі; на тому ж, де «пліснява зловісна, / Хахлашня, перевертні, раби», «ганьба і зрада, / Правдою маскована олжа», де звиклі до «гіркої й глевкої покори» «голодні, гнані, / Мовчазні донецькі шахтарі», – вони сірі, підступні й маріонеткові [3, с. 28]. Та ліричний герой не засліплений у своїй полемічній затятості, – він протягує руку дружби такому самому трудязі-співвітчизнику, закликає до порозуміння: «Шахтарі, брати мої мозольні, / <...> Не мовчіть, підносьте очі вгору! / Я вас бачу, знаю і люблю. / <...> Не мовчіть, вставайте в наші лави, / Не туліться до нових ікон – / Зупиняйте слово їх лукаве, / Бляєне в трибунний мікрофон! <...> Шахтарі, збудіться! Годі спати, / Випростайте кості гордих спин, / Підіпріть степи, Дніпро, Карпати, / Два майдани оберніть в один!» [3, с. 29]. «Криводушні Путіна холопи, / Приболящі на плебейську нудь» [3, с. 29] – ось призвідці народного гніву й розпалювачі конфлікту в Україні, тому єдиним правильним рішенням було б здерти з моральних потвор машкару добродійництва й усім миром визволитися від них.

Прикметною в циклі є поезія-монолог «Намет», яка фіксує важливий момент самоідентифікації поета і його alter ego, – до майданного соборного січового товариства він долучає і «куринь» свого рідного села на Косівщині: «А моє ім'я тепер – Стопчатів, / Найглибинніше ім'я моє. / <...> Я – Стопчатів! Я не вмру ніколи, / І не вмере ніколи мій намет» [3, с. 30]. Демократичні роздуми літератора про можливого вождя Майдану знаходимо

у вірші-посланні «До Валенси» – польського політика, лауреата Нобелівської премії миру, Президента Польщі (1990–1995): «Буде вождь, він приїде скоро з долу, / Ми його знайдемо десь в траві, / Вознесем – і скинемо з престолу, / Як служити він почне Москві» [3, с. 31]. Для Дмитра Павличка значно більше важить те, що на Майдан, «смерті не лякаючись», ідуть «звичайні люди», котрі бачать ціль і без проводирів, натхненні ідеєю самостійності України. І значить, «все в нас буде – / Вождь і церква, зброя і можуть...» [3, с. 31].

Завершальна (12-та) поезія циклу – «Коляда» (24.12.2013) – знову повертає читача до листопадового трагічного встановлення на столичному Майдані Незалежності новорічної ялинки: «в крові намокла», та ялинка закарбувала новий історичний часолік для України, позначений народженням «сяючого маляти» – героїчного народного Духу-Спасителя – смертельної загрози для «Прода з Кремля». Віншуючи це світле Різдво, митець біблійну образність «переодягає» в українські реалії: «беркути» в нього «малюють кров'ю двері / Підозрілих на Дніпрі осель», тимчасом «сідають люди до вечері», запалюючи найціннішу «Тарасову свічу», молячись «за Київ і Брюссель» та цілковито ігноруючи верховного «Левіафана». Риторичні питання-оклики в цьому вірші закономірні, адже ліричному суб'єктові нескладно передбачити фатальний розвиток подій, однак він оптиміст, бо знає не тільки про розп'яття на хресті, але і про воскресіння та вічне життя:

... Доки Бог зростатиме і цвяхи
Готуватимуться для Христа,
Ми здолаєм страхи й перестрахи,
Виживем, як правда, а не мста.

Ми – Європи вічної насіння,
Кинуте на світла темну грань,
Як помрем, то лиш для воскресіння
Людських перемог, а не страждань [3, с. 32].

Ця поезія означає Революцію Гідності як головну подію року, що минає, вказує на благодатні сподівання мітингувальників, а також засвідчує створення 22 грудня 2013 року загальнонаціональної організації Всеукраїнське об'єднання «Майдан», яка бралася надалі скеровувати народний протест, дбати про його єдність, силу, зорганізованість, оголошувати цілі, комунікувати з владою, Європою та всім світом, який знову (після 2004 року) потягнувся до України. На такій високій, святковій, глибоко душевній ноті завершується перше – «дорозстрільне» – видання збірки, в якому Майдан представле-

но як життєствердне новозавітне вертепне дійство в невинно-буремному театрі історії.

«Нинішні „Вірші з Майдану” – це мобілізаційний поклик до українського народу збройно боронити нашу державність» [3, с. 2], – мовиться в анотації до другого видання книги. Письменник не очікував, що новоявленому маляті – Духу Свободи – рости доведеться так недовго, а вже по нього придуть убивці-могильники. Тож на якийсь час він примовкає, тамуючи біль і вишукуючи рівно-велике слово, яким би зумів передати всю глибину своєї розпуки. І те слово народжується – гартоване, наче меч. Упродовж 25 січня – 27 лютого 2014 року майданний цикл поповнюють десять життєствердних і волелюбних козацько-повстанських текстів, які можемо кваліфікувати і як «послання з Голгофи», настільки домінує в них мотив мучеництва, і як героїчні визвольні пісні, котрі додають протестувальникам снаги в битві та вводять їх у пантеон національного лицарства. «Настав наш час. В нас виходу нема. / І жити ми не будемо з ганьбою! / Європа – волі нашої сурма. / Свобода або смерть на полі бою» [3, с. 33] – таким рефреном підкреслено непохитність захисників Майдану, вкритого наразі барикадами, охопленого полум'ям, окропленого кров'ю перших невинно убієнних («Пісня»). Водночас виводиться і образ сьогочасного Юди – прислужника Зека і Москви, хохла-зрадника, брата з «труйною кулею» та проклятою душею. І якщо дим майданівських вогнищ заторкує в душі ліричного героя найпотаємніші сфери, оприявнюючи милі образи з дитинства – випечений мамою хліб, карпатський ялівець, Різдво, лісових «пастирів» на вечері в тата тощо («Дим») і мовлячи про воскресіння «січової держави» («Твої Європи й волі на Дніпрі»), пробудження її «козацького духу» («Перемога»), то постаті потойбіч лінії вогню здебільшого матеріалізуються у «звірів», «гадів», «шакалів», «грязь», що підкреслює їхню сутність «перевертнів» («Михайло Гаврилюк»). Відтак битва на Майдані прочитується як споконвічна боротьба двох стихій, як змагання з темінню молодого сонця, як неодмінне торжество життя над смертю у вимірі неспростовних істин. «Ти – переможець, ти – народ, ти – слово, / Що творить правди і свободи світ!» [3, с. 36] – звертається поет до кожного, хто вийшов на київський Майдан, розбивши кайдани страху, ставши повноцінним собою («Перемога»). Варто наголосити, що ці умовиводи ліричного героя породжені особистим досвідом, а не кабінетною читаністю або сліпим філософуванням, а тому і вага в них інша. Надто реальними постають знуцання над майданівцями, катування і

навіть розп'яття їх силовиками й тітушками («Михайло Гаврилюк», «Дмитро Булатов»), надто гірко споглядати «дітвору, / Котра бере завчасно в руки зброю» [3, с. 39] («Афганці»), і вже зовсім неосяжним для сприйняття видається злочинне вбивство тираном у центрі європейської країни сотні беззбройних людей («Снайпер»). «У Києві, в столиці на Дніпрі» [3, с. 40] бездушний президент-«труп» постріляв живих людей, наголошує митець, але їхня смерть переросла в безсмертя, свята жертва увінчалася поваленням потвори-диктатора. Усе ж скорботному ліричному героєві совісно в час прощання з полеглими «серед живих / Над домовинами братів стояти» [3, с. 41], та на його безмовний докір Господь віщує подальші важкі битви (зокрема і з національним чванством та амбіціями) на шляху до тріумфу любові («Голос»). Містерійно вивершує цикл «хор» убієнних («Ми полягли на київським Майдані, / <...> За волю України полягли...») [3, с. 42]: вони вже долучаються до «полків Хмельницького й Мазепи», «до куренів Петлюри і УПА» – як «сотня бойова», як «рої і чоти», «Могутні, наче Господа стопа», і надалі боронитимуть від орди Україну та Європу своєю дивовижною, святою людськістю («Небесна Сотня»). Цей твір є апофеозом усього майданного циклу-дійства письменника.

Як уже мовилося, обарвлений кров'ю Майдан 2013–2014 років змусив Дмитра Павличка – поета-трибуна, мислителя й націєтворця [1; 2; 5; 6] – доскіпливо переглянути власне життя. Відтак його ювілейна (до 85-річчя) збірка не лише називається «Вірші з Майдану» і містить проаналізований вище цикл як ключовий, а, по суті, вибудовує майданну фабулу долі самого автора, висвітлює невинний рух патріота-українця до епохальних подій сьогодення. Пронизана ідеєю національного поступу, глибоко концептуальна, гострополемічна, ця книга укладається в наратив боротьби, означає його найболючіші конфлікти і, власне, розгортається як історія. З-поміж її дев'яти розділів легко простежуємо скомпоновані лінійно елементи сюжету: «Дзвони пам'яті» – експозиція, «Вірші з Майдану» – зав'язка, «Пісні свободи» – розвиток дії, «Війна» – кульмінація, «І на початку, і наприкінці» – розв'язка, та позасюжетні відступи-інкрустації – автобіографічний («Сотенний Спартан»), подорожній («Arbol del Fuego»), культурологічний («З віднайдених перекладів»), публіцистичний («Публіцистика»), котрі є і фоном, і оздобою подієвості. Відкриває книгу написаний 2002 року вірш «Пам'ять» – своєрідне «поетичне введення» в тему українсько-російських взаємин,

що постають основним змістовим контекстом художнього цілого, актуалізованим подіями останніх років. Ліричний герой твору, оглядаючись на українську минувшину, бачить усюди кривавий шлейф від убивчої імперської «турботи» Росії, яка всякчас намагається «хохлів» «підігнати» під себе: зламати волелюбність, зруйнувати мораль, позбавити права на історію, культуру, мову, використати як сліпу силу у своїх війнах, набити тими, хто виживе, тюрми, Сибір, вимучити голодом, винищити цвіт нації. Не вельми сподіваючись бути почутим, він закликає «нечемного старшого брата» принаймні покаятися: «Прийдіть – і вольній Україні, / І нашій пам'яті святій / Вклоніться, як людській святині, / За кожную смерть, за кожен бій. / І, може, Бог нам допоможе / Зійтись не з помсти і злоби, / А з правди, що єдина може / Вести в майбутнє без ганьби» [3, с. 8]. Усі подальші твори в книзі, прямо чи опосередковано – на рівні пафосу, образного сенсу, як у випадку з «манагуанським циклом» і перекладами, – увиразнюють задеклароване «Пам'яттю», обстоюючи повноцінний український світ у душах співвітчизників і під високим небом рідної непоборної держави.

Отже, пересвідчуємося, що в збірці «Вірші з Майдану» віртуоз поетичного слова Дмитро Павличко з особливою майстерністю підходить до розбудови наскрізного громадянського мотиву. Так, у першому виданні книги митець проектує громадянський мотив у біблійно-християнську семантику, застосовуючи рамково-еліптичну композицію і вертепний презентаційний канон. У другому виданні, де перша збірка фігурує як окремий доповнений цикл, а загальний корпус цілого є значно масштабнішим, письменник удається до епічної лінійної (подієво-хронологічної) композиції з виразно окресленою сюжетикою. У такий спосіб він спочатку досягає драматизації й акцентування загальнолюдських моральних цінностей, а згодом, як новітній літописець, долучає трагічні події сьогодення до багатомістової національно-визвольної епопеї українського народу й наголошує їхню історичну державотворчу місію.

Література

1. Кир'ян Н. Поет Божою милістю / Н. Кир'ян // Слово Просвіти. – 2014. – 25 верес. – 1 жовт. (№ 38). – С. 8–9.

2. Мельничук Б. «...Мислитель, достойний продовжувач Івана Франка, каменяр нової доби» / Б. Мельничук // Дзвін. – 2014. – № 9. – С. 109–117

3. Павличко Д. В. Вірші з Майдану / Дмитро Павличко. – К. : Основи, 2014. – 176 с.

4. Павличко Д. Вірші з Майдану : поезії / Дмитро Павличко ; упорядк. і ред. Дмитра Пилипчука. – К. : ВЦ «Просвіта», 2014. – 24 с.

5. Слабошпицький М. Ознака його творчості – україноцентричність / М. Слабошпицький // Урядовий кур'єр. – 2014. – 27 верес. (№ 178). – С. 10.

6. Штонь Г. Націєвоскресний жмуток. До 85-річчя з дня народження Дмитра Павличка / Г. Штонь // Українська літературна газета. – 2014. – 26 верес. (№ 19). – С. 1, 6.

Halyna Biluk

DEVELOPING CIVIL MOTIF IN DMYTRO PAVLYCHKO'S COLLECTION "POEMS FROM THE MAIDAN"

Author of the article explored the nature of evolution of civil motif in the collection "Poems from the Maidan" (2014) by Dmytro Pavlychko, found that this topical construct is organizing factor of building of artistic entire – whole architectonic massif of book. Thus, poet constructs in the first edition civil motif in biblical-Christian semantics using framework-elliptical composition and verstep presentational canon. The second edition which includes the first collection as the separate complemented cycle and common corps of entire is much larger; writer resorts to epic linear (event-chronological) composition with clearly outlined topical elements. As follows writer reaches the first dramatization and emphasizing on universal moral values and later as the modern chronicler adds present tragic events to longstanding national-liberation epic of Ukrainian people and emphasizes its historical and state-building mission.

Key words: *Ukrainian Literature on Euromaidan and Revolution of Dignity, civil lyrics, motif, composition of poetic collection, Dmytro Pavlychko.*

Галина Билык

РАЗВИТИЕ ГРАЖДАНСКОГО МОТИВА В СБОРНИКЕ «СТИХИ С МАЙДАНА» ДМИТРИЯ ПАВЛЫЧКО

В статье впервые прослежен характер развертывания гражданского мотива в сборнике «Стихи с Майдана» (2014) Дмитрия Павлычко, установлено, что именно этот содержательный конструкт является организующим фактором построения художественного целого – всего архитектурного массива книги.

Ключевые слова: *украинская литература о Евромайдане и Революции Достоинства, гражданская лирика, мотив, композиция поэтического сборника, Дмитрий Павлычко.*

Надійшла до редакції 25.03.2016 р.

Олександр Ярмач

ГОМОЕРОТИЗМ У СЮРРЕАЛІСТИЧНИХ ОНЕЙРИЧНИХ СВІТАХ ЕММИ АНДІЄВСЬКОЇ

Автор упродовж статті доводить, що мисткиня Емма Андієвська – окремішне, унікальне явище і в українському, і у світовому письменстві. На думку дослідника, оригінальність творчого світу поетки зумовлена тим, що її тексти переносять читача в інші площини, паралельні світи – онейричні й сюрреалістичні.

Для «декодування» віршів Емми Андієвської молодий літературознавець безпосередньо спілкувався з їхньою авторкою, опрацював дослідницькі джерела, заглибився у збірку «Риба і розмір». Результатом науково-пошукових зусиль стало осмислення особливості гомоеротичного дискурсу в контексті сюрреалістичної творчості Емми Андієвської.

Ключові слова: Емма Андієвська, гомоеротизм, гомоеротичний дискурс, сюрреалізм, герметизм, містифікація.

Емма Андієвська – автономне, автохтонне, невимовно барвисте явище (маємо на увазі і її малярство) в українському мистецтві. Про неї кажуть: «Українська література поділяється на материкову, еміграційну і Андієвську» (Петро Сорока). Тексти письменниці захоплюють та шокують, переносять читача в інші площини, паралельні світи – онейричні й сюрреалістичні.

Вивчення її поезій – процес поступовий, хоч і спорадичний. На шлях з'ясування гомоеротичного дискурсу в набутку Е. Андієвської вже ставав Олег Соловей зі своєю статтею «Еротика і містифікація у творчості Емми Андієвської» [10]. Послугувалися ми і працею Олеси Мудрак «Українська еротична лірика: жанрова специфіка та ідіостилі» [6].

Мета статті – осмислити особливості гомоеротичного дискурсу в контексті сюрреалістичної творчості Емми Андієвської.

Для нашої роботи важливими є книги Емми Андієвської «Риба і розмір» [1] (1961) і гомоеротичний цикл псевдоперекладів у ній, написаний під ім'ям вигаданого перського поета Арістодімоса Ліхноса, та «Хвилі» [2] (2002) і цикл поезій таких само лжеперекладів перського поета Халіда Хатамі.

Ми мали розмову з пані Еммою (Інтернет-листування), під час якої письменниця розповіла про задум та мотивацію створення гомоеротичного дискурсу, проте лише стосовно «Хвиль». Е. Андієвська говорить: «Мотивацією до написання цих віршів не були ані гра, ані епатаж. Вони з'явилися як реакція на прочитання твору „Пісні Білігіс” П'єра Луї. Своїми віршами хотіла написати щось

краще за нього, оскільки прагла утвердити в українській літературі те, чого в ній не було, але краще ніж в інших літературах світу» [7].

На превеликий жаль, про збірку «Риби і розмір» Емма Андієвська змовчала. Найочевиднішою й тому найбільш помилковою здається така гіпотеза: «Діонісії» написані як поклик до постмодерної гри з читачем, як спосіб епатажу мисткині, засіб подивувати читачів, шокувати їх. Адже про тексти, в яких із такою простотою порушено канон форми та канон змісту (зустрічаємо: «купив п'ятирічного хлопчика», «посвячу його в культ фалоса», «п'яні переступатимуть твоє пошматоване тіло», «в районі дитячих борделів», «дарував частя смерті», «розмова з недерастами, що захоплюються Каббалою» [1]), складається враження, що вони дегуманізують суспільство й мистецтво. Проте Е. Андієвська «завше пропонує читачеві прийняти правила її поетичної гри, спробувати вийти за рамки стандартизованої буденщини, перевтілитися, подивитися довкола себе за своєрідними законами її світобачення, яке, синтезуючи українську магію та західний модернізм, робить прорив в інші виміри, які нам видаються фантастичними. Її несподівані, багатозначні асоціації апелюють до емоційної сфери читача, його образного мислення» [11, с. 149], «вона одночасно перебуває немовби в різних віртуальних просторах, між якими немає межі» [5, с. 23].

У «Рибах...» пані Емма також дивиться на світ зі свого унікального позему, відтак наше головне завдання – зрозуміти, що є точкою обсервації мисткині. Наш погляд суголосний із висновками багатьох дослідників творчості авторки (Ю. Коваліва, Б. Рубчака, О. Солов'я), котрі переконані, що лірика Емми Андієвської «стає сповіддю самоцінної особистості, здатної віднаходити себе у глибинах власної душі. Таким був її протест проти дегуманізації суспільства, так утверджувалося радикальне обстоювання вічних цінностей, яким постійно загрожує утилітарний соціум» [5, с. 25].

«Діонісії», на наше переконання, – аж ніяк не спроба вразити читача неординарністю та порушенням табуваної зони суспільства, де не прийнято говорити про гомосексуалізм і гомоеротичну творчість. «Діонісії» – черговий герметичний та онейричний світ Е. Андієвської, у якому вона по-своєму, по-дитинному, зазирає в найпотемніші й найтемніші закутки людської душі. У цьому світі

має місце кохання, що йде поруч із ревністю та смертю; цей світ рясно заповнений архетипами, асоціаціями, сонними видивами.

Таким чином, основною інтенцією для створення гомоеротичного дискурсу Емми Андіївської стало бажання поетки розширити тематичне поле української літератури, збагатити засоби її формотворення, вийти за межі узвичаєного світу і табуованої зони та повести читача у світ марень (сюрреалістичний і герметичний світ), де немає кордонів для уяви.

Беззаперечно, що «Діонісії», як і вся творчість Е. Андіївської, не розраховані на пересічного, літературно не підготовленого читача, тому тим, хто випадково зіткнеться з гомоеротичними віршами в «Рибках...», буде важко зрозуміти замисел письменниці. Проте ми щиро переконані: вірші апелюють до підсвідомого читачів, до первинних інстинктів (Еросу й Танатосу). Онейричні видива (складається враження, що все в поезіях відбувається у світі сну) спонукають не до свідомого сприйняття шляхом мисленневих операцій чи логічних припущень, а за допомогою медитативного стану, в якому перебуває і сама мисткиня, осягнення через інтуїцію.

Гомоеротичний дискурс Емми Андіївської гармонійно вплітається в її загальний мистецький доробок (і поетичний, і малярський). Точкою обсервації, з якої можна почати аналіз гомоеротичної поезії Андіївської як явища сюрреалістичного, є судження С. Павличко, котра визначила модернізм не як художньо-стильовий напрям, а як метафору ХХ століття: «Загальний дискурс модернізму містить ряд окремих дискурсів: європеїзму, або західництва <...>, сучасності <...>, інтелектуалізму, антинародництва, індивідуалізму, фемінізму, **зняття культурних табу, зокрема у сфері сексуальності, деканонізації**, формалізму в критиці й інтересу до формального боку твору та ін.» [8, с. 36]. Гомоеротизм у літературі знаходився в межах означення «культурне табу».

«Говорять, що поезія Емми Андіївської вітає від реальності, дегуманізує мистецтво. Я думаю, що воно цілком навпаки. Бо в час, коли все довкруги з успіхом намагається дегуманізувати світ, коли звір ненависти, братовбивства і злоби, потвора війни, монструальність модерної технології і тисячі інших жахливих нелюдів загрожують людському духові остаточним знищенням, Андіївська очищує світ і себе від фальшивої софістики, що всіх тих нелюдів годує, і оглядає життя наново, по-своєму, подитинному. По-людському. Вона ігнорує не життя, навіть не щоденність людську, а той мертвий вітер, що загрожує вбити організм душі й що вже вбив у більшості людей уміння знову бути дитиною й радіти з того, що на світі існує отаке, наприклад, диво, як корова» [9, с. 121], – твердить Богдан Рубчак. І ми абсолютно погоджуємося: поезія Андіївської, попри алогічність та надскладність для пересічного українського вуха, вміщує в собі глибин-

ний сенс космічного характеру. Поетеса з дитячою цікавістю зазирає в найпотаємніші кімнати людського Мікрокосму, вона не зв'язана ані жодними умовностями (етичного, ідеологічного, релігійного характерів), авторка сумлінно виконує першофункцію поета – пірнати з головою в сутність речей та називати їх своїми іменами, а також «реабілітувати „дитинство людства“ задля нового переживання „емоційної правдивості“ первісного мистецтва» [5, с. 152].

Існування цих унікальних зразків гомоеротичних тестів «зумовлене медіумічно-діонісійським типом індивідуальності» Андіївської, «що плекався окремими представниками сюрреалізму свідомо <...> або під дією наркотичних речовин» [5, с. 150]. Відчувається, ніби в момент, коли письменниця береться до писання, вона виходить за межі свого тіла, блукає в космічному просторі чи просторі Ідей, усотуючи їх у себе.

Для того, щоб декодувати сюрреалістичний гомоеротичний світ обраних циклів поезії, необхідно провести якомога точніше інвентаризацію художніх принципів і засобів мисткині й усвідомити значення й місце кожного з елементів герметичної дійсності Андіївської.

1. Герметизм та сюрреалізм.

Поезія Андіївської герметична, тому основним ключем є поняття перспективи. Треба зрозуміти, з якої перспективи авторка відтворює свої спостереження. Андіївська досягає своєрідного відчуження (одивнення) тим, що на все вона дивиться з різного позему й іншими очима.

Пані Емма творить свій поетичний світ, не озираючись ні на які канони: мистецькі, що стосуються форми та ідейного наповнення віршів; ідеологічно-політичні – маємо на увазі «заборонені теми». Вірші Андіївської писані нею відсторонено від будь-яких впливів, з абсолютно різних поглядів (то може бути комаха, травинка, бог, природа); у циклі Арістодімоса Ліхноса ліричним героєм є частина людської сутності, у якій вирує Ерос як правічна енергія всього живого, щоправда – з гомоеротичним забарвленням; у віршах Халіда Хатамі точка опори – власне, саме явище чоловічої гомосексуальної любові як цілком природного процесу, що є реальністю. Матеріальним утіленням сюрреалістичності та герметичності поезії Андіївської є постійно використовувані еліпси: «*Лише – на мить – тебе – в мені, – в долонях. / Без тебе – ніть-ма й смерть – п'ястук під дих. / Щоб ти і я – в єдинонеділимє. / Й п'ятою – віддали – геть, – гори нездоланні*» [1] – це «гра в „уникання змісту“ завдяки свідомому пропуску предикатів – прямий шлях до фрагментарності емоційного потоку й подолання слова „мовчанням“ еліптичних пауз [5, с. 154]. Письменниця пропонує читачеві самостійно заповнити прогалини якимось несвідомим шляхом, створенням асоціативного потоку. Така стильова особливість гарантує варіативність сприймання та

неоднозначне трактування поезії, бо кожен реципієнт у міру свого світогляду ставитиме особливий, унікальний акцент. «Занепад форми» [5, с. 153] логічно доповнює принцип дисформації – Емма Андіївська ігнорує поетичні та мовні шаблони та сприймає їх за «ніщо». Також в один ряд із засобами сюрреалістичного світу мисткині можна поставити принципи нонсенсів та парадоксів: «Вчора я був добрий. / Я убив дівчину, що чекала дитину, / Кастрував бика, / І накручував тигрів на руку, / Щоб відчутти міць. / Вчора я був добрим» [1, с. 91] або: «Мені телефонує лиш вода, / Якій мене ти – в небуття – віддав» [4]. Образи поетеси несподівані та парадоксальні, подекуди вони здаються абсурдними, навіть безглуздими. Ключем до прочитання такої поезії є стан, аналогічний світовідчуттю авторки, коли вона творить, – медитаційний. Тобто потрібно відмовитися від намагань зрозуміти тексти лише логікою чи розумом, максимально зусиль мають докласти інтуїція та емоційна сфера.

2. Містифікація.

Гомоеротичні мотиви в ліриці Андіївської – явище дискретне; згадаємо, що різниця між збірками «Риба і розмір» та «Хвилі» майже в половину життя письменниці (41 рік). Проте окрім суголосся в зображенні гомоеротичних мотивів для циклів характерний ще один унікальний мистецький засіб письменниці – містифікація. Традиційно, коли автор прагне оточити твір аурую таїни та містики, він просто бере собі псевдонім, проте, повторимося, – «просто» – не характерне для Андіївської. Поетеса творить унікальний жанр, якому й донині немає імені в літературознавчій науці: мова про псевдопереклад псевдописьменника. Пані Емма подає власні автентичні поезії як переклади маловідомих письменників: грека Арістодімоса Ліхноса та перса Халіда Хатамі. Більше того, для Арістодімоса Ліхноса мисткиня ще й створює псевдобіографію, з якої дізнаємося, що збірка «Діонісії», покладена в основу «перекладів» Андіївської, вийшла друком одразу після його смерті і майже всі вірші в ній були присвячені любові до ефебів [1, с. 75]. Такі містифікації зустрічаємо в збірці «Риба і розмір» неодноразово, як-от переклади американського («з походження негр») поета Варубу Бдрумгу.

Словесна гра Емми Андіївської з вигаданими письменниками та фрагментами їхньої біографії – далеко не останній спосіб містифікації її художнього світу. У «Хвилях» подибуємо присвяту: «Присвячується Й. Ц. – надзвичайній людині, алхімікові й характернику. Е. А.» [2]. Хто цей характерник й алхімік і чи існує він насправду, чи це знову втілення містифікаційних ігор Андіївської?..

Останній рівень містифікації простежується в самому гомоеротичному дискурсі: враховуючи сюрреалістичну манеру, надтонку метафорику та герметизм поетеси, сумніваємося й недовіряємо навіть прочитаному власними очима – чи справді йдеться про гомосексуальні стосунки в прямому

сенсі? Беззаперечно, що тематичним фундаментом поезії є гомоеротизм та гомосексуальні стосунки ліричних героїв, проте Любов у циклі Халіда Хатамі до чоловіка абсолютизується від рівня Мікрокосму ліричного героя до Макрокосму всього світу: «Любово, ти лиш – полум'я й томбуї. / Усе буття зібгалося в тобі», а часопросторові кордони стираються: «Кохання мить, а там – хоч забуття. / Мене нема, існуєш тільки ти» або: «Любов сміється з вічності» [2].

Щодо циклу збірки «Риба і розмір», то в біографії Арістодімоса Ліхноса справедливо зазначено про те, що майже всі вірші присвячені любові до ефебів та рідному місту, проте знову згадується: «...чи людям бракує відвертості чи вони просто порожні, як гільзи». У «Діонісіях» зустрічаємо Ерос у найрізноманітніших виявах: ревності – «Не задивляйся на того бородача / З короткими ногами, / Що бахвалиться величиною свого фалоса...», перевага досвіду над молодістю – «Юність з якою ти носишся, / Як перекупка з ганчір'ям, / Це більш, ніж сумнівна річ, / І виїжджати на ній обома ногами. – / Якби я не вважав це / Аж таким несмаком, / Я б сказав би, що це небезпечно», протиріччя Еросу та аскетизму – «Я, ім'я якого соромляться вимовляти, / Я сьогодні зайшов у ваше місто. / Всі спали, а ті, що дивилися з вікон / На порожні вулиці, якими я йшов, / Були імпотентні... / Я вийшов з міста непоміченим. / Тільки згодом імпотентні розказували, / Що я приходив. / Але їм не повірили, / Хто повірить імпотентним, / Мій прихід залишився мітом», пристрасть – «Нехай він скине одяг, / Що поганить його тіло, / І перестане червоніти, як дівчина, / Затуляючи руками / Свій божественний фалос» [1], але Ерос розуміється не лише як гомоеротична пристрасть до чоловіків, а і як первинний інстинкт людської сутності, підсвідома частина людського «Я».

3. Гомоеротизм.

Основоположний для обох циклів поезій – наскрізний мотив гомоеротичності. Емма Андіївська вводить у мовний обіг слова та сполуки слів, які причетні до гомоеротичного та еротичного дискурсу: «культ», «фалос», «Діоніс», «ложе», «між ногами», «тіло», «повії», «педерасти», «статеві органи», «непристойними», «в жіночому насінні», «його любитиму», «твої коханці», «тебе жадаю», «тебе вдихати і любити», «я їм тебе» і т. ін. Вірші обох циклів мають сповідальний характер. У «Діонісіях» подекуди в жорстоких та жорстких формах, проте ліричний герой щиросердно оповідає про всі пристрасті душі й тіла, про темну, «потоїбичну», сторону свого «Я». У віршах же Халіда Хатамі чуємо сповідь-моління: ліричний герой благає про любов: «Волаю – зглянься, на колінах кличу...», але «ти не любиш» [1]. Хоч моління про любов адресат не чує, проте закоханий щасливий і з того, що він здатен любити, попри невзасмність: «І я, – щасливий п'ю твою отруту» [1].

Таким чином, Е. Андіївська творить екстраординарну художню дійсність, міксуючи стильові особливості та засоби сюрреалізму й герметизму. Лексико-семантичне поле її поезій виформовує гомеротичний дискурс, а «її по-справжньому людська безпосередність запевняє нас, що ще є живий і таємний світ, що вміє бути все новим і новим» [9, с. 125].

Андіївська належить Модернові, зокрема сюрреалізм та герметизм у творчості мисткині виявляються найбільшою мірою. Пані Емма оперує лексичним багатством української літературної мови на рівні будь-якого авторитетного словника. Вона незалежна в мові й у формі творення, проте найулюбленішим віршем для поетеси залишається сонет; вірші Андіївської не зв'язані часом і місцем, її художній світ космічного масштабу, а форма викладу – суцільний потік свідомості ліричних героїв; творчість Андіївської відсторонена від будь-яких впливів, а продуковані нею образи карколомні та неймовірні – її художня дійсність сюрреалістична.

У циклі «Халіда Хатамі» літераторка прагнула написати щось краще за «Пісні Білітіс» П'єра Луї, оскільки воліла «створити в українській літературі те, чого у ній не було, але краще ніж в інших літературах світу»; у «Діонісіях» Арістодімоса Ліхноса вбачаємо прагнення мисткині показати ті явища (інстинкти Ерос і Танатос; гомосексуальну любов як форму любові космічного рівня, тобто не зв'язану сексуальністю, а як любов всезагальну, людську), які існують, але про які ніхто, окрім неї, не наважується чи не здатен говорити. Відтак Е. Андіївська в містифікації не має собі рівних, бо вигадки авторки пронизують увесь гомеротичний дискурс: цикли псевдо-перекладів неіснуючих поетів, таємнича присвята в циклі «Халіда Хатамі», вигадані біографії цих же поетів.

Для Е. Андіївської, аби вийти на рівень космізму та вселюдської свідомості, важливим є засіб «потіку свідомості», а еліпси в сонетах допомагають створити враження фрагментарності думок та емоційного потоку.

Переконані, що мистецький доробок Емми Андіївської потребує нових досліджень, із новаторськими оригінальними підходами, щоб рівно так само, як пані Емма творить свої онейричні марева – з різних поземів, літературознавча думка могла б осягнути всебічно її словесні полотна.

Література

1. Андіївська Е. Риба і розмір : [збірка поезій] / Емма Андіївська. – Нью-Йорк : Нью-Йоркська група, 1961. – 104 с.
2. Андіївська Е. Хвилі : поезії / Емма Андіївська. – К. : Видавничий дім «Всесвіт», 2002. – 160 с.
3. Біла А. Сюрреалізм : наукове видання / Анна Біла – К. : Темпора, 2010. – 208 с.

4. Гузар С. Як читати поезії Емми Андіївської / С. Д. Гузар // Сучасність. Література, мистецтво, суспільне життя. – 1981. – Вип. 12 (252). – С. 8–15.

5. Ковалів Ю. У лабіринтах метафори Емми Андіївської (50–80-і роки) / Юрій Ковалів // Слово і час. – 2010. – № 9. – С. 23–30.

6. Мудрак О. Українська еротична лірика: жанрова специфіка та ідіостилю : дис. <...> канд. філол. наук : 10.01.06. / Мудрак О. В. ; КНУТШ. – Київ, 2010. – 174 с.

7. Особисте Інтернет-листування з Еммою Андіївською (12.08.15, 22:58) [Електронний ресурс] // Архів автора.

8. Павличко С. Теорія літератури / Соломія Павличко. – Вид. 2-ге. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2009. – 679 с.

9. Рубчак Б. Поезія звільненої особистості / Богдан Рубчак // Кур'єр Кривбасу. – 2004. – № 170. – С. 121–125.

10. Соловей О. Еротика і містифікація в поезії Емми Андіївської / Олег Соловей // Альманах полтавського національного педагогічного університету «Рідний край». – 2013. – № 2. – С. 84–91.

11. Тарнашинська Л. Гіпертекст Емми Андіївської як індивідуалізований світовий / Людмила Тарнашинська // Всесвіт. – 2006. – № 5–6. – С. 149–154.

Alexander Yarmak

HOMOEROTICISM IN SURREALISTIC BEMUSED WORLDS BY EMMA ANDIJEVSKA

The author proves that Emma Andiyevska is an autonomous, autochthonous, a unique phenomenon in the national arts, she is a unique personality among the writers on the domestic horizon; her texts attract the attention among scholars due to their text-formative experiments and extraordinary originality. The author of the article tries to understand the features of homoerotic discourse in the context of the surreal work by Emma Andiyevska, placing at the center of his research the books "Fish and Size" (1961) and homoerotic series of pseudo-translation written under the name of fictional Persian poet Aristodimos Lihnosa, "Waves" (2002) and the cycle of poems with the same pseudo-translation by Persian poet Khalid Khatami.

To this note different methods and techniques are used, including direct communication with Ms Emma. A. Yarmak had a conversation with the author (e-mailing) where she described the idea and motivation to create homoerotic books discourse "Waves". To decode the surreal world of homoerotic cycles of poetry, the author gives a very accurate analysis of artistic principles and tools of the writer; shows value and place of each element of Andiyevska reality and its expression.

Key words: Emma Andiyevska, homoeroticism, homoerotic discourse, surrealism, hermetism, hoax.

Александр Ярмак

ГОМОЭРОТИЗМ В СЮРРЕАЛИСТИЧЕСКИХ ОНЕЙРИЧЕСКИХ МИРАХ ЭММЫ АНДИЕВСКОЙ

Автор в продолжении всей статьи доказывает, что писательница Эмма Андиевская – это отдельное, уникальное явление и в украинской, и в мировой литературе. По мнению исследователя, оригинальность творческого мира поэтессы обусловлена тем, что ее тексты

переносят читателя в другие плоскости, параллельные миры – онейрические и сюрреалистические.

Для «декодирования» стихов Эммы Андиевской молодой литературовед непосредственно общался с их автором, изучил исследовательские источники, углубился в сборник «Рыба и размер». Результатом научно-поисковых усилий стало осмысление особенности гомозротического дискурса в контексте сюрреалистического творчества Эммы Андиевской.

тического дискурса в контексте сюрреалистического творчества Эммы Андиевской.

Ключевые слова: Эмма Андиевская, гомозротизм, гомозротический дискурс, сюрреализм, герметизм, мифификация.

Надійшла до редакції 22.04.2016 р.

УДК [821.112.2-31 Крахт]: [821.161.2-94 Андрухович].091

Павло Гуца

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ДОЛІ ЗАЙВОЇ ЛЮДИНИ В СУЧАСНИХ НІМЕЦЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРАХ: ПОСТМОДЕРНІ ВЕРСІЇ

Стаття складається з двох блоків. У першому з них проаналізовано три грані художньої природи постмодерного тексту німецькомовного письменника: а) тип головного героя/*Ich-erzähler*; б) функції прагматонімів (гастронімів, марок, лейблів, брендів) у творі; в) особливості постмодерної композиції. У другому блоці здійснено типологічне зіставлення з точки зору трактування антитоталітарного дискурсу в романі «Faserland» К. Крахта і збірці автобіографічних репортажів з елементами мемуарів «Лексикон інтимних міст» сучасного українського письменника Ю. Андруховича.

Ключові слова: Ю. Андрухович, К. Крахт, постмодерна поетика, я-оповідач/*Ich-erzähler*, прагматоніми, ризома, антитоталітарний дискурс, збірка автобіографічних репортажів.

Чи далеко Європа від України? Якщо зважити на те, що постмодерна література, скажімо, німецька, представлена іменем Кристіана Крахта і його знаковим романом «Faserland», вільно рухається в духовному просторі України (уже з 2012 року існує переклад цього твору українською мовою, навіть його літературно-критичне осмислення), а сучасні українські письменники, володіючи іноземними мовами, не тільки освоюють художні тексти зарубіжних митців, а й самі, як-от Юрій Андрухович, перебуваючи в Німеччині, активно пишуть власні твори, то ця відстань дуже умовна. Чимало спорідненого простежуємо і в українській та німецькій літературах, підтвердженням чого може слугувати порівняльний розгляд роману «Фазерланд» зі збіркою автобіографічних репортажів з елементами мемуарів «Лексикон інтимних міст» «патріарха Бу-Ба-Бу».

© П. Гуца, 2016

Культурний, дебютний «Фазерланд» К. Крахта цілком реалізує в собі риси постмодерністської течії, свідченням чого є його поетикальні властивості. Метою цього дослідження є осягнення творчої лабораторії «Фазерланду» крізь призму таких художніх конструктів, як тип головного героя, функції прагматонімів й особливості ризоматичної композиції, та зіставний аналіз із книгою «Лексикон інтимних міст» Ю. Андруховича. **Актуальність** дослідження пов'язана з недостатньою виробленістю порівняльних стратегій української та німецької літератур постмодерного гатунку. Спільність між Ю. Андруховичем та К. Крахтом зумовлена і специфікою постмодерного напряму в сучасній європейській літературі. На особливу увагу заслуговує аналіз персонажної сфери роману «Фазерланд», в центрі якої знаходиться головний герой, він же я-оповідач, він же новий денді/герой-споживач, що в узагальненому вигляді представляє собою тип сучасної зайвої людини.

Поетикальні особливості роману «Фазерланд» К. Крахта

Я-оповідач – новий денді/герой-споживач – зайва людина. Відомо, що кожний епосі притаманний певний тип героя, й у сучасній німецькій поп-літературі – це «новий денді», феномен якого досліджують німецькі критики й літературознавці – такі, як Моріц Басслер, Фабіан Леттоу, Томас Юнг та ін. Цей образ, унаслідок зумовлених специфікою сучасної культури рис, відрізняється від класичного образу денді Оскара Уайльда або Ежена Сю – йому властиві тільки цинізм і бажання модно одягатися (див. [9]). Я-оповідач, що перебуває в центрі романної нарації, – молодик із при-

вабливою зовнішністю, який бозна-де працює, та й чи працює, але не обмежений у коштах. Саме тому він може дозволити собі без мети вештатися світом, переїжджати з місця на місце, але, на перший погляд, керуючись видимою мотивацією, зустрітися і поспілкуватися з друзями, таким чином надати своєму життю хоч якийсь сенс. Він проводить час у престижних барах, носить дорогий модний одяг – сорочки від Brook Brothers, щодо яких розвиває цілу теорію; твідові блейзери та бабурівські куртки. Таким чином створюється видимість добропорядного життя, за яким приховується порожнеча існування, своєрідна неприкаяність, самотність, відчуженість, за всієї наявності зовнішнього спілкування. У підсумку створюється образ сучасного денді, популярного героя французької та російської літератури XIX століття, втіленням якого є Євгеній Онегін О. С. Пушкіна.

Відразу напрошується паралель з іміджем самого автора, якого німецькомовні ЗМІ не раз називали «денді» і якому дорікали божемним способом життя. На думку дослідниці сучасної літератури Німеччини О. Соколової, «герої (Крахта, Штукрад-Барре, Наттенса. – П. Г.) – молодики, *представники творчих професій, заглиблені у свої внутрішні проблеми, в пошуки гармонії із собою і навколишньою дійсністю, – дуже нагадують самих авторів.* І фіаско, з яким, як правило, стикається наприкінці головний герой, – це їхній власний провал, свідомість марноти власних пошуків, страху і невпевненості в собі перед обличчям ворожої реальності (курсив наш. – П. Г.)» [13].

Зовнішня оболонка головного героя – безіменного я-оповідача, стильного молодика з модною зачіскою («...попереду волосся довше, позаду – коротше» [6, с. 31]) – переважно проявляється в зовнішніх атрибутах його особистості. Не випадково автор позбавляє свого героя не тільки імені (а для кожної людини ім'я звучить, як музика, і виділяє її з кола собі подібних), а й вікової характеристики. Це робиться в тексті роману задля створення узагальненого образу цілого покоління німців на роздоріжжі. З одного боку, – це батьки і діди, що відійшли від фашистського минулого, а з іншого, – це молода генерація, яка, хоч і не знайшла свого місця в новій епосі, все ж прагне відновити європейські гуманістичні цінності.

Для переконливої характеристики персонажа добре слугує опис найближчого оточення героя (Карина, Нігель, Ролло та ін.). Примітно, що їх об'єднує своєрідний речовізм: костюм для героїв Крахта постає знаком престижу, впізнаваним брендом, своєрідним dress-кодом серед «своїх» і водночас захисною маскою (див. [7]). Хоч новий «мандрівник» прагне приховати свою поразку в міжособистісних стосунках і смуток-епіції, унаслідок чого з'являється невдоволеність життям, що обертається підміною важливого меншовагісним. Звідси

походить і удаваний глянець, налаштованість на бренди, що зв'язують його із суспільством. Зовнішня елітарна маска стає банальним способом виживання в «масі». Не можна не погодитися з думкою, що «конформізм, цинізм і неготовність співчувати ближнім протагоніста – це захисна реакція на власну нікчемність, відсутність субстанційного особистого ядра і неможливість вибору активної життєвої позиції, що блокується постмодерністським «все мине» (anything goes)» [3, с.138]. Саме тому за зовнішнім стилем життя денді ховається безпорадність, непотрібність головного героя, який стає новою зайвою людиною постмодерністської епохи – кінця XX століття.

Примітно й те, що автор роману «Фазерланд» художньо переконливо показує складний характер героя-наратора. Адже він зітканий із суцільних суперечностей: зовнішня влаштованість і внутрішня незадоволеність, постійна зміна життєвих декорацій і рух по колу, змішування високих і низьких потреб, які передаються в романі К. Крахта за допомогою контрасту і яскравого опису натуралістичних фізіологічних сцен.

Одна з показових особливостей головного героя – максимальна узагальненість образу. Парадоксальною є форма звернення до нього – власне, її відсутність. Так, наприклад, чорношкіра модель використовує форму третьої особи, а не другої, звертаючись: «Oh, this boy is so cute»¹ або «Oh, feel how soft his hair is»² [6, с. 44]. Я-оповідач ковзає поверхнею життя, перебуваючи в статусі людини-невидимки, що обертається для нього непотрібністю і звуженням функцій до рівня «зайвої людини». Для позначення такого типу персонажа вчені ввели поняття героя-фланера – від французького «flâneur», що означає «ледащо», «блукаючий» або «бродячий» (див. [11]). Головний герой відчуває себе нікому не потрібним сміттям; у цьому і криються ключові проблеми протагоніста – проблеми самотності і відчуження від суспільства, що постають своєрідною знаковою формою зображення типажу в сучасній європейській літературі.

У підтексті твору К. Крахта чітко виражена ідея, що провина зумовлена не тільки життєвою мотивацією і поведінкою я-оповідача, але передусім лежить у суцільних умовах життя країни 1990-х років, спричинених хаосом після падіння Берлінської стіни – кульмінації катастрофи Німеччини XX століття. За резонною думкою Фабіана Леттоу, це «не тільки підриває самоідентифікацію героя, але й виступає протиборчою силою, з якою треба рахуватися (переклад наш. – П. Г.)» [18, с. 303].

Світ марок, брендів і лейблів – прагматоніми і їхні функції в тексті. Особливістю роману «Фазерланд» є широке використання прагматоні-

¹ «Яки-и-и-й же ти гожий, любчику» (англ.).

² «Ти глянь, яке в нього м'яке волосся» (англ.).

мів – «слів, що позначають бренди і фірми» [10, с.113]. Безперечно, К. Крахт свідомо застосовує їх у тексті свого твору. Естетичне наповнення їх велими широке: це добре працює на візуалізацію героїв, а також точність і чіткість описів, спрямованих на відтворення сучасної людини-споживача, якій рекламою і суспільством, зацикленим на брендах, нав'язується певний спосіб життя. Саме тому мірилом становища в суспільстві стають речі.

Не можна не погодитися з думкою Г. В. Кучумової, що, «незважаючи на наявну штучну мову лейблів, комунікативний вакуум ніяк не зникає. Її функція досить обмежена й полягає в тому, щоб штучно «добудувати Іншого» [7, с.167]. Унаслідок цього діалог стає неповноцінним: персонажі говорять, не чуючи один одного. Наочний приклад виразності/ущербності мови лейблів переконливо показано в романі «Фазерланд». Примітно й те, що потік лейблів і знаків культури – неоднорідний, і наприкінці твору він поступово вичерпується, потім зводиться нанівець, поступаючись у фінальному розділі багатосторінковим «теплим» міркуванням героя про батьківщину, про майбутнє Німеччини (див. [12]).

Виникає цілком резонне запитання: які функції «речовізму» в поезиці «Фазерланду»?

Однозначно відповісти на це питання не можна. І тут необхідно заглибитися в трактування поняття реалогії, або реїзму (від лат. слова *res* – річ). Слід підкреслити, що тема речовізму актуальна не тільки для німецької літератури кінця ХХ – початку ХХІ ст., бо сформувалася ця тенденція на основі тотальної установки суспільства на споживання і на глобалізацію цього процесу.

Відомо, що реалогічний світогляд побудовано на розумінні одиничності речей і екзистенціальності їхнього змісту у співвіднесенні з діяльністю і самосвідомістю людини (за М. Епштейном). Реалогічне бачення світу активізувалося в художньо-естетичній думці 60-х років ХХ ст. не випадково. Це один з аспектів заміни знаків і символів симулякрами, властивими постмодерністській поезиці. Зустрічний рух людини і речі реалізувався в європейській літературі з особливою ліричною і меморіальною сутністю. Саме другий варіант функції речовізму – заміни симулякрами знаків і символів – властивий романові К. Крахта. Особливо це увиразнено в художній інтерпретації характеру головного героя «Фазерланду», що опиняється в полоні модних, хоч і стандартних, речей, які замінюють йому розмаїття світу й активної діяльності. Але головного в його бутті немає – *дому*. Тому одвічний сюжет про блудного сина своєрідно реалізується у творі. І випадкові, винесені на чільне місце речі, створюють ілюзію світу, але це лише форма без змісту.

Питання про роль речовізму в сучасній німецькій літературі широко представила Г. В. Ку-

чумова, обґрунтувавши типологію прагматонімів як зосередження і вираження сутності речей, а конкретніше – лейблів і їх використання людиною. По-перше, це один зі способів виживання людини в масі як спроба вийти на інший, вільний від стандартизованого мовлення звичайного обивателя рівень спілкування. По-друге, «бірочна комунікація», що припускає ігрову форму, стає субститутом творчої діяльності для молодих людей, які не мають можливості реалізувати себе в креативних професіях. По-третє, використання мови лейблів – це своєрідна «німецька» відповідь англломовній культурі (див. [7]).

Виходячи зі спостережень над статистикою використання прагматонімів, слід сказати, що в романі «Фазерланд» мають місце всі три варіанти використання естетичної функції речовізму. Але є підстави вважати, що третій варіант є найбільш імовірним, бо головний герой перебуває в проміжному стані між «своїм» німецьким світом і «чужим» – американським. Це ще більш виразно передає відсутність стабільності, через яку страждає герой, ступивши на шлях шаблонів, таким чином втрачаючи самоідентичність, що призводить до дезорієнтації в навколишньому світі.

Використовуючи в романі особливу «оптику» – волоконну оптику (*Faseroptik*) медичних приладів, автор, як під мікроскопом, детально і скрупульозно розглядає й описує соціально-культурний простір сучасного суспільства. Це дозволяє мультиплікувати образ сучасного споживача в різних його іпостасях: від грубих таксистів, барменів до банківських службовців, художників, високих інтелектуалів, рафінованих споживачів (див. [8]).

Показовим є і цікавий набір прагматонімів, використаних Крахтом у романі «Фазерланд», які поділяються на такі тематичні групи:

Розважальні заклади (клуби, ресторани, кафе тощо): Трахх, Р-1, Один, Шуман, Моjo-club, Мідний Кавник, Cool, Князь, Париж, Sorgenbrecher, Романтика, Екштейн, PizzaHut, У ФІШЕРА, Танджемт, Макс, Чистилище, Ксар, CocoBeachClub, Квальіно, Анабель, Тремпе, Халкіон;

Одяг, взуття, аксесуари: куртки «Бабур», Ролекс, Hermes, Лоран, Алден, Карт'є, Док Мартенс, Esso, Ariel, Ultra, Milka, Фер-Іль, Ганут, Мефісто, Будапешток, Тіффані, Сан-Пауло, Brooks Brothers;

Марки автомобілів: Мерседес, Тріумф, Гольф, Порш, Лендкрузер, Фольксваген, Фіат, Веспа;

Гастрономі (напої, їжа, продукти тощо): Йевер, Рйодерер, Ільбесгаймер, Герліх, Проссеко, Рондель, Ерманн, Бурбон, Dutyfree, Грюнофант, Лапанг Сушонг, Ерл Грей, Олександр (бренд), Panache, Оверштольц, Мальборо.

Статистичний аналіз доводить, що автор роману «Фазерланд» використав 73 прагматоніми, функції яких переважно працюють у сфері характеристики персонажів. Як приклад, слід навести

епізод, коли оповідач приїздить до Нігеля. Так, головний герой помічає, що друг не стежить за своїм зовнішнім виглядом. Через те на ньому «затерто-неохайний одяг – не те щоб Нігель ходив у лахмітті (він мій друг і ніколи не почує від мене таке зауваження), я радше схилиюсь до його загальної нечепурності. Його светри в дірочках, у справжніх, проїдених мілью, а сорочки ніколи не випрасувані, якщо він їх взагалі одягає, бо зазвичай на ньому якісь футболки з лейблами туну *Esso* чи *Ariel*, *Ultra* чи *Milka* (курсив наш. – П. Г.)» [6, с. 31]. Хоч Нігель і добрий друг я-оповідача, та для нього все ж важливим є невихід за рамки, встановлені модою і суспільством. Я-оповідач по-своєму виправдовує Нігеля тим, що фірми його футболок справді хороші, бо марка, на його погляд, вирішує все.

Підсумовуючи, наголосимо, що наявність прагматонімів стала своєрідною закономірністю німецької поп-літератури, й це, безсумнівно, проливає світло на проблему деградації суспільства, його прив'язку до речей-симулякрів, замінюючи не тільки активність життєвої позиції, а й збіднюючи почуття і думки юнака – героя роману. Це є наслідком тотальної самотності індивіда, його невміння спілкуватися, слухати і чути, враховувати свої та чужі інтереси. Перебуваючи в статусі зайвої людини, він не спроможний знайти своє місце в соціумі.

Ризома як основний принцип композиції роману. Однією з особливостей художньої природи «Фазерланду» є його структура, тобто об'єднання різних частин тексту в єдине ціле. Як це вдалося авторові роману, – детальніше розглянемо, спираючись на терміни, пов'язані з поняттям композиції. Усталене визначення організації тексту таке: це побудова твору, доцільне поєднання всіх його компонентів у художньо-естетичну цілісність, зумовлену логікою зображуваного, представленого читачеві світу, світоглядної позиції, естетичного ідеалу, задуму письменника, канону, норм образного жанру, орієнтації на адресата – читача (див. [11]). Таким чином, це особливе авторське бачення відтворюється через призму його думок, ідей і почуттів, що втілюється в структурі тексту, наративній стратегії.

Як і будь-який твір, «Фазерланд» К. Крахта вирізняється своїми композиційними прийомами, характерними для напряму постмодернізму. А конкретніше, на загальну думку літературознавців, – його популярного зразка. Хоч це не зовсім так, бо роман належить до змішаного типу творів: у ньому поєднуються як прикмети масової літератури, так і елітарної (класифікація досить умовна, і багато вчених від неї відмовляються).

Розглядаючи специфіку композиції роману К. Крахта, не можна не зупинитися на назві твору. Адже заголовок – це перший художній образ, який несе інформацію про весь текст. Не випадково автор дібрав слово незвичне, але присутнє для вира-

ження змісту твору, його підтексту і надтексту. І тут не можна не погодитися з розшифровкою назви, запропонованою в післямові перекладачки роману Тетяни Баскакової, яка звернула особливу увагу на модель заголовка, декодувавши його так: «Перше, що спадає на думку, – перекласти це слово як «Вітчизна», припустивши, що оповідач використовує не німецький термін (*Vaterland*), а його англійський аналог (*Fatherland*), тільки записаний фонетично так, як його сприймають на слух німці. Але ж можна сприйняти те ж слово і по-іншому, буквально: «волоконна країна» (*faser* – волокна, зокрема використовувані у волоконній оптиці, *Faseroptik*, яка, наприклад, застосовується в медицині – для просвічування внутрішніх органів; у фізиці для реєстрації треків ядерних частинок; в обчислювальній техніці – там лазерні волокна виконують функції елементів пам'яті; і в багатьох інших галузях). Чи має таке тлумачення хоч якесь відношення до сюжету?» [2, с. 100].

Звісно, має пряме відношення, і не тільки до сюжету, а до всієї тканини тексту. Важливим є підтекстове наповнення заголовка, адже «волоконна країна» – це не тільки візуальний образ розшарування німецького суспільства, але передовсім трагедія розриву німецької нації на західну і східну системи та відповідний спосіб життя. Метафоричний заголовок розкриває суть ідейного змісту роману і його побудови.

Особливістю композиції роману є рамкова конструкція: адже **заголовок, посвята** «Моїй сестрі Домінік» і **епіграф** із С. Беккета складають позафабульну конструкцію. Крім цього, конструктивним є принцип з'єднання окремих частинок тексту в єдине ціле, що характеризує приналежність роману «Фазерланд» до постмодерну. Для підкріплення цієї думки варто послатися на точку зору німецького літературознавця Томаса Юнга, який вважає, що тексти сучасних письменників є сумішшю різних елементів: «...в них тепер відсутні конкретні дії і класична структура оповіді, а залишаються тільки колажі з висловлювань і роздумів окремих персонажів, які найчастіше представлені як синхронні монолози і рідше – як діалоги (переклад наш. – П. Г.)» [15, с. 25].

Ця думка якнайкраще характеризує досліджуваний роман, бо «Фазерланд» складається з множини епізодів, які органічно вплітаються в хід фабули. Хаотичні переміщення я-оповідача постійно перериваються його спогадами про дитинство, міркуваннями про сучасний світ, відсиланнями до минулого тощо. Ці елементи претендують на автономність і все ж не прив'язані до сюжету, тобто їх можна довільно переставляти, міняти місцями, не втрачаючи при цьому цілісності картини нарації.

Така мозаїчність тексту співвідноситься з теорією «ризому» французьких філософів і літературознавців Жюльєн Дельоза і Фелікса Гваттарі, які за-

стосували біологічний термін до художніх текстів, оповідь у яких спростовує вертикальну модель світу – дерева, що складається з трьох частин (корінь, стовбур, крона, що співвідносяться з підземним світом, світом предків – світом людей (сучасним) – майбутнім, небесним світом).

Загально визнаною рисою постмодерних текстів є горизонтальна конструкція світоустрою, що складається з розгалужених коренів, котрі ростуть безсистемно. Автор роману сам дає ключ для розуміння саме такої ризоматичної композиції твору, не випадково згадуючи одного з дослідників цієї наукової проблеми у мислительному потоці головного героя: «Все це (суперечка Нігеля і товстуна з приводу кінематографу. – П. Г.) ще можна терпіти, поки вони говорять про фільми, які і я теж бачив, але потім вони переключаються на таких діячів, як Жиль Дельоз і Крістіан Метц (я думаю, це кінокритики), і я ніяк не можу в'їхати в тему, хоча, натурально, беру собі на замітку ці імена – я завжди і все беру собі на замітку» [6, с. 19].

Теорія літератури визначає термін «ризоматизм» так: це ієрархічна нелінійна система без початку і кінця, яка перебуває в постійному процесі становлення, заперечуючи таким чином поняття структури – чітко систематизованого принципу організації (див. [4]). Цей термін був запозичений французькими вченими Дельозом і Гваттарі з ботаніки, де він означав певну будову кореневої системи, яка характеризується відсутністю центрального стрижневого кореня і складається з безлічі хаотично переплетених, непередбачуваних у своєму розвитку пагонів, які періодично відмирають і регенерують. Це поняття є вельми актуальним для літератури ХХ–ХХІ століть, бо хаотичність світу відображається в мистецтві, створюючи нелінійні сюжети і змішуючи воедино різні події.

Книзі-ризомі притаманні такі принципи:

1, 2. Принципи *з'єднання і гетерогенності*: будь-яка точка ризоми може – і повинна – бути приєднана до будь-якої іншої її точки.

3. *Множинність*: саме тоді, коли багато що справді розглядається як субстантив – множина, або множинність, – руйнуються відношення з Одним як із суб'єктом чи об'єктом, як із природною або духовною реальністю, як з образом і світом.

4. Принцип *розриву*: ризома може бути розбита, зруйнована в будь-якому місці, але вона завжди відновлюється.

5, 6. Принцип *картографії та декалькоманії*: ризома не відповідає ні за структурну, ні за породжуючу модель (див. [4]). Складовим елементом ризоми є плато, якому дослідники дають таке визначення: це «будь-яка множина, поєднувана з іншими за допомогою близьких до поверхні підземних пагонів так, щоб формувати і поширювати ризому» [4, с. 31].

Аналіз твору К. Крахта дозволяє зробити висновки про те, що саме ці принципи покладені в основу його конструкції, унаслідок чого автору вдалося досягти не тільки плавності оповіді тексту за всієї фрагментарності зображуваних подій, розірваності простору й часу, в полоні яких виявляється головний герой, але й спаяності різнорідних елементів тексту в цілісному художньому полотні.

Зовнішня композиція роману вельми прикметна: він складається з восьми розділів із різними топосами дії та згайання часу героєм. Якщо скористатися кабалістичною системою значень, то число *вісім* – символ безкінечності й постійного руху. І це логічно підводить до відкритого фіналу, яким завершується «Фазерланд». Разом із тим кількість елементів-плато – набагато більша. Їх представляють окремі моменти оповіді – такі, як історичні дискурси, філософські роздуми, спогади я-оповідача, його судження про людей і, власне, мандри різними містами. Так, у п'ятому розділі виділяються такі плато:

1. Зустріч я-оповідача з Маттіасом Горксом у поїзді, що спричиняє втечу головного героя з вагона-ресторану й поїздки до Гайдельберга;

2. Готель в Гайдельберзі і припущення з приводу життя його власника: «Сімнадцятирічним парубком його покликали до війська – коли було вже ясно, що війну програно, – і він опинився на Кавказі чи ще бозна-де. Уже віяло весною, але було ще до дідька холодно, і після відступу він більше не відчув своїх пальців» [6, с.105];

3. Спогади головного героя про поїздки на Мадеру із сім'єю у віці одинадцяти літ;

4. Зустріч з Ойгеном у «Макс-барі» і подальша наркотична вечірка.

Лінія оповіді розбивається на три часових потоки: події минулого, теперішнього і плани на майбутнє, надії на його здійснення. Герой зигзагоподібно ковзає ними, перестрибуючи з одного часового плану на інший. Концепція Жіля Дельоза і Фелікса Гваттарі знаходить зриме підтвердження не тільки в п'ятому розділі роману «Фазерланд».

Часто-густо до особливостей літератури постмодернізму зараховують відкритий фінал. Варто згадати такі твори, як «Кроки по склу» Ієна Бенкса, «Сповідь маски» Юкіо Місіми, «Замок» Франца Кафки, «Дамаскін» Мілорада Павича та ін., у яких наявна ця закономірність постмодерністської поетики. Автори таким чином співпрацюють із читачем, залучаючи його до діалогу/полілогу, даючи йому право вибору концентрації уваги на якомусь важливому для нього епізоді, співвіднесенному із власним внутрішнім світом.

Що ж стосується заключної частини роману, то його відкритий фінал не знайшов однозначного тлумачення. Так, Анке Біндара вважає, що не тільки марність, а й згубність довіри до плину буття викликають у головного героя бажання наклас-

ти на себе руки на середині Цюрихського озера, до чого він нібито готується (див. [14]). Однак цю думку спростовує Фабіан Леттоу – німецькомовний літературознавець і дослідник, – упевнений в тому, що «причина дилеми головного героя лежить не поза індивідуальним чинником, а у рішуче постмодерністському середовищі сучасної Німеччини, яка викликає у людини виснажливе запаморочення (переклад наш. – П. Г.)» [18, s. 290]. Я-оповідач – асоціалізована особистість, спрагла до людського тепла та спілкування, і водночас – сповнена життя. Саме тому він у пошуках себе, свого місця в житті блукає різними містами.

Варто зачитувати завершальний вислів твору: «Я сходжу в човен і сідаю на дерев'яний ослін, а чоловік встромляє весла в якісь металеві штуки й береться гребти. От-от ми досягнемо середини озера. От-от» [6, с. 190].

Як бачимо, тут немає чітких фінальних акордів, які б дали читачеві ясно зрозуміти: чи закінчилася лінія життя героя посеред озера? Чи це тільки початок нового шляху? У підтексті твору звучить усе ж оптимістична тональність романного завершення. Здається, що я-оповідач, подолавши перешкоди відчуженої юності, знайде в собі сили впевненіше розвивати і продовжувати життєстверджувальну лінію. Швидше за все головний герой внутрішньо готовий до нового етапу життя, аж ніяк не до його завершення. Таким чином, фінал твору залишається відкритим і спонукає читача до самостійного вибору розв'язки.

Завершуючи роздуми поетики, слід зазначити, що в романі К. Крахта поєднуються такі принципи, як гетерогенність, множинність, нелінійність і мізерність розриву, що дають підстави назвати структуру «Фазерланду» ризоматичною. Ця характеристика притаманна постмодернізму.

«Фазерланд» і «Лексикон інтимних міст» Ю. Андруховича: спільне/відмінне

Таке, на прозір, несподіване поєднання – «Лексикону інтимних міст» Юрія Андруховича і «Фазерланду» Кристіана Крахта – цілком виправдане з тематологічного погляду та ідейної близькості анти тоталітарного дискурсу, проявленого, проте, по-різному. Маються на увазі не тільки жанрові розходження, що даються взнаки в цій парі творів, а передусім форми вияву посттоталітарної свідомості, її живучості, що вияскравлюються в таких емоціях і поведінці Крахтового героя, як страх, безнадія, відчуття безвиході, втеча від суспільних зобов'язань і від себе. Тим часом в Андруховичему «Лексиконі...» репортажно-автобіографічна форма дає змогу захвати оголений нерв цих відчуттів у підтекст, при цьому розрізняючи розмісли про рівень відчуженості як домінуючу прикмету то-

талітарного суспільства, спостереженої в містах і містечках України та Європи, зокрема Німеччини.

Прикметно й те, що, за художньою версією К. Крахта, я-оповідачеві доводиться переживати якесь безпросвітне, глупе невезіння, що заганяє його в глухий кут, але відкритий фінал роману «Фазерланд» усе ж дає проблиски світла в кінці тунелю.

Тоталітарне минуле знаходить відгук як у сучасній українській, так і німецькій літературі, бо ця тема є вкрай актуальною для країн, які впродовж чи не цілого століття перебували під гнітом тоталітарної системи – системи державно-політичної влади, яка регламентувала всі суспільні та приватні сфери життя людини-громадянина і не визнавала автономії від держави таких недержавних сфер людського життя, як економіка, господарство, культура і навіть релігія. Спадщина фашистської Німеччини та радянського СРСР вплинула на кілька поколінь, особливості їхнього світосприйняття, менталітету та психіки, формуючи загублених індивідів, неспроможних реалізувати свій потенціал у суспільстві. Саме проблемі самотності, відчуженості, пошуку в мандрах власного Я та проблемі загубленої свідомості народу присвятили свої твори К. Крахт та Ю. Андрухович.

К. Крахт – не тільки сучасний німецькомовний письменник, але й журналіст, який подорожував світом, щоб написати свої викривальні статті проти безглуздя сучасного світу та політичних систем. Дебютний роман приніс йому славу та визнання. Тим часом постать Ю. Андруховича є знаковою для української літератури і культурного життя загалом – поет, прозаїк, есеїст, засновник творчого об'єднання Бу-Ба-Бу та перекладач, з ім'ям якого пов'язаний процес становлення зацікавленості сучасною українською літературою на Заході.

В основу «Фазерланду» і «Лексикону інтимних міст» покладено подорож головного героя – я-оповідача (Ich-erzähler) та мандрівника-письменника – різними містами. Якщо протагоніст із роману ковзає поверхнею життя, лише змінюючи декорації-міста, жадаючи віднайти свою індивідуальність, то в автобіографічній книзі Ю. Андруховича постає вдумливий обсерватор «заходу» епохи, яка, хоч і відходить у небуття, залишає відчутний слід у душі креативної особистості, котра прагне зафіксувати, як болісно і трагічно почувається людина в дисгармонійному світі абсолютного нагляду як системної ознаки тоталітаризму. Саме постать постмодерної розчавленої й невпевненої людини змальовує німецькомовний автор у романі.

Так, головного героя «Фазерланду» переслідуює нав'язлива думка про втечу в широкому значенні цього слова і передусім од суспільства стереотипів, що давить на психіку, від життєвої складності у пошуках гармонії зовнішнього і внутрішнього світу поза межу «волоконної вітчизни/країни».

Автор реалізує це бажання героя в змалюваній фізіологічній формі постійного відчуття нудоти; почуття критицизму щодо інших; картині втечі на Міконос: «Крім маленької спортивної сумки, у мене, природно, ніяких речей не було, і я відчував себе втікачем, злочинцем, який розтратив купу чужих грошей і тепер збирається сісти на найближчий літак, щоб змитися в Монтевідео, Дакки або Порт-Морсбі (курсив наш. – П. Г.)» [6, с. 154]. Хоч герой перебуває у вічному прагненні до свободи й самореалізації, безглуздість поведінки позбавляє його всіх цих важливих, здавалося б, для того, що шукає молода людина, цінностей. Це все більше і більше призводить героя-оповідача до роздвоєння особистості й до збірного образу цілого втраченого покоління кінця ХХ століття. Як не прагне він до поєднання і реалізації різних потреб і бажань свого Я, як не намагається випасти з ритуальної світобудови, це ніяк не вдається, бо він постійно відчуває дисгармонію. «Порушуючи закони ницості, я-оповідач хоче вилучити себе із символічного порядку, а в ширшому контексті прагне вирватися з цього національно пов'язаного постмодерністського простору матеріальних обмежень (переклад наш. – П. Г.)» [16, р. 58].

Якщо лейтмотив блукаючого фланера в сучасному світі, закодованому різними системами та моделями поведінки суспільства, є доміантним для твору К. Крахта, то для Ю. Андруховича важливим є своєрідне нанизування фактажу, що засвідчує спотворення свідомості і психології людини, що, незважаючи на кордони між державами, впливає однаково на долю як українця, так і німця, американця чи мешканця іспанського міста тощо, котрі пройшли через трагічний досвід тоталітарного буття/небуття. Доволі влучно підтверджує цю думку епізод з «Лексикону інтимних міст», коли автобіографічний герой перебуває в Авсбургу: «Я подумав, що чудово б залишитися тут і ще сьогодні почати нове життя... Я писав би роман про Венецію і тричі на день підживлювався б фуггерівськими пісними кашами. Я запускав би поволі бороду, цілий рік одягав би ті самі шорти, сандали й вицвілі футболки – як отой старезний дідула зі срібними сережками у бровах і ніздрях (курсив наш. – П. Г.)» [1, с. 22]. Андрухович не дарма використовує умовний спосіб дієслів, що вказує лише на потенційну можливість іншого життя. Людина посттоталітарного часу розчарована підступністю держави й не може повірити в іншу можливість побудови суспільства – давні страхи надовго залишаються в підсвідомості народу, і тільки через кілька поколінь стане можливим зняти тягар минулого.

Я-оповідач Крахта належить до нової німецької генерації, яка не зазнала тортур війни та роз'єднання країни, але все одно посттоталітарна ситуація тяжіє над ним. Деякі німецькі дослідники слушно вважають, що протагоніст роману «Фазерланд» наприкінці готується до суїциду, що було б

логічним закінченням життєвої історії героя. І все ж у відкритому фіналі можна вбачати позитивні настрої – головний герой готовий до нового етапу життя і вже спроможний перейти межу власного ескапізму.

На відміну від німецького протагоніста, автобіографічний герой-українець «Лексикону...» сповнений ентузіазму й радше було б сприймати його як «господаря, ніж як гостя. Він, як правило, відкритий до непізаного і входить у незнайомий простір, сприймаючи його як «свій» [5, с. 167]. Мандрівник активно реагує на кожне нове місто, його поведінка зумовлена глибоким оптимізмом: «*Господи, яке місто! Як хотілося б його прожити з усіх сил, а відтак захлинутися від незмоги охопити й описати!*» [1, с. 391].

Цікавим є той факт, що обидва автори розмірковують над деградацією суспільства, спричиненою тоталітарним режимом і заміною його посттоталітарним. Європейська толерантність й направленість на урівненість прав та свобод для всіх націй може призвести до катастрофічного фіналу, якщо не буде досягнуто рівноваги в гуманітарній сфері. Про це так говорить Ю. Андрухович: «Я йшов крізь це запустіння (околиця Берліна. – П. Г.), минаючи низькорослих панків (здається, вже внуків тих перших) з їхнім пивом, сигаретами і – знову ж таки – безпородними псами, повз якихось безраднісних екскурсійних школярів з якого-небудь Біттерфельду, підозріло засмаглих торговців лівим сріблом, румунських циганок з їхнім do you speak English. А ще мені чомусь на кожному кроці траплялися божевільні або інваліди у візках. І врешті до мене дійшло, що це розпад. Так, мені здається, це черговий декаданс. *На наших очах провалюється ще одна утопія Окциденту – про те, що, знявши протистояння систем, можна раз і назавжди досягнути безпеки, певності і – головне – стабільно високого стандарту життя* (курсив наш. – П. Г.)» [1, с. 44].

Але якщо Андрухович вважає за можливе подолання українцями їхньої кризи посттоталітарного суспільства через визнання власної країни незалежною і першорядною, то позиція меланхолійного я-оповідача Крахта свідчить про те, що автор розчарувався в німцях і не бачить можливого вирішення проблем сучасного йому суспільства. Єдиним логічним висновком стає зміна поколінь, які уникнули б тягара тоталітаризму, що завдає катастрофічних наслідків.

Література

1. Андрухович Ю. Лексикон інтимних міст. Довільний посібник з геопоетики та космополітики / Ю. Андрухович. – К. : Meredian Czernowitz, Майстер книги, 2011. – 480 с.
2. Баскакова Т. Послесловие переводчика / Т. А. Баскакова // Крахт К. Faserland / К. Крахт. – М. : Ad Marginem, 2001. – С. 100–103.

3. Гладылин Н. «Поп-литератор» Кристиан Крахт как явление постмодернистской ситуации / Н. В. Гладылин // Знание. Понимание. Умение. Вып. 1. / редкол. : Ильинский И. М. (глав. ред.) [и др.] – М. : Московский гуманитарный университет, 2012. – С. 137–142.

4. Делёз Ж. Ризома [Электронный ресурс] / Жиль Делёз, Феликс Гваттари ; [пер. с франц. Я. Свирского]. – Режим доступа : http://www.situation.ru/app/j_art_1023.htm. – Название с экрана, 20.03.2016.

5. Калинюшко О. А. Постімперський простір в реценції мандрівника: версії А. Стасюка та Ю. Андруховича / О. А. Калинюшко // Young Scientist. – 2015. – № 1 (16). – С. 165–169.

6. Крахт К. Фазерланд / К. Крахт ; [пер. з нім. А. К. Головка]. – Харків. : Фоліо, 2012. – 192 с.

7. Кучумова Г. Немецкий роман 1990-х: поиски новых форм коммуникации / Г. В. Кучумова // Вестник гуманитарного института ТГУ. Материалы международной научной конференции «Диалог между Россией и Германией: филологические и социокультурные аспекты», 14–15 мая 2010. – Тольятти : ТолГУ, 2010. – Вып. 2 (8) – С. 138–141.

8. Кучумова Г. Программа дешифровки мифов в немецкой молодежной литературе 1990-х годов / Г. В. Кучумова // Известия Самарского научного центра Российской академии наук : (научный журнал). – Вып. 9. – Т. XII / редкол. : В.П. Шорин (глав. ред.) [и др.] – Самара : Самарский научный центр РАН, 2009. – С. 68–78.

9. Кучумова Г. В. Роман в системе культурных парадигм (на материале немецкоязычного романа 1980–2000 гг.) : автореф. дисс. на соискание науч. степени д-ра филол. наук : спец. 10.01.08 – «Теория литературы. Текстология» / Кучумова Галина Васильевна. – Самара, 2010. – 47 с.

10. Ладыненко А. Лингвистические особенности вкрапленных иноязычных элементов в «романе потребления» [Электронный ресурс] / А. П. Ладыненко // Науковий вісник Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського. Лінгвістичної науки. – 2013. – № 16. – С. 129–137. – Режим доступа : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvprpu_2013_16_18. – Название с экрана, 20.03.2016.

11. Літературознавчий словник-довідник / за ред. Р. Гром'яка та ін. – 2-ге вид., виправ., доп. – К. : Академія, 2007. – 758 с.

12. Николенко Е. Язык «лейблов» как средство восполнения коммуникативной недостаточности в романах Ф. Бегбедера, К. Крахта, В. Пелевина / Е. Е. Николенко // Вестник Гуманитарного института ТГУ. Материалы международной научной конференции «Диалог между Россией и Германией: филологические и социокультурные аспекты», 14–15 мая 2010. – Тольятти : ТолГУ, 2010. – Вып. 2 (8) – С. 186–191.

13. Соколова Е. С Востока на Запад и обратно. Литература Германии после объединения [Электронный ресурс] / Е. Соколова // Иностранная литература – 2003. – № 9. – Режим доступа : <http://magazines.russ.ru/inostran/2003/9/sokol-pr.html>. – Название с экрана, 20.03.2016.

14. Biendarra A. Der Erzähler als popmoderne Flaneur in Christian Krachts Roman Faserland / Anke Biendarra // German Life and Letters. – 2002. – № 55.2. – S. 164–179.

15. Jung Th. Alles nur Pop? Anmerkungen zur populären und Popliteratur seit 1990 / Thomas Jung // Crash,

Trash oder Chaos? Populäre deutschsprachige Literatur seit der Wende und die sogenannte Popliteratur. – Frankfurt am Main: Hrsg. Jung Thomas, 2002. – S. 15–28.

16. Kracht Chr. Faserland [Roman] / Christian Kracht. – Köln : Verlag Kiepenheuer & Witsch ; Hamburg : Umschlaggestaltung Tina Obladen, 1995. – 137 S.

17. Langston R. Escape from Germany: Disappearing Bodies and Postmodern Space in Christian Kracht's Prose [Электронный ресурс] / Richard Langston // The German Quarterly. – 2006. – Vol. 79. – № 1. – Pp. 50–70. – Режим доступа : http://www.jstor.org/stable/27675884?seq=1#page_scan_tab_contents. – Назва з екрана, 20.03.2016.

18. Lettow F. Der postmoderne Dandy Die Figur Christian Kracht zwischen ästhetischer Selbststilisierung und aufklärerischem Sendungsbewusstsein / Fabian Lettow // Selbstpoetik 1800-2000 Ich-identität als literarisches Zeichenrecycling. – Frankfurt am Main : Peter Lang, 2001. – S. 285–305.

Pavlo Hushcha

SUPERFLUOUS MAN FATE INTERPRETATION IN MODERN GERMAN AND UKRAINIAN LITERATURE: POSTMODERN VERSIONS

The article consists of two parts. In the first of them three characteristic traits of Chr. Kraht's post-modern text are analyzed. They are a) the type of the main character/ Ich-erzähler, b) functions of trade mark names, brands and labels, c) postmodern composition peculiarities. The second part contains the typology comparison of the novel Faserland and the collection of autobiographic reports with elements of memoirs Lexicon of intimate cities by a modern Ukrainian writer Y. Andruhovich from the point of view of anti-totalitarian discourse.

Key words: Y. Andruhovich, Chr. Kraht, postmodern poetics, me-narrator/Ich-erzähler, rhizome, anti-totalitarian discourse, a collection of autobiographic reports.

Павел Гуца

ИНТЕРПРЕТАЦИЯ СУДЬБЫ ЛИШНЕГО ЧЕЛОВЕКА В СОВРЕМЕННЫХ НЕМЕЦКОЙ И УКРАИНСКОЙ ЛИТЕРАТУРАХ: ПОСТМОДЕРНЫЕ ВЕРСИИ

Статья состоит из двух блоков. В первом из них проанализированы три грани художественной природы постмодерного текста немецкоязычного писателя: а) тип главного героя/Ich-erzähler; б) функции прагматонимов (гастронимов, марок, лейблов, брендов) в произведении; в) особенности постмодерной композиции. Во втором блоке типологически сопоставляются с точки зрения антитоталитарного дискурса роман «Faserland» и сборник автобиографических репортажей с мемуарными элементами «Лексикон интимных горюдов» современного украинского писателя Ю. Андруховича.

Ключевые слова: Ю. Андрухович, К. Крахт, постмодерная поэтика, я-рассказчик/Ich-erzähler, прагматонимы, ризома, антитоталитарный дискурс, сборник автобиографических репортажей.

Надійшла до редакції 27.03.2016 р.

Епістолярій

Микола Степаненко

ПИСЬМЕННИЦЬКИЙ ЕПІСТОЛЯРІЙ – «ЖИТТЯ У ВСІХ ВИМІРАХ – ВІД БОЛЮЧОЇ СЛЪОЗИ МАТЕРІ І ДО ВСЬОГО ЖИВОГО, СУЩОГО НА ПЛАНЕТІ ЗЕМЛЯ...»

І... кожен лист ... – все це жива історія...
Олесь Юренко

*Доля Олесь Гончара,
світоча української нації,
так зріднена з долею України,
як зріднені мати й син.*

Ярема Гоян

Письменник – нервова клітина нації.

Олесь Гончар

«Промінчиком розкоші людського спілкування», «коштовною ниткою зв'язку між близькими людьми», «родинним космосом», «документом неабиякої сили і ваги», «важливим документом української історії» називає листи Михайлина Коцюбинська¹. Цей номінативний ряд аж ніяк не вичерпує ресурсу епістолярного масиву, радше окреслює тільки окремі важливі грані його. Уявити людське життя тепер, – а особливо колись, навіть кілька десятиліть тому, не кажучи вже про збігли сторіччя, – без листування неможливо. Воно, як і письмо, з-посеред тих феноменів, які підкорюють простір і час, точно й повно документують світ. Листи були й назавжди залишаться важливим джерелом інформації про особливості тієї або тієї доби й перебіг знакових та менш примітних подій, які вона переживала, про суспільство загалом і окремих людей, їхні земні діяння. Словом, в епістолярію, як у фокусі, віддзеркалена вся система буття, саме життя в усіх реальних і омріяних вимірах, у всьому об'єктивно-суб'єктивному багатогранні.

Велику цінність мають листи, автори яких – творчі люди, активні учасники, а не свідки віддала

¹ Коцюбинська Михайлина. Кирило Осмак: автопортрет у листах на тлі Владімирського централу / Михайлина Коцюбинська // «У мерехтінні найдорожчих лиць»: згадуючи Михайлину Коцюбинську. – К. : Вид-во «Дух і літера», 2012. – С. 475, 487, 490.

всього, що довкруги них відбувається, провісники майбутнього, шанувальники минулого. Пропонуємо читачеві епістолярну панораму, представлену знаними в письменницько-журналістсько-мистецьких колах особистостями. Її адресовано «художникові світла, його досліднику, зображувачеві й поету» (Микола Бажан), «праведникові нації» (Юрій Мушкетик), «гордості всієї... літератури» (Микола Тихонов) Олесеви Терентійовичу Гончару.

Усі, хто стежить за духовним поступом України, зовсім недавно – у 2011 році – із захопленням сприйняли з'яву чергової – десятої – книги дванадцятитомного видання творів Олесь Гончара, до якого ввійшов епістолярій автора за 63-річний період, здебільшого його офіційне листування як очільника Спілки письменників України, державного та громадського діяча, знакової постаті своєї епохи, одного з найяскравіших представників української літератури другої половини ХХ століття. Книга «Листи» стала неординарною подією сучасного літературно-мистецького й наукового життя. Те, що ретельно зібрав і прокоментував у ній журналіст Яків Оксюта, друг та земляк Олесь Терентійовича, – лише дешифрація з епістолярію, який вийшов із-під пера творця «Собору», «Тронки», «Твоєї зорі». Збіжить небагато часу – і книжкові полиці поповняться упорядковані іншими сумлінними працівниками на ниві культури нові томи листів Олесь Гончара – свідків української, радянської, європейської, на-

віть світової історії в усьому розмаїтті її проявів і цілісності.

У родинному архіві Олесь Терентійовича зберігається й ще один безцінний скарб – листи до письменника. Їх не десятки, а сотні й сотні. Значну частину епістолярію, про який ідеться, передано до Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України, Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України, Національної бібліотеки імені В. І. Вернадського. Колись він – треба обов'язково вірити в це – потрапить під прискіпливе око дослідників і неодмінно оформиться в книги, які опиняться з-поміж тих найавторитетніших видань, що дають ґрунтовні відповіді літературознавцям, мовознавцям, культурологам, етнографам, історикам, соціологам, психологам на складні, суперечливі питання, пов'язані з розтягнутим у часі, не завжди передбачуваним процесом нашого державотворення, національного самоствердження. Коло адресатів, які листовно зверталися до Олесь Гончара, репрезентоване всіма верствами суспільства – від академіків, найвищого рангу державних, партійних, міжнародних, наукових, громадських діячів до простих робітників і колгоспників, студентів, учнів. Географія цього кола дуже широка: майже всі куточки України, а також Абхазія, Австралія, Білорусь, Болгарія, Вірменія, Грузія, Естонія, Індія, Кабардино-Балкарія, Казахстан, Канада, Латвія, Литва, Німеччина, Польща, Росія, Румунія, Сербія, Словаччина, Словенія, США, Удмуртія, Узбекистан, Хорватія, Чехія, Швейцарія. Увесь епістолярій, що сягне кількох томів, наповнений щирою, сердечною шаною, наснажений світлою любов'ю до адресата – людини, яка «ніколи не уникала проблем найскладніших, найкардинальніших, найгенеральніших», а «сміливо йшла на штурм» (Павло Загребельний) і завжди перемагала, до її мистецького і громадського подвигу.

Коли опиняєшся в ролі оприлюднювача такої епістолярної розкоші, губишся у своїх діях. Перше, що хочеться зробити, – осягнути весь текстовий масив, систематизувати його й поділитися цим гідним найвищих оцінок набуток з іншими. А оцедрювати їх справді є чим: з-поміж сотень і сотень листів, які пощастило прочитати, лише поодинокі на теми буденні. Звичайно, найкраще й найсправедливіше було б, якби вони всі за хронологічним, тематичним, персональним чи якимось іншим принципом конвертувалися в кількатомне видання. Для втілення цієї ідеї потрібні дослідницькі надзусилля, притім не однієї людини, а цілого колективу, і, зрозуміло, час та кошти. Окрасою епістолярію, про який ідеться, на рівні змісту й художньої майстерності є листи від письменників, котрі виводили Олесь Гончара на літературну стезю, – Миколи Бажана, Остапа Вишні, Андрія Головка, Андрія Малишка, Петра Панча, Максима Рильського, Павла Тичини, Юрія

Яновського. Згадаймо хоча б, як Павло Тичина захистив молодого автора новели «Модри Камень» від наклепників, котрі бралися знищити його тільки за те, що насмілювався змалювати спалах почуттів радянського (руського) воїна і словацької дівчини. І зробив Павло Григорович це не келійно, не у приватній розмові, а на вересневому пленумі Спілки письменників України 1947 року. Тоді, читаємо діарійну нотатку Олесь Гончара від 21 жовтня 1979 року, «серед загального очманіння... Серед крику й гвалту» догромлювалися всі націоналістичні, петлюрівські елементи. «Олесь Гончар як письменник, – наголосив на цьому високому зібранні «яблуновоцвітний геній», – має далекоглядне око, непомильний слух і високе патріотичне серце... його новела «Модри Камень» багато чим споріднена з такими творами наших славних попередників, як... «Дебют» М. Коцюбинського, «Пісня пісень» Шолома Алейхема... твори Олесь Гончара підносять велич народу, а раз так, то значить він – новатор». У тому, що 1947 року перша частина роману «Прапороносці» прорвала глуху стіну нищівної критики, найбільша заслуга Юрія Яновського. Він не лише підтримав і окрилив письменника-початківця, а й урятував його від переслідування за націоналізм, надав авторові «Альп» такої слави, що, як занотує Гончар у «Щоденниках» майже через 45 літ – 11 квітня 1992 року, «всі тодішні доноси заглушила». Олесеви Терентійовичу допомагало у творчому житті те, що йому тиснув руку сам Остап Вишня й тим самим благословляв його на літературні звершення. А як не згадати Петра Панча – першого з майстрів слова, кому відкрив секрети своєї літературної проби юний Олесь. Відкрив і мав надійну підтримку з боку людини, яку згодом назвав хрещеним батьком, бо вона зміцнила в ньому віру у власні сили, дала потужний імпульс для подальшої письменницької роботи.

P.S. 1

Від Петра Йосиповича Панча

3 березня 1946

Знайшовся-таки слід Тараса!¹ Дуже радий був, дорогий Олесю, по-перше, почути звістку про Вас, а потім і одержати листа. А я вже гадав, що Ви забули мене і, може, навіть закинули літературні справи. Виявляється – ні. Вам треба серйозно зайнятись літературою, в цьому переконало мене Ваше останнє оповідання². Гарне оповідання. Свіже, щире, переконливе і написане грамотно. Це не тільки моя думка, а й тов. Льченка, який завідує в журналі «Україна»³ відділом літератури. Оповідання без поправок буде надруковане в журналі «Україна». Я дуже радий за Вас. Продовжуйте в цьому ж дусі.

Дякую Вам за привіти, на жаль, тільки Тетяна Петрівна не може вже почути⁴ Вас: під час евакуації вона померла ще в 1942 р. в Уфі.

Я живу на старій своїй квартирі: Леніна, 68, кв. 64. Будете в Києві, прошу завітати. А про Вас уже перепитує О. Юренко. Я йому уже сповістив Вашу адресу.

Тисну руку!

Ваш

03.03.1946
Київ

П. П.
(Петро Панч)

¹ «Знайшовся-таки слід Тараса!» – Йдеться про довосне знайомство О. Гончара з П. Панчем, який ретельно аналізував новели «Шрам» і «Черешні цвітуть», повість «Стокозове поле» свого молодого колеги.

² «Вам треба серйозно зайнятись літературою, в цьому переконало мене Ваше останнє оповідання». – Мовиться про новелу «Модри Камень», надруковану в журналі «Україна» (1946. – № 4/5. – С. 18–19).

³ «Україна». – Громадсько-політичний літературно-художній (щомісячний з 1941 року, щотижневий з 1963 року) журнал, заснований 1941 року.

⁴ «... тільки Тетяна Петрівна не може вже почути ...». – Йдеться про дружину П. Панча, з якою О. Гончар познайомився, коли приїздив до Києва на нараду молодих письменників і відвідав родину Панчів (див.: Г. О. Листи, с. 56).

Від Максима Тадейовича Рильського

11 березня 1962

Дорогий Олександр Терентійовичу!

Пам'ятаю, що Ви колись підносили питання про святкування 100-річного ювілею Коцюбинського в 1964 році – в міжнародному масштабі (Рада миру). Я й тоді казав, що у Коцюбинського є такі «суперники», як Шевченко і Лермонтов. Мабуть, є й ще якісь, це краще знає Мик. Ів. Терещенко.

Шевченківську дату в 1964-му, здається, відзначатимуть по лінії ЮНЕСКО. Може, це якось збільшить «шанси» Михайла Михайловича? Чи Вам щось відомо про це?

До мене звернулася у цій справі директор Черніг. музею Коцюбинського Ір. Мих. Коцюбинська¹ – а я оце звертаюсь до Вас.

Ваш
11/III.1962

М. Рильський

¹ Ір. Мих. Коцюбинська. – Ірина Михайлівна Коцюбинська (1899–1977), дочка письменника М. М. Коцюбинського, його біограф, автор книг «Спогади і розповіді про М. М. Коцюбинського» (1965), «Михайло Коцюбинський» (1969), директор Чернігівського літературно-меморіального музею-заповідника Михайла Коцюбинського (1956–1977).

Від Андрія Васильовича Головка

Квітень 1968

Шановні товариші!

Слова, які я хочу сказати, або точніші – яких я не можу не сказати сьогодні дорогому ювілярові Олесю Гончару, видатному українському письменникові, в оцей урочистий день його

п'ятдесятиліття, це слова щирої любові, глибокої пошани, великої подяки йому за все те, що він, як письменник, уже зробив до сьогодні для нашого народу¹; за те, що ось вже впротяз чверті сторіччя з такою душевною щедрістю він обдаровує нас, мільйони читачів і шанувальників його могутнього таланту, своїми чудовими творами, сповненими глибоких і чесних дум про нашу радянську дійсність, про наших людей і наше майбутнє.

Далєбі, не буде аніяким перебільшенням, коли я скажу, що мало не кожен його твір (йдеться, звичайно, про основні, капітальні його роботи) завжди ставав визначною подією, а то і справжнім святом у нашому літературно-громадському житті.

І це – впротяз усього його письменницького шляху, починаючи від ушлявленої трилогії «Прапроносці», написаної по свіжих слідах Великої Вітчизняної війни, і до останнього чудового роману «Собор», який щойно з'явився на стелажах наших книжкових крамниць і який напевно теж не залежить на них, отак саме, як не траплялося цього досі з попередніми Гончаровими книжками.

Відтак цілковито природне питання: в чому ж «секрет» такої виняткової цікавості читачів та їхнього захоплення творами Гончара?

Я, певна річ, не зроблю тут ніякого відкриття, вже хоч би через те, що про це вже чимало говорено й написано ретельними дослідниками творчості Гончара. І все ж, – така моя думка, принаймні, – що про це зовсім не є зайвим хоч би й повторити, не без користі – особливо нашим молодим письменникам, у яких, на відміну од нас, людей старшого віку, все ще попереду, котрі перебувають ще в пошуках кожен самого себе, у процесі формування своєї творчої особистості.

Отут постать письменника Олеся Гончара та його творчий шлях багато в чому для нас і показові, й повчальні.

Як відомо, писати Гончар почав був (і друкуватися) ще до Великої Вітчизняної війни. Але сформувався як викінчений майстер художньої прози уже в роки війни – у трудних походах, в тяжких боях з фашистською навалою.

Саме ці кілька років і були визначальними в житті письменника Гончара.

І справа тут не тільки в тім, що війна стала для молодого письменника водночас суворою і мудрою школою життєвого досвіду, що тут, як, може, ніколи раніше в житті (бо на війні діють децю інші закони, за якими людина тут, перед лицем можливої щогодини смерті, розкривається скоріш і повніш), Гончар здружився, збратався із своїми товаришами-соротниками по бойовій звитязі, котрі стануть потім і літературними героями його першого великого твору, і навіть не одно-

го. Згадаймо його роман «Людина і зброя» та ряд прехороших новел про пам'ятні події тих років.

Але, повторюю, справа не лише в цьому.

Велика Вітчизняна війна була для письменника іще й школою його ідейного гарту, школою, в якій виховувався й мужнів його талант, у якій досягало в душі почуття своєї причетності та громадянської відповідальності за все, що діється навкруги. І не тільки на своїй Батьківщині, але на цілій планеті нашій, яку не кому ж іншому, а саме нам, радянським людям, випало, визначено було всім ходом історичного розвитку врятувати від чорного фашистського мракобісся.

Отже, тільки все це, разом узятє, і обумовило перший великий успіх Гончара при створенні «Прапорonoсців», трилогії про високі моральні якості й душевну красу радянських людей, вірних синів багатонаціональної, але єдиної, як моноліт, соціалістичної Вітчизни.

Потім, коли вже й скинув солдатську шинель та звернувся до інших, «мирних», тем, Гончар лишається завжди собою – достойним прапорonoсцем високих Ленінських ідей і ленінської непримиренності до всього, що стоїть на заваді, що гальмує величний поступ нашого кількaсотмільйонного народу до ясних обрїїв комунізму.

От за це і люблять, і шанують Гончара мільйони читачів: за те, що в кожному творі б'ється його палке серце і чесна напружена думка, що в кожному творі він порушує важливі громадські питання, які цікавлять і хвилюють радянських людей; за те, кінець кінцем, що з кожним новим твором Гончар, як і кожен справжній художник, «підкреслює» нам... даруйте мені оцей дуже прозаїчний, сказати б, «комунгоспівський» термін, але ж він дуже точно визначає основну соціальну функцію художньої літератури, яка саме і полягає в тім, що письменник (коли він справжній художник, спроможний розкрити душу людини, змусити читача полюбити своїх героїв, зріднити їх із читачем) цим самим, мовби «підселяє» їх у наше особисте, інтимне життя. І стають вони рідними нам, часом навіть ріднішими за кривих родичів; і ближчими за деяких багаторічних і цілком реальних сусідів по комунальній квартирі, з якими роз'їхалися по різних будинках, то, буває, не відчуваєш ніякої потреби навіть хоч би зустрітиса з ними, коли-не-коли. А художній образ, що запав тобі в душу із книжки, – повік із тобою, як твій друг і порадник у найтяжчі години твого життя, як мудрий співбесідник і добра душа, на яку хочеться бути хоч трохи подібним...

І Гончар якраз великий майстер по отакому – ще раз даруйте мені, – «ущільненню» душі наших своїми героями.

Плодотворне навчання у класиків виявляється в творчості Гончара у глибокому проникненні

його в психологію людей, у майстерному володінні словом, у лаконізмі, у відразі до марнослів'я, у простоті (але не тій, що від бідності, а тій, що навпаки – од багатства, од прозорої ясності думки), про яку колись мріяв отакий велетень російської літератури, як Лев Толстой, коли записував у свій щоденник: «Простота – вот качество, которое я желаю больше всего».

І що особливо радує нас, – це те, що від твору до твору майстерність Гончара зростає. І зараз – до свого п'ятдесятиліття – він приходить у повному розквіті своїх творчих сил.

А попереду – друге п'ятдесятиліття. І знову – натхненна і нелегка письменницька праця.

Отож побажаємо, товариші, нашому дорогому ювілярові, Олесю Гончару, міцного і доброго здоров'я, отак необхідного йому для плідної праці. І нехай оминають його стороною всякі незгоди і навіть просто прикроці, які, дарма що тільки прикроці, але й вони ранять вразливе серце кожного з людей, серед яких і письменник, далєбі, не становить собою ніякого винятку.

І великого щастя Вам, дорогий Олесю Терентійовичу! Щастя, яке, звичайно, складається з багатьох компонентів, але серед яких два (для нашого брата письменника) обов'язкові: це постійний творчий неспокій, по-перше, і по-друге, хоч коли-не-коли, хоч вряди-годи відчутти повнотою творче задоволення наслідками своєї праці.

Щастя вам!

(Підпис)

3 квітня 1968 р.

А. Головка

¹ «Слова, які я хочу сказати, або точніш – яких я не можу не сказати сьогодні дорогому ювілярові Олесю Гончару, видатному українському письменникові, в оцей урочистий день його п'ятдесятиліття, це слова щирої любові, глибокої пошани, великої подяки йому за все те, що він, як письменник, уже зробив до сьогодні для нашого народу». – А. Головка підготував ювілейну промову, яку нікому не вдалося виголосити на урочистому вечорі, що відбувся 3 квітня в Київській консерваторії. Виступ друкується вперше.

² У кінці друкованого тексту рукою А. Головка дописане таке: «Виступ не відбувся з сууго „технічних” причин та внаслідок неорганізованості – моєї в першу чергу, але і в якійсь мірі голови вечора шановного Миколи Платоновича [Бажана] теж. Копію я передав у газету „Літературна Україна”. Проте, чи побачить вона світ (знову ж таки з причин технічних), хтозна. Тому даю Вам, Олесю Терентійовичу, на всякий випадок у машинопису».

(Підпис)

Олесь Гончар пам'ятав усіх, хто сприяв його становленню, був удячний їм і сам намагався підставити плече колегам, які не могли донести свого художнього слова до людей через усілякі ідеологічні переслідування, видавничі перипетії, чийсь

кар'єристські наміри, нездорові амбіції, а нерідко й через відсутність «волохатої руки», тобто підтримки з боку можновладців та їхніх прислужників. Щоб переконатися в цьому, досить ознайомитися з листами від письменників-ровесників, кожному з яких судилася своя творча доля, – Данила Бакуменка, Миколи Безхутрого, Василя Бережного, Дмитра Білоуса, Платона Воронька, Сергія Завгороднього, Григорія Тютюнника, Олеса Юренка й ін. Вони, разом торуючи шлях у велику літературу, допомагали один одному, раділи успіхам і перемогам, сумували від невдач та поразок, пронесли щире дружбу, теплі товариські взаємини через усе життя.

P.S. 2

Від Платона Микитовича Воронька

7 травня 1947

7.5.47 р.

Дорогий Олесю!

Дякую за добре слово та за добру зустріч, яку ти мені рішив улаштувати, коли приїду. Це те, про що я якось майже хворобливо мріяв останні місяці з того часу, коли почалася весна. Мені Дніпро і його береги уві сні з'являються щоночі – так скуваю. Можливо, я б швидко зовсім переїхав у Київ – та знову це таки ота проклята хата, що й у тебе. Тинявся я півтори доби по Києву, не витримав, але й в Москві витримати довго не можу.

Тепер у мене ще й добавилося багато клопоту з роботою в Спілці, просто ніколи стало писати, а писати треба і хочеться писати. Так і чується, що щось підказує – пиши. Пиши –

*І сил в тебе хватує
Ці стіни розбити,
І будеш ти дома,
І будеш любити,
І будуть жаданії
діти родитися,
І буде щороку
родити пишениця,
І буде від хліба
тріщати корице –
Бо ранок не день ще,
І вечір не ніч ще.*

Да, писати треба багато і добре. Так, як ти пишеш. Я в твоєму ділі вітаю тебе від всього серця. Дай бог тобі і далі таких разючих успіхів. І дай бог тобі справжнього щастя на довгі-довгі роки. Цього всього я тобі бажаю так щиро, як собі самому, а може, ще більше.

Відносно того, що ти просив, я дещо зможу зробити. Крім того, що я обраний відповідальним секретарем з чималими службовими правами, мене недавно всунули в правління літфонду СССР.

Тут є деякі реальні можливості. Але я ще там не розгорнув свого впливу. Дай мені строк.

З «Молодою гвардією» я домовився відносно твоєї нової повісті. Швидше надсилай в Москву мені чи в «Молоду гвардію» рукопис. Піде в роботу.

Крім того, тебе ввели в склад комісії молодих письменників. Мабуть, в червні треба буде приїхати в Москву на нараду. План роботи і інше я тобі надішлю цими днями. Треба організувати швидше скликання республіканської наради в Києві.

Будь щасливий, мій друже, вітай тих, хто мене ще не забув.

Обнімаю
Платон.

Від Сергія Олексійовича Завгороднього

13 грудня 1952 р.

13/XII 52 р.

м. Дніпропетровськ

Добрий день, Олесь!

Після нашої зустрічі в Москві я знову перечитав «Таврію» і скажу відверто, щиро, ще з більшим захопленням, ніж вперше. З дивного матеріалу вона збудована, чудесними самоцвітами вона гаптована, глибокою правдою вона наповнена. І чим далі мандруєш разом з Даньком і Вустею на південь, все гомінкішими стають струмки людського життя; в Каховці, на берегах Дніпра, те життя вже не струмить, а вирує всіма голосами людського горя і радості, мук і надії; а на просторах Асканії воно шумить і клекоче, мов розбурхане море перед штормом. Віриш, що скоро, скоро гряне буря!

Що ж, доводиться тільки радіти, що на решті і наша соціалістична Україна виростила справжнього Зодчого художнього слова. Перекопаний, що його споруди-твори стануть нетлінним скарбом народним.

Не знаю, що скажуть твої майбутні дослідники (про сьогоднішніх говорити важко, бо вони, дослідники, доки що лише йдуть за автором, та й то назириці, а не аналізують, не узагальнюють, не розкривають перед ним нові горизонти, як це вміли робити Белінський і Чернишевський), а я глибоко переконаний, що ти йдеш від Горького і Гоголя, тобто продовжуєш їхні славні традиції.

«...всю роботу вміють робити оці дівочі розвинені руки: зв'яжуть снопа, – буде, як вузлик, виведуть нитку – забринить струною, вишиють рушник – горітиме, мов жива калинова гілка».

Тільки справжній художник-мислитель міг написати ці рядки, бо він бачить в людині «начало всех начал», бо він знає, які чудеса будуть творити золоті дівочі руки, коли вийдуть з них пута неволі і рабства. Отже, від кожного рядка твого твору віє горьківським гуманізмом і любов'ю до людини, до її розуму і діяння.

Дуже багато говорять наші критики про приємність і учобу в класиків. Але самі вони охочіше перетирають в своїх критичних жорновах Юхима Мартича і Юрія Мокрієва, ніж завдають собі клопоту простудіювати творчість тих письменників, які плідно продовжують ті традиції. Чому б Вам, керівникам СРПУ, не провести бодай один пленум Спілки, присвячений не балаканині взагалі, не сумарним підсумкам, а «изящної прозе» (між іншим, це слово зовсім випало зі вжитку, а шкода. Адже воно повністю визначає і конкретизує, якою мусить бути наша література). Цього вимагають читачі, яких аж ніяк не задовольняє «изящество» не лише [Юхима] Мартича й [Вадима] Собка, а й [Василя] Козаченка і [Василя] Минка, хоч вони й мають «Вибрані твори».

То повернемось до «Таврії». Горьківський «Буревісник» і «Пісня про Сокола» витає над нею, вона вщерть наповнена мотивами – «Человек – это звучит гордо!»

Але тканина твору, його архітектоніка, або, як говорять музики, гармонізація – гоголівська.

«Спокусила, шельма, його тим процентом... Шугонуло зненацька з-за спини в трубу, засвистіло чорно – закружляли Лук'янові асигнації уже десь у повітрі над Каховкою... Лови!»

Або: «Кручу в голови, Дніпро в ноги, а небом укриваються».

Читаючи ці і безліч інших картин, чомусь вискресають перед тобою Вакула і Бульба, сотник Данило і багато інших гоголівських героїв. Я не теоретик літератури, а просто читач, але думаю, що саме в цьому і полягає приємність і продовження традицій класиків. Все істинно талановите, визначне, не ізольоване від минулого, а навпаки, асоціюється з ним, розкриває горизонти майбутнього.

«Черт вас возьми, степи, как вы хороши!» – вигукнув Белінський, читаючи «Тараса Бульбу». Щось подібне хочеться вигукнути й собі, коли читаєш «Таврію». Бо хіба ж можна бути спокійним до таврійських степів, відтворених тобою!

«Первісна тиша панує тут. Ні насторожена шуліка, що годинами кружляє високо в небі, ні невідомий вершник, що вряди-годи беззвучно проскаче по обрії, ні чабан, що маячить на далеких толоках по плечі в текучому мареві – ніщо не розвіє, ніщо не порушить степового величного спокою».

Хоч автор і малює «спокій в степу», а я відчуваю, як він, степ, входить в мене разом з героями роману, я фізично відчуваю, як скаче вершник по м'яких, килиманих зелених услагних степових просторах, бачу чабана, що по плечі брѐхається в текучому мареві.

Гоголь до самозабуття любив музику і пісню. «О будь же нашим хранителем, спасителем, музыка! Не оставляй нас! Будь чаще наши

меркантильные души! Ударяй резче своими звуками по дремлющим нашим чувствам!»

Мова твоя в «Таврії» (як і в інших твоїх творах) музикальна й пісенна, її мотиви йдуть він джерела народного. Вона в своїй основі оптимістична, життєстверджуюча й красива; ніжна й запашна, як степ таврійський; вона гостра й невблаганна, як меч в руках воїна-богатиря; епічна й строга, як «Слово о полку Ігореве»; вона мудра, як мудрий наш народ. Я певен, що уже десь пнеться до сонця той композитор, який покладе немало твоїх творів на музичну палітру. «Прапорonosці» – це не акорди, а велична симфонія, яку треба співати зі сцени Великого театру. Хоч я й не композитор, але в моїй душі дивно звучать на повний голос арії Брянського, і Шури Ясногорської, і Воронцова, і Черниша... Боже мій, що за прекрасне було б видовисько, зіткане з музики, пісень і танців у виконанні Козловського і Зої Гайдай, Пірогова і Гмирі, Уланової і Лемешева!»

Ще ніхто з наших сучасників не малював таких людських образів. Вони живі, мускулісти, гарячі. В них справді тече гаряча кров, а не риб'яча. Вони земні, плотські. Ось чому так їх любиш і вболіваєш за них, ось чому віриш, що від них обов'язково народяться і виростуть справжні люди, а не пустоцівити.

Треба мати справді великий талант, щоб наповнити твір таким пафосом діяння, такою патетичністю людських поривань. Дійсно треба бути Гоголем, щоб патетичність не повисала в повітрі, а гула, мов дзвін, бриніла, мов струна, створюючи в читача бойовий настрій, єднаючи його почуття і помисли з почуттями й помислами героїв твору.

Кілька слів про сюжет. Думається, що він не такий пружний і міцний, як всі інші компоненти твору. Броннікова в Каховці немає, а я його бачу зримо, наяву. Адже це він підпливав на човні до берега в ту тривожну ніч і розмовляв з дівчатами. І тут би й хотілося, щоб вперше Вустя почула його голос, вперше запали в її душу його полум'яні слова правди. І може, вперше збентежать її серце. А вже коли вона разом з іншими мандрує в Асканію, то образ бакенщика ні-ні та й впливає десь з степового марева.

Данько в романі займає одне з головних, а не головне місце. Він увесь у майбутньому. А от Вустя і Бронніков – це перша і друга скрипки в цій прекрасній симфонії. Ось чому й хочеться для повноти їхніх характерів, для ширшого діапазону картин, для розвитку головного ліричного мотиву, щоб зустрілися вони на березі Дніпра, у Каховці.

Не відчувається в романі і гарячого революційного подиху південних металургійних центрів, що оточували Таврію, – Катеринослава і Маріуполя. Адже тут був міцний загін лєнінців на чолі з Бабушкіним².

Прошу вибачити мені за довгого і сумбурного листа, який, напевно, втопив тебе. Але втішаю себе надією, що ти зважши на мою «непросвещенність» в критичних премудрощах і простиш, коли сказав щось недоречно. Зрозумій, що писав не стільки розумом, як серцем, бо міцно, навіки, увійшов ти зі своїми творами в мою душу.

Обнімаю і міцно цілую.
Низький уклін дружині,

С. Завгородній

Р. С. Надсилаю газети з рецензіями на «Таврію»³. Університет готує конференцію по роману. Черкни слово, коли передбачає бути дома, тобто в Дніпропетровську.

¹ «Боже мій, що за прекрасне було б видовисько, зіткане з музики, пісень і танців у виконанні Козловського і Зої Гайдай, Пірогова і Гмирі, Уланової і Лемешєва». – Козловський Іван Семенович, український співак, лауреат Державної премії УРСР ім. Т. Г. Шевченка; Зоя Гайдай. – Гайдай Зоя Михайлівна, народна артистка УРСР, народна артистка СРСР; Пірогов. – Пірогов Олександр Степанович, оперний співак, народний артист СРСР, Гмиря. – Гмиря Борис Романович, український оперний і камерний співак, народний артист СРСР; Уланова. – Уланова Галина Сергіївна, балерина, лауреат Ленінської премії; Лемешєв. – Лемешєв Сергій Якович, оперний співак, народний артист СРСР.

² Бабушкін. – Іван Бабушкін, більшовицький діяч, який 1897 року був висланий до Катеринослава (нині Дніпропетровськ), засновник катеринославського «Союзу боротьби за визволення робітничого класу».

³ «Надсилаю газети з рецензіями на „Таврію“». – Цих газет у родинному архіві О. Гончара не виявлено. У 1952 році в дніпропетровських періодичних виданнях надруковані такі рецензії на роман «Таврія». Сенкевич А. Роман о Таврії // Дніпропетровская правда. – 1952. – 22 ноября; Шаповал П. В степях таврійських // Зоря. – 1952. – 14 листопада. Теїр, про який ідеться, уперше був опублікований у журналі «Вітчизна» (1952. – №№ 10–11), а перше окреме видання його з'явилося друком у видавництві «Радянський письменник» (1952. – 436 с.).

Від Григорія Михайловича Тютюнника

20 листопада 1957

Дорогий друже!

Надсилаю тобі «Хмарку...»¹. Може, коли буде вільна хвилинка, то переглянеш. Як ти мені порадив, – я так і зробив², тобто – скоротив її та й чималенько, відразу зазвучала по-іншому. Але щиро тобі признаюся, що коли я прочитав її вже в книжці, то багато знайшов такого, що мене аж пересмикнуло, сварив себе і за вуха скуб, та ба! Пізно вже. Однак повість одержує позитивні рецензії... Це мені якось дивно. До цього мене більше дупцювали, я вже «втягся», понашивав добрячі лубки, щоб не так дошкуляло, і враз – хвалять. Ніяково, і приємно, і страшнуватого. Зараз працюю над (говорити вже, так говорити)... романом³. Робота посувається, але дуже повільно; коли «Хмарку» я писав сміливо, то роман якийсь «назирцем», напишу, погляну, відійшовши від столу, на рукопис – і знову за роботу... Що з того вийде – покаже майбутнє. Живу я, як і раніше, на Львівщині, в Кам'яниці над Бугом. Часто буваю у Львові. Здоров'я значно по-

кращало після того, як вищупили з мене уламок вагою в 30 грам... Трохи довелося постогнати, та, як говорив мій дід, – сількись, – тепер живу спокійніше. Головне – можу писати, а це для мене все. Отак і проходять мої дні: пишу, читаю, їжджу на села. Останнім часом прочитав «Кров людська – не водиця» – і не знаю, що й сказати; річ, звичайно, хороша, сильна, однак дивувався з того, що такий майстер прози в багатьох місяцях пише так, що за красою фрази не можеш побачити того, що автор описує. Ось дивись: «Галина, поправивши під хусткою вагу (?!!) своїх кіс, іде в глибину (?) діброви». Або: «З-під срібного (!) холоду ранкового туману виходять тополі і сонце». Може, це в нього такий стиль? Але годі, не мені, грішному, судити.

З нетерпінням чекаю на «Перекоп». Так мені здається, що він уже піде в третій книзі «Вітчизни». Як же я його буду читати уважно! Залпом, одним ковтком поглину. Уривки, що друкувалися, свідчать, що роман має бути прехорошим.

Олесю, надсилаю тобі своє фото. Може, коли глянеш – і пригадаєш, як ми в Харківському «пасажі» – їли пончики з медом. Колись у незабутню студентську весну, коли ми були ще такими молодими та веселими парубочками...

Наприкінці, дозволь звернутися до тебе за порадою: до кого стукати в двері, щоб перекласти повість на російську мову, якщо, звичайно, вона того заслуговує. Я б, може, і не клопотався про це, та на Україні мені не пощастило – повість видана тиражем 6.900. А мені так хотілося добратися до широкого колгоспного читача, для якого я й трудився... Та, бач, не довелось. Занадто обережні видавництва. Пригодницькі повісті такими тиражами шпарять, що аж страшно, а тут – побоюються. Отже, якщо це тебе не затруднить – порадь. Я чув, що рекомендацію дає президія Спілки. Якщо так, то я б звернувся з листом до старших товаришів. Але, мабуть, цього не зроблю... Соромно якось... «Лізе, скажуть, і в двері не постукавши». У Москву б звернувся, але хто мене там знає? От так і сиджу собі. Ну, гаразд, наговорив багато, пора закінчувати.

Міцно тисну твою робочу руку, зичу здоров'я та веселого, радісного життя.

Григорій Тютюнник

20.11.57

Кам'янка-Бузька

¹ «Хмарка...». – Йдеться про повість Г. Тютюнника «Хмарка сонце не заступить».

² «Як ти мені порадив, – я так і зробив...». – 15 березня 1955 року О. Гончар у листі до Григорія Тютюнника висловив такі міркування: «... багато в ній [повісті. – М. С.] такого, що по-справжньому хвилює щирістю й глибиною почуття, драматизмом, поетичною схвильованістю. Чудово написані пейзажі, багата народна мова (хоча інфінітиви – -ть-: жисть, пить і т. д. – звучать як нічим не виправдані діалектизми). І все ж в цілому повість справляє враження далеко ще не закінченого твору».

В ній багато зайвин, особливо розтягнуті діалоги та „філософські” відступи. Діалог потрібен лише тоді, коли він допомагає розкривати характер або рухає дію вперед, в тебе ж він часто виконує лише інформативну роль. Скоро чуй безжально все, що тільки можна скоротити, стискуй цілі абзаци в одну міцну фразу – від цього повість одразу зазвучить інакше...

Прошу не дивитись на ці зауваження, як на якийсь остаточний „присуд” – щоб об’єктивно оцінити твір, його повинні прочитати принаймні кілька різних людей» (Г. О. Листи, с. 173–174).

³ «Зараз працюю над (говорити вже, так говорити) ... романом». – Мовиться про роман «Вир», до якого О. Гончар написав передмову, коли твір виходив у Москві в «Роман-газеті». У ній він характеризує Григорія Тютюнника як цілком самотнього письменника, митця зі своїми свіжими барвами, неповторною поетикою, власними оригінальними знаннями і своєрідним баченням світу.

За змістом розлогих і куцих приватних та офіційних листів до письменника Гончара можна відновити з достеменною точністю ритм української літератури, установити досягнення літературної думки у другій половині ХХ століття. Ось промовистий приклад: Олесь Терентійович, як засвідчує епістолярій, підтримував творчі зв’язки з шістдесятництвом, що виникло тоді, коли він перебував біля спілчанського керма. Поіменовані в «Щоденниках» «дітьми народу» шістдесятники добре пам’ятають, як автор «Прапорonoсців» захищав молоде літературне пагіння від недобррозичливості на партійних, містецьких зібраннях, попри те, що чимало майстрів слова і критики дивилися на нову генерацію з острахом, намагалися повернути їхню думку, їхні новосформовані світоглядні орієнтири в традиційне русло, насаджували їм стереотип радянського славослів’я та сліпої покірності. Гончар засуджував лиш один напрямок у літературі – «халтурно-кон’юнктурний», усім іншим художньо-стильовим течіям, творчим нахилам і вподобанням, аргументовано переконував він, «треба забезпечити умови здорового творчого змагання».

P.S. 3

Від Григора Михайловича Тютюнника

16 лютого 1968

Дорогий Олесю Терентійовичу!

Щойно прочитав «Собор». Орлиний, соколиний роман Ви написали, роман-набат!

О, як засичить ота наша ретроградська гидь, упізнавши сама себе; яке невдоволення Вами висловлять і, звичайно ж, вишепчуть на вушко начальству образені, старі й новітні (уже наплюдилися!) екстремістські жеребчики, що граються у вождиків, позаяк дозволено і навіть «поощряється»; як незручно почуватимуть себе «обдаровані хлопчики», що шукають собі зрученько, з грошиками, затишку в українській літературі й посміхаються при слові «громадянин» так, ніби все

на світі збагнули, знайшли йому ціну, ніби кажуть тими посмішками: «свята наївність»...

Їх шкода. То, може, хоч Ви скажете «Собором»: не туди, отроки, ось вам знамено!

Але не тільки це спонукало мене писати Вам, Олесю Терентійовичу, і не стільки це, як велике, радісне почуття гордості за Вас і за народ, що Вас народив. Кажу це не з любові до «високого штилю» – він не личить мені, я не личу йому, – а з глибокого, кривого переконання й любові до Вас, як до старшого, мудрого й мужнього брата.

В наш час, ніби тихий, ніби благий – тільки вужине шелестіння під ногами чути... – і «Собор»! Здавалося б, «усе мовчить, бо благоденствує» (як же: телевізори над шиферними сільськими дахами, пенсії колгоспникам, колективне керівництво, патріотизм, однаковий для всіх, як віцмундир) – і «Собор»! Здавалося б, нормалізація (як же: культу не було, були «окремі помилки», генерали аплодують стоячи його ім’ю, названому начальством; керівничі дами, комсомолки в сорок років, переконують письменників-початківців, що 37-й рік не такий уже й злочинний, що декому тоді справедливо «дали прикурить») – і раптом «Собор». Здавалося б, усе минулося, «прошло без сучка й задоринки»: народ, від якого забрано й приховано історію його ДУХУ, як приховують від прийомної дитини, хто її батьки і куди вони поділися, – народ цей зник, «безмолвствует» – і раптом «Собор»!

І ще: Ви, Миколо Гавриловичу, мріяли про дюралеві й скляні палаци і про те, як у них житимуть щасливі люди майбутнього – ось вони, ці палаци, а ось і люди! Знайомтесь! Тут є директор (підполковник у відставці), тумбочки біля ліжок, липучки, стукачі й шашки; тут борються за звання...

Це написано геніально, Олесю Терентійовичу, тому й страшно, жахливо...

Ви ненавидите доземні уклони. Розумію Вас глибоко. Але є випадки, коли ми кланяємося з радістю, з священним душевним трепетом – я за такі поклони і вклоняюся Вам саме так.

16.02.1968 р.

Григор Тютюнник

P. S. Цей лист написано без чернеток і копій, тільки Вам.

¹ «І ще: Ви, Миколо Гавриловичу, мріяли про дюралеві й скляні палаци і про те, як у них житимуть щасливі люди майбутнього – ось вони, ці палаци, а ось і люди». – Йдеться про роман М. Г. Чернишевського «Что делать?».

Від Ліни Василівни Костенко

Квітень 1973

Дорогий Олесю Терентійовичу!

Ваш день народження – це завжди свято, в ювілей і не в ювілей. Просто тому, що народилася така красива людина, такий справжній і необхідний своєму народові письменник.

Вітаю Вас сьогодні, глибоко шаную Вас завжди.

Хай струнки, не зломлені щогли ваших бригантин вічно йдуть до берега любові крізь усі циклони цього гіркого і прекрасного моря.

Ліна Костенко

Від Дмитра Васильовича Павличка

5 вересня 1986

Дорогий Олесю Терентійовичу!

Стаття про Франка, що зачепила Вас отим пасажем, була надрукована п'ять років тому в книжці «Над глибинами»¹. Дивно, що Ви не звернули уваги на той абзац тоді, а ще більше дивно й прикро мені, що Ви його так розтлумачили. В тій же книжці «Над глибинами» вміщена й стаття «Дар світла й чистоти» про Вашу творчість. Там ясно сказано (стор. 96.): «Гончарівський реалізм – це реалізм поетичний». Але чи можна прикласти цей термін (я не знав, що його придумав Достоевський) до всієї української прози від Квітки-Основ'яненка до Григора Тютюнника? Мабуть, ні. Від Квітки починалася згадана мною традиція, і, власне, Григор Тютюнник показує, як можна прекрасно писати, належачи до традиції Франка й Стефаніка. Сентиментальщина й псевдонародність у нашій прозі – явища настільки очевидні, що тут і доводити нічого. Надмірне й набридливе вживання здрібнених словечок, перебільшення (до смішного) почуттів звичайних, культивування патетики там, де обійшлося б і на мовчанці, а головне – творення фальшивого, життям не оправданого ідеалу – ось прикмети нашого родового літературного сентименталізму й не менш родовитої псевдолюбові до народу. Назбирати цього добра можна і на городах, оброблюваних великими нашими майстрами. На жаль, наші письменники (це залежало не завжди від їхньої волі) впадали в стилізаторство щодо фольклору і не всі витворювали, як Гоголь, індивідуальну поетику на основі народної творчості. Можливо, дехто з наших дорівнявся Гоголю «Вечорів», але ніхто й не пробував учитися на «Мертвих душах». Отим пасажем, про який Ви пишете, я хотів звернути увагу на те, що найбільше заважає нам у літературі. Де закоханість у своє начебто виняткове поетичне світовідчуження. Воно й справді є в нашого народу, з нього виростав Гоголь, а з Гоголя, можливо, вийшла плеяда латиноамериканських магів, але, як говорив Франко, «швець залишився без чобіт». А чому? А тому, що не було й нема в нас критичного погляду на себе.

Ви пишете, добра чи не добра українська література, не наше діло, – «хай судить читач». Ні, наше діло. Ми надто довго дозволяли неукам і недоброчливим людям говорити про нашу літературу як про якусь відрубне поетично-романтичне

дивоглядіє. Самі ж Ви не раз беретеся за перо критика, самі ж заперечували тим, хто хотів і Вас приписати до того поетично-романтичного цеху. Коли б ми підняли із майже цілковитого забуття прозу Шевченка, Франка, Кобилянської, Коцюбинського, Стефаніка, ми могли б показати, що в нас склалася і сувора реалістична традиція, що ми й тепер можемо її розвивати. Біда вся в тому, що патетика, якою хворіємо й сьогодні, дуже підходить до успадкованого нами поетичного романтизму. Може, у тому пасажі децю й загострено, але хіба інакше скажеш правду? Не думаю, що я образив когось, прославляючи Франка, бажаючи, щоб наша проза мала більше інтелекту, філософського духу, твердої мислі. Мені здається, що Ви так само зацікавлені в тому, щоб стратегічний напрям нашої літератури не розминувся із реалізмом.

Д. Павличко

05.IX.86

¹ «Стаття про Франка, що зачепила Вас отим пасажем, була надрукована п'ять років тому в книжці „Над глибинами”». – Збірка літературно-критичних статей і виступ «Над глибинами» вийшла у світ 1983 року (К.: Рад. письменник). Статтю «Великое наследие» Д. Павличка 20 серпня 1986 року опублікувала «Літературная газета». У щоденниковій нотатці від 25 серпня 1986 року О. Гончар звинувачує поета, що «недостойно використовував ювілей Франка для розпалювання чвар у рідній літературі», що кинув чорну тін на українське класичне й сучасне оповідання, критикує його за статтю «Великое наследие». У ній Павличко наголошує на титанічній діяльності Франка, що відобразила національний біль української землі, розірваної двома імперіями – Романових і Габсбургів. За його словами, Шевченкова і Франкова роль у нашій історії знакова. Виняткова заслуга Каменяра в тому, що розвіяв сентиментальну, псевдонародну і псевдоромантичну традицію українського оповідання, яку в наш час реанімовано з невідомих причин під виглядом підсолодженого, позбавленого перспективи поетичного романтизму. Павличко категорично заявляє: якби українці не мали Франка, то у них, по-перше, не було б багатьох великих талантів і навіть звичайних літераторів, по-друге, вони б не мали такої віри в гуманізм, оскільки все, що йде від цього письменника, спрямоване на виховання почуття належності до рідної національної сім'ї. Великий недолік Дмитро Васильович убачає в тому, що в тисячах статей, сотнях книг Франко постає як прекрасний поет та критик і такий собі посередній прозаїк. Його романи, переконує автор статті, – жива панорама Галичини XIX століття, де представлені всі суспільні верстви. Митець Іван Якович Франко нагадує воїна, у якого меч – поезія, щит – проза. Стаття «Великое наследие» перегукується ще з однією ювілейною розвідкою Павличка – «Франко – з нами», уміщеною в «Літературній Україні» [1986. – 11 вересня]. В обох дослідженнях виняткову увагу приділено значенню 50-томного видання творів письменника. Запримічено одну досить важливу деталь: на місці скорочень (а вони сигналізують про заборонені, дискусійні з точки зору сучасності моменти) поставлено крапки і дужки. «Це... – радісна річ, вона свідчить про певний розвиток, адже в попередніх виданнях такі скорочення нічим не позначалися». Добре, що опинилися на смітнику «ножиці

й кліщі», якими орудували науковці. Основною тезою праці «Франко – з нами» є така: Іван Якович Франко, котрого жили три великі сили: творчість Тараса Шевченка, матеріальна філософія і світова революційно-демократична література, – «це одежа, яку нам дано на виріст. Не перешивати її, а рости нам треба».

Із «Щоденників» довідуємося, що Олесь Гончар не сприйняв деяких положень статті «Великое наследие». Свої принципи зауваження стосовно традицій української літератури, місця і значення окремих постатей в історії нашого письменства він виклав у листі до Павличка від 24 серпня 1986 року:

«Прочитав, дорогий Дмитре, в „ЛГ” Вашу статтю про Франка і був здивований одним у ній пасажем. Це там, де автор кидає каміння в „сентиментальну, псевдонародну і псевдоромантичну традицію українського оповідання”. Кого ж це мається на увазі? Марка Вочка? Архипа Тесленка? Степана Васильченка, Марка Черемшину чи Коцюбинського? А в післяжовтневий період ярлик „поетичного романтизму” кому ж адресується? Яновському, Довженку та й це багатьом, для кого, як і для Гоголя, щось таки важить і фольклор, саме поетичне самосприймання нашого народу. Термін „поетичний романтизм” невдалий, він штучно сконструйований недобррозичливцями нашої літератури, тими, хто відмовляє їй у життєвій реалістичній правдивості, а от „поетичний реалізм” (термін належить Достоевському) – це справді реальність, прикметна риса, притаманна багатьом творам української прози, і класичної, і сучасної.

Добре це чи ні – хай судить читач, не нам з Вами розпалювати в літературі щось схоже на „ірано-іракський конфлікт”, безглуздий і братовбивчий своєю суттю. Використовувати ювілейне уславлення одного для того, щоб образжати й несправедливо принижувати інших – хіба це достойне Вашого пера...» (Г. О. Листи, с. 457–458).

Викликає захват, скільки часу й фізичних сил Олесь Гончар віддав тому, аби письменницькі лави ширили з Божою іскрою молоді поети, прозаїки, драматурги, публіцисти. Що ж стосується тих, із ким він вів багатолітні епістолярні діалоги на ці й інші найрізноманітніші теми або кому писав відгуки на книги й давав мудрі поради, то статистика тут безсила. Та й важлива, зрештою, не вона, а те, що за добро Олесеві Гончару нащадки завжди платитимуть добром, людяністю. А людяність, за його справедливим висновком, – «моральна категорія „на всі часи”».

Подивовує й захоплює не лише коло та географія адресатів, а й жанрове розмаїття епістолярію. Серед написаних і надрукованих текстів переважають не ділові, а звичайні епістоли – листи-подяки, листи-вибачення, листи-запрошення, листи-відмови, листи-захоплення, а передусім – листи-прохання й листи-сповіді або зізнання, у які часто лірично вплітаються захоплення. Прохання, з якими зверталися літератори, митці з великих і малих міст та сіл України до Гончара як голови Спільки письменників України (1959–1971 рр.), депутата Верховної Ради СРСР та УРСР (1959–1986 рр.), а частіше – як до простої, мудрої, совісної, чесно, небайдужої людини, не мають нічого спільного з

якоюсь вигодою, наживою, користю. Мовиться в цих листах не про вирішення житлових і побутових справ, одержання престижної роботи, премій чи гонорару, а про видання книжки, підтримку різних благородних починань – достойне пошанування предтеч, проведення літературно-мистецьких свят, заснування періодичних видань тощо.

P.S. 4

Від Володимира Самійловича Бабляка

23 липня 1947

Вельмишановний товариш Гончар!

Наперед порозуміємось: я знаю, що у Вас нема часу. Як не дивно, я не раз уявляв себе – на Вашому місці. Тому знаю – у Вас зараз часу в обріз.

І все ж вирішив написати Вам. Говоритиму якнайкоротше. Моє прізвище Бабляк. Я з Львова. Я автор оповідань: «Аничка-мрійниця», «Живі люди», «Дзвінка», «Гірська путерія», «Король-гуцул», «Блуд» та новел: «Дівчина на морі», «Легінь і огонь», «Сон Михася», «Сором». Ще – книжечка. Шість аркушів. Назвав її «Д’горі, гуцули!» («Нагорі, гуцули!»).

Мої герої – молодь. Тематика – сучасне карпатське оновлене село. Здається, що тема заслуговує уваги.

Не скрізь. Написавши книжку, я приніс її до Львівського видавництва. Куди ж їще мав нести свою гуцулію? Головний редактор взяла книжку до рук й стала читати. Читала тиждень, другий. Читала місяць, другий. Не буду описувати Вам усіх перипетій першої книжки початківця. Не по своїх, але по інших книжках Ви ці муки, мабуть, знаєте. Нарешті написались рецензії. Одна підіймала книгу до неба, друга кидала в прірву. Перша співала: «Чудово!», друга кляла: «Лубок!». В авторки закрутилася голова, занудило...

Редактор Нечаєва стала в позицію дипломата. Вона сказала: «Оповідання нічого...» Я відповів: «Дякую». Вона продовжувала: «Будемо друкувати». Я запитав: «Де?» Вона відповіла: «В журналі». В якому? Де? Нащо? А книжка? Я впріє вийшов. Оригіналу мені не повернули.

Прийшов додому і став думати. Становище – ні в цих ні в тих. «Як не вигнали, то витрутили», – як любить говорити мій земляк Хома Хаєцький. Десять оповідань друкуватимуть... в журналі. Скільки років? І хіба не можу я друкувати їх там без Нечаєвої?

Принесли «Літгазету». Розгорнув її: Підсуху, Руденку, Ткача вже й в кандидата прийняла. А я – на бога Нечаєвої уповаю. І, пробачте за жалозі, стало мені кривдно. Невже я так погано пишу? Адже ж і мій «Король-гуцул» в «Альманах» попав і сподобавсь декому.

Милий тов. Гончар! На Вас – уся надія. Знайомих письменників у Києві нема, чекав наради,

про неї теж не чути. А час іде. Прошу, сподіваюсь, мрію і чекаю листа від Вас. Скорого, конкретного. Якщо можна, дозвольте привезти книжку й прочитати в секції прози і Вам особисто. Вам особисто тому, що Ви – автор «Модри Каменя», а мої гуцули мають родинне тепло до цього оповідання.

Отже, жду.

Тим часом пишу.

Пробачте за тон. Якщо доля допоможе, колись я попрошу пробачення за цей перший роздратований лист.

З щирою пошаною

Вол. Бабляк

23/VII – 47 р.

P. S. Моя адреса: Львів, Пекарська, 47, кв. 5
Бабляку Володимирі Самійловичу

Від Дмитра Лазаровича Демерджі

8 травня 1981

Добрий день, дорогий Олесь Терентійович!

Перед тим, як я мав виїхати до Одеського Будинку Творчості, завітав несподівано до мене Сергій Олексійович [Завгородній] і вручив мені Ваш чудовий подарунок: «Україну» з Вашим портретом і автографом¹. Це було для мене дорогим сюрпризом. Спасибі! Велике спасибі Вам, дорогий Олесь Терентійовичу, за увагу до моєї особи, за те, що не забуваєте про старого! Хай завжди щастить Вам!

Хоч лікарі і не дозволяли мені виїжджати з міста з такою «неспокійною» гіпертонією, як у мене останнім часом, я все ж вирішив поїхати. Бо вже дуже насідають на мене різні капосні хвороби «возрастного порядку» (як їх називають добрі ескулапи).

Приїхали з сином удвох. Уже травень, а справжньої весни поки що нема. Погода дуже нестійка і незвична. Холодно. Часті дощі. Тумани на морі, тужливі сигнали з маяка. Ніяк не розквітнуть на повну силу сади. А на Приазов'ї, пишуть мені, справи значно кращі! Бо Чорне море – блакитне, тепле, добре. Там уже і бузок цвіте, а тут – тільки оформляються кетяги. Ну, нічого, зрештою, і сюди прийде запізнена весна – красива, чорноморська!

Згадав про своє Азов'я і тут же подумав: а Олесь Терентійович так і не побував в Урзуфі, в селі мого дитинства, мальовничому кутку Приазов'я. А були ж ми тоді зовсім близько – не більше 6 км від села. Затримали нас чабани. Тепер треба буде, нарешті, заповнити прогалину, коли Ви цього літа завітаєте знову на «Азовську чайку» (як давно обіцяєте!). Бо ми ж Вас завжди чекаємо!

Щоб не затримувати Вас своїм довгим листом, хочу коротко, дуже коротко, сказати ще про

одне. Справа це моя особиста, якою не хотілося б Вас турбувати, але мушу сказати.

У «Дніпрі» лежить рукопис моєї збірки «Моряна» (Вибране. Поезії про море і степ, про людей Приазов'я, казка віршована за мотивами грецького фольклору, переклади). Рукопис уже проходив перше «випробування» і зараз, після ґрунтовного виправлення за вимогою рецензента, знову я повернув видавництву. Відповіді поки що немає з редакції поезії (тов. К. М. Скрипченко). А книжку ще торік обіцяв директор видавництва, «якщо буде все в порядку», видати до мого 80-річного ювілею (листопад 1981 р.), хоч її і не було в свій час внесено до плану.

Прошу Вас про це, дорогий Олесь Терентійовичу, і караюсь – чи не завдаю я Вам зайвого клопоту при всій Вашій завантаженості. Пробачте! Але хотілося б, щоб «Моряна» моя побачила світ. А це – проблема для таких, як я – старих, маловідомих ювілярів, малоактивних, байдужих до своїх «особистих справ».

Тож прошу Вас, якщо потрібне буде Ваше «рятівне втручання» – не відмовте. Тільки Ви зможете зробити. Тільки Ви!

Назавжди вдячний Вам.

Ваш

Д. Демерджі

8.05.1981

Одеса

¹ «...завітав несподівано до мене Сергій Олексійович і вручив мені Ваш чудовий подарунок: „Україну“ з Вашим портретом і автографом». – Йдеться про подарований журнал «Україна» (1981. – № 14), у якому вміщено статтю С. Козака «Сіяч добра і любові» про творчість О. Гончара (с. 7), а також фото Федора Федорова на першій сторінці обкладинки – «Лауреат Ленінської та Державних премій СРСР, Герой Соціалістичної Праці, академік Олесь Терентійович Гончар».

² Урзуф. – Село, Першотравневий (нині Мангуський) район Донецької області.

Особливою любов'ю, задушевністю, щирістю, відвертістю, добротою, чуйністю наповнені листи-сповіді чи зізнання. На сповідь, як відомо, ідуть відкрити свої гріхи перед Господом у присутності священика. Перед нами інша сповідь – мирська, коли людина прагне розради, напугта в того, кого вважає своїм духовним наставником. Для багатьох українців ним був, є і назавжди залишиться Олесь Гончар. Автори листів-сповідей воліють отримати від нього благословення на добре діло, почути розумну й конструктивну пораду, зняти із себе якийсь тягар, позбутися провинності, словом, очиститися від усякої скверни. Самі ж адресати наголошують, що, сповідуючись йому як духовному наставникові, не чекають матеріальної допомоги й винагороди, а хочуть лише поділитися з письменником власними найсокровеннішими думками, тим щемливим і радісним, що залягло в заглибах душі. Вони просять Олесь Терентійовича не відповідати на їхні

послання, бо усвідомлюють, що ними відбирають у нього дорогоцінний час, ранять чутливе на болю й тривоги серце. Утриматися ж від листовної сповіді, проте, не можуть – така вже природа людська: шукаємо собі захисника й після розмови віч-на-віч із ним ніби втихомирюємося – хоч зазвичай ненадовго. Та й це багато важить у земному житті, бо нібито зазнаємо переходу до іншої якості, що так само є новим поштовхом, дійовим стимулом до творчості. Олесь Гончар був Божою милістю інженером людських душ, він умів зцілювати зраних, зневірених, страждених. І знову викликає подив і захоплення те, як могла одна людина стільки насіяти добра: когось поновлено у Спільці письменників України; чиясь збірка після довгих редакційно-цензурних поневірянь з'явилася у світ; із когось знято незаконне звинувачення; чиясь самотня ідея нарешті знайшла втілення і принесла бажану користь іншим... А все тому, що Олесь Гончар володів загостреним почуттям справедливості, умів відрізнити добро від зла, яким би завуальованим воно не було, за якими б відлисками не прагло ховатися, тонко відчував чарівні барви й вишукану красу слова, знав його силу, не терпів графоманства й безпомилково відрізняв літературний талант від сірої бездарності. А цього було вдосталь у всі часи, та й тепер воно й без сіяння рясно родить. За ці чесноти Олесь Терентійовича любили справжні митці красного письменства, а остерігалися, обділяли увагою «строчкогоні», для яких існувала не таїна слова, не вистраждана праця над ним, а лише вигідні гонорари, «бридке заробітчанство в літературному цеху» (Іван Чендей), манія слави й величі.

P.S. 5

Від Олександра Борисовича Стаєцького

3 квітня 1988

Дорогий Олесю Терентійовичу!

Як мало хто, знаєте Ви, наскільки нелегко в химерностях і трагедіях щоденності залишатися самим собою, не відмовитися на догоду зручності пристосуванства (така вже суть тимчасового «праведництва») від того, ніби вигаданого (в світлі чи сутінках меркантильного споживацтва) стояння за народнолюдські ідеали, душу, правду, права, просто існування. І як, здавалось би, легко вискочити з тих шлей, накинених на тебе долею (спадок від батьків-роду-племени), які обривають жили, кровавлять душу, і не тягти того «примітивного» для ультрацивілізатора плуга совісті й вічної відповідальності за все і всіх, за те, що буде, коли й нас не буде (дивовижна непрактичність – живи не благами, які можеш сьогодні сповсюдити і для себе і для ближніх!?).

Та селяться в душі й пам'яті святині неперебутні, запорука вічного, значимого життя, які є тим первородним озоном, ковток котрого віднов-

лює дихання, мислення, становчу волю, дає рух з метою, з надією на краще, на справедливість, на перемогу народного начала і незнищенність засіву, плеканого подвижниками тисячоліттями. Незважаючи на всі руйнівні до краховості потрясіння, втрати й розчарування, ці святині (часом можуть здаватися лише символікою легенд), ніби вже зовсім покинувши реальність буття, враз проростають на випаленому, знищеному згарищі зеленими злаками в майбутнє, з порожнечі бездушності викликають, начебто вже неможливі, почуття – радість (нехай надто скупу) причетності до народу, світу, людей. І тоді з самозабуттям кидаєшся на охорону цих святинь мозку й душі від скверни і святотатства цинізму, екстремістської брутальності й отрути, які попелять усе благородне, інтелегентне, очищене культурою народної духовності, бо знаєш, що коли вже остаточно втрапиш їх у собі і в оточенні, то втрапиш світло, втрапиш сенс і цілющий дух буття, станеш тим, чому весь свідомий свій вік з усіх сил чиниш опір.

Олесю Терентійовичу, очевидно, здаюся настирливим, незрозумілим (бо знаю, якою неславою, злочинним наклепництвом зократія катує мене уже не один рік, дуже анатомічно точно обрубуючи, спалюючи надотрутами найдорожчі зв'язки саме з благородним, добре розрахованим, що, втрачаючи цю іонно-духовну сферу, просто задихнуся) зі своїми постійними звертаннями до Вас, але, повірте, діє якась буквально стихія отих немеркнучих святинь душі (і нема тут нічого оманливо-ілюзорного чи нездорово-екзальтованого), яка повертає мене, навіть коли безпорадно борсаєшся в неладі, на сповідь і потаємну розмову з Вами як із совістю в нашому бутті, літературі, сакраментальних зигзагах. І не озвуся, очевидно, вже тільки тоді, коли сили покинуть мене (а скільки вже втрачено, розгублено в змаганнях з душепродажництвом та гангстерською захланністю нехай хоча б у нашій літературі!) мої наївні сподівання, коли отупіло вприся в сіру стіну безнадії, коли згасне остання зірочка святині-істини, святині-ідеалу.

Тож, терпеливо вибачивши мені таку неювілейну преамбулу, дорогий Олесю Терентійовичу, – наш Громадянине, наш Духовнику в соборі народних святинь, Поете-Літописцю народної історії, долі й душі, неокультурований Правдборче в часи бюрократично-технократичного вмирання совісті, остигання кровогенного вогню, – прийміть моє, моєї родини, мого подільського роду і земляків сердечно-здоровне вітання з величною, славною роковиною!

Ваша творчість, Ваш художньо-образний світ стали такою реальністю нашого життя, таким мистецьким святим поверненням народної правди знову ж до людини, що далі Ваша думка, Ваші ідеали, Ваша душа багатять нашу душу, нашу совість, нашу історичну пам'ять, творять

нових громадян, вимагають незаперечним смислом життя-боротьби бути, якщо не героями, то звичайними трударями і солдатами в оздоровчобудівничій армії суспільства. Ваш приклад життя, Ваша позиція, Ваша громадянська чистота, прозорливість, самозреченська непоступливість перед злом – служать і служитимуть воїнським прикладом для відданих народних подвижників.

Вам, весняному синові народу, – здорових, натхненних сил із цілющих джерел землі рідної та душі народної! Вам, великопростому талантові, – і дальших найпотужніших дивовиявлень, мудрості, пристрастей, людинолюбності, життєтворчості, титаноборчості! Нехай родина Ваша буде Вам садом квітучо-плодоносним, у якому серце лікується, надихається на діяння-творення!

Щиро і невідкупно Ваш

03.IV.1988 р.

Олександр Стаєцький
(Підпис)

Від Наталії Омелянівни Кацуц

19 квітня 1988

Добрий день, дорогий Олесю Терентійовичу!

Учора була в Музеї літератури на зустрічі, присвяченій Вашій творчості. Гарно, цікаво було, справжнє свято. Катерина Іларіонівна Криворучко, відповідала за цю зустріч, дуже гарно її і скомпонувала, і організувала.

Актори читали тільки Ваші твори, роздуми і листи, спогади і прекрасні слова Яновського, Вишині, Тичини, Рильського. А як дитяча творчість звучала – і щедрівки, і посівальні, і дитячі таночки. Це – найменші, шестилітки. А Гнідинська Мала академія мистецтв представила весняно-літній цикл з неодмінною «Подольночкою», з усіма тими піснями, які так щедро вкраплені у Ваших творах¹. Тоді уже і в мене одвага з'явилася прочитати кілька присвят Вам і Валентині Данилівні.

А дорога наша Ніла Крюкова була вище усяких похвал. Читала і з «Твоєї зорі», і з «Собору».

Вітальня музею тільки аж надто мала для таких літературних свят.

Наталія із «Сяйва» була з книжковою розкладкою. Як добре, коли книга видана і привезена читачеві вчасно!

Олесю Терентійовичу! Хочу напроситися до Вас на якусь хвилинку у Кончу, щоб Ви мені підписали I том та «Далекі вогнища» і «Слово про Олесья Гончара». Місяць чи й трохи більше в Кончі-Заспі, в санаторії – Віталій Коваль. То, може б, ми з ним «зістикувалися» і зайшли до Вас?

Чи все гаразд зі здоров'ям? Дуже напружений цей рік у Вас. Та легших немов і не передбачається. Чи не так?

Обіймаю Вас найсердечніше

19.04.1988 р.
Київ

Наталія Кацуц

¹ «А Гнідинська Мала академія мистецтв представила весняно-літній цикл з неодмінною „Подольночкою“, з усіма тими піснями, які так щедро вкраплені у Ваших творах». – Йдеться про Гнідинську школу імені Петра Яцика, що на Київщині, на базі якої створено Малу академію мистецтв.

Від Марії Олександрівни Зобенко

8 червня 1994

Добрий день, дорогий Олесю Терентійовичу!
Книгу одержала і якнайсердечніше дякую Вам за неї, за увагу, за безцінний автограф...¹

«Високоліття» прочитала на одному подихові і зворушена, схвильована цим потрясаючим документом нелукавої любові і всенародної шани, вдячності своєму Письменнику – духовному Вчителеві нації.

Скільки у рядках, звернених до Вас, людської чистоти, глибинної щирості, торжества духу спільності українських митців! Я всім серцем розділяю повільні високі думки і найтепліших почуттів книги «Високоліття». Привертає увагу пристрасне слово Івана Драча, сподобалася оригінальна розвідка про Вашу творчість Івана Бокото, отримала справжню інтелектуальну насолоду від аналізу «Собору» Данути Сосновської, а як гарно сказала Ніна Матвієнко, ніби «взяла» найвищу ноту в збірнику, полонив сердечний лист Валентини Муравецької (його я пам'ятаю ще з «ЛЮ» [«Літературної України»] – 93) і багато-багато іншого, все!!! Я сумую разом з Вами на сторіночці, де промовляє душа Олександра Богачука...

Переймаюся громадянською гордістю, знову читаючи Ваше безсмертне звернення «Україно, день твоєї гряде» або задумавшись над листом до М. С. Горбачова². Я пам'ятаю, 1987-й рік ще був досить жорстоким, недемократичним на Україні. Мене викликав до Києва тодішній ідеолог П. Симоненко і робив розноси російською мовою, хоча об'єктивно газета була однією з кращих³. Як тут не підтримати Вашу думку про «опозицію всієї України», котру агонізуюча влада марне прагнула злякати...

...В далечині шкільних літ яскраво пам'ятаю мить, коли вперше на уроці почула Ваше ім'я (таке гарне, звучне) і вчителька передала по партах невеликий портрет. А трохи пізніше татусь приніс до нашої домашньої бібліотечки 1-е видання «Тронки» і сказав мені з особливим духовним смислом: «Раджу прочитати роман, не очікуючи вивчення за шкільною програмою». Звичайно, в ті зелені літа я більше захоплено стежила за розвитком стосунків Тоні і Віталіка... А з роками зрозуміла, що Ваш твір став бальзамом на змучені душі українців, чий гени волали від русифікаторського голодомору. Ось щойно зі «Високоліття» узнала, що й О. Солженіцин щось там має проти «Тронки». Шовініст розкрив себе вповні... Темні сили і їхні

«сатанинські танці» згинуть, а світла енергія Ваших творів житиме віки, пробуджуючи українське в українцях!

Мені приємно писати цього листа влітку, уявляючи Вас серед зелені, квітів, соняхів (як бачила в телефільмі). Бажаю Вам і бажаю Валентині Данилівні набратися сил – і фізичних, і душевних – від життєдайного літечка...

З глибокою повагою –

Марія Зобенко

8.VI.94 р.

¹ «Книгу одержала і якнайсердечніше дякую Вам за неї, за увагу, за безцінний автограф...». – *Ідеться про видання: Високоліття : Олесю Гончару – 75 : зб. матеріалів / ред.-упоряд. В. Я. П'янов. – К. : Укр. письменник, 1993. – 215 с.*

² «Переймаюся громадянською гордістю, знову читаючи Ваше безсмертне звернення „Україно, день твій гряде” або задумавшись над листом до М. С. Горбачова». – *Ідеться про коротке слово О. Гончара до України напередодні референдуму про державний суверенітет 1 грудня 1991 року (Літературна Україна. – 1991. – 28 листопада), його лист до М. Горбачова від 20 червня 1987 (Г. О. Листи, с. 466–469).*

³ «Мене викликав до Києва тодішній ідеолог П. Симоненко і робив розноси російською мовою, хоча об'єктивно газета була однією з кращих». – *М. Зобенко впродовж 1983–1991 рр. працювала головним редактором дніпропетровської газети «Прапор юності». П. Симоненко з 1982 до 1988 рр. був секретарем Центрального комітету ЛКСМУ.*

Зібрані до купи листи різних років послідовно й доволі-таки правдиво відтворюють післявоєнний сталінізм, обнадійливу і зрадливу хрущовську відлигу, брежневський застій і, нарешті, першопочатки української незалежності. Вони документують поступовість літературного процесу тривалістю майже в 50 літ, уходження українського художнього слова у світовий літературний контекст, а ще – цілісну версію життя багатьох людей: і тих, хто вершив величні діла, думав не про себе, а про свій народ, про Україну, і тих, хто ревно служив режиму, загмарював людську свідомість більшовицько-комуністичними догмами, безапеляційно втілював у життя шамотинсько-маланчуківські настанови, дбав про злиття націй і мов, розквіт культури не рідного українського, а того донедавна братнього народу, вожді якого сьогодні розпочали гібридну війну проти нас.

Нарешті, у кореспонденціях до Олеся Гончара рельєфно постає сам Олесь Гончар. Залишимо за кадром ювілейні епістолярні послання, оскільки вони, як вимагає цього їхній жанр, обарвлені патетикою, щоправда, не слейно-компліментарною, а заслуженою, і поговоримо про зафіксовані в листах суєтні, здавалося б, подеколи безвихідні будні, що неминуче наставали після миті урочистості або свята й вимагали від письменника конкретних відповідальних, часто неординарних дій, не обмежених літературною цариною, а поширених на

національне й загальнолюдське тло. Так, Остап Вишня називав Олеся Терентійовича «справжнім талантом», а Юрій Яновський – «письменником справжнім», який, на глибоке переконання Павла Загребельного, належить «до тих небагатьох, для кого література – це форма існування в світі ... і мета життя». Він, справедливо твердить Борис Олійник, «перший наніс на суспільну мапу найгярячіші вузли проблем, які суспільство має вирішувати завтра». Цей самобутній письменник, слушно зауважує Петро Кононенко, «по-новому мислить сам і прагне підняти на вищий щабель мислення і всю літературу»; він, як ніхто, за метким спостереженням Яреми Гояна, «уміє в океані рідної мови знайти таке слово, яке несе в собі код нації, і засвітити його перед народом, піднести як знамено, розгорнути, як епоху, вмістити в ньому степи, ясні зорі і тихі води України». Важливо пам'ятати, що Олесь Гончар є не тільки совістю української літератури, а й національним проводирем, який, покликаємо на Дмитра Павличка, «ніколи не годив кон'юнктури» і, процитуємо Володимира Яворівського, «присвічує дорогу українцям». Наведені висловлювання можна сприймати як епіграфи до листів або як своєрідні тези новосформованої книги, такі собі наскрізні лінії, що червоною ниткою проходять через епістолярії різних авторів, еднаючи їх в один полісюжетний текст із назвою «Олесь Гончар на тлі епохи: друга половина ХХ століття». Його з цікавістю читатимуть усі, кому болить минуле, теперішнє й майбутнє України. Радує те, що ця спільнота неспинно множиться, що стають зримою реальністю мрії-думки, які виношував на зорі нашої незалежності талановитий письменник, відомий державний і громадський діяч Олесь Терентійович Гончар: «У ці дні на Україну дивиться світ. Численні спостерігачі зі всіх континентів, прибувши до нас, побачили образ України в істинному світлі, в її відкритій відданості принципам демократії й гуманізму, побачили народ, гідний рівноправно брати участь у житті європейського і світового товариства...

Прийдуть нащадки і ... побачать Україну оновлену, вільну від екологічного лиха, від успадкованої з тоталітарних часів аморальності й таких принизливих нестатків та злиднів, віряться, що на місці гнилих нуклідних морів золотітимуть хліба народного добробуту, квітватимуть сади – сади Незалежності і свободи»².

² Гончар О. Т. Твори : в 12 т. / редкол. : М. Г. Жулинський та ін. / Олесь Терентійович Гончар. – К. : Наук. думка, 2001. – Т. 9. Кн. 1 : Публіцистика. – 2012. – С. 766–767.

УДК 351.858 : 323.272 (477.43) «1648/1650»

Ірина Діптан

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ ПРО УКРАЇНСЬКУ ДЕРЖАВНУ ІДЕЮ ЗА ДОБИ ХМЕЛЬНИЧЧИНИ

«Та хоч як неясні, фантастичні ті дезидерати Хмельницького, вони мають своє значіння в історії розвою політичної свідомості на Україні. Треба було аж Хмельниччини, щоб вони вийшли навіть в такій неясній формі. Треба було ще десяти літ, щоб ті фантазії про своє князівство втілились в проект Великого князівства Руського» [22, с. 473].

У статті висвітлюються погляди М. Грушевського на сутність національно-державної ідеї в перші два роки Української революції XVII ст. (витоки, рівень усвідомлення та втілення державницьких постулатів у домаганнях козацьких керманічів). Наукова непроминальність доробку найвидатнішого вітчизняного історика засвідчується порівнянням його суджень і висновків із міркуваннями авторитетних сучасних дослідників означеної доби.

Ключові слова: М. Грушевський, Б. Хмельницький, Українська революція XVII ст., Хмельниччина, козацтво, Річ Посполита, Ян II Казимир, Іслам-Гірей III, Українська державна ідея.

У своїй засадничій у розгляді Української революції (1648–1657) статті «Хмельницький і Хмельниччина. Історичний ескіз» (1898) М. Грушевський висловлює тезу, що є аксіоматичною: «Ідеї, як і все інше в природі, потребують часу для свого зросту» [22, с. 473]. Українська державна ідея як історично обґрунтована концепція національно-державного буття українства також мала свою генезу й різні шаблі розвитку, кристалізації у світогляді, устремліннях і діяннях тогочасних еліт.

Об'єктом нашого дослідження є національно-державна ідея за доби Б. Хмельницького в доробку М. Грушевського, а предметом – її наявність/відсутність, форми втілення в домаганнях, ступінь зреалізованості в практиці козацьких керманічів у перші два роки Української революції в баченні вченого.

© І. Діптан, 2016

Завдання нашого історіографічного дискурсу зумовлюються тими проблемами, що, як наріжні, виокремлені М. Грушевським, і розв'язання котрих прочитуємо на сторінках «Історії України-Руси» (8 т., 1 і 2 книги 9 т.), низки статей і синтетичних праць.

По-перше, «наскільки Хмельниччина, як епоха, була суцільна, плянова, конструкційна?» [11, с. 1479].

По-друге, «як члени козацької старшинської верстви розуміли свою роллю? наскільки в <...> діяльності водилися вони своїми клясовими інтересами – наскільки свідомо фондували українську аристократичну верству?» [11, с. 1483].

По-третє, як витлумачувати дилему: народ – козацько-старшинська еліта, тобто наскільки владна верхівка виходила за межі власних «інтересів і виявляла розуміння загально-державних чи загально-національних інтересів?» [11, с. 1485]. Чи сформулювала ідеали «політичної незалежності і національної автономності українського народу?»

По-четверте, якими були взаємини новопостапої еліти з верствами тодішнього українського суспільства? «...Наскільки допускала їх до впливу чи поборювала...» [11, с. 1485].

По-п'яте, «що представляла з себе та група старшини з Хмельницьким у центрі, що провадила повстанням, війнами, дипломатією, державною роботою Хмельниччини? На скільки вона була одноцільна» [11, с. 1485].

По-шосте, якою була роль гетьмана в розвою подій: «...наскільки виявляв він свою індивідуальність, і чи можна помітити певну однотайність і послідовність в його <...> політиці? як належить взагалі оцінювати його індивідуальність і його впливи?» [11, с. 1485].

По-сьоме, що ж являла собою Хмельниччина: «...чи се бодай хоч у якійсь мірі національна епопея, якою вона малювалася на протягу століть українській старшині, українській інтелігенції і навіть народнім масам?» [11, с. 1483].

Позаяк розгляд предмета дослідження хронологічно окреслений 1648–1650 роками, наша відповідь не буде повною (про вичерпну – не йдеться), впливатиме з контексту подій означеного періоду¹.

М. Грушевський час із квітня 1648 року до початку 1650 року характеризує як «період найвищої сили і розвіту великого українського руху, <...> коли Хмельницький і його товариші <...> поволі дійшли до тих високолетних плянів соборної, незалежної України і широких політичних комбінацій для її забезпечення...» [9, с. 3].

Задля з'ясування чинників, які спонукали козацьких керманців вийти за межі традиційних уявлень православного лицарства, услід за вченим проаналізуємо їхні вимоги/петиції на переговорах з урядовцями Речі Посполитої.

Після «цілком несподіваних тріумфів жовтоводських та корсунських» [9, с. 3] Хмельницький зовсім не вважав себе ворогом Корони. М. Грушевський порівнює гетьмана з вершником, який утравив не в сідло, а перескочив через коня, позаяк «для тої програми, яку він міг мати в сій стадії своєї діяльності, вже було і так забагато». Тому проводирі повстанців прагнули «залагодити як найскорше все що стало ся» [9, с. 9] за умови отримання доволі скромних жадань – поступок. Квінтесенція домагань Хмеля (як переказано М. Потоцькому Тугайбеєм) – «удільне панство» козацьке [9, с. 12]. До короля – козацького протектора (на той час – уже покійного) – вимоги ще поміркованіші: виплата боргу за 5 років, 12-тисячний реєстр, права грецької віри; згідно з ханською грамотою – повернення татарам упоминок [9, с. 15]. Якщо козацька голота, запорожці прагнули подальшої війни з Польщею, то «старшина <...> вважала за краще уступити ся на Запороже і <...> маючи за собою Орду, добивати ся від польського правительства, щоб воно за-

довольнило її домагання» [9, с. 19]. Хмельницький обрав середню лінію: не вийшов із «волості», але до певної міри відмежувався від «хлопської жакерії»².

М. Грушевський упевнений, що «ся середня лінія <...> подобалася Хмельницькому» [9, с. 21]. Відтак гетьман сприйняв пропозицію офіційного представника тимчасового уряду Речі Посполитої А. Кисіля про перемир'я; сам подався до Чигиринна; хан із ясиром (200 тисяч невольників із України) пішов до Криму. Між тим польське громадянство побоювалося, що Хмельницький рушить далі: «...сподівали ся у Львові, виглядали над Вислою» [9, с. 21]. «В тім часі Хмельницький, – стверджує історик, – міг би перейти вздовж і впоперек цілу не те що Україну, а й Білорусь, Литву й саму Польщу, і не стрів би перешкоди <...>, щоб зробити кінець пануванню шляхти <...>. Але Хмельницькому то не було в голові...» [6, с. 280].

Натомість козацьке «повстання розвивало ся на стільки успішно <...> з власної потенції, що ледве чи потребувало спеціальних заходів» [9, с. 30]; масове «показання» селянської людності (передусім – Лівобережжя) відбувалося й усупереч розпорядженням Хмельницького [9, с. 30–31] – бо ж «селянське повстанне, селянська жакерія, не лежали в тодішній тактиці Хмельницького...» На переконання вченого, гетьман «мусів відчувати непевність своєї позиції: йому небезпечно було і гамувати се повстанне, що в таким разі могло б обернути ся против нього самого, і ніяк було пускати його ватажків самопас, не даючи відчувати свої руки і контролю: вони могли б також вирости по-над голову гетьманови – як се вже <...> і помічалось у Кривоноса». Дослідник говорить про «підозріливу і заздрісну на пункті своєї влади й авторитету вдачу Хмельницького...» Відтак Богдан «рішаєть ся покінчити з своїм пасивним вичікуваннем, опанувати західній театр повстання і взяти його в свої руки» [9, с. 49]. Десь 20 (30) липня в Павлоччі, за Білою Церквою – «Рубікон перейдено»³.

² В. Смолій і В. Степанков стверджують, що «після здобуття перемог під Жовтими Водами та Корсунем <...> було сформульовано ідею <...> створення, хоча б і на обмеженій території, автономної козацької держави» [26, с. 241]. Ця Козацька держава ще не бачилася спадкоємницею Київської Русі з українським монархом (гетьманом) на чолі. На думку авторів, відмова Б. Хмельницького від походу на Варшаву та Краків зумовлювалася двома чинниками: «...по-перше, більшість старшин і козаків вважали, що <...> необхідно узгодити свої подальші дії з волею короля, якого сприймали як свого протектора. По-друге, вони не виступали за виборення незалежної держави й продовжували залишатись у полоні ідеї ягеллонського федералізму, що трактувала Річ Посполиту як єдину й неподільну державу – батьківщину всіх народів, які у ній проживали» [26, с. 244].

³ Автори не погоджуються із твердженням М. Грушевського, що «під час <...> походу через західноукраїнські

¹ Стаття є логічним продовженням попередньої: Діптан І. Чинники і початок «Хмельниччини»: візія Михайла Грушевського / І. Діптан // Сіверянський літопис. – 2015. – № 5 (125). – С. 84–102. Наукову актуальність і непроміняльність доробку М. Грушевського в означеній царині авторка засвідчує порівнянням суджень і висновків ученого з міркуваннями найавторитетніших сучасних дослідників Української революції XVII ст.

Історик зауважує воєнно-дипломатичну хитрість гетьмана, котрий «підмінював свою боротьбу з польським режимом боротьбою з певними магнатами <...>: було се вповні в дусі шляхетських понять, де <...> все <...> зводило ся до суперництва й боротьби магнатських категорій...» [9, с. 58]. Це, з одного боку, знеохотило литовців від інтервенції восени 1648 року, а з другого – посприяло «партії миру» (Є. Оссолінський, А. Кисіль) супроти інтриги «партії війни» (Я. Вишневецький «перед козаками виступив як речник безоглядної боротьби з повстанням...»; козаки сприймали його каральні акції «як виклик на бій на жите і на смерть») [9, с. 45].

Запланований на 13 (23) серпня з'їзд гетьманських і польських уповноважених (останнім дозволялося йти на значні поступки задля збереження цілісності Корони) не відбувся. А. Кисіль – «сумний рицар польсько-українського порозуміння», за М. Грушевським, – звинувачував у цьому польських вождів, кожен із яких «пхав річ-посполиту на марсову дорогу...»; чернь піднялася так, що «Хмельницький опинився у власти тою юрби...» [9, с. 65], стратив довіру до нього й звернувся до Орди. «Так в очах партії згоди, – підсумовує вчений, – Хмельницький вмів заховати всякі апаранси того, що згода не дійшла до кінця не з браку його волі і бажання» [9, с. 65].

Констатуючи наслідки переможної для повстанців Пилявецької битви («Самі козаки рахували 6460 «скарбних» возів, захоплених тоді» [9, с. 77]), М. Грушевський гадає про чинники Західного походу Хмельницького. Найвірогідніше, «що чернь прагнула війни, поривала ся нищить Ляхів до останку, і Хмельницький <...> мусів плисти далі, обережно кормуючи своїм кораблем на розгуканих хвилях повстання [9, с. 80]. Та й «польська сторона, – розмірковує далі оповідач, – сама знищила всяку можливість трактатів перейшовши до зачіпної війни»; лише «заклик нового пана ситуації <...> [майбутнього короля], кандидата Хмельницького, дав йому <...> привід» [9, с. 81] припинити війну. А наразі «серед сеї повстанської завірюхи, по слідах пилявецьких утікачів, ішла татарська орда, а за нею козацька армія на безрадний в своїм переполоху Львів» [9, с. 84]⁴.

землі гетьман залишався байдужим до справ визвольної боротьби народних мас» [24, с. 135]; вважають, що «саме Богдан Хмельницький вимагав наступу до західних меж етнічно українських земель» [24, с. 133]. М. Грушевський ініціатором називає І. Виговського.

⁴ В. Смолій і В. Степанков припускають, що, рушаючи в Західний похід, гетьман передусім прагнув ствердження на польському престолі того претендента, котрий пішов би на порозуміння з козацтвом, а «згодом <...> домагати-ся від польського уряду визнання створення на визволених землях козацької Української держави <...> в межах Речі

М. Грушевський задається питаннями: чому гетьман, який «міг би й сю кріпость взяти без клопоту...» [6, с. 282] не штурмував, не руйнував Львів, під мурами котрого – вже 26 вересня (ст. ст.)? Чому ні збройно, ні організаційно не допомагав довколишнім повстанцям? Можливо, це викликане пієтизмом до столиці тодішньої Русі, до місця свого виховання, з огляду на тамтешню українську громаду? Та «загальна пасивність Хмельницького в сій кампанії <...>, – висновує дослідник, – велить шукати загальніших мотивів...» [9, с. 88]. Найголовніше – «не хотів здобувати <...> [міста] воєнною силою – щоб не віддавати його на здобич козацтву й <...> черни...» [9, с. 89], а тому обмежився контрибуцією в 50 тис. червоних (чверть раніше заявленої суми) [9, с. 91]. Це – по-перше. А, по-друге, тодішній рівень усвідомлення гетьманом перспектив боротьби зумовлював саме таку поведінку. «Очевидно <...>, – розмірковує М. Грушевський, – що ні у гетьмана ні в ближшій окружню його не було ще ніяких плянів національного чи соціального визволення Галичини, хоч обставини були дуже пригідні на се: польський елемент був безборонний, розпорошений, до решти збентежений, а стихійна сила народнього руху була дуже велика» [9, с. 93]⁵.

Облогу Львова (28 вересня – 16 жовтня (ст. ст.)) учений трактує як страчений час, позаяк місто можна було здобути передовими відділками М. Кривоноса. Замість можна було «зв'язати» якимось козацьким корпусом і рухатися далі. «Але видно, сього йому [гетьманові] не треба було...» [9, с. 94–95]⁶.

М. Грушевський дорікає Б. Хмельницькому та його оточенню за незреалізованість перспективи переможного завершення війни вже наприкін-

Посполитої» [24, с. 134]. На гадку дослідників, для гетьмана «проведення західного походу <...> мало слугувати не стільки встановленню над західноукраїнськими землями його влади, скільки стати потужною військовою акцією для обрання на трон кандидатури, спроможної реалізувати політичні плани Війська Запорозького» [26, с. 246].

⁵ В. Смолій і В. Степанков констатують, що на вересень 1649 р. ані гетьман, ані старшина ще не спромоглися перейнятися ідеєю фундації незалежного державного організму в етнічних межах України, а отже і висунути відповідну політичну програму» [26, с. 246]. Упродовж серпня-вересня 1648 р. у свідомості молоді української еліти виразно окреслюються контури ідеї виокремлення у складі федеративної Речі Посполитої її третього суб'єкта – Руської/Української держави зі статусом, який мало Велике князівство Литовське. Досягти цього намагалися шляхом зведення на трон православного короля, котрий став би «руським королем за своєю суттю» [26, с. 245].

⁶ На переконання В. Смолія і В. Степанкова, «характер воєнних дій перших днів облоги засвідчував не стільки бажання Хмельницького будь-що оволодіти Львовом, скільки намір змусити магістрат капітулювати й пристати на його умови» [24, с. 136].

ці 1648 року. Вчений упевнений, що «вони могли тоді розвалити Польщу або зробити державний переворот, поставивши певні конституційні умови конвокаційному, чи елекційному сеймові». Аргументи дослідника – такі: по-перше, Західна Україна «лізла тоді до рук, ще не обезкровлена, сорозмірно сильна, не розчарована в козацькій режмі»; по-друге, «татари тоді ще не напрактикувалися в тактиці політикування на два фронти для утримання рівноваги між Україною і Польщею, як пізніше, і Тугай-бей, що командував татарськими силами, був вірним приятелем Богдана...» [11, с. 1491].

То чого ж прагнув гетьман пізньої осені 1648 року? На думку Грушевського, «Хмельницький <...> свідомо ужив <...> свою зручність і всі впливи на те, щоб сю воєнну енергію свого війська і його найбільш радикальних проводирів після львівського епізоду уткнути в новий бар'єр на сім побіднім шляху – в облогу Замостя <...>, щоб дати Польщі змогу впорядкувати свої відносини до козащини – себто перед усім вибрати короля, що мало послужити першою підставою сього впорядкування» [9, с. 95]. Відтак гетьман і статечна старшина всі свої кривди та жалі, благання та прохання воліли покласти до ніг майбутнього короля, а щоби до них дослухалися – мали належно застрашити войовниче налаштованих магнатурію та шляхетство. Задля цього воєнні операції під Замостям «без останнього розгрому Польщі дотягнуто до того моменту, коли можна було повести переговори з новим паном Польщі, і небезпеку повного й безповоротного (як того можна боятись) розриву з Польщею <...> – козачина обминула» [9, с. 101]⁷.

М. Грушевський трактує тогочасні плани Б. Хмельницького та його дорадників як такі, що «не виходили за вимоги відновлення старих козацьких вольностей і збільшення козацького реєстру до 12 тис.» [20, с. 305], перебували в руслі «козацько-шляхетських побажань (перетворення «старинного козацтва» в своєрідну шляхту Козацької України) і шляхетсько-козацького монархізму (зміцнення влади короля супроти можновладців...» [11, с. 1492]⁸.

⁷ Розмірковуючи над причинами, котрі зумовили підтримку Б. Хмельницьким кандидатури Яна Казимира, польський історик Я. Качмарчик заакцентує на тому, що гетьманське «рішення випливало з глибокого переконання у слушності прийнятої після Корсуня політичної програми, що зводилася до гарантування козащині прав і привілеїв, які вона мала перед поразкою Павлюка. Хмельницький вірив у цей час, що такі гарантії може надати тільки король, але за умови, що його позиція в державі значно посилиться» [23, с. 89]. До зміцнення королівської влади прагнув і Є. Оссолінський, «і в цьому пункті дороги канцлера і досі самозваного козацького гетьмана зійшлися» [23, с. 90].

⁸ В. Смолій і В. Степанков, проаналізувавши положення політичної програми Б. Хмельницького, сформульовані в листах від 5 листопада до Яна Казимира, польських сена-

Історик визнає брак достовірних даних стосовно ролі Б. Хмельницького в боротьбі прибічників двох кандидатів – Яна-Казимира і Кароля-Фердинанда (в роздумах був і семиградський князь!). Та беззаперечно, що «партизани Казимира і Ракоціів шукали між иньшими помочи і українського елементу – головно, розуміється, козащини». Дослідник уточнює: «...найбільший махер тодішньої Польщі канцлер Осолінський задумував посадити на польським престолі нездару Казимира й зробити з нього своє зняряде» [9, с. 102]. А. Кисіль – «сей ключ до українських справ» – ще в червні 1648 року мав із Б. Хмельницьким «якісь переговори в справі елекції...» [9, с. 102]. М. Грушевський не сумнівається, що кінцево гетьман зі старшиною «стали виразно на стороні кандидатури Яна-Казимира, і з вибором саме його зв'язувались у них надії на згідливе й користне поладження конфлікту з річею-посполитою» [9, с. 101]; вбачали в ньому потенційного продовжувача політики Володислава [18, с. 389]⁹.

Учений порівнює претендентів на польську корону. Ян-Казимир (колишній єзуїт і кардинал) «мав репутацію дуже лиху, як чоловік безголовий, <...> в учинках своїх необчислимий, <...> справжній психопат...»; на противагу Кароль-Фердинанд (попередньо – біскуп полоцький) «мав репутацію чоловіка дуже ошадного, рахункового і доброго господаря» [9, с. 102], а до того ж, і «великого клерикала, непримиренного католика, послухника єзуїтів...» На останньому наголошував Є. Оссолінський, аби залякати «неминучим конфліктом з козаками і загаяти до свого табору дісидентів і прихильників релігійної згоди» [9, с. 108].

Вальний сейм, який зібрався 26 вересня (6 жовтня), проходив в атмосфері політиканства, інтриг. Виявилося, що Польща – не безборонна: пани з'явилися під Варшаву зі своїми поляками, аби... справити враження на протилежну партію. Не лише магнати, а й «хмари дрібного шляхецтва зібрали ся підтримати своїми голосами кандидата своїх патронів» [9, с. 106]. Спочатку сейм про-

торів і в інструкції послам, які виїхали до Варшави, констатують її поміркованість, винятково простаршинський характер, наявність лише натяків на створення передумов для розвитку зародків національної державності [24, с. 144]. Розбираючи «Кондиції...», надіслані Б. Хмельницьким з-під Львова до Варшави, Януш Качмарчик вважає, що втілена в них «політична програма <...>, далека від радикалізму і в засаді не виходить за межі мети, накресленої у травні 1648 р. Багато пунктів сформульовано неточно <...>. Це було результатом непевності <...> Хмельницького...» [23, с. 92].

⁹ В. Смолій і В. Степанков стверджують, «що на обрання Яна Казимира королем вплинули стрімкий марш української армії під Замостя та позиція Богдана Хмельницького» [24, с. 150].

оборону радився «ліниво» й «анемічно», ще тижень – безжурно, потім – паніка, бо прийшли вісті, «що козаки з двох боків зближають ся до Варшави...» [9, с. 107] (на той час козацтво прямувало з-під Львова на Замостя). М. Грушевський переконаний, що «коли б Хмельницький, замість гаятись під Львовом, дійсно рушив в тім часі на Варшаву, як поривались деякі полковники, – справді розігнав би польську шляхту на чотири вітри» [9, с. 107]¹⁰.

¹⁰ В. Смолій і В. Степанков стверджують, що «становище української армії в багатьох відношеннях було дуже скрутним, і це було однією з найголовніших причин того, що гетьман та інші представники козацької старшини шукали шляхів припинення воєнних дій та укладення перемир'я» [24, с. 142]. Сам «Хмельницький мав намір «відняти польські володіння [аж] до Вісли» <...>. Однак через різні обставини <...> відмовився від цього наміру. Не виключено, що в прийнятті такого рішення <...> важливу роль відіграла <...> позиція старшини, яка вимагала негайно укласти перемир'я» [24, с. 143]. Автори подають розвій історіографічних оцінок дій Б. Хмельницького в період між Пилявцями та Замостям. Не погоджуються з М. Грушевським і Г. Хоткевичем стосовно здатності гетьмана здобути Варшаву в листопаді 1648 року; натомість сприймають аргументи М. Костомарова, С. Томашівського, М. Петровського, І. Крип'якевича, Я. Качмарчика, Ф. Сисіна. Кінцево дослідники висновують: «...відмова Богдана Хмельницького від походу в Польщу ґрунтувалася на реальній оцінці співвідношення сил і урятувала козацьку армію від неминуче трагічного для неї кінця кампанії» [24, с. 148]. Водночас історики вважають найбільшим прорахунком гетьмана, що «замість того, щоб укріпитися на західних кордонах етнічно українських земель <...> та завершити тут створення місцевих органів влади й козацьких полків <...>, він добровільно, без боротьби віддав <...> весь цей регіон. Таким чином, для гетьманського уряду втрачалася майже третина звільненої території...» [24, с. 148]. Принагідно зауважимо, що М. Грушевський теж витлумачує втрату Західного регіону як стратегічну, з далекосяжними наслідками, помилку Б. Хмельницького. Як і М. Грушевський, новітні дослідники підґрунтя цієї помилки вбачають у відсутності в гетьмана та переважної більшості старшини «програми дій, спрямованої на досягнення цілковитої незалежності всіх українських земель від Речі Посполитої та об'єднання їх під гетьманською булавою в межах козацької республіки. Трапилося так, що політичні плани керівників Визвольної війни на якийсь час відстали від реальних результатів бурхливого розвитку національно-визвольної боротьби» [24, с. 148–149]. В. Смолій і В. Степанков наголошують на «козацько-автономістичних» постулатах гетьмана та його оточення, вірі в ймовірність розв'язання «козацької проблеми» новообраним польським королем [24, с. 149]. Я. Качмарчик не погоджується з М. Грушевським, що «Хмельницький міг уздовж і впоперек перейти не лише всю Україну, а й Білорусь, Литву й саму Польщу...» [23, с. 94]. Натомість автор висловлює такі зауваги-застереження: «...становище козацької армії було <...> тяжким. Хмельницький <...> усвідомлював той факт, що з настанням зими його армія перетвориться в недисципліновані «свавільні купи» з якими коронні хоругви, звичні до бою в зимових умовах, легко справляться. Королівська ініціатива дозволяла уникнути цієї небезпеки. Тим більше, що серед козацьких військ, які стояли під мурами Замостя, спалахнула епідемія, яка буквально десятикратно зменшила полки» [23, с. 95].

За цих обставин загальної паніки, ширення чуток про можливий виступ черні у разі «як тільки козацькі висланці запалять місто» [9, с. 107], у Варшаві все більше дослухалися до аргументів А. Кисіля, котрий переконував у необхідності якнайшвидше обрати короля (бо «*maiestas reipublicae* у тих хлопів нічого не значить <...>, а Хмельницький пишеться «старший війська короля його милости». Не хоче мати діла з річею-посполитою. А король то у них щось божественне») [9, с. 106].

І справді: роялізм козаччини виразно проглядається в листі гетьмана до королеви, переданого ксьондзом Мокрським, у якому «Хмельницький <...> толкує свій похід як оружну демонстрацію в інтересах кандидатури Казимира <...> против всяких магнатських інтриг...» [9, с. 111–112]. А підтвердженням того, наскільки рахувалися з Хмельницьким у виборі короля, є посольство до гетьмана із запевненням про згоду сейму обрати Яна-Казимира [9, с. 112]¹¹. Уже 9 (19) листопада Я. Смяровський був прийнятий гетьманом (офіційно Ян-Казимир проголошений королем 10 (20) листопада); 14 (24) листопада Хмельницький по замиренню рушив з-під Замостя [9, с. 113, 115, 118]. Відносини на майбутнє мали бути визначені в ході переговорів комісарів із Хмельницьким (найсуттєвіше – реєстр, територія козацького осідку, унія) [17, с. 183].

Після шеститижневого маршу гетьман прибуває до Києва [9, с. 125]. Грудень 1648 – лютий 1649 року – доленосний період у зламі світоглядних стереотипів Хмельницького. «Новий світ розкривався перед гетьманом, – пояснює вчений, – в новий круг ідей вводили його промови патріарха...», що величав козацького керманіча «князем Русі». М. Грушевський упевнений, що за Паїсієм проглядається київська інтелектуальна еліта – не могилянський гурток і такі його представники, як Косів і Тризна, а «ширші церковні й шкільні київські круги...» [9, с. 127], у яких «козацькі перемоги відродили з новою силою пляни звільнення України від польської влади, тісного політичного союзу з Молдавією й Москвою з метою забезпечити Україну від польських зазіхань» [20, с. 305]. Понад те, історик категорично стверджує: «Для мене <...> нема сумніву, що тою лябораторією, де творили ся державні ідеї й програми, котрих відгомони потім долітають до нас з козацьких кругів, були в сю пору перед усім київські інтелігентські круги <...> їм посередно й безпосередно завдячав Хмельницький ту переміну

¹¹ «Головним винуватцем того, що Кароль Фердинанд відмовився від престолу, – стверджує Я. Качмарчик, – був Богдан Хмельницький, вірніше його 200-тисячна армія, що стояла під Замостям» [23, с. 87].

в своїх настроях і плянах, що так здивувала сучасників» [9, с. 128]¹².

Спочатку ідеологія національно-церковних кіл, осередком яких був Київ, була незрозумілою й чужою для гетьмана, котрий своїм «походженням і вихованням <...> був близько зв'язаний з <...> „покривдженими шляхтичами”, що оточили його в перших стадіях <...> повстання...» [11, с. 1492]. «Син панського офіціаліста, що вважав себе шляхтичем, – пояснює М. Грушевський, – вихований мабуть на польським магнатським дворі, потім в єзуїтській колегії в такому ж шляхетському оточенні, позбавлений „фортуни” утвореної з панської ласки, він мислив тими ж категоріями, що й <...> „шляхетські неудачники”...» [11, с. 1492–1493].

Ця «переміна особистості» «відбувалася складно, з емоційно-психологічним надривом: Хмельницький багато пив, днями й ночами, з полковниками й иньшим товариством, і від сих п'ятик кидав ся до побожності, покут, жертв на церкви; від сердечних розмов з патріархом і київським духовенством переходив до ворожок, допитуючи ся своєї долі. В обходженню був дуже нерівний – то дуже емансивний і ласкавий, то суворий і замкнений в собі» [9, с. 129]. Водночас М. Грушевський закликає дослідників не гіперболізувати вад гетьмана: «Всі фрази про його дегенерацію, непритомне пияцтво не мають значіння; можна мати всяке поважання до тверезолюбності авторів тих уваг, але певно, що вони і в приближенні не показали б тієї запобігливості, зручності і оборотності, яку показував в своїх незвичайно трудних обставинах Хмельницький» [22, с. 488].

Саме «під впливом задушевних розмов <...> з патріархом, митрополитом, найвизначнішими представниками київського церковного і ученого світу, – стверджує оповідач, – твориться нова політична програма, котру Богдан накидає своїм товаришам» [11, с. 1493]. Звісно, Паїсій, інше духовенство засадничо наполягали на захисті православ'я. «Але віру тоді, – наголошує дослідник, – нерозривно зв'язували з народністю: оборона православної

віри була обороною української народності» [18, с. 392].

Перед розкриттям нових гетьманських задумів історик з'ясовує ставлення Хмельницького та його оточення до листопадового перемир'я з Річчю Посполитою. Зауважує, що козацтво не отримало сатисфакції за безчинства О. Конєцпольського та Я. Вишневецького; розправа з повстанцями в землях литовських «заціпала <...> дуже сильно <...>. Все це змушувало Хмельницького рахуватися з можливістю <...> скорого розриву»; до того ж «людність ладилася до війни, а не до спокою» [9, с. 130], бо селянство, що «покозачилося», православні священники боялися «повороту назад <...> польських панів...», страхалися «самої гадки про можливість угоди гетьмана з Польщею» [9, с. 131].

Для боротьби з Коронаю козацтво потребувало зовнішньої потуги. «В часах, коли вся світова політика, – роз'яснює М. Грушевський, – оберталася коло <...> релігійних союзів – католицького й антикатолицького, <...> ідея сформовання третього союзу – православних сил, весь час висіла в повітрі...». Витоки «Православної ліги» – в діяльності гуртка митрополита Йова (20-ті роки XVII ст.), котрий мав не тільки антитурецьку, а й антикатолицьку спрямованість. «Тоді державна українська ідея, – аналізує дослідник, – існувала хіба ще в мало помітних зародках, <...> і для київських кругів центр ваги <...> лежав в московській участі. Тепер було вже справжнє українське правительство, українська держава, яка виповняла прогалину між північним православним світом і православними елементами Отоманської держави. Козацький гетьман мусів стати в центрі нових комбінацій» [9, с. 132].

Б. Хмельницький уже не сприймав польський варіант (реанімовану ідею покійного Володислава IV – «Християнська ліга» супроти Криму та Туреччини), натомість вагався між двома комбінаціями. Перша полягала у створенні конфедерації православних держав (Московії, України, Молдавії і балканських слов'ян) у протидію Польщі й Туреччині. Друга – у включенні України до системи держав-васалів (Крим, Молдавія і Трансильванія) під зверхністю Туреччини [21, с. 320]. Із цих двох варіантів «вибір був дуже не легкий; бачимо вагання тепер і потім, протягом довгих літ – нахили то в бік московської, то турецької орієнтації...» [9, с. 133].

Нові гетьманські орієнтири («...не <...> плани, – уточнює М. Грушевський, – а-якісь мрії <...>, перспективи подвигнення Русі, цілковитого знищення польського панування на руській території і якогось нового інакшого життя <...> під охороною і зверхністю козацького війська» [22, с. 471]) були вбрані в традиційні релігійні обладунки, «бо оборона православ'я була введена в круг козацької політики ще від Сагайдачного...» [22, с. 471];

¹² В. Смолій і В. Степанков, «не відкидаючи важливості київського періоду життя (кінець грудня 1648 р.) Богдана Хмельницького у процесі формування його політичної програми <...>, «все ж не поділяють міркувань М. Грушевського про визначальність у цьому бесід із київською інтелігенцією. Натомість автори стверджують: «...до цієї думки [унезалежнення України від Польщі] гетьман ішов сам...» [24, с. 134]; саме «грандіозні події 1648 р. стали для Богдана Хмельницького одним із вирішальних чинників у процесі переосмислення ним завдань і цілей національно-визвольної боротьби...» [24, с. 150]; уже на середину листопада «Богдан упритул підійшов до формування програми визволення всіх українських земель та об'єднання їх під своєю булавою...» [24, с. 134]. Не висунув політичного гасла в силу прагматизму, обачливості.

і «религиозный вопрос – тогдашнее боевое национальное знамя» [17, с. 184]. Згідно з настановою Хмельницького, Паїсій мав «через патріарха московського й інше вище духовенство вплинути на царя, щоб він в інтересах православної віри не в'язався своїм „вічним трактатом” з Польщею і прийнявши під свою протекцію Україну, взяв її в оборону проти поляків» [9, с. 136].

Саме тоді, як до Москви відбуло перше козацьке посольство, очолюване С. Мужилівським (мусив «подвигнути московське правительство до оружного виступлення на литовських границях, або хоч до дружної демонстрації, щоб зв'язати литовські сили» [12, с. 378]; бути при патріархові Паїсію¹³), до Хмельницького прибули польські сеймові комісари, котрі «привезли чисто все, чого собі бажав <...> [гетьман]: амністію, дванадцятитисячний реєстр, скасоване унії!» [9, с. 140]. Спочатку переговори планувалися в Богуславі; згодом послали, оминаючи Київ, куди не пустив магістрат, подалися до Переяслава. 10 (20) лютого послали вручили гетьманові клейноди: корогву (червону, з білим орлом і написом: *Yoanes Casimirus rex*); булаву, саджену бірюзою [9, с. 141–142]; [18, с. 393]¹⁴. У відповідь на королівське пошанування, толерантне звернення А. Кисіля – несподівана гонорово-зверхня, з погрозами (за невидачу Д. Чаплинського, непокарання Я. Вишневецького, за репресії Я. Радзивілла в Мозирі й Турові) заява Б. Хмельницького: «Правда то, що я лихий, малий чоловік, але міні то Бог дав, що я єсьм єдиновладцем і самодержавцем руським!» [9, с. 145] (про це ж – [6, с. 283])¹⁵.

Три наступні аудієнції А. Кисіля виявилися марними, бо на вмовляння «миротворця» гетьман відповів, «що тепер вже минули часи, коли його можна було заспокоювати обіцянками нагород за кривди та надіями на побільшення реєстра...» [9,

с. 145–146]. Натомість Хмельницький висунув положення, котрі вчений первинно кваліфікував як «фантазії» [22, с. 471], пізніше – як складники нової політичної програми – «в дусі тих політичних плянів, які снувалися в київських кругах...» [9, с. 146].

Звернімося ж до заяв уже легітимного (з королівської ласки) володаря булави.

«Я вже доказав, чого не думав ніколи, тепер докажу, що надумав. Виб'ю з людської неволі руський нарід, увесь. Попереду воював я за свою шкоду і кривду, тепер буду воювати за нашу православну віру. Поможі мені в тім вся чернь, по Люблін, по Краків, котра не відступає її (віри), і я її (черні) не відступлю, бо то права рука наша» [22, с. 471]. Вбачаємо в мовленому: зізнання стосовно відсутності плану повстання; з'яву мети з розвоєм боротьби; розуміння ролі поспільства в ній. Козацька еліта поволи усвідомлювала, «що великі, ніколи не бували воєнні і народні сили <...> дають <...> змогу і обов'язок ставити собі і реалізувати завдання ширші, принципіальніші» [19, с. 22].

На вимогу зречтиса союзу з Кримом, Богдан застерігає: «Буду мати двісті, триста тисяч своїх, орду при тім, Ногайців, Тугай-бей <...> – мій брат, моя душа, єдиний сокіл на світі! <...> вічна наша <...> приязнь, і світ її не розірве!» [9, с. 146].

Про етнотериторіальні уявлення (і претензії) козацько-старшинської еліти дізнаємося з наступної зауваги Б. Хмельницького: «За границю на війну не піду, шаблі на турчина і татар не підйму! Досить маю на Україні, Поділлі і Волині тепер, досить вчасу, достатку і пожитку в землі й князівстві моїм по Львів, Холм і Галич» [22, с. 472; 18, с. 393]; про це ж – [6, с. 283].

Еклектично, пунктирно окреслене майбутнє звільненої з-під польської кормиги України: «А ставши над Віслою скажу дальшим ляхам: сидіть і мовчіть, ляхи! І дуків, і князів туди загоню; а як будуть і за Віслою брикати, – знайду я їх там певно. Не стане в мене і ноги жадного князя і шляхетки на Україні, а схоче котрий з нами хліба їсти, нехай війську Запорозькому буде послухний, а на короля не брикає. Лядська земля згине, а Русь буде панувати...» [22, с. 472; 18, с. 393]. Отже, Русь-Україна – безмагнатська, в якій для «слухняної» шляхти знайдеться місце, а козацтво буде оборонцем короля супроти «королев'ят».

Оцінка М. Грушевським програмових (?) заяв Б. Хмельницького в процесі переяславських перетрактатів – розлога, глибока, критична й оптимістична водночас. Передусім учений відзначає сприйняття ідеї соборності українських земель козацьким вождем: «Многоважні слова! Лет гадок – орлиний як на ті часи! Кілька віків не чули ми нічого такого від політичних діячів на Русі – ідея одності українсько-руського народу в його етно-

¹³ Аналізуючи завдання посольства полковника С. Мужилівського до Москви, доручення, наданого Паїсієві до царя, В. Смолій і В. Степанков підкреслюють, що лише «наприкінці 1648 р. Хмельницький уперше <...> звернувся до російського уряду з проханням прийняти під своє «підданство» Військо Запорозьке» [24, с. 160]. На думку дослідників, ішлося про своєрідний протекторат царя над українською державністю на кшталт Порти над кримським ханством.

¹⁴ «Богдан Хмельницький, – зауважує Я. Качмарчик, – був не першим козацьким ватажком, у руках якого опинилася гетьманська булава й червона хоругва з орлом» [23, с. 113]. Цим було вирізняєно й П. Конашевича-Сагайдачного. Але Хмельницькому першому з козацьких провідирів було надано королем титул гетьмана, офіційно визнаний Річчю Посполитою після ратифікації зборівських домовленостей.

¹⁵ В. Смолій і В. Степанков наголошують, що «політична ситуація на Україні за станом на кінець 1648 – початок 1649 р. складалася вкрай несприятливо для початку роботи королівської комісії» [24, с. 158] (каральні акції в західноукраїнських землях А. Фірлея, П. Потоцького, С. Лянцкоронського).

графічних границях <...> і політичної свободи...» [22, с. 472] для нього¹⁶.

Після такої мажорно-піднесеної оцінки вчений заземлено, виважено, критично зауважує «відсутність чогось конкретного, чогось подібного до плану, певної мети» [22, с. 472] в деклараціях Хмельницького, називає їх «неясними мріями». «Панування руського народу й одновладність Хмельницького, – аргументує свій висновок М. Грушевський, – ідуть в парі з мрією про безмагнатську, безшляхетську Польщу з необмеженою властю короля <...>; визволення руського народу з лядської неволі в парі з перспективою шляхти на Україні під зверхністю козацького війська і без претензій на участь в управі держави (але певно з захованням своїх дідичних прав, бо який би вона... «хліб їла»?) [22, с. 472].

Про інтереси поспільства в «дезидератах» гетьмана не йдеться, позаяк «українсько-руський нарід, – уважає вчений, – виступає лише як знаряддя в руках козацтва; зрештою могло б правительство той селянський рух знести – ціла вага в тім, аби козацтво устоялось, і для того має бути велике військо» [22, с. 472].

Та все ж, попри авторське різноголосся, наріжним в оцінці політично-світоглядних наслідків Києва-Переяслава на зламі 1648–1649 років бачиться такий висновок М. Грушевського: гетьман «метою ставив повну державну незалежність України в її історичних границях, в сім розумінню очевидно називав себе» єдиновладцем і самодержцем руським» – не в значінню монарха з необмеженою владою, <...> а голови суверенної держави,

¹⁶ В. Смолій і В. Степанков указують на такі наслідки переяславських переговорів 23–25 лютого 1649 року: «По-перше, наміри польського уряду незначними поступками розв'язати «українську проблему» зазнали очевидного провалу. По-друге, вперше <...> Хмельницький офіційно оголосив <...> програму створення на українських землях незалежної держави. По-третє, сформульовані ним умови перемир'я та прохання до уряду ні в якому разі не можна розцінювати як його політичні цілі в боротьбі проти Речі Посполитої; вони являли собою лише тактичний крок <...>, щоб уникнути початку воєнних дій у невідомих для України обставинах...» [24, с. 168]. По-четверте, гетьман домігся до «зелених свят» офіційного визнання себе польським посольством як фактичного правителя частини українських земель. Загалом історики погоджуються з висновками М. Грушевського щодо висліду переяславських перетрактацій 20–25 лютого 1649 р.: «...мета гетьмана – повна державна незалежність в її історичних границях» [26, с. 248]. Я. Качмарчик уважає, що на переговорах у Переяславі Б. Хмельницький сформулював уже третю, від травня 1648 року, політичну програму. Вчений поціновує висловлювання Богдана як «виразу політичну концепцію майбутнього України. Адже гетьман говорить про Руське Князівство по Львів, Холм і Галич, збудоване з татарською допомогою. У світлі джерельного матеріалу трудно вирішити проблему можливої залежності цього князівства від Речі Посполитої» [23, с. 101–102].

в протиставленню до тодішнього роялізму – планами автономної козацької України в безпосередній владі короля» [11, с. 1493]. Водночас історик підмічає й те, що Хмельницький та його соратники «постоянно сбивались с этих широких планов на старую казацкую программу, ограничивавшуюся интересами казачества и православной церкви. Но все же <...> ясно видно желание выйти из рамок польско-шляхетского режима и казацких ординаций и поискать новых условий существования для всего украинского народа» [17, с. 184].

Умови перемир'я від 15 (25) лютого 1649 року («...Хмельницький <...> ніякої угоди з поляками не хотів укласти...» [22, с. 473]; розумів, що для того, аби говорити про визволення українського народу, треба труснути державу польську в самих основах» [6, с. 284]) засвідчують ті конкретні вимоги, котрі сприймалися як першочергові завдання: «...скасувати унію в Київ. воеводстві, признати православному митрополитови місце в сенаті, забезпечити, що воевода і каштелян в Київському воеводстві будуть православні; заборонити єзуїтам мешкати (в Київському же воеводстві, очевидно) <...>; кн. Вишневецькому <...> не бути коронним гетьманом; <...> бути згоді до зелених свят руських і тоді має бути нова комісія для докінчення переговорів <...>; за час перемир'я військам коронним і литовським не входить в границі Київ. воеводства – не переходити від Волині за Горинь, від Литви за Припять, від Поділя за Камінець – і Запорозьке військо за ті ріки теж не буде переходити [9, с. 151]. Про чисельність реєстру – не згадувалося, оскільки Хмельницький відкинув польські пропозиції про 12–15 тисяч, мовивши: «По що писати: <...> буде стільки, скільки схочу!» [9, с. 147].

М. Грушевський поціновував означені умови як «скромні, мізерні в порівнянні з попередніми, сміливими мріями про повне визволення від польсько-шляхетської неволі всіх українських земель і сформованне їх в вільну державу чи «князівство Руське»» [9, с. 151–152]. Звісно, можна сприймати пункти скептично, як «відчепне», не розраховуючи на їх схвалення. Все ж «зіставало ся також враження, – зізнається дослідник, – і несерйозности тих далекосяглих постулатів, так замашисто поставлених в попередніх промовах і так <...> промовчаних в перемирних умовах» [9, с. 152]¹⁷.

¹⁷ Розглядаючи умови ймовірної угоди, надані гетьманом А. Киселеві, дослідник висновок: «Хмельницький вже трактував релігійні питання суто інструментально, використовуючи їх для досягнення політичних цілей <...>, вимога місця в сенаті для митрополита й посад воеводи й каштеляна для православних нібито свідчать, що козацький гетьман бачив своє князівство в тісному зв'язку з Річчю Посполитою» [23, с. 103].

Комісари, аби стримати Хмельницького над Дніпром, погодилися на пункти, що їх гетьман підписав 16 (26) лютого. Кінцево переяславські перетрактації дали «яскраву ілюстрацію великих шляхетських надій на комісію і повного краху їх», позаяк комісарам не вдалося викупити бранців, а шляхті повернутися у свої маєтності. А. Кисіль характеризував вислід місії як «несмачну і небезпечну переяславську гостину» [9, с. 156].

Упродовж березня-квітня 1649 року владні інституції Речі Посполитої не розглядали переяславських домовленостей, а тому мав рацію А. Кисіль, коли констатував: «...ні для війни, ні для трактатів з гетьманом нічого не зроблено: на поставлені ним вимоги не дано <...> ніякої резолюції» [9, с. 164].

По закінченню перемир'я козацьке військо з'явилося над Горинню; очікувало на татарську підмогу. «Сильним ударом для гетьмана, – повідомляє вчений, – була смерть Тугай-бея, <...> з котрим у нього <...> було справді шире порозуміння: він <...> був <...> справжньою душею сього кримсько-українського союзу» [9, с. 171]. «Занозою» у взаєминах із татарами були донські козаки, що воювали супроти союзників Богдана – Криму і Туреччини. Москва не погоджувалася вплинути на донців, а відтак хан не поспішав на підмогу гетьманові. Цар відмовлявся від диверсій на литовському кордоні, тож північ України залишалася незахищеною. Особисті взаємини Хмельницького з Радзивілом і Ракоцієм – приятелі, та позитивних результатів із того – бракувало (понад те, в липні – вторгнення литовців у київське Полісся) [9, с. 172–175; 184–185].

Лише в середині червня гетьман рушив на захід; 13 (23) червня і король зібрався на війну; за місяць був у Замості. Ян II Казимир «три тижні просидів в Люблині: ніби збирав військо, ніби радився, і взагалі своїм поведінням викликав загальні сумніви й підозріння» [9, с. 193]. Не скликав посполите рушення (можливо, що з огляду на пасивність Москви й Семиграддя, успіхи Радзивілла в Литві, погром турецького флоту Венецією (хан, думалось, буде відкликаний)), Хмельницького оголосив зрадником, а Семена Забузького – гетьманом; гадав, що Богдан, із переляку, відступить з-під Збаража [9, с. 193–195]¹⁸.

Не зупиняючись на облозі Збаража ([18, с. 394–395]), перебігу битви під Зборовом ([9, с. 196–200;

¹⁸ В. Смолій і В. Степанков уважають, що гетьманська «програма розбудови Української національної держави в основних рисах викристалізовується <...> у першій половині 1649 р.» [26, с. 249]. На переконання Я. Качмарчика, «гетьман їхав під Зборів, щоб реалізувати свою концепцію незалежної козацької держави...» [23, с. 136–137], але «татарська зрада <...> перекреслила плани побудови політичної незалежності України на руїнах польсько-литовської держави» [23, с. 182].

18, с. 396]), зазначимо, що під вечір 5 (15) серпня польська армія опинилася на межі катастрофи. «Страшну ніч пережили поляки <...>, – переповідає історик. – У війську пішла <...> поголошка, що король утік <...>, і все готове було тікати куди видко, як під Пилявцями» [18, с. 396]. Канцлер запропонував рятівне рішення: «...ввійти в зносини з ханом і поспробувати перетягнути на свою сторону» [9, с. 198]. У листі Ісламу-Гірею III нагадали про колишню королівську ласку до нього, коли замолоду був польським бранцем; подали звабливі пропозиції в разі замирення й «примучування» до цього ж і Хмельницького; гетьманові листовно дорікали, звинувачували за «зраду», й водночас – захочували обіцянками визнання козацьких прав і вольностей [9, с. 198–199].

Коли вранці 6 (16) серпня татари поновили наступ, «ситуація для Поляків була розпучлива! Та <...> коло полудня наспіла відповідь від хана» [9, с. 201]. Іслам-Гірей III погоджувався спорядити візира для зустрічі з канцлером; вірнопіддано висловлювався й Хмельницький. М. Грушевський називає ніч із 15 на 16 (н. с.) серпня 1649 року «фатальною» для України; наголошує, що не вдалося гетьманові переконати свого союзника. «В трагічній історії України, – підсумовує вчений, – не багато було моментів страшніших від сього!» [9, с. 203].

Історик зауважує, що поляки паралельно вели перемовини і з ханом, і з гетьманом [9, с. 199–202]. Король і канцлер утішалися: «...їх дипломатичний хід на хана влучив добре. Пишний гетьман стратив підставу і від своїх плянів рішучого розрахунку з річею-посполитою і будовання української незалежності вернув ся знов на становище скромного королівського підданого» [9, с. 203]¹⁹.

М. Грушевський підкреслює, що «в основі поведіння хана не було чим іншим як зрадою його союзному трактатові з козаками, і змушуючи гетьмана мирити ся зараз за всяку ціну з королем, він ставив свого союзника в примусове становище...» [9, с. 208]. Іслам-Гірей III дотримувався тактики рівноваги сил: недопущення непомірного зміцнення однієї з супротивних сторін і, відповідно, капітуляції іншої; натомість – підтримка слабшого задля

¹⁹ В. Смолій і В. Степанков погоджуються з означеною тезою М. Грушевського й додають: «...порозуміння між ханом і королем могло відбутися лише за рахунок інтересів України, насамперед її незалежності» [24, с. 189]. Я. Качмарчик підкреслює, що «у польсько-татарських переговорах брав участь і Богдан Хмельницький. Але в них йому було відведено лише роль статиста. В момент, коли Іслам-Гірей III прийняв рішення про початок переговорів з Яном Казимиром, впали всі плани козацького гетьмана, що прагнув до політичної незалежності України. Козаки, покинуті татарами, були не в змозі завершити почату боротьбу» [23, с. 134].

збереження виснажливого воєнного протистояння, котре фінансово, матеріально, ясирем збагачувало й геополітично зміцнювало Крим. Знаково, що «орієнтальний арбітр» утримував у «примусовім становищі» не лише козаків, а й поляків: із козаками «псувати своїх відносин <...> до ґрунту хан <...> не хотів, і задоволенне козацького війська ставив першою умовою згоди з Польщею» [9, с. 208]. Як винагорода за посередництво – «ясир»²⁰.

У низці своїх праць учений повсякчас наголошує: «Зрада татар в рішучу хвилю, під Зборовом, все розбила» [22, с. 473]: хан погрожував гетьманові розірванням спілки, співдією з королем супроти козаків [6, с. 285]. Хмельницький мусив поступитися [18, с. 185]. А тому «про колишні пляни української держави, про опіку над «черню» – констатує М. Грушевський, – тепер вже не було мови. Вертали ся до старих плянів «удільного козацького панства» в тіснійшій значінню» [9, с. 211].

Учений указує на дві наріжні проблеми зборівських перетрактацій – «се справа козацька і справа церковна, або національна по теперішньому кажучи» [9, с. 211] (зміст гетьманських пунктів з аналізом ученого – в [9, с. 211–214]). Їх «розв’язання» – в «Декларації ласки короля його милості дана на пункти прошення війська Запорозького...» в 11 пунктах («Зборівські статті» – насправді не договір, а односторонній королівський маніфест, дарований підданам «на прошення і встановленне кримського хана» [9, с. 214]) від 8 (18) серпня («Зборівські статті» – в [9, с. 214–217], [6, с. 285–287], [19, с. 185]).

²⁰ В. Смолій і В. Степанков, з’ясовуючи причини зрадливої стосовно Б. Хмельницького поведінки Іслам-Гірея III, висновують: «...для Кримського ханства оптимальною виглядала ситуація рівноваги сил між Річчю Посполитою та Україною, що давало б Бахчисараю змогу <...> шантажувати обидві сторони <...> Іслам-Гірей прагнув будь-що запобігти утворенню на північних кордонах ханства міцної самостійної козацької України. Крім того, він мав намір утягнути Польщу у війну з Росією, й укладений під Зборовом договір повинен був стати першим кроком на шляху до цього» [24, с. 191]. Я. Качмарчик подає розлогу характеристику мотивів, які спонукали татарського зверхника до порозуміння з польським монархом: «Іслам-Гірей III добре знав про мізерність королівських сил. Розумів, що в битві з об’єднаними татарсько-козацькими військами в них нема жодного шансу. Водночас остаточний розгром Речі Посполитої, а навіть її надмірне ослаблення, не відповідало інтересам Кримського ханства. Для татар оптимальним вирішенням була ситуація своєрідної рівноваги між Річчю Посполитою і козацщиною. Рівноваги, гарантією якої була татарсько-козацька співпраця. Хан усвідомлював також, як вибухово зростають сили козащини, яка ставала рівносильним партнером для Ханства. Поразка Яна Казимира означала б унезалежнення козаків від їхніх татарських союзників. Цього Іслам-Гірей не хотів. Тим більше, що він знав про «підозрілі» контакти Хмельницького з царем Олексієм Михайловичем, які були попереджувальним сигналом для всіх татар» [23, с. 133].

«Зборівські статті» зводилися до таких головних пунктів: «...козацький реєстр з 40 тисяч, на території воєводств: Київського, Чернігівського і Брацлавського; коронне військо не може входити на сю козацьку територію; жида не можуть на ній мешкати. Всі не вписані в реєстр мають підлягати своїм панам і королівським урядникам. Кривди православної вірі мають бути полагоджені (ся стаття була стилізована так двозначно Киселем супроти вимагання Хмельницького, аби унію знесено); митрополит здобував сенаторське крісло; руські школи заховувались надалі; єзуїти не могли мешкати в вище названих воєводствах; сенатори тих воєводств мали бути православні» [22, с. 474]; амністія всім посполитим, шляхетству як православному, так і католицькому [9, с. 216]. Пункти мали бути затверджені на сеймі.

8 (18) серпня, увечері, Хмельницький, не встаючи з коня, склав присягу. Домагався, та безуспішно, «щоб і король <...> зложив присягу на додержання угоди, себ то щоб мала вона характер обо-сторонній і конче добивав ся <...> видачі Чаплінського» [9, с. 217]. 10 (20) серпня Богдан разом із сином Тимофієм і кількома старшинами склав присягу офіційно, перед Яном II Казимиром [9, с. 218].

Звернімося до оцінки М. Грушевським сутності та наслідків Зборова як для Козацької держави, так і для Речі Посполитої²¹.

Передусім учений указує на те, що «Зборівський фінал був тяжким ударом і для одної, і для другої сторони» [9, с. 219]. Поза цим обидві сторони намагалися приховати свій біль, розчарування, вдавали вдоволення.

²¹ Аналізуючи результати воєнної кампанії 1649 р., В. Смолій і В. Степанков виокремлюють оціночні судження істориків стосовно Зборівської угоди (оцінку М. Грушевського вважають категоричною, натомість висновки радянських дослідників – М. Петровського, І. Крип’якевича, А. Козаченка, О. Касименка, В. Голобуцького, Ф. Шевченка – більш зваженими) [24, с. 197]. На думку авторів, українсько-польський складник Зборівського порозуміння необхідно розглядати в безпосередньому зв’язку із кримсько-польським, позаяк хан – гарант замирення – домігся включення «Війська Запорозького» в наступально-оборонний союз супроти Росії [24, с. 198]. Загалом же політичні наслідки Збарзько-Зборівської кампанії виявилися для України мінімальними [24, с. 199]. Усе ж «Хмельницький зробив максимум того, на що можна було сподіватися в тих конкретно-історичних умовах – добився автономії для української державності, залишивши <...> собі шанси в дальшій боротьбі за незалежність України» [24, с. 200]. Я. Качмарчик уважає, що Б. Хмельницькому вдалося «сформулювати на адресу Речі Посполитої список вимог, виконання яких принаймні наближало до ідеї Руського Князівства» [23, с. 137]. Учений погоджується із З. Вуйциком і В. Серчи-ком, що Зборівська угода була компромісом, нетривкість якого усвідомлювали як польська, так і українська сторони [23, с. 141]; він «не витримав випробування життям» [23, с. 182].

Поляки – свідки і підписання Зборівського акту – характеризували його «як найбільш трагічний момент, який переживала Польща в останніх століттях – вічно пам'ятний будучим часам своїм погромом і втратами» [9, с. 219]. Натомість королівська канцелярія пропагувала його як «преславну експедицію», «незвичайний успіх короля», «а союз із ханом – як запоруку спокою для всього християнського світу» [9, с. 219–220].

Хмельницький і його прибічники виставляли Зборівську угоду як свій тріумф [22, с. 274]. Побутувала навіть легенда про готовність короля перейти на руську віру та перенести свою резиденцію до Києва [9, с. 221]. «Дійсно, – аналізує М. Грушевський, – з узько-козацького становища, як порівняти ці статті з козацькими петиціями 1648 р., то се могло здаватись тріумфом. Але в дійсності рух давно <...> прибрав характер народний, і <...> Хмельницький <...> на початку року <...> говорив за визволення руського народу в етнографічних границях» [22, с. 474]. Пункти ж угоди різко дисонували з «високолетними» задумами гетьмана; хоч «угода укладала ся по неволі...», все ж «умови її диктували ся козацькою стороною» [9, с. 221]. Відтак, історик закидає гетьманові байдужість до інтересів поспільства, «покозаченого» селянства, українського загалу в цілому. Справа в тому, що «сильно обкромювалася козацька територія, заводив ся реєстр, і вся людність не введена в його рамці мусіла вертатися до старого підданства під власть польської шляхти» [9, с. 224]; «гетьманський осередок старався тільки <...>, щоб дідичі не приволили з собою війська і не робили кривавої розправи; висилаючи на ґрунт своїх офіціалістів вибирали їх по можливості з „руського елементу“...» [11, с. 1501]. Гетьман, не розуміючи чи лековажачи соціальними змаганнями мас, «пожертвував ними <...> при першій же трактаті з Польщею...» [4, с. 237]. Зі «Зборівською умовою, – з жалем констатує вчений, – Хмельницький і козаччина втрачають свою роллю проводирів народу, народної війни; хоч і дальше значні народні маси беруть в ній участь, то під впливом ненависті до поляків, то під натиском обставин, ба навіть часом і примусу» [22, с. 475]. Для поспільства повернення шляхти в покинуті нею маєтності засвідчувало, що «всі зусилля і жертви, вся кров і страждання ставали даремними» [9, с. 224]. «Зрада хана під Зборовом, – попередньо підсумовує історик, – зломилла визвольну боротьбу України в момент найвищого піднесення її» [10, с. 9]; «тоді впала не тільки репутація „козацького батька“, але й велике народне повстання за волю,

не тільки довір'я до провідників, але сама віра в можливість незалежності...» [16, с. 99]²².

Якщо безкарність Д. Чаплинського була особистим болем Б. Хмельницького, то справа з ханським ясиром – украй небезпечною для репутації гетьмана. Звісно, старшина під тиском обставин змушена була «прийняти до відома дане королем ханови ганебне позволення взяти ясир з українських земель...» [9, с. 222] (щоправда, в текст умови «сеї <...> статті не завели...» [22, с. 475]). «Коли ганьба сього позволення падала на <...> короля, – зауважує дослідник, – то одіозність його виконання <...> на військо, старшину й особливо на самого гетьмана» [9, с. 222]. Цей «ясир був найтемнішою плямою зборівського акту...» [9, с. 224]²³, а позаяк землі, на яких полували людолови, перебували під козацьким присудом, то Хмельницький мав би захистити українську людність [22, с. 476]. Але «татарва розкинулася по Україні, забираючи безборонних людей в неволю за королівським дозволом» [18, с. 397]. Богдан зобов'язував декотрих полковників «проводжати татар через України, а як толкували в народі – помагати Орді брати ясир з українського населення...» [16, с. 99].

На думку вченого, гетьман «дуже добре відчував незвичайно трудне положення, утворене Зборівською умовою» [22, с. 476], а тому не оприлюднив її: «...одно затаює, иньше в переведенню силкується обставити можливо так, щоб воно як найменше дражнило людність» [9, с. 224]. М. Грушевський погоджується з неминучістю деяких поступок, але дорікає Хмельницькому та його оточенню, що не зізнались у них; не зважилися «отверто й рішучи стати на правдиву позицію: признати зборівську угоду за прийняту примусово, до виконання неможливу, і з тим заявити, що відносини з Польщею не можуть бути утримані і нова війна неминуча. Вони вважали за краще, <...> підтримувати гадку, що війна скінчила ся побідно, дала бажані результати, принесла задоволення домагань війська» [9, с. 225]. Проте такі ілюзії мали силу доти, доки незнані були пункти декларації, а, головню, не виконувалися козацькою адміністрацією. Відтак Б. Хмельницький «вськими способами тягне той переходовий стан, протягає з уложенням і запровадженням в життя реєстру, не пускає на Україну шляхти аж до соймового затвердження Зборівської умови, а пізніше радить, щоб самі пани не приїздили, а присилали урядників-русинів і взагалі були вирозумілими з народом» [22, с. 476].

²² В. Смолій і В. Степанков визнають, «що до певного ступеня дослідник мав рацію, стверджуючи, що зневіра селян у політичній програмі гетьмана після Зборівського договору підтинала боротьбу за самостійність, за соціальне і національне самовизначення...» [25, с. 124].

²³ В. Смолій і В. Степанков визначають слушним це зауваження М. Грушевського [24, с. 199].

Вельми цікавими бачаться міркування вченого стосовно сприйняття самим гетьманом угоди та перспектив її реалізації. На думку М. Грушевського, «тяжкою занозою сиділа в його душі ся зборівська угода, що поставила його в таке фальшиве, небезпечне становище в зеніті <...> слави й могутности, в момент найбільшого розмаху <...> політичних плянів і мрій...» [9, с. 227]; «Хмельницький <...> мусів дуже скоро переконатися, що <...> громадянство українське не дадуть <...> виконати сю умову» [6, с. 287]. Історик припускає, що Богдан міг сподіватися на новий геополітичний розклад, який уможливив би ці компромісові домовленості «зложити до архіву як уневажені» [9, с. 227].

М. Грушевський змальовує надскладну, суперечливу, сповнену інтриг, завуальованої брехні дипломатію Б. Хмельницького [9, с. 239–257; 17, с. 186] (зовнішню політику інших держав варто характеризувати такими ж епітетами). Учений, мовлячи про козацьких керманічів, підкреслював, що вони «виступають перед нами як дипломати, що в своїх заявах, публічних виступах, в своїй кореспонденції й офіціальних актах поводитися, головню, вічним дипломатичним принципом, що язик людини даний на то, аби укривати свої гадки» [2, с. 389]. Гетьман прагнув «заручити ся угодами й союзами не тільки на випадок зірвання з Польщею, <...> а і для більшої ваги й самостійности в своїх відносинах до неї, поки вони ще тривали» [9, с. 239].

Окреслимо вузлові кроки Чигирини в справі здобуття зовнішньополітичної потуги в супротиві Речі Посполитій.

По-перше, Хмельницький утримав спілку з Кримом, «стоїчно знісши зраду хана під Зборовом, вдовольнивши всі його бажання і не завагавши ся навіть стягнути на себе обурення й гнів народній за надмірну улегливість татарській волі (в справі ясира)» [9, с. 239], бо Іслам-Гірей III був єдиним союзником [17, с. 186]. Це – засторога Польщі, котра певнилася, що Зборовом зруйнувала козацько-татарську спілку. Принагідно М. Грушевський саркастично зауважує, що хан, як сторож угоди між Польщею та Україною, став об'єктом «гарячих залицянь і запобігливості обох сторін» [10, с. 9].

По-друге, «побратимство» з ханом вводило «Україну в систему держав, в головах котрої стояла Порта – тепер дуже ослаблена двірським переворотом і більше ніж коли небудь готова цінити всяку перспективу свого зміцнення...» Козацтво як союзник, а не ворог – мрія Стамбула, листовно-дипломатичні взаємини з яким Хмельницький започаткував у червні 1648 року. Паралельно порозуміння гетьмана з ханом було «прикладом попередніх союзів з козаками – супроти всяких можливих несподіванок з боку нових фактичних правителів Порти» [9, с. 240].

По-третє, гетьманську дипломатію «гнітила та політична рівновага, що устала в Східній Європі з 1630-х рр. <...> – згода Польщі з усіма сусідами» [9, с. 241]. А тому Хмельницький повсякчас надсилав посольства до Семиграддя, Молдавії та Валахії, добре усвідомлюючи, що «волоські князівства здавна стали класичним гніздом політичної інтриги, в котрій не легко було розібратись...» [9, с. 240].

По-четверте, надактивно спілкувався Чигирин із Москвою: то шантажував спільним козацько-татарським наступом супроти неї, «за те що не вчинив йому цар помочи на Поляків ратними людьми...» [9, с. 243], а то запевняв гетьман царя, «що хан війшов у такий тісний союз з ним, що заявляв своє бажання разом з Запорозьким військом, по тім як воно <...> визволить ся з підданства польському королеви, признати над собою власть того володаря, котрому піддасть ся гетьман з військом...» [9, с. 249] (імовірно – цареві). Понад те, гетьман припускав можливість козацько-татарсько-вольсько-мунтянсько-сербсько-буджацького походу на Туреччину за умови виконання Польщею Зборівського договору. Якщо ж «король і Ляхи того, на чім помирились, не сповнять <...>, то війна буде з ними...» [9, с. 250]. Московські дипломати з Чигирини та Варшави сповіщали царя про неминучість поновлення козацько-польської війни.

У міжчасі, 12 (22) листопада 1649 року, зібрався вальний сейм, який мав тривати 6 тижнів (позаяк українські послы прибули аж на «руське різдво», роботу було продовжено на півтора тижні). Козацькі уповноважені мусили домагатися, щоб «даний під Зборовом королівський привілей <...> був потверджений привілеєм, даним на соймі, і пункти декларації в повнім текстї, нічого не виключаючи, були втягнені до конституції нинішнього сойму» [9, с. 258].

Та М. Нестеренкові, його двом товаришам і митрополитові не вдалося зреалізувати гетьманські настанови. Сейм став «ареною рішучої розправи між шляхетськими популярами <...> і фактичним хазяїном польської політики – канцлером...» [9, с. 259–260]. Звісно, відхилити зборівські постанови сейм не міг, адже це викликало б нову війну з козаками і татарами, на яку б і військо не зібрали, бо «не заплачене <...> ставило високі вимоги й грозило бунтом...». А тому король дистанціюється від Є. Оссолінського, йде на поступки шляхетській спільноті та посольській палаті, дослухається до вимог папської курії. «Тим самим, – підсумовує М. Грушевський, – принципіальна згода опозиції на зборівську угоду була осягнена» [9, с. 260].

Документи зібрання ухвалювалися в різні дні, але датувалися 12 січня 1650 року. В ухвалі сейму мовилося: «З огляду що конституцію про заспокоєння козаків запорозьких сповнено, то декларацію

нашої ласки, вчинену війську Запорозькому під Зборовом ми за згодою всіх станів <...> нинішнього сойму потверджуємо...» [9, с. 261].

Насправді ж тему «релігійних уступок винесено поза сойм, на конференцію сенаторів з митрополитом...», аби спочатку – відтермінувати, з часом – зняти питання про скасування Берестейської унії з огляду на догідливість (проуніатську налаштованість?) С. Косіва. Кінцево «зборівську угоду, – висновує вчений, – підтверджено загально...» [9, с. 261]: до конституцій не тільки не вміщено всього тексту декларації Яна-Казимира від 8 (18) серпня 1649 року, а навіть витягу з неї.

Вислід дебатів із релігійної проблематики – в королівському привілеї «народови руському» від 12 січня 1650 року. М. Грушевський зауважує на «незвичайно інтересний вступ сього привилею, його мотивованне, в котрім немов звучать уже передвістя пізнішої «Гадяцької унії»: «Сполученне (унія) шановних народів польського, литовського і руського в тій річі-посполитій, котру Господь схотів зробити забором всього християнства, являється найбільшою опорою...» [9, с. 262]. Шкода, що за такою обнадійливою заявою – поступки православним лише в руслі відновлення «Володиславового акту (себто рівноправности православної церкви з уніатською, а не скасування унії)» [9, с. 263].

9 (19) січня 1650 року король оповів універсалом про одностайне підтвердження сеймом Зборівської угоди. Цим актом для Варшави були «сповнені всі жадання козащини, такі нахабно-великі на польський погляд». Згідно з М. Грушевським, «угода була компромісом, силою і щастем польської дипломатії, силоміць накиненим українській стороні, а не сповненням українських бажань...» [9, с. 264]. Польське громадянство воліло цього не знати; певнилося, що «тепер уже козацька Україна <...> мусить вернутись у владу польських урядів, державців і дідичів, а польське військо зайняти становища на широкім пограничній пояс, <...> і стати на сторожі приверненого ладу» [9, с. 264]. Та сподівання виявилися ілюзорними: гетьманська адміністрація не пускала польське військо на пограниччя панів і урядників у їхні колишні маєтності.

Якщо в Польщі Зборівський договір сприймали як завелику поступку козацтву, то в «Україні народна маса просто не хотіла на нього годитись і або даліше вела свою боротьбу, або тікала на схід, за Дніпро, в московську Україну» [22, с. 476]. У середовищі «показаного селянства», «люмпенізованого козацтва», запорожців підіймалося «завірушенне» й супроти «гетьманського правительства й самого гетьмана, бо його запевнення показувалися непевними, поведіння двозначним, політика підозріливою» [9, с. 265]. Б. Хмельницький змушений був удатися до каральних заходів стосовно січовиків, стратити 19 (29) березня 1650 року

Я. Худолія. Суттєво, що за правління Богдана «вся політика, все керівництво зосереджувалося у гетьманському штабі, і Січ не відігравала якоїсь помітної ролі» [5, с. 346]²⁴.

Учений задається питанням: чому гетьман і його оточення, добре усвідомлюючи неминучість боротьби з Короною, «відклали сю розправу, виставляючи себе на всякі обвинувачення перед масами, ризкуючи в високій мірі своєю популярністю, повагою, кредитом серед них...» [9, с. 270]. На думку вченого, це зумовлювалося тим, що «міжнародні відносини не давали все ще якогось певного опертя в конфлікті з Польщею» [9, с. 270]. «Кримська орда, – пояснює дослідник, – <...> підтримуючи приязні відносини з військом Запорозьким, ніяк не давала себе розвести і з Польщею, навпаки затицляла ся до неї досить гаряче» [9, с. 270] (свідченням останнього було відпущення з полону М. Потоцького та М. Каліновського в березні-квітні 1650 року [10, с. 12]). Не маючи інших союзників, гетьман не поспішав загострювати взаємини з Яном II Казимиром.

У березні 1650 року до Києва було привезено ратифікований Варшавою козацький реєстр. М. Грушевський неоднозначно поціновує цей факт:

²⁴ М. Грушевський зазначає, що по смерті Б. Хмельницького жоден із гетьманів не зумів опанувати Січчю: «Починаючи з цього моменту, протягом тривалого часу [Запоріжжя] стає знаряддям у руках різних інтриганів, що грають, з одного боку, на струнах демократичного радикалізму, козацької демагогії, а з іншого, – намагаються втрапити в тон московській політиці, її централістичним тенденціям, ворожим старшинському автономізму...» [5, с. 346]. Суголосно розмірковують і новітні дослідники. Так, В. Горобець, аналізуючи роль Коша в політичній структурі козацької України впродовж другої половини XVII – початку XVIII ст., трактує її то як конструктивну, то як деструктивну. Позаяк в умовах національної бездержавності «Січ виступала <...> своєрідною переддержавою, <...> втілюючи в собі певний національний ідеал досконалої моделі державного організму» [1, с. 34], то з початком Козацького повстання беззаперечним був її конструктивізм. В. Степанков аргументовано пояснює, чому на початковому етапі революції роль Запоріжжя була провідною. Водночас історик указує на детермінанти зміни статусу Січі вже з літа 1648 р.; наголошує, що відтоді «й до кінця гетьманування Б. Хмельницького <...> [Запоріжжя] не чинило помітного впливу на політичне життя держави» [27, с. 4–5]. Антигетьманський виступ низовиків на чолі з Я. Худолієм (лютий 1650 р.) В. Горобець вважає «першим провісником майбутньої конфліктної осі „гетьманський уряд – січове товариство“...» [1, с. 35]. В. Степанков підкреслює, що навіть після страти «самозваного гетьмана» в Чигирині [24, с. 214] Б. Хмельницький змушений був удатися до каральної експедиції супроти низовиків і кінцево узалежнив Січ («розташував залогу із вірних козацьких підрозділів і взяв на себе функцію призначення кошового отамана» [27, с. 5]). Задля завершення реформування Січі гетьман «переніс на терени Запоріжжя полково-сотенний устрій (на базі об'єднань куренів постали військово-адміністративні одиниці – паланки)» [26, с. 249].

по-перше, реєстр – «великий акт лояльності гетьмана і правлячої старшини...» [9, с. 271]; по-друге, «значіння його не треба переоцінювати. Реєстр не робився для власного ужитку <...> він був <...> дипломатичною одпискою, приладженою до вимог зборівської угоди...» [9, с. 272]; по-третє, реєстр робився похапцем, аби «як найменше звертати на сю процедуру увагу <...>. Він не включав всієї людности, яка фактично входила в склад козацького війська і зісталась в ній і після сеї реєстрації...» [9, с. 272]; по-четверте, реєстр поширювався лише на територію гетьманської юрисдикції – Київського, Чернігівського та Брацлавського воєводств; по-п'яте, до реєстру вписано менше сорока тисяч козаків. «Се, – додає вчений, – важливий доказ того, що реєстру ані не брали дуже поважно, ані не дбали дуже при його складанню» [9, с. 273].

М. Грушевський відкидає версію стосовно врочистого санкціонування реєстру на українському з'їзді (соймі). Насправді йдеться про березневий київський з'їзд старшини за участю А. Кисіля. «До Києва зібрала ся сила народу, очевидно, – розмірковує історик, – щоб не допустити того «докінчання» козащини з Польщею, що сподівалися при тій з'їзди» [9, с. 282]. Хмельницькому вдалося вгамувати невдоволених, роздратованих, готових до розбою (чого лишень варта спроба оволодіння замком задля «здобуття» київського воєводи). Нарешті старшина сприйняла річпосполитську редакцію Зборівської угоди; оригінал реєстру відправила королеві; пообіцяла поборювати «свавілля» (як демонстрація лояльності показові езекуції) [9, с. 283]. Принагідно Б. Хмельницький зауважив А. Кисілеві, «що і з польського боку треба рахуватись з обставинами моменту: податків поки що не збирати, коронного війська ні в яким разі не зближати до граничної лінії, панам до маєтків своїх не тиснутись...» [9, с. 284]. А в гетьманському листі до короля від 10 (20) березня нагадувалося про невирішеність релігійної справи – доконечну необхідність ліквідації унії (про це ж – і в інструкції козацьким послам до Варшави) [9, с. 285].

М. Грушевський наголошує на дипломатично-попереджувальному рішенні Б. Хмельницького: «...з огляду на нецїле сповнення зборівської угоди і додаткове пропозицію королеви козацьких дезертерів військо до їх полагодження признавало неможливим скінчити переходовий стан...» [9, с. 287]. Це означало, що козацькі формування залишалися на землях і поза гетьманською юрисдикцією; десь до осені 1650 року про зреалізованість реєстру не йшлося; шляхта не допускалася до виконання панського права над поспільством [22, с. 476].

Адекватно поцінуючи козацьку силу в союзі з татарами, неможливість повернення селянства до панського підданства, Кисіль покладався лише

на Всевишнього: «Або знищить Бог махіатора (Хмельницького) і розсипле те все, що зміцнив і об'єднав на кару за гріхи наші. Або – скаравши нас нашою черню дасть і нам божа справедливість помститись над нею» [9, с. 288]. А. Кисіль, прибічник миру і порозуміння козацько-польського, попереджає Річ Посполиту про необхідність підготовки до чергового збройного протистояння. Справді, «конфлікт висів весь час у повітрі, – підсумовує М. Грушевський, – і було тільки питанням часу, коли він мав упасти...» [9, с. 288].

* * *

Уважне прочитання низки праць ученого уможливило певні висновки.

По-перше, М. Грушевський заперечує «одноцільний політичний плян в Хмельниччині» [11, с. 1491]; він переконаний, що гетьман і його прибічники первинно усвідомлювали два завдання боротьби: права козацького стану і православної віри. Досвід попередніх «ординацій» диктував повстанцям переконання: «...треба раз справу з Польщею довести до кінця: перевернути її шкерберть, аби забезпечити козацький стан володіння <...>. Ні Хмельницький, ні, правдоподібно, його найближча <...> старшина в тій хвилі ще не визволилися від погляду на себе як заступників самої <...> козачої верстви...» [22, с. 480].

По-друге, вчений стверджує, що в самій поставі козацтва було закладено, і не без допомоги річпосполитської адміністрації, зародок ідеї представлення інтересів усього українства та території його замешкання. «Козацька старшина, як і взагалі українська інтелігенція, – пояснює дослідник, – виховувалась в польсько-шляхетських політичних поглядах, а в сих поглядах шляхетська верства репрезентувала собою цілий нарід, польський нарід = шляхетський нарід. Козачину саме польське правительство довгий час привчало дивитися на себе як на шляхту <...>, стан лицарський, упривілейований...» [22, с. 480]. Козацтво вповні сприйняло такі свої самопочування й ідентифікацію (звідси – домагання «прав і вольностей козацьких», тобто шляхетських). У висліді перейнятої теорії «козацького = шляхетського народу неминучо була з'ява ідеї «репрезентації всього народу автономною козачою верствою...» [22, с. 484], побутування термінів «нарід козацький, нарід козако-руський...» [22, с. 480].

Водночас козацтво, самоствердившись як «політичний нарід», «жадається і здобувається» автономії для себе, стає в Польщі «фактично status in statu...» [22, с. 482]. Але даремно ми б шукали в деклараціях Хмельниччини, – продовжує історик, – бажання порохуватися з наявністю <...> нової визволеної селянської людности як соціальної верстви, зафіксувати її права, дати гарантії її вільности

і звязати її з новим ладом України. Весь час над сим, визволеним селянством висіла перспектива повороту дідичів на свої попілища і відновлення старого підданства» [11, с. 1501].

По-третє, М. Грушевський упевнений, що саме первинний шляхетсько-козацький монархізм гетьмана та його прибічників унеможливив узяття Варшави, державний переворот у Польщі. «Хмельницький і К^о в 1648 р. могли багато здійснити з того, що вони прагнули пізніше <...> в 1655–7 рр. <...>; вони полишають <...> [західноукраїнські землі] немилосердному татарському знищенню, що в значній мірі й обезцінило їх для пізніших плянів гетьмана...» [11, с. 1491–1492].

По-четверте, вчений уважає, що весь 1648 рік Б. Хмельницький перебував під впливом мальконтентів (скривджених шляхти і козацької старшини). Понад те, М. Грушевський неодноразово підкреслює залежність гетьмана від порад близьких людей, «мало керував політикою, <...> часто віддавав ініціативу своїй компанії» [11, с. 1497]. Але, «був <...> оден пункт, на котрім він не давав себе збити з орієнтації, яку йому давала <...> інтуїція – там де панував інстинкт самозаховання – заховання своєї влади. Тут Богдан був безоглядний і рішучий і не піддавався нікому» [11, с. 1494].

По-п'яте, історик наголошує, що величезний вплив на гетьмана справила київська інтелігенція, котра сформулювала концепцію «визволення української церкви і східного християнства...» [11, с. 1492]. Відтак державна ідея постала перед керманичами руху в релігійно-церковних шатах (гетьмана порівняно з Мойсеєм, Костянтином Великим, названо князем Русі, фундатором православної Української держави) [17, с. 183]. Як наслідок – «творюється нова політична програма...» [11, с. 1493]. М. Грушевський рішуче стверджує: «Козацько-шляхетська програма-*minimum* скінчилася в грудні 1648 р. і Хмельницький і К^о до неї більше не поверталися...²⁵ Програма незалежної від Польщі України від січня 1649 р. вже не сходила з столу Хмельницького...» [11, с. 1499].

По-шосте, вчений розцінює Зборів 8 (18) серпня 1649 року як катастрофу [6, с. 290], як капітуляцію козацтва, продиктовану зрадою хана, «у вирішальний момент перекупленого Польщею...» [20, с. 305]; зацентровує на тому, що договір «не виявляв ніякої програми, се був тільки примусовий виступ з безвихідної позиції, до котрого Хмельницький і його компанія навіть не вважали можливим признатися перед військом...» [11, с. 1493]. Крива української революції, – категорично заяв-

²⁵ В. Смолій і В. Степанков убачають «велику заслугу М. Грушевського <...> в тому, що він визначив хронологічні межі становлення Б. Хмельницьким державницької концепції (по суті української державної ідеї)» [25, с. 125].

ляє М. Грушевський, – безповоротно заломилася в зборівській капітуляції і більше не змогла випростуватись» [11, с. 1494].

По-сьоме, дослідник не погоджується з оцінкою ролі й індивідуальності гетьмана в традиційній історіографії, «для котрої Хмельниччина скуплялася в Богдані як <...> першій причині і головнім акторі всього руху, його розумі і волі» [11, с. 1485]. Натомість припускає, що випадок, щасливий збіг обставин підніс Хмельницького на керманича повсталого козацтва і, згодом, усього українства. «Я зістаюсь при переконанню, – виважено промовляє автор, – що Богдан був людиною високих здібностей; але я не хотів би, щоб його історичне «щасте» засліплювало наші очі й не давало оцінити великих здібностей <...> тих людей, що його окружали <...>. Велику історичну роль відіграють не завжди ті що мають найкращі для неї здібности» [11, с. 1486]. Учений уважає, що в «блискучих рядах» оточення гетьмана ймовірно були й кращі кандидати на очільника революції та фундатора Козацької держави (Україна «фактично від 1648 р. <...> користалася всіма функціями самостійної держави...» [10, с. 757]). Історик протиставляє Б. Хмельницькому (політикові азійського типу, «Великого Скита») І. Виговського (політика-європейця) [11, с. 1496–1497].

Закидів і нищівних характеристик на адресу «Великого гетьмана» не бракує, та поряд – і схвальні відгуки ([11, с. 1490–1491; 17, с. 179; 22, с. 487–489; 6, с. 289]). Полярність суджень упадає в очі. Можливо, що це – позірна взаємовиключеність, зумовлена низкою чинників, як то неоднозначність, суперечливість харизматичної особистості козацького очільника; визнання його здобутків у певних сферах діяльності («Богдан був дійсно прирощений вождь <...> Легко підіймав і рухав маси <...>; у вдачі його було щось необорно чарівне...» [11, с. 1490]; «Великий політик, геніальний організатор...» [4, с. 236–237]; «при всій стихійності й невідомості, страшенна сила була в сім чоловіку...» [3, с. 333–334]; «провідник <...> титанічної сили й вдачі...» [3, с. 335]) і несприйняттям в інших (відсутність у Хмельницького та оточення «ясного політичного пляну, державної ідеї...» [11, с. 1500]); «в безумній марнотратності губить мільйони <...>, лив кров і стелив трупами рідну землю»; «не він кермував фактами, а перипетії великої народної боротьби <...> ним кермували» [3, с. 335]; поліваріантність висновків – як відбиток еволюції поглядів ученого і, не виключено, політичних уподобань²⁶.

²⁶ В. Смолій і В. Степанков гадають, що «причини такої різкості оцінок дій творця Української держави вимагають окремого спеціального дослідження» [25, с. 133] (звертають увагу на слухні міркування Б. Крупницького, Л. Винара та Л. Мельника).

По-восьме, в осягненні, хай невиразно окресленої, національно-державної мети, вчений високо поціновує «перяславські балачки» лютого 1649 року [11, с. 1501]. Та згодом після Зборова, «затхлиною і мертвеччиною, – із сумом констатує М. Грушевський, – віє на нас з декларації гетьманського осередку всього сього десятиліття...» [11, с. 1501]. Тобто у взаєминах із новими протекторами, передусім – із Московією, козацький генералітет відтворював ту ж систему взаємин, що їх мало українське лицарство з Річчю Посполитою. В цьому історик убаचाє відсутність «сліду послідовного переведення української державної ідеї, повне свідоцтво її убожства» [11, с. 1498].

Така гіперкритична оцінка має прочитуватися в історичному контексті (передусім – перяславських перемовин січня 1654 року і по них – трактату з Московією). На загал оптимістичним бачиться наступний висновок ученого, в якому сформульовано витоки, сутність і перспективи української «мрії»: «...весь час правління Хмельницького <...> ідея української державності іде вгору, хоч і зигзагувато-опадаючи під тиском неприхильних обставин і знову підіймаючись. Від привілеїв козацьких <...> до всенародної національної української держави» [19, с. 22]. А фундатором її був Хмельницький – «доста свідомий носитель державної української ідеї» [15, с. 202].

Література

1. Горобець В. М. Запорозький кіш в політичній структурі козацької України (друга половина XVII – початок XVIII ст.) / В. М. Горобець // Запорозьке козацтво в українській історії, культурі та національній самосвідомості: м-ли міжнародної наукової конф. – К., 1997. – С. 34–44.
2. Грушевський М. С. Виговський і Мазепа / М. С. Грушевський // Твори : у 50 т. / М. С. Грушевський ; редкол. : П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін. ; голов. ред. П. Сохань. – Львів : Світ, 2005. – Т. 2 : Серія «Суспільно-політичні твори (1907–1914)». – С. 386–396.
3. Грушевський М. С. Богданові роковини / М. С. Грушевський // Твори : у 50 т. / М. С. Грушевський ; редкол. : П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін. ; голов. ред. П. Сохань. – Львів : Світ, 2005. – Т. 2 : Серія «Суспільно-політичні твори (1907–1914)». – С. 332–337.
4. Грушевський М. С. 250 літ / М. С. Грушевський // Твори : у 50 т. / М. С. Грушевський ; редкол. : П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін. ; голов. ред. П. Сохань. – Львів : Світ, 2002. – Т. 1 : Серія «Суспільно-політичні твори (1894–1907)». – С. 236–241.
5. Грушевський М. С. Запоріжжя і Запорозька Січ (Січа) / М. С. Грушевський // Твори : у 50 т. / М. С. Грушевський ; редкол. : П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін. ; голов. ред. П. Сохань. – Львів : Світ, 2007. – Т. 8 : Серія «Історичні студії та розвідки (1906–1916)». – С. 342–350.
6. Грушевський М. С. Ілюстрована історія України / М. С. Грушевський ; АН України, Ін-т укр. архе-

ографії, Ін-т історії України ; вст. стаття В. А. Смоля, П. С. Соханя. – К. : Наук. думка, 1992. – 544 с.

7. Грушевський М. С. Історія й її соціально-виховуюче значіння / М. С. Грушевський // Твори : у 50 т. / М. С. Грушевський ; редкол. : П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін. ; голов. ред. П. Сохань. – Львів : Світ, 2007. – Т. 4. Кн. 1 : Серія «Суспільно-політичні твори (до Української Центральної Ради, березень 1917 – квітень 1918)». – С. 267–279.
8. Грушевський М. С. Історія України-Руси : в 11 т., 12 кн. / М. С. Грушевський ; редкол. : П. С. Сохань (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 1995. – Т. 8, ч. 2. Початки Хмельниччини (1638–1648). – 224 с.
9. Грушевський М. С. Історія України-Руси : в 11 т., 12 кн. / М. С. Грушевський ; редкол. : П. С. Сохань (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 1995. – Т. 8, ч. 3. Хмельниччина в розцвіті (1648–1650). – 288 с.
10. Грушевський М. С. Історія України-Руси : в 11 т., 12 кн. / М. С. Грушевський ; редкол. : П. С. Сохань (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 1996. – Т. 9, кн. 1. Хмельниччина роки 1650–1654. – 880 с.
11. Грушевський М. С. Історія України-Руси : в 11 т., 12 кн. / М. С. Грушевський ; редкол. : П. С. Сохань (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 1997. – Т. 9, кн. 2. Хмельниччина роки 1654–1657. – 776 с.
12. Грушевський М. С. Історія Хмельниччини, списана Силуяном Мужилівським в лютому 1649 р. / М. С. Грушевський // Твори : у 50 т. / М. С. Грушевський ; редкол. : П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін. ; голов. ред. П. Сохань. – Львів : Світ, 2007. – Т. 8 : Серія «Історичні студії та розвідки (1906–1916)». – С. 376–387.
13. Грушевський М. С. Козацтво на Україні / М. С. Грушевський // Твори : у 50 т. / М. С. Грушевський ; редкол. : П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін. ; голов. ред. П. Сохань. – Львів : Світ, 2009. – Т. 9 : Серія «Історичні студії та розвідки (1917–1923)». – С. 266–277.
14. Грушевський М. С. Короткий огляд української історії / М. С. Грушевський // Твори : у 50 т. / М. С. Грушевський ; редкол. : П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін. ; голов. ред. П. Сохань. – Львів : Світ, 2007. – Т. 8 : Серія «Історичні студії та розвідки (1906–1916)». – С. 303–321.
15. Грушевський М. С. «Мазепинство» і «Богданівство» / М. С. Грушевський // Твори : у 50 т. / М. С. Грушевський ; редкол. : П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін. ; голов. ред. П. Сохань. – Львів : Світ, 2005. – Т. 2 : Серія «Суспільно-політичні твори (1907–1914)». – С. 199–206.
16. Грушевський М. С. між Москвою і Варшавою / М. С. Грушевський // Твори : у 50 т. / М. С. Грушевський ; редкол. : П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін. ; голов. ред. П. Сохань. – Львів : Світ, 2013. – Т. 4, кн. 2 : Серія «Суспільно-політичні твори (листопад 1918 – жовтень 1926)» / упоряд. С. Панькова. – С. 97–110.
17. Грушевський М. С. Очерк истории украинского народа / М. С. Грушевский / сост. ист.-биограф. очерк Ф. П. Шевченко ; В. А. Смоля ; примеч. В. М. Рычки ; А. И. Гуржия. – К. : Лыбидь, 1990. – 400 с.
18. Грушевський М. С. Про батька козацького Богдана Хмельницького / М. С. Грушевський // Твори : у 50 т. / М. С. Грушевський ; редкол. : П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін. ; голов. ред. П. Сохань. – Львів : Світ, 2009. – Т. 9 : Серія «Історичні студії та розвідки (1917–1923)». – С. 267–402.

19. Грушевський М. С. Сполучення України з Московщиною в новітній літературі / М. С. Грушевський // Твори: у 50 т. / М. С. Грушевський ; редкол. : П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін. ; голов. ред. П. Сохань. – Львів : Світ, 2009. – Т. 9 : Серія «Історичні студії та розвідки (1917–1923)». – С. 17–35.

20. Грушевський М. С. Україна. Історія / М. С. Грушевський // Твори: у 50 т. / М. С. Грушевський ; редкол.: П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін. ; голов. ред. П. Сохань. – Львів : Світ, 2009. – Т. 9 : Серія «Історичні студії та розвідки (1917–1923)». – С. 274–335.

21. Грушевський М. С. Українська справа в її історичному розвитку / М. С. Грушевський // Твори : у 50 т. / М. С. Грушевський ; редкол. : П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін. ; голов. ред. П. Сохань. – Львів : Світ, 2007. – Т. 8 : Серія «Історичні студії та розвідки (1906–1916)». – С. 312–338.

22. Грушевський М. С. Хмельницький і Хмельниччина. Історичний ескіз / М. С. Грушевський // Твори : у 50 т. / М. С. Грушевський ; редкол. : П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін. ; голов. ред. П. Сохань. – Львів : Світ, 2002. – Т. 6 : Серія «Історичні студії та розвідки (1895–1900)». – С. 466–490.

23. Качмарчик Я. Гетьман Богдан Хмельницький / Я. Качмарчик. – Перемишль – Львів, 1996. – 328 с.

24. Смолій В. А. Богдан Хмельницький (Соціально-політичний портрет) / В. А. Смолій, В. С. Степанков. – К. : Либідь, 1993. – 504 с.

25. Смолій В. Проблеми Української революції XVII століття у висвітленні Михайла Грушевського / В. Смолій, В. Степанков // Український історик. Журнал історії і українознавства. – 1998. – № 1–4 (136–139). – С. 122–134.

26. Смолій В. Українська національна революція XVII ст. (1648–1676 рр.) / В. Смолій, В. Степанков. – К. : Вид дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – 447 с.

27. Степанков В. С. Політична роль Запорозжя в розвитку Національної революції 1648–1676 рр. / В. С. Степанков // Запорозьке козацтво в українській історії, культурі та національній самосвідомості : м-ли міжнародної наукової конференції. – К., 1997. – С. 4–14.

Iryna Diptan

MYKHAILO HRUSHEVSKY OF THE UKRAINIAN NATIONAL IDEA IN THE ERA OF KHMELNYCHCHINA

The article highlights Hrushevskyi's points of view on the nature of the national state idea in the first two years of the Ukrainian revolution XVII (sources, level of awareness and implementation of state-building tenets in Cossack leaders' claims). The importance of scientific achievements of the most outstanding national historian is certified by comparing his judgments and conclusions with thoughts of authoritative modern scholars of the definite day.

A close reading of a number of scientific works allows certain conclusions.

Firstly, M. Hrushevskyi denies the same, predetermined, strategy in Khmelnychchyna; is convinced that the hetman and his entourage were initially aware of two problems of struggle: the Cossack state's right and the Orthodox faith.

Secondly, the historian points out that in the formation of the Cossacks as a state was founded, and with the help

of Polish-Lithuanian Commonwealth (Pol. Rzeczpospolita) administration, the germ of the idea of representing the interests of all Ukrainians and area of their residence. Cossack officers grew up in the Polish-gentry political and legal traditions, according to which the Polish nation = noble people. Cossacks, who perceive themselves as Orthodox nobility, finally as Ukrainian "political people" were self-affirmed.

Thirdly, M. Hrushevskyi is sure that the then B. Khmelnytskyi's and his supporters' gentry – cossack monarchism made impossible the capture of Warsaw and the coup in Poland in autumn 1648.

Fourthly, the researcher stresses that a huge impact on Hetman at the turn of 1648–1649 years made the Kyiv intellectuals who had formulated the concept of Ukrainian Church and Eastern Christianity liberation. Thus the idea of the State (Ukraine's gaining independence from the "Commonwealth") appears in religious and ecclesiastical robes.

Fifthly, M. Hrushevskyi disagrees with the idealization of Bohdan Khmelnytskyi's figure; the scientist is characterized by controversial and hypercritical assessment of Great Hetman individual and his activity in the context of the gains and losses of Ukrainians in definite period.

Sixthly, Hrushevskyi, on the one hand, points to the lack of consistent implementation of the newly emerged state-building plans by Ukrainian elite and on the other - optimistically concludes: "...all the time during the Bohdan Khmelnytskyi's rule the idea of Ukrainian statehood goes up, though as a zigzag falling down under the pressure of unfavorable circumstances and rising again. From Cossack privileges <...> to the Ukrainian people's national state" [19, p. 22].

Key words: *Hrushevskyi, Bohdan Khmelnytskyi, Ukrainian Revolution of the XVIIth century, Khmelnychchyna, the Cossacks, Polish-Lithuanian Commonwealth (Pol. Rzeczpospolita), Jan II Kazymyr, Islam- Hirei III, Ukrainian national idea.*

Ирина Диптан

МИХАИЛ ГРУШЕВСКИЙ ОБ УКРАИНСКОЙ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ИДЕЕ В ПЕРИОД ХМЕЛЬНИЧЧИНЫ

В статье освещаются взгляды М. Грушевского на сущность национально-государственной идеи в первые два года Украинской революции XVII в. (источники, уровень осмысления и воплощения государственных принципов в петициях и переговорных пунктах казацких вождей). Научная значимость и актуальность наследия выдающегося отечественного историка обосновывается сравнением его суждений и выводов с размышлениями авторитетных современных исследователей эпохи Богдана Хмельницкого.

Ключевые слова: *М. Грушевский, Б. Хмельницкий, Украинская революция XVII в., Хмельниччина, козацтво, Речь Посполитая, Ян II Казимир, Ислам-Гирей III, Украинская государственная идея.*

Надійшла до редакції 30.03.2016 р.

Віктор Голубко, Алла Середяк

КРОВ НА ПАРИЗЬКОМУ БРУКУ (ФОРМУВАННЯ ГРОМАДСЬКОЇ ДУМКИ ПРО ПОСТАТЬ СИМОНА ПЕТЛЮРИ НА СТОРІНКАХ УКРАЇНСЬКОЇ ГАЛИЦЬКОЇ ПЕРІОДИКИ)

Постать Симона Петлюри після укладання ним Варшавського договору неоднозначно сприймалася галицьким політичним та культурним середовищем. Зміни політичних оцінок відбулися після вбивства головного отамана армії Української Народної Республіки більшовицьким агентом Самуїлом Шварцбардом навесні 1926 року. У статті зроблено спробу прослідкувати вплив української періодики на формування громадської думки серед різних верств населення Східної Галичини, яке після Першої світової війни та поразки визвольних змагань опинилося у складі Польської держави.

Ключові слова. Симон Петлюра, галицька періодика, галицький український політик, громадська думка, «Діло», «Хвіля», «Просвіта», «Життя і Знання».

Постать голови Директорії УНР і головного отамана Армії УНР Симона Петлюри після поразки Українських визвольних змагань 1917–1921 рр. опинилася в епіцентрі гострої, а часто надмірно упередженої критики галицької громадськості. Її рупором виступав, починаючи із 1920 р., еміграційний уряд ЗУНР, а також найвпливовіша газета «Діло», що репрезентувала національно-демократичний табір галицького політикуму. Як відомо, галицьке суспільство зустріло звістку про укладення С. Петлюрою Варшавського договору від 21 квітня 1920 р. як зраду національних інтересів, як таку, що розтоптала плекану віками ідею державної єдності українських земель – «ніж в серце» соборній Українській державі. Винуватцем українсько-польської угоди та й усіх бід постав С. Петлюра та його оточення, яке, на думку галичан, захопило у свої руки уряд УНР, своєю бездарністю занастало армію, своїми хитаннями між більшовизмом і Антантою вело не політику, а «якусь дівачку забаву», довело до розвалу Українську державу, а до Галичини вносило розбрат і, нарешті, після катастрофи подалося до Польщі й потягло «за собою Петлюру, людину на чолі якої

могла засяяти зоря найбільшого героя Нової України» [17].

Очевидно, що С. Петлюра заперечував свою «зраду» галичан. За рік до трагічної загибелі він опублікував на сторінках новозаснованого тижне-

вика «Тризуб» редакційну статтю, в якій стверджував: «Стане дійсністю українська держава над Чорним морем і на обох боках Дніпра, тоді питанням тільки часу буде реалізація ідеалу соборности земель українських і об'єднання їх біля державного першоджерела» [16]. Однак треба зазначити, що за життя С. Петлюри галицький український політик сприймав його здебільш вороже – крізь призму Варшавської угоди 1920 р. І лише трагічна заги-

© В. Голубко, А. Середяк, 2016

бель діяча від рук більшовицького агента Самуїла Шварцбарда на вулиці Парижа 25 травня 1926 р. стала поштовхом до переоцінки його діяльності, відходу від емоційних оцінок до зважено-критичніших.

Інформаційні потреби міжвоєнного Львова, де мешкало близько 300 тис. осіб [18, с. 174], старалися задовольнити понад три сотні українських, польських та єврейських газет і журналів. Лише щоденних газет налічувалося: три українські – «Діло», «Українські вісти» («Новий час» – виходила тричі на тиждень), шість польських – «Дзеннік Польські», «Газета Львовска», «Слово народове», «Ілюстровани гонец поранни», «Ілюстровани експрес поранни», «Векнови» (останні мали ранкові та вечірні видання), дві єврейські – «Хвіля» (польською, виходила з 1928 р., а з 1933 р. – двічі на день), «Морген» (єдина щоденна газета на ідиші в Галичині й на Волині), одна російська «Русский голос» та одна німецька «Остдойчес Фольксблятт». Велику популярність серед мультинаціональної громади Львова мали газети «Діло», «Векнови» та «Хвіля».

У Львові концентрувалися основні інтелектуальні сили й поліграфічні потужності української видавничої індустрії. Звідсіля розходилися книжки та періодичні видання по всіх українських рідинах Галичини, що після розпаду Австро-Угорщини й поразки ЗУНР опинилась у складі Другої Речі Посполитої. Лідером українського книговидання, як і в передвоєнний час, залишалася «Просвіта». Товариство налагодило ефективну мережу розповсюдження своїх книг і періодики серед селян, що дозволяло формувати громадську думку найбільш численної частини українського населення Польської держави. Рупором української галицької інтелігенції була газета «Діло», відтак матеріали на її шпальтах найкраще ілюструють позицію непримиренних опонентів петлюрівської концепції боротьби за Українську державу.

Аналізуючи публікації «Діла», присвячені замаху на С. Петлюру, насамперед кидається у вічі їхнє лавиноподібне наростання. Першу невеличку замітку під заголовком «Петлюра вбитий» газета опублікувала на третій день після паризької трагедії, тобто 27 травня. Вона була ще непевною і не містила конкретики, покликаючись на французьку пресову агенцію Аваса: «...Якийсь українець застрілив із револьвера бувшого отамана Петлюру, в хвилині як він переходив вулицею. Вбійник зізнав, що зробив це тому, бо Петлюра велів розстріляти на Україні кількох жидів» [3, с. 1]. Оце й була перша реакція газети – без жодних оціночних матеріалів особи головного отамана. Проте подальші числа газети стали докладно інформувати про фактичну справу вбивства та давати йому політичні оцінки. Кожне число газети містило щонайменше дві, а то

й три-чотири рубрики, присвячені цій події. Вони виходили під заголовками: «Таємна смерть С. Петлюри», «Після вбивства отамана Петлюри», «Носій великої ідеї. З приводу смерті С. Петлюри», «Чия жертва», «Велика втрата» та інші такого ж типу. Загалом від дня вбивства, 25 травня, до похорону, що відбувся 31 травня, не було жодного числа «Діла», яке б не поміщало дописів про подію.

Аналізуючи матеріал, який подавала газета, можна виділити принаймні кілька ключових моментів. По-перше, висвітлення самого факту вбивства, його фактографічної сторони; по-друге, постать убивці й мотиви, що керували його вчинком; по-третє, оцінка політичної діяльності С. Петлюри; по-четверте, полеміка щодо звинувачення С. Петлюри в причетності до єврейських погромів і її вплив на українсько-єврейські відносини в Галичині.

Щодо першого, то газета у своїх початкових повідомленнях користувалася матеріалами вторинного походження – інформацією французької пресової агенції, переказаної польським телеграфним агентством, зазначаючи при цьому, що тут можливі певні неточності. Так, у повідомленні від 28 травня «Таємна смерть С. Петлюри» редакція зазначала: «Офіційна французька агенція Аваса подає в дивовижній формі відомість про вбивство б. Головного Отамана Симона Васильовича Петлюри. Відомість дивовижна з огляду на мотиви неназваного атентатника, ніби українця, який розправився підступно-скритовбийчо з одним з чоловічих представників національно-українського визвольного руху за те, що той колись велів розстріляти на Україні кількох російських жидів. Не знаємо, чи то автентична щодо мотивів інформація Аг[енція] Аваса, чи може вона вийшла такою плутаною і бездумною в передачі варшавського Па-ту» [4, с. 5]. У тому ж номері газети вміщений ще один матеріал під назвою «Після вбивства отам. Петлюри», у якому названо ім'я вбивці – Самуїла Шварцбарда, дуже лаконічно розказано, як відбувся замах. Із цього випливає, що редакція ще не володіла більшою інформацією, а користувалася переказом повідомлень інших пресових агентств. «Діло» інформувало, що Шварцбард на відстані кроку тричі вистрелив у Петлюру, а коли той упав, – ще три рази. У безнадійному стані останнього відвезли до шпиталю. Газета зазначає, що вбивця ще день перед тим хотів убити Петлюру, але не зробив цього, бо той був із жінкою. «Поліція опечатала помешкання Петлюри бо там є багато дуже важливих дипломатичних документів» [4, с. 7], – повідомляє газета. Удвічі об'ємніший матеріал «Діло» помістило у своєму наступному номері. Газета інформувала про деталі вбивства, поведінку вбивці та жертви: «У вівторок між годиною 4 і 5 пополудні вул. Сн. Мішель (Латинський квартал) ішов отаман Петлюра.

Коли ж хотів перейти на другий бік, посеред дороги приступив до нього чоловік без капелюха, в робітничому одязі, крикнув: „Ти тут убійнику!”, добув браунінг і стрілив тричі. Коли тяжко ранений старався встати, убійник стрілив ще двічі. Потім поліція арештувала його» [5, с. 1]. Далі газета повідомляє про перші допити Шварцбарда, про те, що він родом зі Смоленська. 1917 р. був у Росії, подорожував разом із французькою місією між Петроградом та Одесою, бачив знищення, які залишали після себе війська Петлюри. З України виїхав до Польщі, звідтам до Франції. У Парижі працював як годинникар. Потім почав стежити за Петлюрою. За два тижні перед убивством зустрів його на вулиці віч-на-віч, але той шов разом із двома жінками (дружиною Ольгою і донькою Лесею. – *Авт.*), тому не стріляв. У вівторок (25 травня) зустрів його самого і виконав свій намір. Про вчинене не шкодує, бо вважає, що то «акт справедливості»; до жодних політичних партій не належить. Є невідповідні дані, що Шварцбард – французький громадянин, служив в іноземному легіоні [5, с. 1].

Цікавими ілюстраціями еволюції поглядів редакції «Діла» є численні оцінки постаті С. Петлюри як політичного й державного діяча. Уже 28 травня у своїй другій інформації про агентат «Діло» зачисляє С. Петлюру до найпомітніших виразників «незалежницько-державних змагань українського народу», називає «блудним лицарем великої ідеї, впертим і послідовним противником якого-небудь компромісу з Москвою без огляду на її колір. Не було нічого такого цінного, чого він не пожертвував би для здійснення тієї ідеї. Для неї, поминаємо доцільність, пожертвував він і нас, пожертвував він західноукраїнські землі з державно-творчою Галичиною» [4, с. 5]. Газета наголошує, що «на мощеній вулиці гамірного Парижа розлилася гаряча кров людини, якої ім'я наповнило багато сторінок найновішої історії України» [4, с. 5]. У зв'язку з цим редакція порушувала інше питання: хто був зацікавлений у його ліквідації як політичного діяча. Вона ставила під сумнів твердження вбивці, що той керувався лише почуттям помсти за євреїв в Україні, й цілком резонно підкреслювала зацікавленість у такій інтерпретації тих чинників, які вбачали в його особі небезпеку для себе. Крім того, газета висувала гіпотезу, що вбивство, можливо, було пов'язане із приходом до влади в Польщі Ю. Пілсудського, який вітало оточення С. Петлюри і пов'язувало надії на можливість польсько-англійської інтервенції на сході й відновлення УНР: «Кола, які організували вбивство С. Петлюри, побоювалися повторення його походу на Київ 1920 р. <...> За реституцію при владі Пілсудського заплатив своєю головою С. Петлюра» [4, с. 5].

Аналізуючи матеріали «Діла» одразу ж після загибелі С. Петлюри, констатуємо факт, що, влас-

не, його трагічна загибель спричинилася до початку переоцінки галицьким політикумом його діяльності, й це вилилося якщо не зовсім у «вибачення» йому підписання Варшавського договору 1920 р., то принаймні у визнання його непересічної ролі в українському державотворенні доби Української революції 1917–1921 рр. На першій шпальті «Діла» від 29 травня був розміщений матеріал під заголовком «Носій великої ідеї. З приводу смерті С. Петлюри». Фактично – панегірик покійному головному отаманові. Газета відзначала, що Петлюра був найвизначнішою постаттю національно-демократичної української еміграції, її програмою. Редакція наголошувала, що, хоч вона і не є прихильною до нього як державного діяча з огляду на «на політику у відношенні до західноукраїнських земель та з огляду на його не все підхожу тактику», все-таки вважає обов'язком зупинитися на цій «трагічній постаті» [5, с. 1]. Цікаво, що редакція, подаючи віхи біографії політика, намагається відійти від його образу «анти-галичанина», що почав був формуватися не без її участі після 1920 р. Не відкидаючи факту неоднозначного компромісу С. Петлюри з Польщею коштом Галичини, видання наголошує, що він діяв у надзвичайно важких обставинах: «...коли серед лун і пожарищ розтіч охоплює найширші громадські кола, С. Петлюра переймає верховну владу, бореться на чолі остатків війська за здійснення ідеї державної незалежності України, відкидаючи всі компроміси. Ні, не всі! Припертий до муру, замкнений в чотирикутнику смерті, одначе непохитний у вірі в слушність справи, за яку йде боротьба, він кидається в польські обійми, зрештою у варшавській декларації (в грудні 1919 р.) і варшавській умові (в квітні 1920 р.) зі західноукраїнських земель. Втративши базу в українсько-галицькому громадянстві, не піддержаний належно, а навіть обманований й використовуваний своїми „союзниками”, він сходить з великої арени» [5, с. 2]. Далі газета пояснює, що цей акт був наслідком розбіжностей двох основних принципів української політики – незалежності та соборності. Петлюра хотів рятувати незалежність коштом соборності, й у тому «його найбільший прогріх» [5, с. 2]. Газета намагається дистанціювати постать головного отамана від політичного курсу УНР, переконує читача, що «Петлюра не був ворогом галичан, як дехто намагається його представити; ті вороги крилися в його оточенні. Без сумніву, після грізного досвіду жалував свого варшавського кроку. Був людиною ідеї, яка не знала, що то особиста матеріальна користь, всеціло відданий справі, людиною великої відваги й ще більшої віри...» [5, с. 2]. Нарешті на десятий день після вбивства С. Петлюри «Діло» публікує офіційне ставлення президії УНДО до цієї події. Його було передано 2 червня колишньому міністрові УНР Петру Холодному,

який тоді був головою львівської філії Товариства допомоги емігрантам із Великої України. У ньому зазначалося, що трагічна загибель С. Петлюри є великою втратою для української нації, а головного отамана було названо невтомним борцем «за права віками неволеного українського народу» [8, с. 1]. У зверненні зазначалось: «...що, хоча політику уряду УНР, завершену відомим варшавським договором, ми послідовно поборювали, то все таки вважаємо Покійного носієм великої національно-державної ідеї і виразником визвольної боротьби української нації» [8, с. 1].

У міру напливу подробиць і фактів щодо вбивства С. Петлюри «Діло» все більше зосереджує увагу на постаті вбивці й на політичному підтексті замаху. Воно ретельно моніторить європейську пресу, передусім французьку, польську, єврейську російську білоемігрантську та радянську. Очевидно, що в центрі уваги опиняються мотиви, якими керувався Шварцбард у своєму замаху на С. Петлюру, і те, як їх висвітлює європейська періодика. Газета констатує, що найприхильніше до особи покійного ставиться польська преса, яка прямо вказує на більшовицький слід у цьому злочині. Щодо французької преси, то, як передавав власний кореспондент «Діла» в Парижі Василь Левицький, загалом вона «мало поінформована про українські справи і наводить подекуди фантастичні матеріали» [2, с. 2]. «Діло» вважало її «найбільш продажною» [6, с. 1]. У кореспонденції газети «Над свіжою могилою» від 4 червня лунає критика радянської преси про фальсифікування ролі Петлюри в українській революції. Ідеться, зокрема, про статтю А. Приходька «Петлюра», опубліковану в офіційній «Вісті». Редактор «Діла» пише, що «важко вимагати іншого становища від більшовицької преси до особи, найяскравішого противника більшовизму. Та маємо вражіння, що коли б А. Приходько міг мати свободу вислову, то він виправдав би не лише «петлюрівщину», але й Петлюру, він признав би відкрито, як це певно признає тайно, у своїй душі, що коли б не Петлюра і не «петлюрівщина», то ледве чи була б сьогодні Рад. Україна, хоч би так неповнозмістова під національним оглядом, як вона є сьогодні» [8, с. 2]. Однак найбільшу полеміку «Діло» розгорнуло з єврейською пресою, яка фактично солідарно виступила із виправданням учинку Шварцбарда, більше того, його глорифікацією та звинувачення С. Петлюри в організації єврейських погромів в Україні в період 1917–1919 рр. Можна констатувати, що вже з перших публікацій редакція «Діла» рішуче стала на захист головного отамана. Характерно, що вона влучно підмітила солідарність між радянською і «єврейсько-буржуйською» львівською газетою «Хвіля» у звинуваченнях С. Петлюри в антисемітизмі. На шпальтах «Діла» публікувалася маса фактів, які спростовували причетність С. Пет-

люри до організацій єврейських погромів, доводили, що він докладав максимум зусиль для припинення їх, рішуче присікав їх прояви в армії. Також наводила приклади українсько-єврейської співпраці задля утвердження УНР. Проте полеміка набирала щораз гострішого характеру. «Діло» найбільше обурювалося спробами єврейської преси виправдати Шварцбарда. В публікації під промовистою назвою «Срихонські труби» вона закидає єврейським журналістам прагнення оточити убійника ореолом «слави і посвяти», а Петлюру прирівняти до крвожерливого бандита, нечестивого ватажка розбійських банд. Видання полемізує з цього приводу з уже згадуваною львівською сіоністською газетою «Хвіля», яка помістила антиукраїнські статті, звинувачувала Петлюру в організації погромів, а «Діло» – в розпалюванні антисемітизму. Газета вказує на те, що така позиція єврейської преси глорифікує убивцю та обливає «помями пам'ять покійного, не находячи одного слова осуду для свого «героя», ведмежу прислугу робить жидівському народові». Також застерігає єврейських журналістів, лідерів та політиків, «щоби вони сховали свої ерихонські труби, бо фальшивий галас може мати зовсім інший наслідок, як вони сподіваються» [1, с. 1]. Найбільш небезпечною для українсько-єврейських узаємин, зокрема в Галичині, є ототожнення єврейською пресою всього українського визвольного руху з антисемітизмом. Про це – у фейлетоні «Око за око», який умістило «Діло» [1, с. 2]. Редакція закликала єврейських журналістів і громадських діячів не вдаватися до бездумних учинків, які б дискредитували святість «змагань української нації». Визнаючи трагедію єврейського народу в роки громадянської війни в Україні, невинні жертви, які впали в умовах хаосу і паралічу центральної влади, «Діло» констатує, що саме Петлюра «видавав накази й розпорядження, карав розстрілами погромників, обороняв єврейське населення перед грабівницькими ватагами, насильно здавлював кровожадні інстинкти – як з почуття гуманності і справедливості, так і з добре зрозумілого державного інтересу... Але правдиво є те, що С. Петлюра був безсилий, як, зрештою, й усі інші уряди і режими в добі громадянської війни, щоби опанувати розшаленілу стихію» [7, с. 1]. Водночас редакція намагалася з'ясувати причини антисемітизму, вказувала на те, що імперська ідеологія Москви розпалювала серед населення звірині інстинкти, культивуючи погромницькі гасла. Організацією погромів займалися не українці, а чорносотенці-росіяни – пуришкевичі, маркови, дубровіни, столипіни, савенки. Газета наводила факти захисту українською стороною євреїв у справі Бейліса [7, с. 2].

У відповідь на звинувачення єврейською пресою українців у тому, що вони природжені анти-

семіти й винні у знищенні багатьох тисяч єврейського населення під час революції і громадянської війни, «Діло» висуває свої контраргументи. В роки боротьби українців за незалежність стільки їх полягло від рук євреїв, але ж ніхто не звинувачує єврейський народ за ці криваві акти [7, с. 2], – твердить редакція. Газета закидає євреям, що більшість їх перейшли в період війни на бік ворога в більшовицький табір. Вона наголошує, що стихійна ненависть світового єврейства чомусь не звертається проти ідеології і керманців погромів, а супроти слабших. «Натуралізований у Франції жид Шварцбард, що бачив руїну України з вікна поїзду (їдучи з французькою місією в р. 1917 з Одеси до Петрограду і чув про погроми на Україні), не стріляє Миколу Миколайовича, Маркова, Денікіна, що теж топчуть паризькі хідники, тільки бездомного Петлюру». І по цілому світу через єврейську пресу поширюється огидна легенда про українське погромництво. Газета називає кампанію дискредитації єврейською пресою українського руху погромництвом над українським народом. «Над домовиною невинної людини не повинна зловтішно і безосновно крикати зграя жидівських журналістів» [7, с. 2]. Очевидно, що полеміка такого ґатунку нагнітала ворожнечу між народами, що споконвіків мирно співіснували в Галичині, й загрожувала небезпекою конфлікту.

«Діло» жваво цікавилось початком судового процесу над убивцею. Аналізуючи опінію, що склалася у французькій пресі навколо вбивства С. Петлюри, кореспондент газети в Парижі В. Левицький ще за півтора року до завершення процесу над Шварцбардом передбачив його хід. «Над признаним осудним убійником буде суд, – писав він у репортажі, – боронити його будуть найліпші адвокати-комуністи (вони вже зголосилися до оборони); будуть слухані свідки, які розкажуть про все можливе, про папу римського, шаха перського, Америку й Австралію – тільки не про суть факту, про убивство ні; на всякий спосіб буде суджена жертва, а не злочинець, і в результаті Шварцбард буде тріумфально увільнений і буде в славі і добрі, благословенний Москвою, а може, й Харковом, жити своїм життям. Щодо цього немає найменшого сумніву» [2, с. 2].

На похорон С. Петлюри 31 травня 1926 р. «Діло» відгукнулося розлогим репортажем того ж В. Левицького – «Останній похід отамана Петлюри». Поруч із ним розміщено статтю «Довкола брудного наклепу (Чи С. Петлюра боровся з погромами й погромництвом?)», у якій наводяться уривки з книги С. Гольдельмана й накази С. Петлюри проти погромів, якими спростовувалися наклепи на нього як наче антисеміта [9, с. 1].

Похорон С. Петлюри не означав, що газета втратила інтерес до його постаті. Швидше навпа-

ки, тепер вона переключилася на висвітлення підготовки, а потім і проведення судового процесу, який тривав півтора року, що становить вже окремих сюжет дослідження.

У міжвоєнний період стосунки між євреями й українцями не були однозначними. Єврейська та українська інтелігенція також не була однорідною за своїми політичними поглядами. Водночас у політичній сфері переважало взаєморозуміння. Українські та єврейські політичні партії входили до парламентських блоків, мали своїх представників у польському сеймі. Убивство Симона Петлюри спричинило серію статей, присвячених міжнаціональним стосункам загалом. До кінця 1920-х років у єврейській пресі почав переважати раціональний підхід, пов'язаний із неминучістю подальшого спільного проживання. Зокрема, лідер Галицької крайової сіоністської організації д-р Леон Райх пропонував не розпалювати пристрасті взаємними обвинуваченнями у зв'язку із процесом Шварцбарда, з розумінням ставитися до взаємних прагнень, «адже ми разом є піонерами ліпшого майбутнього, солдатами ідеї волі і вільної України» [19]. Більш толерантними стали й публікації в «Ділі». Низка авторів у 1927–1928 рр. пропонують: «З останніх подій, страшних і кривавих, шкідливих і трагічних для обох сторін, потрібно, за прикладом представників єврейського народу, зробити зовсім інші висновки. Слід відшукати першопричину нещастя, об'єктивно і з розумінням висувати вимоги не тільки до інших, але і до себе, необхідно провести переоцінку цінностей, переродитися, відкинути еґоїстичну самоціль, шкурні інтереси, і тоді інакше складуться українсько-єврейські відносини» [10, с. 1]. Свій погляд на подальші українсько-єврейські стосунки висловив і президент УНДО д-р Дмитро Левицький: «Український народ, усвідомлюючи перспективу спільного проживання на одній землі з єврейським народом, усвідомлює, що таке співіснування повинне укладатися мирно і дружньо. Він не дозволить вивести себе з рівноваги провокаціями елементів, не обтяжених відповідальністю за спільне проживання обох народів. На шляху свого розвитку ми будемо співпрацювати з тими євреями, які надали докази своїх симпатій до українських визвольних прагнень, які довели діями, що ніколи не запропонують свої послуги гнобителям нашого народу. З ними нам по дорозі, тому що вони працюють разом з нами заради блага спільного майбутнього обох народів і розділять з нами долю і недолю. З ними у нас, поза всяким сумнівом, знайдеться спільна мова» [11, с. 1]. Очевидно на позицію обох сторін впливали бажання створити новий об'єднаний блок національних меншин в Речі Посполитій (на основі міжнаціонального об'єднання 1922 р.), до якого мали ввійти всі на-

ціоналістичні угруповання, за винятком прокомуністичних партій.

Газета «Діло» розповсюджувалася далеко за межами Львова, однак її читачами була більш освічена верства населення Галичини. Натомість серед українців переважали селяни, для освіти яких ще треба було докласти чимало зусиль. Для формування їхнього бачення тих чи тих політичних подій львівська і повітова інтелігенція видавала низку періодичних видань. Очільники УНДО активно працювали у проводі найбільш масових культурно-просвітніх та освітянських організацій, зокрема «Просвіти» та «Рідної школи». Відтак періодика цих товариств назагал відображала позицію впливової політичної сили.

«Просвіта» ще до Першої світової війни тісно співпрацювала із селянством, розгорнула широку мережу філій та читалень, видала 553 найменування друкованої продукції¹, накладом понад 4 мільйони². У повоєнний час авторитет її тільки зріс, однак економічні негаразди, урядові репресії та втрата досвідчених кадрів ще довго не дозволяли товариству досягнути передвоєнного рівня. Важко було і налагодити випуск періодичних видань, які 1925 р. розповсюджувала 81 філія, що курувала 2020 читалень та 928 сільських бібліотек [14, с. 213]. Однак на час убивства С. Петлюри «Просвіта» ще не мала представницького фахового періодичного видання. Газети «Письмо з «Просвіти» (1922 р.) та «Народна Просвіта» (1923–1927 рр.) виходили нерегулярно і зверталися здебільшого до внутрішніх справ товариства. Не дивно, що жодної статті чи навіть повідомлення про вбивство головного отамана армії УНР не було опубліковано. Випуск цікавого і доволі популярного самоосвітнього часопису «Життя і Знання» розпочався 1927 р., коли гострі дискусії навколо трагедії в Парижі частково вляглися. Із 1936 р. почав виходити ще один фаховий часопис – «Просвіта»: місячник освіти – виховання – культури». «Просвіт'яни» повідомили своїм читачам про життя, діяльність та загибель Симона Петлюри аж 1936 р., разом із більшістю українських часописів, які надрукували статті до 10 річниці його трагічної смерті.

«Просвіт'янські» публікації оминали всі гострі кути, не містили політичного аналізу діяльності Петлюри, не згадували Варшавської угоди. Тон їхній був піднесено хвалебний, навіть пафосний. У журналі «Життя і Знання», який отримували всі філії «Просвіти» і більшість сільських читальняних бібліотек (наклад 2,5 тис. прим. [13, с. 102]) Воло-

¹ Товариство «Просвіта» у Львові : покажчик видань 1868–1939. – Львів : Львівська наук. бібліотека ім. В. Стефаніка НАН України, 1996. – С. 221.

² Відділ рукописів Львівської наукової бібліотеки НАН України ім. В. Стефаніка, ф. 122 (Товариство «Просвіта». м. Львів), оп. 4, спр. 4.3, арк. 86–88.

димир Дорошенко пропам'ятну статтю розпочинає словами: «Хто не чув про Петлюру? Мабуть, немає на широкій українській землі людини, що не знала б тепер цього прізвища... Шевченко – пророк і співець визволення; Грушевський – літописець українського минулого, що розповідав нам, «хто ми, чий ми діти, яких батьків, ким, за що закуті, клав наукові підвалини під український рух; Франко – підготовляв цілі покоління для боротьби за волю; Петлюра – з мечем у руці переводив у життя думки всіх трьох, це правдивий вождь Нової України» [12, с. 130]. Автор подає коротку біографію головного отамана, акцентує на його редакторській праці як перед війною, так і у вимушеній еміграції. Не згадуючи про заявлені мотиви злочину, Дорошенко вказує, що вбивство вчинив «большевицький наймит».

На просвітницькій діяльності та вірі С. Петлюри в соборність і незалежність України наголошує також посмертна згадка в журналі «Просвіта» [15, с. 26–27]. Фактично всі публікації вказують на «безнастанне знеславлювання його пам'яті по смерті» більшовицькою владою, а «ввесь національний рух прозвали „петлюрівщиною“, а „петлюрівців“, якими вони називають усіх тих українців, що не втратили ще віри на майбутнє України, що працюють для України, – жорстоко переслідують, засилають на Соловки, розстрілюють...» Про труднощі розуміння в нелегкі роки війни та революції «просвіт'яни» згадують лише дотично: «Наш народ не підтримав свого часу самостійницької політики Петлюри на Наддніпрянщині й попав у неволю, якої не бачив іще ніколи. Та неволя відкрила йому згодом очі, але вже було за пізно. За це доводиться йому тяжко-тяжко страждати».

Аналіз публікацій часописів, що формували громадську думку української інтелігенції та селянства про замах, учинений С. Шварцбардом на С. Петлюру 25 травня 1926 р. у Парижі, дає підстави зробити висновки:

- своєю трагічною загибеллю Петлюра фактично був «реабілітований» або майже реабілітований як видатний політичний і державний діяч України доби Національної революції 1917–1921 рр. в очах галицьких українців;
- газета «Діло» одразу ж визначила цей замах як політичний акт, за яким стоїть Москва і міжнародний комуністичний рух;
- смерть головного отамана консолідує вплинула на українську громадськість як Наддніпрянщини, так і Західної України, поклати край конфронтації, спричиненій Варшавським договором 1920 р.;
- гостра реакція газети на упереджене звинувачення єврейською пресою С. Петлюри в антисемітизмі, на глорифікацію нею його вбивці та подачу українського визвольного руху як погром-

ницького й антиєврейського у своїй суті спричинилися до погіршення українсько-єврейських стосунків у Галичині в міжвоєнний період. Однак із часом почав переважати раціональний підхід, пов'язаний із неминучістю спільного проживання та співпраці в боротьбі за права національних меншин у новій державі – Речі Посполитій;

- періодичні видання товариства «Просвіта», що мали найбільший доступ і популярність серед селян Галичини, не висвітлювали полеміки, яка охопила популярні часописи багатонаціонального населення Львова і Галичини;

- героїзуючи постать Петлюри, видання для галицьких селян акцентують не на виконавцях, а на політичних замовниках убивства – більшовицькій владі та її керівництву;

- просвітянські видання не зачіпали міжнаціонального підтексту в мотивах убивства. Шварцбард характеризується як «злочинець», «більшовицький наймит», «московський прихвостень». Очевидно, що це була політика не розпалювання антисемітських настроїв серед сільських громад Галичини.

Джерела і література

1. Діло. – 1926. – 1 червня. – Ч. 119.
2. Діло. – 1926. – 2 червня. – Ч. 120.
3. Діло. – 1926. – 27 травня. – Ч. 115.
4. Діло. – 1926. – 28 травня. – Ч. 116.
5. Діло. – 1926. – 29 травня. – Ч. 117.
6. Діло. – 1926. – 3 червня. – Ч. 121.
7. Діло. – 1926. – 30 травня. – Ч. 118.
8. Діло. – 1926. – 4 червня. – Ч. 122.
9. Діло. – 1926. – 6 червня. – Ч. 124.
10. Діло. – 1927. – 28 жовтня. – Ч. 241.
11. Діло. – 1927. – 2 листопада. – Ч. 245.
12. Дорошенко В. Пам'яті Симона Петлюри / В. Дорошенко // Життя і Знання. – 1936. – Ч. 5.
13. Історія Львова. У трьох томах / редколегія Я. Ісасвич та ін. – Т. 3. – Львів, 2007.
14. Нарис історії «Просвіти». – Львів – Краків – Париж : Просвіта, 1993.
15. Памяті Головного Отамана Симона Петлюри (з нагоди десятиліття передчасної смерті) // Просвіта: місячник освіти – виховання – культури. – 1936. – Ч. 2.
16. Петлюра С. Розпочинаючи видання / Симон Петлюра // Статті / Симон Петлюра. – К., 1993.
17. Український прапор. – 1920. – 8 травня.

18. A. Lwów w latach 1918–1939: ludność, przestrzeń, samorząd / A. Bonusiak. – Rzeszów, 2000.

19. Chwila. – 1927. – № 3090.

Viktor Holubko, Alla Seredyak

THE BLOOD ON PARIS PAVEMENT (THE FORMATION OF PUBLIC OPINION ON THE FIGURE OF SYMON PETLIURA IN UKRAINIAN GALICIAN PERIODICALS)

After Symon Petliura signed the Treaty of Warsaw, his figure roused controversial attitudes of Galicia politicians and men of art. The political evaluation changed after Symon Petliura, the Chief Otaman of the Ukrainian People's Republic Army was killed by the Bolshevik agent Sholom Schwartzbard in spring of 1926. The article presents an attempt to trace the influence of Ukrainian periodicals on the formation of public opinion of different social classes of East Galicia people who found themselves under the Polish state after World War I and the defeat of the Ukrainian national liberation movement.

Key words: *Symon Petliura, Galicia periodicals, Galicia's Ukrainian politicians, public opinion, "Dilo" ("Work"), "Hvilya" ("Wave"), "Prosvita" ("Enlightenment"), "Zhyttya i Znannya" ("Life and Knowledge").*

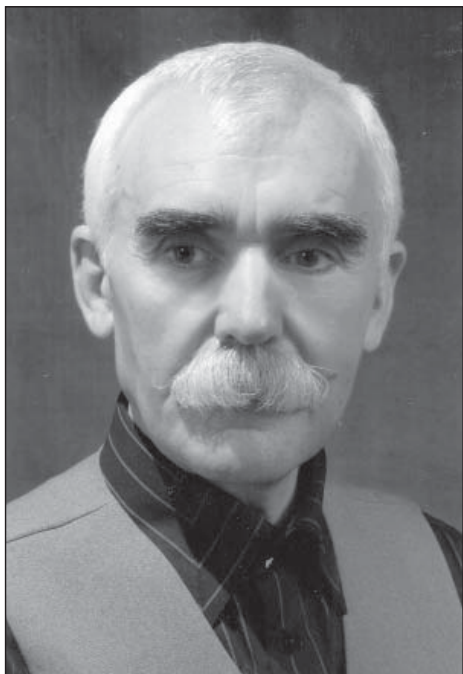
Виктор Голубко, Алла Середяк

КРОВЬ НА ПАРИЖСКОЙ БРУСЧАТКЕ (ФОРМИРОВАНИЕ ОБЩЕСТВЕННОГО МНЕНИЯ О ЛИЧНОСТИ СИМОНА ПЕТЛЮРЫ НА СТРАНИЦАХ УКРАИНСКОЙ ГАЛИЦКОЙ ПЕРИОДИКИ)

Личность Симона Петлюры после подписания им Варшавского договора неоднозначно воспринималась галицкой политической и культурной средой. Изменения политических оценок состоялись после убийства главного отамана армии Украинской Народной Республики большевистским агентом Самуилом Шварцбардом весной 1926 года. В статье сделана попытка проследить влияние украинской периодики на формирование общественного мнения среди разных слоёв населения Восточной Галиции, которое после Первой мировой войны и поражения освободительного движения оказалось в составе Польского государства.

Ключевые слова: *Симон Петлюра, галицкая периодика, галицкий украинский политикум, общественное мнение, «Дило», «Хвилья», «Просвіта», «Життя і Знання».*

Надійшла до редакції 16.05.2016 р.

Павло Іванович ВОЛИК – відомий український художник-пейзажист, портретист, графік, майстер декоративно-ужиткового мистецтва.

Народився 21 березня 1941 року в с.мт. Котельві Полтавської області. 1971 року закінчив із відзнакою Львівську академію мистецтв.

Член Національної спілки художників України, заслужений художник України, лауреат Всеукраїнської премії імені Івана Огієнка, Полтавської обласної премії імені Миколи Ярошенка, доцент кафедри образотворчого мистецтва Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка. Учасник багатьох обласних, усеукраїнських, зарубіжних, міжнародних, групових і персональних виставок.

Твори Павла Волика придбані Міністерством культури України, НСХУ, Дирекцією художніх виставок України, музеями України, зарубіжжя та приватними колекціонерами. Численні публікації про митця вміщені у вітчизняних газетах, журналах, каталогах, книгах, альбомах, підручниках, енциклопедичних виданнях. Його творчий набуток став об'єктом дослідження в монографії «Павло Волик» Анатолія М. Шевчука та інших мистецтвознавців України.

25 червня 2016 року Указом Президента України Павлові Волику присвоєне почесне звання Народний художник України.

Григорій Міщенко

ЗАГАДКА ЛЮБОВІ ПАВЛА ВОЛИКА

Шлях у малярстві Павло Волик розпочинав на п'ятому десятку свого життя і вже в шістдесят років став самобутнім майстром українського пейзажу. По суті, маємо новітній регіональний жанр, із чітко окресленими характеристиками Лівобережної України. З огляду на «пейзаж взагалі» минулого часу, а також теперішній, постмодерний, пейзаж полтавського мистця означає його майбутнє і життєздатність. Дивлячись на краєвиди Павла Волика, відчуваєш, як мовби щось проникає у саму душу, – образотворчість, у якій окрім візуального складника (зримого), присутній ще й сакральний.

Постійне перебування серед знаної з дитинства краси, притаманної Полтавщині, обумовило не лише розмаїття пейзажного жанру П. Волика, але й образну мову. На перший погляд, традиційна, вона сприймається самобутньо, а головне – національно виразно. В її основі бачиться народна картина – зі специфічною структурою й архітектонікою. Ідеться про центричність композиції, тяглість змістового центру до переднього плану, відчуття у відтвореному четвертого виміру (метафізичного), а також адресацію створеного до пересічного глядача, яку не так вже й часто можна бачити в «сучасній» образотворчості.

Образотвориме мистцем привертає увагу передусім тим, що в ньому присутнє особистісне й людське бачення краси навколишньої природи, відтворення якої набуває відчуття тієї реальності, в якій глядач почувається серед свого українського світу. Краєвиди майстра настільки вибираються в єдино можливе (не інваріантне) рішення композиції, що іншого не може й бути. Це не пленерні етюди, не ілюзорно-викінчений продукт Андріївського узвозу в Києві, а пластичне кодування конкретного краєвиду до рівня символу, метафори, відтак образу, до якого причетна українська душа.

Для прикладу візьмемо пейзаж «Сонячний ранок»: скільки в луговому осяянні, копичках сіна, гаю якогось особливого, елегантного настрою! Так переживати здатен лише художник із чутливим серцем та великою любов'ю до того, що стало дорогим і рідним.

Захоплюючись краєвидами мистця, щоразу дивишся його «простою поглядом на світ» (просто – значить геніально). Надто тоді, коли він завмирає, скажімо, перед заходом сонця (картина «До завтра») і вислів «Зупинися, мить,

ти прекрасна!..» стає його альфою й омегою у творчості. Мимоволі вигукнеш: це ж треба було так просто – гай і хмарка, з-під якої струменить сонце – і так гарно передати захід сонця!

Мистець чудово володіє малярською технікою. У ній відсутнє те, «чого ще не було», натомість присутня традиція (не лише вітчизняна), апробована до рівня індивідуального почерку. Павло Волик не належить до тих, хто прагне бути «актуальним» чи «сучасним», – стверджує усталене, неперебутнє, без чого не можна уявити довколишній світ і свою присутність у ньому.

Звернімося передусім до тих краєвидів, у яких відтворене небо, світло, яке відчувається чи не в кожному дециметрі полотна. Вони чомусь особливо запам'ятовуються – свідчення того, наскільки сакральний (одухотворений) зміст присутній у таких творах, як «Зимова казка», «А мені сонячно», «Баркарола» тощо. Сонячне світло присутнє чи не в кожному полотні майстра. І що цікаво, бачимо те, що зазвичай залишається поза увагою. Наприклад: криниця, місточок, паркан із калиною, сільське подвір'я, річкове плесо, зоране поле тощо. Тобто у звичайному художник бачить незвичайне – те, що тримає і живить нас на рідній землі. При цьому керується «вічною загадкою любові», про яку мовив свого часу Григорій Тютюнник. Та от дивина – людської присутності в краєвидах П. Волика ми не побачимо. Це може здивувати, але, що більше вдивляється у створене мистцем, – відчуваєш, як відсутність людського зображення уречевлює до щему дорогий і рідний світ. Про те красномовно говорить картина «Оберег». Розпростертий лелека на тлі мрійливого краєвиду – а скільки в тому легі звертання до засадничих сутностей українських!..

Якщо жанр пейзажу є головним у творчості П. Волика, натюрморт свідчить і про його самодостатність, і про безпосередній зв'язок із головним. Надто очевидне те, коли натюрморт, відтворений не академічно (в приміщенні), а серед живої природи. Здебільшого композиція натюрморту мистця обмежується «букетом квітів» на умовному або реальному краєвиді. По суті, маємо своєрідний жанр натюрморту-пейзажу, як-от «Троянди під вікном», «Мальви», «До сонця». Таке відтворення «букетів квітів» має свою традицію в українському народному мистецтві. У дивовижній ілюзорності (знаковості) натюрморту присутнє те,

що асоціюється з реальністю: здається, все навколо грає, дихає, квітне!..

Павлу Волику притаманне те, що особливо виразне його поміж іншими мистцями. Це – проникнення у внутрішню сутність зображуваного, відчуття цілковитої присутності в ньому, як це можна бачити в натюрморті «Чорнобривці». Художник мовби увічне його горизонтальними ритмами стільця, квадратним віконцем і цегляною кладкою, аби чуття прекрасного супроводжувало глядача. Про те нагадує і переміщення світла й тіні в натюрморті, неначе ми перебуваємо десь поблизу. Здавалося б – лише зображення букета квітів, але саме в композиції (у співвідношенні головного та другорядного), знаках, ритмах, в інтуїтивному самовираженні мистця, яке владарює ним під час натурального сеансу, – і є тим самотнім, індивідуально виразним «я» художника – художника з дивовижним почуттям любові до малої батьківщини, Полтавщини.

У традиційному малярстві мистців означували ще донедавна «пейзажистами», «портретистами», «мариністами», «майстрами натюрморту» тощо. Найзначнішим уважався портрет. Жанр, у якому треба вміти відтворити не лише зовнішність і внутрішню сутність портретованого, але й щось родове, притаманне багатьом. Павло Волик довів на практиці: родово в його земляках настільки архетипічне, що можна з певністю сказати: маємо портрети, в яких відтворено і конкретну людину, і її рід. Сприяє тому і наявність своєрідного тла в портретах мистця. Наприклад, «Портрет сусіда» на тлі красномовної стіни психологічно виразний і «живий», «Отець Василь» – архетип глибоко віруючої людини на тлі зеленого дерева.

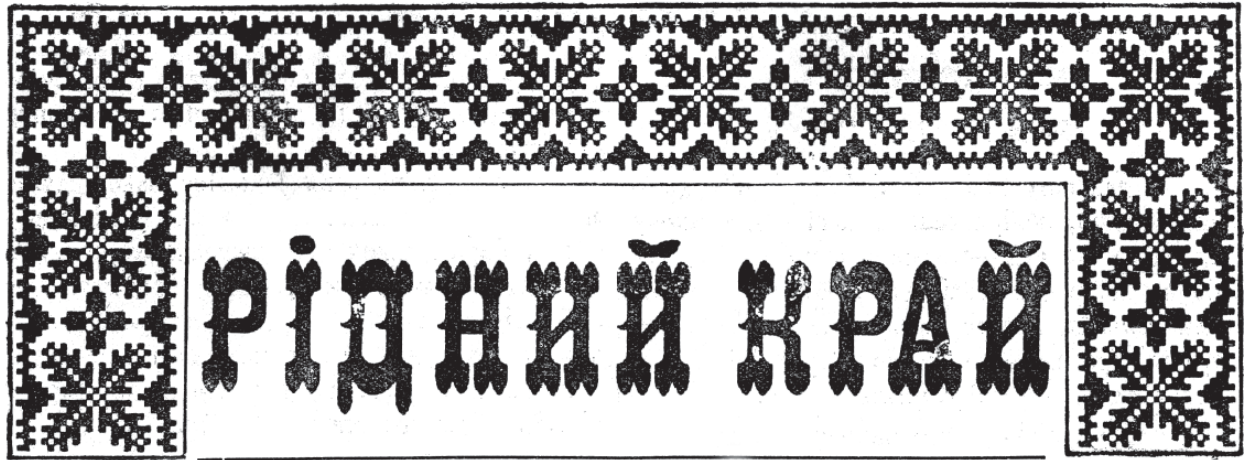
«Дід Гриценко» огорнутий сонячним промінням. Дивишся на нього й уявляєш отого сільського аборигена, якому ніколи не бракувало гумору та доброти. У портретах Павло Волик мовби дошукується і власної сутності, мовляв, хто ти і якого роду-племени. Не випадково, отже, було створено і два автопортрети: «Автопортрет у старому брилі» (2002) і «Автопортрет» (2010) у тому ж брилі на тлі однієї й тієї ж рожевої орнаментики. Бриль, вишивана сорочка, орнаментальне тло, вуса й погляд примружених очей свідчать про пошук образу узагальненого, архетипічного, що асоціюється з минулим часом. Знову ж таки треба було побачити в самому собі те, що одвіку тримало український рід на рідній землі, – і це мистцеві вдалося передати глядачеві сповна.

До п'ятдесяти років Павло Волик знаний був як майстер декоративно-ужиткового мистецтва. Уже в поважному віці (ще раз наголосимо) він розпочав торувати шлях живописця, – рідкісний приклад в образотворчій практиці, котрий свідчить про неабияке обдарування й силу творчого переживання. Переймаючись пейзажем, мистець не забував випробувати себе в інших жанрах, – у портреті, як і в пейзажі та натюрморті, він постає національно самотньо й виразно.

Павла Волика можна вважати щасливою людиною. Створене ним цілісне і вагоме, а головне – його твори залишатимуться за всякого часу потрібними людям, передусім нам, співвітчизникам, удячним за його натхненну працю.

У «Рідному краї» про «Рідний Край»

Українська часопись, виходить у Києві.

Число 36. (Вийшло 17 Лютого 1910 р.).

(До рочнику 1909-го).

Ніна Степаненко

ЧАСОПИС «РІДНИЙ КРАЙ» ПРО МАРІЮ ЗАНЬКОВЕЦЬКУ – «ТАЛАН ПЕРШОРЯДНИЙ, ТАЛАН РІДКОСТНИЙ»

*Могутній талант, який зробив би
честь найкращій європейській сцені.*

Симон Петлюра

Журнал «Рідний Край» (1905–1916) рясніє культурологічними студіями. За їхнім змістом можна встановити духовне життя України початку ХХ століття й раніших часів. Цікавими є статті про український театр (Зозуля. Український театр. – 1906. – Число 40; Дмитрієв Микола. Український театр. – 1906. – Число 6; Ашкаренко Гр. Спомин про першу українську трупу. – 1908. – Число 15; Новицький М. Наш театр на чужині. – 1908. – Число 18; Сторонній. Український театр у Києві... – 1910–1911. – Число 22), музичне мистецтво (Дмитрієв Микола. Музика до Кобзаря Шевченка. – 1906. – Число 8; Лисенко Микола. Народні музичні інструменти на Україні. – 1907. –

Число 11 – 13; Пчілка Олена. Відродження кобзи. – 1907. – Число 11; Старосвітські «думи» в новому виконанні і поясненні. – 1908. – Число 2; «Енеїда». Музична комедія (опера на 3 дії по Котляревському) / уложив М. Садовський; музика М. Лисенка. – 1910–1911. – Число 3; Сластьон Опанас. Мелодії українських дум і їх записування. – 1908. – Число 35 – 46; Записування дум на фонографі. – 1909. – Число 11–24; Борейко Тиміш. Новітня українська музична етнографія. – 1912. – Число 12–19), декоративно-ужиткове мистецтво (Пчілка Олена. Українська різьба по дереву. – 1910–1911. – Число 30), періодичні видання (Дмитрієв Микола. Українські часописи. – 1906. – Число 14; 1907. – Число 14;

Татарин Т. Українські часописи на селі. – 1906. – Число 40), образотворче мистецтво ([Редакційна стаття] Виставка малюнків, присвячених Котляревському. – 1906. – Число 36; Пчілка Олена. Малювання на українських мисках. – 1910–1911. – Число 1).

Окремий досить цінний цикл становлять роботи про видатних українських митців – Тараса Шевченка (Сластьон Опанас. Шевченко як маляр. – 1906. – Число 8, Шевченкове малювання. – 1910–1911. – Число 9–10), Миколу Аркаса (Полтавенко. Микола Аркас (спогад). – 1909. – Число 11), Павла Житецького (Пчілка Олена. Павло Житецький (нарис). – 1910 – 1911. – Число 21), Якова Степового (Сторонній. Музичні твори Я. Степового. – 1910–1911. Число 13–14). Розряд культурологічних досліджень, які опублікувала авторка цих рядків у рубриці «У „Рідному краї” про „Рідний Край”» альманаху «Рідний край» (2006–2014), присвячених непересічним постатям (див. примітку в кінці статті), доповнює редакційна інформація про українську актрису Марію Заньковецьку (Марія Заньковецька; Ушанування Марії Заньковецької. – 1908. – Число 2), цілком заслужено поіменовану провідною зіркою нашого театру кінця XIX – початку XX сторіччя. Надруковані в тижневикові замітки приурочені 25-літтю величної праці Марії Костянтинівни на українській сцені. У першому числі часопису за 1908 рік уміщено таке повідомлення про цю подію:

«Юбілей Заньковецької відбудеться в Києві 15-го січня в театрі „Общества грамотности”. Перше буде подано всі привітання артистці, а потім піде скільки дій різних пьєс, з участю славної артистки.

Голова комісії, що орудує всією ювілейною справою, – Марія Старицька (Велика Підвальна улица, № 15)».

У другому числі журналу читаємо, що «ушанування Марії Заньковецької» завдяки невтомним зусиллям Марії Петрівни Старицької, акторки, режисерки, дочки українського письменника, театрального й культурного діяча Михайла Петровича Старицького та акторки-аматорки, громадської діячки, сестри українського композитора Миколи Віталійовича Лисенка Софії Віталіївни Старицької (Лисенко), відбулося на високому рівні. Це дійство, наголошують автори редакційної статті, з’явилося серед тих темних хмар, що оповили Україну, стало ясним просвітком, тією величною годиною,

Марія Заньковецька (1854–1934) – українська актриса, театральна діячка, народна артистка УРСР

що «дала пільгу пригніченому духові». Велику юрбу, що натовпом зібралася в театрі, «сповнила всю просторинь його», пройняв урочистий настрій. Присутні мали щастя дивитися на початку 4-ту дію

з «Лимерівни» Панаса Мирного. В убранні Лимерівни Заньковецька вже й після того, як «мішала спів з риданням», зосталася на сцені – «така гарна, велична». Її підтримувало українське драматичне товариство на кону, «плескотом, гуком, квітами», її піднесено й щиро вітав зал.

Серед віншувальників було багато поважних людей. Слово від українського драматичного товариства тримав Микола Садовський. Звучали українською мовою поздоровлення від театру Соловцова, музично-драматичної школи Лисенка, «Літературно-наукового вістника», журналу «Ранок» й інших видань, російською мовою від часописів «Кієвскія вѣсти», «Кієвская Мысль», «В мірѣ искусств», «Последнѣя новости», чеською мовою від журналу «Руський чех». Адрес від «Рідного Краю» оприявнений на його сторінках:

«Високоповажна Артистко,
дорогий самоцвіте наш!

Крізь ранній світанок на українським кону – заблищав твій промінь. Україна мати збрала свій великий хист і засвітила твій промінь-талан розмаїтими огнями. Підіймаючи нову завісу нашого театру, виводячи тебе, Україна сказала: „Гляньте, кого я можу утворити, якій артистці даю своє слово! Марія Заньковецька пориватиме Вашу душу, сповнятиме її найдужчими почуваннями: коли на сцені лунатиме щастям її голос, то буде тішитися Ваше серце найяснішою радістю: коли забрентить смутком її мова – заблищать Ваші очі найблагоднішими сльозами. Почуєте себе кращими при одному погляді Марії Заньковецької”».

Теплі вітання надійшли від українських товариств – Київського наукового товариства грамотності, Наукового товариства імені Тараса Шевченка у Львові, Товариства науки, Товариства літератури, науки і штуки у Львові, від «Просвіти» – Київської, Житомирської, Чернігівської, Миколаївської, Бакинської, Кубанської, від українських драматичних гуртків (міста Чернігів, Гнівань). Адреси надіслані з різних міст – Чернігова, Ромен, Черкас, Миргорода, Курська, Петербурга. Полтавці прислали два

листи: один – «від прихильних полтавців» Панаса Мирного, Миколи Дмитрієва, Григорія Марковича, Григорія Шерстюка, другий – від Леоніда Жербунова «з дорученням полтавської громади». Зі своїм привітальним словом до Марії Заньковецької звернулися також художники-кияни, студентські громади та українська молодь із Києва (п'ять адресів), Харкова, Кам'янця-Подільського.

Зворушили царівну української сцени вітання від «київських товариств-робітників». Її розчулило до сліз привітання селянина з Полтавщини – Лохвицький повіт. Він «просто та щиро прочитав Заньковецькій з листа паперу» такі перенесені на сторінки «Рідного Краю» слова:

«Я приїхав до Вас, вельмишановна пані Марія Костянтинівна, з далекої Полтавщини, з Лохвицького повіту, з маленького села, котре зветься Пізниками, куди й Ви колись приїздили. Приїхав я через те, що в нашому селі здавна склався гурток селян, дуже прихильний до театру. Ми граємо на своїй, народній, сцені, інколи й по других селах. Ось тепер наш гурт, почувши про Ваш празник, звелів мені їхати до Вас, щоб у цей великий день вашого життя вітати Вас від щирого серця як найбільшу силу українського театру, як нашу красу, нашу гордість. Не погордуйте ж нашим простим селянським вітанням! Дай же Боже вам, Марія Костянтинівна, ще багато сили й здоров'я, щоб могли ще довгенько учить людей про страждання душі людської й ворушити кам'яні серця».

«Про той гурток згадується в привітанні, – повідомлено в тижневику, – що сім'я Русинович заснувала в селі Пізниках та пособила йому стати на ноги. Защеплений добрий живець прийнявся. Бували-ж в тих Пізниках і Заньковецька з Кропивницьким; – про те завітання й нагадав селянин з Пізників».

Слухаючи це сердечне звернення, Марія Костянтинівна плакала, «буйні сльози котились по її виду». По скінченню, – йдеться в редакційній статті, – «вона обняла привітника і скільки раз поцілувала».

Заполонив усіх і Заньковецьку «привіт» – віршоване привітання з Полтави Панаса Мирного. Сам письменник не зміг прибути, про що він написав у листі до М. М. Старицької, датованому 2 січня 1908 року:

«Вельмишановна Мар'я Михайловно!

На превеликий жаль, я ніяк не можу прибути у Київ, щоб разом з другими вшанувати нашу гордоць і нашу славу – Мар'ю Костянтинівну Заньковецьку – в день святкування її 25-літньої невсипучої і славетної праці задля нашого рідного кону. Через це засилаю до Ювілейного Комітету свій, може й незграбний, зате з самого серця видертий, вірш

на вшанування дорогої усім нам ювілянтки. Якщо ніхто не спроможеться прочитати його на призначеній учті, то уклінно прохаю віддати його у власні руки Мар'ї Костянтинівні на спомин того, що нам доводилося перечувати й переживати від її гри, котрій тільки дувешся і не знаєш, з чим порівняти.

Честь і хвала невмирущому таланові і довічна йому слава!

П. Мирний»

(Мирний Панас. Твори : в 5 т. – К. : Держ. вид-во худ. літ-ри, 1960. – Т. 5 : Драматичні твори. – С. 515).

Подаємо текст цього послання:

МАРІЇ КОСТЯНТИНІВНІ ЗАНЬКОВЕЦЬКІЙ НА СВЯТКУВАННЯ ЇЇ 25-ЛІТНЬОЇ СЛАВНОЇ ПРАЦІ ЗАДЛЯ РІДНОГО КОНУ

Коли над нашим рідним краєм
Важкі хмари облягли
Й відомим тільки їм звичаєм
Наш дух гнітили до землі,
Не даючи у небо ходу, –
Тоді на кін ступила ти.
І в невідомій тобі зроду
Посаді почала цвісти,
Мов тая квіточка рожева,
Світить, як зіронька ясна...
Недаром вперш тоді зраділа
Невільна наша сторона,
Бо ти усім відкрила очі,
Що хмари ті – одна мана,
Що творчий дух не заморочє
Ніяка справа обтяжна:

Він всяку полама облогу
І вийде вільним на дорогу.

І от минуло четверть віку –
Страшенно довга низка літ!
Під тягарем їх чоловіку
Зневіривсь й остогид би світ,
Та не тобі то, чарівнице!
Для тебе на землі нема
Ні літ, ні втоми... Як зірниця
Блискуча, чиста та ясна
На небі темному палає,
Так твоя слава голосна
По світу білому гуляє
І світить, як зоря ясна,
На всю широку Україну,
І гріє нас, і звеселя...
Немає славі тій упину
І кінця краю їй нема!

І все це від того так сталося,
Що ти тут з небом поєдналась!

І цяточку його краси
Звела до нас на землю люту,
Де тільки чутно голоси
Людей щоденного клопоту,
Їх бідкання, плачу та горя,
Та ворожнечі за маслак,
Що одним кинула зла доля,
А других – поминула й так.
І ти оті людські змагання
У чарівничій своїй грі
Перелила в такі страждання
Душі замученій в борні,
Що нас проймав нестямний жаль
І добиравсь аж до живого,
І ми через твою печаль
В своїй душі вчували бога...

За те тобі і честь, й хвала,
Що ти нам душу зберегла!

Прийми ж від нас, блискуча зоре,
У цей славетний всім нам час,
Час учти талану без міри,
Що не позначивсь і не згас,
А розгорається й палає,
Як теє огнище святе,
Пошану нашу, що не знає,
Чим і як дякують тебе.
Подякувать тебе хвалою?..
Яка ж зрівняється хвала
З твоєю славою гучною,
Що на землі ти добула?
Подякувать тебе поклоном?..
Поклон той тягне до землі,
А ти нас кличеш у безодні
Оті небеснії краї!

Ні, краще вшанувать словами:
Зорій довіку поміж нами!

[Там само. – С. 365–367].

Невпинним потоком летіли до Києва телеграми з різних куточків України, з усієї Росії, – від «столиць до найдалших кутків (з Ташкента, з Сибіру)». Тексти їх «не читали; хоч з публіки просили прочитати текст телеграм, але це було неможливо, бо їх було дуже багато, більше 200». До Заньковецької з найліпшими побажаннями зверталися драматичні й оперні товариства, окремі артисти, окремі прихильники (з поміж них – Аркас, Русова) «і інші, інші...»

Марію Костянтинівну називали «незрівняною артисткою-українкою», «найкоштовнішим алмазом, що одбив у своїх гранях величну творчість України», «дорогим самоцвітом нашим». Це лише дециця з того огрому щирих слів, якими цілком заслужено характеризували артистку офіційні особи,

колеги, прості шанувальники подарованого Богом Україні таланту.

Автори статті «Ушанування Марії Заньковецької» фіксують і той факт, що під час вітань та в антрактах мисткині «подано було багато коштовних подарунків». Так, Київське українське громадянство «піднесло ювілярці золоту покрасу – на її виложено діамантами цифру 25, на згадку 25-літньої сценічної праці». Згадано й про ще один подарунок – «золота обручка на шию, вироблена неначе змія, з сапфіровими очима, вона держить медальон, оздоблений рубінами та діамантами; було подано ще скриньку з сріблом, срібний келих, золотий перстень, різні золоті й срібні речі, великий портрет самої Заньковецької, ювілейна афіша на шовковій». Знаком великої шани стало море вінків і букетів.

Завершили дійство дві драматичні дії – одна з «Чорноморців», друга – з «Лісової квітки», у яких «ролі Заньковецької – зовсім іншої вдачі, ніж в «Лемерівни»: тут Заньковецька з'явилася в ролі жвавої молодиці і простодушної молоденької хутирської дівчини. Та яка-ж вона була гарна і в сих ролях! як відзначаються в неї все відтінки типів! Кожне слово, кожен рух – такі вдатні, що споглядач тільки дивується й незмірно тішиться, а той, хто присвятив себе сцені, має перед очима велику науку». Такий основний висновок авторів редакційної статті, що з'явилася в «Рідному Краї» про 25-ліття величної праці Марії Костянтинівни Заньковецької. А дійство, про яке йшлося, це ще один висновок, – то «свято... не самої Заньковецької, а всієї України. Старі, молоді, артисти, письменники, художники, громадські діячі, товариства, видавництва, люди різного стану, всіх і все з'єднала одна думка: сказати – слава, хвала славетній артистці-українці, Марії Заньковецькій!»

Уже було зауважено, що в тижневику «Рідний Край» поряд зі статтею «Ушанування Марії Заньковецької» уміщено ще одну статтю – «Марія Заньковецька». У ній викладено найважливіші віхи біографії артистки, з'ясовано підвалини формування таланту, вирізняє найважливіші творчі досягнення. Повідомлено, зокрема, й про те, що народилася вона на Чернігівщині у дворянській родині, що початкову освіту здобула в пансіоні, а згодом закінчила гімназію, що мрія продовжити навчання в театральній школі не здійснилася – батько не згодився на це. Життя царівни української сцени – зразок того, як може розгорітися в людині Господня іскра таланту. Вона «прийшла на українську сцену, не зазнавши ніякої мистецької школи, не мавши перед очима зразків, утворених на українській сцені поперед неї. Заньковецька почала сама творити – і твори її зостануться невмирущими». Талант мисткині, яку, наголошено в статті, правдиво порівнюють зі славетними всесвітніми артистками, «пови-

нен мати в очі кожного ще більше значіння», тому що «виявився він цілком самостійно, без жодної допомоги».

Любов до українського мистецтва в Заньковецької з'явилася в дитячі роки. Сім'я Адасовських («Заньковецькою вона назвала себе через те, що народилася і виросла в селі Заньках») жила в селі, тут дівчина «мала змогу чаруватись мелодійною українською піснею». Батько її добре знався на музиці, влаштовував часто для земляків співи та концерти. З театральною стихією Марійка зріднилася в гімназії, коли грала різні ролі разом із ровесниками в п'єсах, які ставилися для розваги.

Визначальну роль у духовному становленні Марії Заньковецької зіграв Микола Садовський, зусиллями якого вона опинилася в Києві в трупі Марка Кропивницького. Якби цього не сталося, йдеться в публікації, талант Марії не міг би «розвитися в усій своїй великій силі... Поруч із Садовським і Кропивницьким Київ пізнав і Заньковецьку». Вона прикрашала і товариство Старицького, і товариство Кропивницького, за відносно короткий час стала відомою майстринею сцени, її ім'я головно залунало в Україні й за межами рідної землі.

Сила артистки Марії Заньковецької, за Миколою Садовським, у тому, що вона «счарувала навіть ворогів українського слова. Коли вона виступала в Петербурзі в ролі „Наймички“, то в театрі <...> трапилось щось небувале». «Се був такий тріумф українського слова, – пише він, – якого більше воно ніколи не зазнавало. Марія Заньковецька, сей велетень і талан, розгорнула перед публікою дивні риси простоти і художництва».

Майстерність артистки полягала в тому, що вона однаковою мірою талановито грала комічні й драматичні ролі: Заньковецька «тільки дає волю своїй багатій натурі – і на сцені уявляється жива людина, така, як хотів її уявити автор, та навіть багато живіша, бо Заньковецька, вдумавшись в роль, перетворивши її в своїй душі, подає малюнок повніше». Вона могла мімікою виражати велику радість і невимовний біль, надавати нічим сценам глибокого змісту. На цій рисі майстерності наголошують автори аналізованої розвідки: «Єсть ціла дія в пьєсі Кропивницького „Дві сім'ї“, де автор зовсім нічого не дав героїні, – ні розмов, ні монологів, – одначе в тій ролі, власне, в остатній дії Заньковецька робить таке міцне вражіння, що воно зостанеться у вас по-вік. В самій поході, в самих немов непритомних руках діячки видно найтяжчу людську муку. А вже в тому єдиному покрикві нещасної молодиді – при повороті її милого, повінчаного з іншою, – почувте нелюдське страждання!»

Таких місць у виконанні Заньковецької можна вказати безліч.

Се талан першорядний, талан рідкостний. Таким таланом Україна може пишатися перед цілим артистичним світом».

Мовлено в тижневикові й ще одну важливу проблему – вірність Заньковецької українській сцені. Їй обіцяли в Росії золоті гори, але артистка свідомо відмовилася від ширшої слави. Це один погляд, а в статті «Марія Заньковецька» висловлено й іншу думку: «В цих словах єсть і правда й неправда. Що Заньковецьку кликали на руську сцену і що вона сама не пішла на ту сцену – се правда; але хто знає, чи мала-б вона там ще більший успіх, чи залучила-б вона більшої слави, ніж мала її протягом 25 літ і має тепер – на сцені українській. Заньковецька – талан український і, подаючи типи українські, наша артистка могла показати найбільшу правду, найбільший хист виконання».

Один європейський критик говорить про славу артистку-італіянку Дузе так: „Я більше всього люблю Дузе в пьєсах італіянських: там вона не тільки велика артистка, а ще й найживіша італіянка, а сього мені так живо, так виразно, – навіть у дрібницях, – ніяка інша артистка не дає”.

Ще з більшим правом можна сказати те саме про срібну гру Заньковецької: щось невловимо особливе, національне-українське виявляє вона. Який би тип Заньковецька не уявляла – споглядач завжди бачить, в кожному слові, в кожному рухові її, що в постаті Заньковецької живе людина українська.

Тим-то талан Заньковецької недривний від українського слова».

До найбільших заслужених чеснот Марії Заньковецької віднесено те, що вона оживила українське слово тоді, коли над ним нависла небезпека, коли йому пророкували «хатній ужиток». Вона «виявила його в живій, прекрасній постаті, підтримувала життя українського театру, надавала йому сили, слави і, в гурті з іншими талановитими артистами, поставила його на таку височінь, що він тепер має змогу стати поруч з театром всесвітнім».

Після статті «Марія Заньковецька» надруковано цікавий і змістовний лист, що надійшов до редакції з Харкова від Христі Алчевської:

«Дорога Маріє Константиновно!

Недавно почула я, що 30-го цього місяця, святкуватимуться 25 років Вашої діяльності... Вмить пригадалися мені багато, багато... виринули спомини з минулих літ... Сливе ще малою уявляю я себе і оповідання про театр, про „Кропивницького, Садовського та Заньковецьку“, уявляю собі захоплення ними моєї нені і навіть українки-няні... Не пам'ятаю, чи розуміла я тоді своєю дитячою душею, що саме і тим „театрі“ є поважного й доброго, але ті, про кого велася розмова, вже ставали для мене чимсь дорогим і близьким...»

Підлітком я бачила Вас у „Наталці Полтавці”; глибоке, ще несвідоме для мене вражіння зробили Ви на мою душу і назавжди непомітно заложили в неї насіння любови до рідного народу... Після вистави я підійшла до Вас. Це було на святі Котляревського в Харькові. Як і до всіх інших повсігда ласкава, Ви мене поцілували, і, не знаю чому, якась лагідність опанувала мною після того поцілунку. Міні в той час здалося, що Україна нахилилася до мене...

Нині я вже можу розуміти ті думки, котрим Ви себе присвятили, ту ідею, що досі керує Вами, ту любов, якою палаєте Ви до України взагалі і до людини в життю особливо до кожної бідної душі людської...

Мимохіть виливаються в мене слова присвячені Вам...

Грала Ти любо хорошу дівчину,
Сонце всміхалося з неба тоді!...
Бідну й занедбану нашу вітчизну
Хтілось любити, ласкати Тобі...

Плакала Ти, і з Тобою ридали,
Муки народні, і скарги, й жалі,
Ріднеє горе слова виливали,
Плакали й горді, й убогі, й малі...

Сьмійся і плач же сльозами народу!
Вбогих і темних повік величай!
Щиро борися за нашу свободу,
Стомлені чола квітками вінчай!...»

Опубліковані матеріали про Марію Заньковецьку засвідчують не лише велику шану до славної дочки України, а й передають велич патріотичного духу, притаманного часопису «Рідний Край»,

а ще – незрадливу любов до рідної культури тих, хто опікувався цим виданням, хто дбав про духовний розвиток нашого народу в дуже тяжкі для нього часи.

Зі сторінок «Рідного Краю» Марія Заньковецька постає як «велетень і талан», «незмірний талан», «найкоштовніший самоцвіт, що утворила на своєму лоні Україна», талант, наголосимо ще раз, який «сяє <...> найрізноманітнішим промінням», «талан <...> неodrивний од українського слова».

Примітка

Тижневик «Рідний Край» про Івана Котляревського // Рідний край : науковий, публіцистичний, художньо-літературний альманах. – Полтава, 2006. – № 2 (15). – С. 82–88; Тарас Шевченко як поет, «славний борець за правду і волю», національний пророк на сторінках часопису «Рідний Край» (1906–1912 рр.) // Рідний край : науковий, публіцистичний, художньо-літературний альманах. – Полтава, 2007. – № 1 (16). – С. 93–104; «Де б він не був, щоб не робив, він скрізь був самим собою і не міг бути нічим іншим» («Рідний край» про Івана Франка [1905–1916, 1999–2007]) // Рідний край : науковий, публіцистичний, художньо-літературний альманах. – Полтава, 2008. – № 1 (18). – С. 97–102; Євген Гребінка – «один із перших орачів нашої літературної ниви» (за матеріалами часопису «Рідний Край» (1905–1916 рр.) // Рідний край : альманах Полтавського державного педагогічного університету. – 2009. – № 1 (20). – С. 154–158; Юліуш Словацький «яко чоловік і поет» у візії Олени Пчілки (за сторінками часопису «Рідний Край» // Рідний край : альманах Полтавського державного педагогічного університету. – 2012. – № 1 (26). – С. 253–257; Невтомний «робітник на українським полі» Борис Грінченко // Рідний край : альманах Полтавського державного педагогічного університету. – 2012. – № 2 (27). – С. 248–253; «Наш велетень», «наш величний кобзар» Микола Лисенко у спогадах і думках редактора часопису «Рідний Край» Олени Пчілки // Рідний край : альманах ПНПУ імені В. Г. Короленка. – № 1 (30). – 2014. – С. 151–158.

Володимир Подрига

РИСИ РОМАНТИЗМУ В ПОЕЗІЇ ПЕТРА ЗАЛОЗНОГО

(До 150-річчя від дня народження)

Постать літератора, лінгвіста, педагога П. Залозного привертала увагу краєзнавців, літературознавців, мовознавців різного часу. Дослідники З. Борсук, З. Валюх, М. Костенко, М. Малик, А. Поповський, П. Рогач, М. Степаненко написали короткі повідомлення про життя й діяльність талановитого полтавця, що ґрунтуються на біографічній довідці, вміщеній у поетичній антології «Українська Муза» [3], однак у їхніх працях не розкриваються особливості поетики художніх творів літератора, секрети індивідуальної манери письма тощо.

Учений-філолог І. Франко, рецензуючи ранні поезії П. Залозного, уміщені в книжці «Русалочка» (1887), наголосив на їхній незначній художній вартості, зауваживши, що початківець повинен наполегливо працювати, щоб досягти успіху: «Це невеличкий (всього 32 сторінки малого формату) збірничок ліричних віршів, які не визначаються ні формою, ані думкою. Нащо їх автор надрукував – важко збагнути. Іскру таланту пізнати в його творах, але ця іскра вимагає ще старанного кресання і роздмухування, аби запалати живим вогнем» [4, с. 196]. Коментарі критика – справедливі й умотивовані, адже в першій книжці літератор упорядкував поезії, написані під час навчання в Лубенській гімназії, Київському університеті св. Володимира впродовж 1882–1886 років, а тому їх значна частина – типові домашні вправи з віршування, у яких простежуються впливи О. Афанасьєва-Чужбинського («Вітер з півночі»), Л. Боровиковського («Дніпро»), Т. Шевченка («Отак і дні мої минули») тощо. Міжтекстовий зв'язок характеризується не прямими запозиченнями з творів поетів-попередників, а спільністю опрацьованих тем, проблем, створених образів,

близькістю романтичного типу мислення, світовідчуття, світовідображення.

Романтизм як прогресивний мистецький рух і літературний напрям виник в Україні на початку XIX століття, коли ідея народності спричинила в

Петро Залозний (1866–1921) – український мовознавець, педагог, письменник

чільних представників нашого суспільства потребу вивчати рідну мову, історію, збирати фольклорні скарби, відроджувати національну свідомість. Під його впливом відбулися зміни у світогляді Л. Боровиковського, І. Вагилевича, Я. Головацького, П. Куліша, М. Костомарова, А. Метлинського, М. Шашкевича, Т. Шевченка, які, сприйнявши ідеалістичні філософські вчення, зокрема про перевагу почуттів над розумом, цінність народної мови, важливість для літератури фольклору, інтенсивно формували романтичний світогляд, а відтак – індивідуальний стиль, оновлюючи літературу. Усе це вплинуло на розвиток жанрової системи їхньої творчості, що складається з ліричних і ліро-епічних

форм, в основному балад, ліричних пісень, дум, частково поем.

За світовідчуттям П. Залозний був ідеалістом, тому й не дивно, що його поетична спадщина наскрізно романтична. У творчості митця переважають балади, твори баладного типу й ліричні пісні, у яких виявляються ознаки естетики романтизму, наприклад, мотиви туги, розчарування, спогадів про звитяжне козацьке минуле, нещасливого кохання, недолі особистості, любові до рідного краю, образи сироти, Дніпра, місяця, розбурханої природи, русалки, а також символи серця, сліз, чужини, могили тощо. Чулі й зажурені ліричні герої віршів заглиблені у свій внутрішній світ, міркують над питаннями, що їх хвилюють, зокрема щастя, протиріч життєвих проблем і недосяжних ідеалів.

Ці й інші ознаки творів П. Залозного засвідчують, що він був одним із послідовників українських романтиків Л. Боровиковського, М. Костомарова, Я. Щоголева, Ю. Федьковича, як і В. Шашкевича (син М. Шашкевича з «Руської трійці»), у 1880–1890 роках продовжував традиції попередників в умовах, коли провідним творчим напрямом у національному письменстві був реалізм, готував підґрунтя для неоромантизму, частково символізму, що спиралися на ідеалістичні філософські теорії. Тому цінність його віршів криється не в оригінальних поетичних підходах до відображення дійсності, а в художньому моделюванні неповторного образу світу, втіленні власних переживань, думок, продовженні романтичної літературної традиції, що виявляється в тематиці, проблематиці, образній системі.

Збірка поезій П. Залозного «Русалочка», низка віршів, уміщених в антологіях «Акорди», «Розвага», «Українська Муза», потверджують, що свідомість літератора була всуціль хліборобська. Козацько-селянське походження, сільське середовище Полтавщини, фольклор рідного краю сформували в нього мрійливу й поетичну вдачу, що, звичайно ж, знайшла своє відбиття й у віршах, характерними ознаками яких є романтично-журлива тональність, зорієнтованість на фольклорну поетику й ритмомелодіку, символічність образів, увага до внутрішнього світу ліричних героїв, конфлікт між реальністю й ідеалом, багатозначний міфотекст, що виявляється в зображенні реального й нереального як єдиного цілого.

Найбільш повно у творчості П. Залозного проявилася особистісно-психологічна течія романтизму, однак у ній наявні ознаки й народно-фольклорної, історико-поетичної течій.

Особистісно-психологічна тематично-стильова течія романтизму представлена творами «Вітер з півночі», «В самоті», «За сестрою», «Зневір'я», «В парі», «Ішла недоля степом-лугами», «Чого сумую», «Місяць та зорі на небі», «Сиротина», «Оттак і дні мої минули», «Спомин», «Умова», «Дивують люди», «Ти щасливий, пане-брате», «Ох, і знов весна вертає», «Що з полудня вітер», у яких літератор передав переживання ліричних героїв, спричинені нещасливим коханням, розлукою закоханих, протиріччям між високим ідеалом і жорсткою дійсністю, втратою надії, відчуттям самотності, знедоленості, сирітства тощо.

У поезії «Чого я сумую» автор найбільш повно відтворив відчуття журби, яка спричинена переживаннями ліричного героя, адже він розуміє, що безцільно провів життя, не подолав скрути, не вийшов переможцем зі складних обставин. Застосовуючи прийом контрасту, літератор зобразив буянність природи і порожнечу внутрішнього світу особистості, яка зазнала душевних мук, звернув увагу на невідповідність мрій і реальності, її складний психо-

логічний стан: *«Кругом усе любо цвіте, зеленіє, / Кругом усе повно нового життя... / А в серці отрута! в даремних змаганнях / Зів'яли заміри, пропали літа»* [1, с. 680].

В аналізованому творі увага зосереджена на переживаннях не лише окремо взятої людини, а всього народу, тому особистий смуток ліричного героя суголосний спільній печалі, що виникла внаслідок скрути життя: *«Я в вітрі холоднім і в темряві ночі, / І в гомоні листів пожовклих, сухих / Вчуваю недолю братів моїх любих, / Життя безнадійне й убожество їх»* [1, с. 680].

Відчуття суму, горя, безвиході не полишають ліричних героїв творів, адже спричинені розчаруванням («Зневір'я», «В парі», «Місяць та зорі на небі»), минущию щастя («Спомин»), розлукою закоханих («Вітер з півночі», «В самоті», «Місяць та зорі на небі»), утратою сестри («За сестрою»), самотністю («Сиротина»). Вони довго терплять безталання, знущання, тому в них немає сил повстати супроти несправедливості, боротися за власне щастя.

Підсилюючи страждання ліричних героїв, розлуку, самотність, поет використав низку мікрообразів чужини, снігу, могили, холодної землі, сліз, недолі, місяця тощо. Особливо широко він змалював образ серця (душі), що сповнене страждань і любові, відчуттів і бажань, скеровує думки ліричних героїв («Серце од думок холоне» [1, с. 675], «Серцем гарячим» [1, с. 675], «Тільки лину / Усім серцем і душею...» [1, с. 677], «Давить серце моє» [1, с. 678], «А серденько просить щоденної праці» [1, с. 680], «Серцем недужим» [1, с. 682]). У творах митця сльози є символами полегшення («Тепер я поплачу у самотині» [1, с. 679]), покарання («Недоля» «Слізьми... мене впоїла!..» [1, с. 679]).

Як переконаємося, П. Залозний, як і будь-який поет-романтик, зокрема О. Афанасьєв-Чужбинський, В. Забіла, М. Петренко, зосереджував увагу на внутрішньому світі людини, намагався зрозуміти суперечності її душі, мрії, почуття, спричинені відчуттям розлуки, сирітства, важкими умовами життя, недолею.

Народно-фольклорна течія романтизму характеризується увагою письменників до фольклору, з якого вони запозичували мотиви, образи, зображально-виражальні засоби тощо. Орієнтуючись на особливості весільних і жнивварських народних пісень, П. Залозний у триптиху «З пісень» створив колоритний хліборобський образ світу, що структурований посталями працюючих жінок – дівчини й козака («І. Умовилась з козаком дівчина»), жниці й вівчаря («ІІ. Жито жала вродлива дівчина»), які виконують притаманну селянам роботу, пізнають один одного.

У першій і третій частинах твору дівчата не виявляють значного інтересу до парубків як потенційних наречених (одна неквапом готується

до шлюбу (шиє лиштву), інша докоряє вівчареві); однак у другій частині закохана юнка чекає на обранця в садку, зізнаючись, що їм мало ночі для побачень: «Ох, які ж короткі ночі, / Як з миленьким вкупі спати: / На єдиній подушечці, / На єдиній периночці, / Під єдиною ряднинкою!..» [2, с. 19]. Вона досягнула повноліття й бажає створити родину, щоб продовжити рід хліборобів, стати господинею, соціалізуватися.

В аналізованому триптиху автор, виявляючи увагу до побуту народу, його праці, традицій, розкрив неповторні риси селян, їхній спосіб мислення, звернув увагу на типові заняття, тому, мовлячи про жнива, використав мікрообрази жита, снопів, срібного серпа, золотої руки як символів праці, достатку. Наголошуючи на побуті рільників, змалював образ вечері, якими підкреслив уячність господині за роботу найманого працівника. Образами подушки, перини, рядна літератор увиразнив подружнє життя (на віру) дівчини й парубка.

Легенди українського народу про русалок лягли в основу твору «Ой вирнула русалочка», у якому автор, опрацьовуючи міфомотив єдності людини і природи, створив образ русалки, що усимволізовує дівчину, яка не зазнала щастя в реальному житті і марно сподівається знайти його в природній стихії води, тобто потойбіччі.

На відміну від українських романтиків 1820–1850-х років, П. Залозний не деталізував образ русалки притаманними їй рисами (лоскотанням до смерті парубків, зеленим волоссям), що наявні, наприклад, у творі М. Маркевича «Русалки», а створив образ русявої вродливої юнки, гнучкий стан якої на дні річки вкрило зелене багно й куширі, що є символами негарздів, проблем. Неточно відобразивши зміст народних вірувань про мавок, він усе ж майстерно відтворив дух міфомотиву паралельного співіснування реального й ірреального світів, у яких однаково важко живеться таким безталанним людям, як дівчина-русалка.

Не дотримуючись конкретики фольклорних першоджерел, у яких життя німф сповнене безжурності, солодких пестоців, дзвінких пісень, швидких танків, літератор мовить про страждання русалки, яка прагне горячого і палкого кохання, ніжності, тому щиро зізнається про своє горе на самоті: «Що нема ж мені тут волі, / Мене річка в себе тягне, / Не пуска мене гуляти, / З парубками полицятись!.. / Моя доля нещаслива / Мене люто загубила! Де ж то рідна моя хата... / Моя хата й рідна мати?...» [2, с. 6] В аналізованому творі русалка – символ безталанної сироти, річка – швидкоплинного скрутного життя, хата – щасливої родини, мати – підтримки.

У творі «Морозко» П. Залозний художньо інтерпретував народнопоетичну міфологему перемоги життя над смертю, що втілені в образах весни й зими, створив міфообраз сивобородого морозу,

від сили холоду якого «ніде не сховатись» [2, с. 25]. Він «ледом товстущим / Сковує ріки, / Хати убогі / Кутає снігом» [2, с. 25], «...молоденькі / Віти морозить...» [2, с. 26]. Проте холод не може зашкодити жити, що «під снігом... зиходить» [2, с. 25], річкам, що під льодом «течуть водою» [2, с. 26], які усимволізують надію на зміни в довікллі.

Акцентуючи на весняному пробудженні природи, автор майстерно передав циклічний спосіб світовідчуття нашого народу, протиставляючи морозові (холоду), як символу смерті, сонце (тепло), що уособлює життя: «А як весною / Сонце засяє, / Розіб'є річка твої кайдани, – / Полама кригу, / Поб'є на хвилях, / І сам ти, діду, / Від сонця згинеш!..» [2, с. 26].

Принагідно варто додати, що мотив зміни природних циклів письменник запозичив не лише з фольклору, а й із поезії Григорія Сковороди «Весна люба, ах, пришла...», у якій, щоправда, образи весни й зими витлумачені в християнському світлі, тому усимволізують перемогу віри над безбожністю.

Мова, зображально-виражальні засоби віршів П. Залозного сформувалися на основі поетики фольклору, тому в них наявні пестливі слова «чужиньку», «горенько», «червоненькі», «хмароньки», «садочок», «травиця», усталені звороти «вітер віє», «при битій дорозі», «голубки сестри», «доконала недоля», «мій коханий, моя ти доле», типові епітети «долю злую», «доля нещаслива», «по тихій воді», «чорна хмара», «тяжкого життя», «холодна земля», «щирим коханням», метафори «заревіла вода», «вітер... реве», «розіб'є річка... кайдани», «річка в себе тягне», «серденько просить... праці», «ішла недоля степом-лугами» тощо.

Історико-поетична течія романтизму також вплинула на поетику творів П. Залозного, однак її ознаки яскраво проявилися лише в одному творі «Дніпро». Незадоволення складними перипетіями сучасного йому життя спричинило потребу осмислити історію України, передовсім Козацьку добу, що відзначалася перемогами над ворогом, звитягою лицарів, неспокоєм жорстокого й героїчного часу, а тому сприймалася літератором ідеальною суспільною формацією. Оспівуючи боротьбу попередників супроти ворогів, він створив типові мікрообрази байдаків, козаків.

Дніпро, гори – свідки грізного і величного часу, мовчазні символи пам'яті про минуле нашого народу, що тлумачиться неспокойним періодом, тому увиразнене образами чорної хмари, розбурханої води, стривоженої землі, грому, блискавок.

Для порівняння варто додати, що й поет Л. Боровиковський у вірші «Дніпр» також створив образ річки як символу пам'яті про давню історію України, підсиливши його нічним пейзажем. Дніпро персоніфікований в образ мудрого діда, спогади якого сягають Княжих часів.

Отже, хоч романтизм як літературний напрям і період розвитку українського письменства припав на 1820–1850-ті роки, усе ж його риси відображені у творчості низки поетів кінця XIX століття. П. Залозний за способом художнього мислення був романтиком, тому в його віршах наявні ознаки особистісно-психологічної, народно-фольклорної, історико-поетичної течії українського романтизму. Продовжуючи традиції попередників, він творчо опрацьовував фольклорні джерела, ідеалізував звичаї минуле, патріархальний хліборобський спосіб життя народу, створив символи Дніпра, серця, сліз, чужини, могили. Не дотримуючись конкретики першоджерел, зосереджував увагу на переживаннях людей, спричинених розлукою, самотніс-

тю, недолею, несправдженістю мрій, розчаруванням, несумісністю високих ідеалів із реальністю сірих буднів.

Література

1. Залозний П. [Вірші] / Петро Залозний // Українська Муза. – 1908. – Вип. 7. – С. 674–682.
2. Залозний П. Русалочка : збірничок творів З. Петруся / Петро Залозний. – К. : Тип. Е. Т. Керер, 1887. – 32 с.
3. Петро Федорович Залозний [біографічна довідка] / Без підпису // Українська Муза. – 1908. – Вип. 7. – С. 674.
4. Франко І. Руська література / І. Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у 50-и томах / І. Я. Франко. – К. : Наук. думка, 2008. – Т. 53. – С. 194–196.

Микола Степаненко, Людмила Українець

ЮВІЛЕЙНЕ СЛОВО ПРО ВЧЕНОГО-МОВОЗНАВЦЯ АННУ ВОЛОДИМИРІВНУ ОГОЛЕВЕЦЬ

Ясної осені цьогогоріч талановитому педагогові, відомому в Україні вченому-мовознавцеві Анні Володимирівні Оголевець визорує **красне 90-ліття!** За цією знаменною датою – напружений, сповнений невтомної праці життєвий шлях нашої колеги – кандидата філологічних наук, доцента Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка, з якою ми мали честь працювати разом не одне десятиліття, а сьогодні доля продовжує дарувати нам щасливу нагоду заглиблюватися в мудрий, диводійний світ її проникливих студій з українського художнього дискурсу.

Анна Володимирівна Оголевець побачила світ 22 листопада 1926 року в Полтаві в родині знаних прогресивних діячів, просвітницькі ідеї яких залишили помітний слід в історії та культурному житті міста. Із її дідусям Степаном Яковичем Оголевцем приятелювали лікар Олександр Михайлович

Анна Оголевець – філолог, учений-мовознавець. Фото. 1964 р.

Богомолець, письменник Володимир Галактіонович Короленко, художник Григорій Григорович Мясоедов, скульптор Леонід Володимирович Позен. Маленька Анна зростала в демократичній атмосфері, в душі поваги до загальнолюдських цінностей.

Усякчас вона стежила за напруженою працею свого батька – Володимира Степановича Оголевця (1884–1970) – філолога, композитора, музикознавця, юриста, блискучого оратора, з юних літ відкривала для себе мистецтво, гуманітарну сферу. У їхньому домі бували поет, перекладач Григорій Порфірович Кочур, мовознавці Євген Михайлович Кудрицький, Борис Михайлович Кулик, музикознавці Леонід Сергійович Кауфман, Тамара Василівна Шеффер, філософ Олексій Федорович Лосєв, літературознавці Григорій Йосипович Майфет, Олександр Григорович Розенберг та інші знані люди, велися фахові бесіди, звучав рояль, лунало сповнене наснаги літературне слово.

Ерудиція Володимира Степановича як славіста, його естетичні смаки, феноменальна пам'ять, яскравий педагогічний талант не могли не позначитися на світогляді й характері обдарованої від природи доньки. Навчання в Полтавській середній школі № 10 Анна Володимирівна завершила із золотою медаллю (1946) і, не вагаючись, вступила на російське відділення мовно-літературного факультету Полтавського педагогічного інституту, 1950 року отримала диплом із відзнакою. Як і батько, працююча, вимоглива до себе, людяна, вона дивувала не лише студентів, а й викладачів своєю ерудицією, культурою мовлення, інтелігентністю, принциповістю.

Після закінчення вишу майже 16 років невтомної праці на освітній ниві – старшою вожатою, словесником у середній школі № 10, а пізніше в середній школі № 69 Південної залізниці (нині Полтавська школа-гімназія № 2) – зробили Анну Володимирівну досвідченим фахівцем, справжнім майстром своєї справи. Тому цілком логічною була її участь у республіканських та обласних педагогічних читаннях, де вона щедро ділилася своїми новаторськими здобутками з колегами-славістами з усієї країни, а запрошення читати лекції з методики викладання російської мови в Інституті вдосконалення кваліфікації вчителів – справедливе поцінування її педагогічних ідей, сумлінної праці зі школярами.

У Полтавському педагогічному інституті імені В. Г. Короленка Анна Володимирівна розпочала свою трудову діяльність 1966 року

на кафедрі російської мови, поступово, але неухильно рухаючись до вершин педагогічного й наукового професіоналізму: асистент (1966–1971, 1973–1977), аспірантка Інституту мовознавства імені О. О. Потебні (1972), старший викладач (1977–1978), доцент (1978–1988, 1991–1994) кафедри російської мови (згодом загального і російського мовознавства), доцент кафедри української мови (1994–1998, 1999–2002).

У науковому доповіді Анни Володимирівни – численні студії з проблем сучасної та історичної лінгвістики, а також зі стилістики сучасної російської й української мови. Системними, до найдрібніших деталей виваженими судженнями вражає її кандидатська дисертація «Прикметники з обмеженою лексичною сполучуваністю в російській мові (дослідження жорсткої лексичної вибірковості)» (1977) – фундаментальна праця, яку присвячено

*Аннині батьки Володимир Степанович і Міна Львівна Оголевіці.
Фото. 1925 р.*

Анні майже 6 років. Фото. 17.07.1932 р.

*Анна Оголевіць (ліворуч) із подругою Роксаною (у центрі) та сестрою Інною.
Фото. 1941 р.*

з'ясуванню сутності та природи сполучуваності мовних одиниць з опертям на специфіку їхніх лексичних значень і граматичних характеристик у вербальних структурах – словосполученнях та

Анна Оголевець (друга праворуч) з однокурсниками: зліва направо – Л. Здорова, О. Виговський, С. Зеленцова, стоїть І. Сиротін. Фото. 1 травня 1950 р.

реченнях. Багатогранність і різноплановість виявлення такої регламентації лексем сьогодні продовжує залишатися невичерпним джерелом для подальших винятково актуальних спостережень у славістиці.

Анна Оголевець із батьком Володимиром Степановичем. Фото. 1959 р.

Праці Анни Володимирівни Оголевець, які з'являлися в різних фахових виданнях, переконують, що в колі її наукових інтересів постійно залишаються не тільки функційні особливості прикметників як форми вираження атрибутивної семантики з позицій лексичної вибірковості, але й історичні виміри вільно відтворюваних значеневих одиниць, конкретний прагматичний статус яких визначає формування – на засадах антропоцентризму й когнітивності художньо-естетичних цінностей – і мови, і композиційно-динамічної структури персоніфікованого поетичного тексту. Залюблена в слово, його семасіологічну таїну,

Анна Володимирівна під час роботи в педагогічному виші свої наукові спостереження зосередила на лінгвоестетиці поетичної мови, поклавши їх в основу авторської методики філологічного аналізу художнього тексту. Висока наукова майстерність у визначенні реальних та потенційних змістових парадигм поетичного моделювання естетичної інформації уможливила її співпрацю (у рамках проекту Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України) із редакцією Шевченківської енциклопедії, для якої дослідниця виконала вишуканий лінгвоестетичний аналіз віршів Великого Кобзаря.

Перший рік роботи в школі. Анна Оголевець (стоїть перша ліворуч) із колегами. Фото. 1950 р.

Глибока обізнаність у тенденціях та закономірностях розвитку лінгвістики вплинула на формування її власних поглядів, і принципова позиція вченого викликає повагу під час дебатов на міжнародних і всеукраїнських конференціях та семінарах. Тому цілком природно, що вдумливі спостереження Анни Володимирівни стосовно лексичного значення прикметників в умовах жорсткої лексичної вибірковості, здатних вплинути на еволюційну динаміку світоглядних та аксіологічних парадигм мовця, отримали традиційне схвалення в широких наукових колах.

Анна Володимирівна – людина з енциклопедичними філологічними знаннями – доклала багато зусиль для розвою концептуальних засад не лише вітчизняної історичної лексикології та семасіології, але й методики викладання мови (української та російської). Для науковця-педагога це надзвичайно важливо, адже лінгводидактика завжди спирається на найновіші набутки мовознавства, педагогіки та психології й забезпечує впровадження інноваційних стратегій у зміст шкільного та вишівського курсу мови. 2001 року вона адресувала студентам посібник «Методика підготовки наукового дослідження з укра-

їнської мови» (Полтава : ПДПУ, 2001. – 44 с.), у якому запропонувала рекомендації щодо організації системного студіювання з української мови та особливостей його опису в науковому творі, а 2002 року – «Програму-план з української мови

*Анна Оголевець (у другому ряду друга праворуч) на науковій конференції.
Фото. Дніпропетровськ, травень 1987 р.*

для нефілологічних факультетів» (Полтава : ПОКППІТ «Освітінфоком», 2002. – 38 с.), що сприяє оптимізації роботи над засвоєнням теоретичного корпусу навчальної дисципліни з урахуванням спеціалізації студентів.

Є в Анни Володимирівни і праці, які враховують специфіку заочної форми навчання у вищих II рівня акредитації й зорієнтовані на опанування ділової української мови. Так, збірник контрольних робіт (1999), підготовлений для студентів Полтавського коледжу економіки та менеджменту «Світоточ», у якій вона працювала на кафедрі загальноосвітніх і гуманітарних дисциплін упродовж 1998–1999 років, по суті справи, є надійним джерелом вироблення стійких умінь і навичок аналізувати текст із метою встановлення його жанрово-стилістичних ознак й укладати будь-який документ за вимогами офіційно-ділового стилю.

Для багатьох поколінь студентів-філологів (і не лише короленківців!) висвітлення функційних властивостей лінгвістичних одиниць у працях

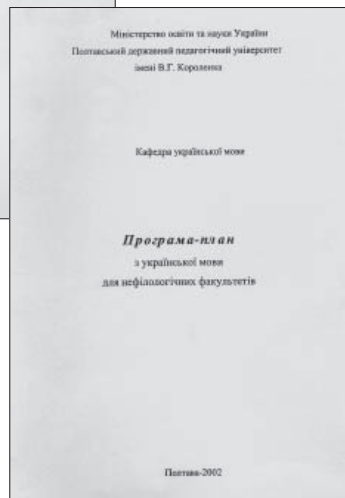
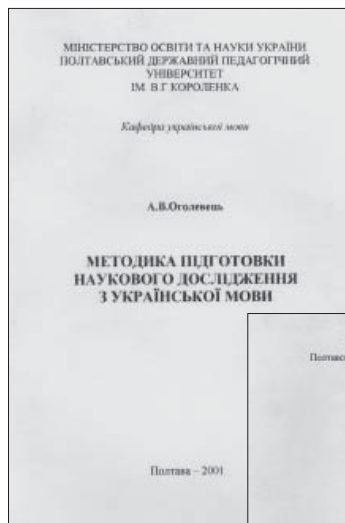
Анни Володимирівни завжди залишатиметься свідченням глибини її наукового й педагогічного

*Викладач ПДП імені В. Г. Короленка Анна Оголевець на практичному занятті з четвертокурсниками.
Фото. 5 квітня 1969 р.*

таланту. Безкомпромісна до поверхових узагальнень, неперевіраних тверджень, часом похапцем дібраних дефініцій, Анна Володимирівна навчала студентів бути вимогливими до себе, шукати наукову істину у фактах, закономірностях, тенденціях, виходячи із системних зв'язків у мові та мовленні й зосереджуючи увагу на основному – високих стандартах мовленнєвої культури. Не випадково її заняття викликали захоплення у вихованців саме логікою викладу теоретичного матеріалу, творчим підходом до проведення семінарів із мови, унікальними ілюстративними зразками, скрупульозно дібраними з класичної літератури.

Валентина Миколаївна Єрмак, одна з кращих студенток, а пізніше колега ювілярки, добре пам'ятає заняття з методики російської мови, які 1966 року почала проводити на третьому курсі асистент Анна Володимирівна Оголевець: «У неї не було повного конспекту лекцій, окремі думки вона записувала на невеличкі аркушики (яких, мабуть, було сотні) і тихим, спокійним голосом ділилася своїми спостереженнями. Її тлумачення окремих правил пунктуації я до цього часу не знайшла в жодному підручнику, але вони діють безвідмовно <...>, а до екзамену з методики мови ми готувалися не за підручниками, а за конспектами, які під час сесії набували неабиякої ваги». Теплі учнівські й студентські спогади про блискучого педагога, науковця, вимогливого викладача й сердечну, порядну лю-

дину назавжди проклали стежину до затишної оселі Анни Володимирівни для багатьох її вихованців, які й нині вважають її своєю мудрою наставницею, котра і порадить, і підтримає добрим словом, і допоможе в скрутну хвилину.

Щирістю і любов'ю насажені рядки, залишені 2009 року на звороті світлина музикознавцем Ольгою Чепіль: «Дорога Анно Володимирівно! Спілкуватися з Вами для мене велика радість і висока честь». Ці душевні слова – як ключ до істини, чому через роки й десятиліття колишні вихованці знову й знову по-

Анна Оголевець з Ольгою Чепіль. Фото. 2009 р.

У ці перед'ювілейні дні, вшановуючи досягнення Анни Володимирівни Оголевець – талановитого НАУКОВЦЯ, мудрого ПЕДАГОГА, прекрасної ЛЮДИНИ, засвідчуємо й нашу безмірну повагу до колеги, званої полтавки, чиє авторитетне слово високо поціноване не лише в україністиці, але й у сучасній славистиці. Із Днем народження Вас, високодостоїнна Анно Володимирівно! Зі славним ювілеєм!

У підготовці ювілейного слова використано фотоматеріали та біографічні відомості із власного архіву Анни Володимирівни Оголевець, зокрема її праці: Оголевець А. В. Мето-

Анна Володимирівна з її найближчими людьми – колишньою студенткою Валентиною Абрамовою (стоять) і племінницею Валентиною Березною.

Фото. 2015 р.

вертаються до неї, щоб укотре висловити свою глибоку вдячність, повторити таку прекрасну мить зустрічі з Учителем!

Анна Оголевець із колишньою ученицею Світланою Давиденко. Фото. Вересень 1992 р.

дика підготовки наукового дослідження з української мови / А. В. Оголевець. – Полтава : ПДПУ, 2001. – 44 с.; Програми педагогічних університетів. Українська мова. Для студентів нефілологічних факультетів / укл. А. В. Оголевець. – Полтава, 2002. – 38 с., а також матеріали видань: Історія Полтавського педагогічного інституту в особах : матеріали конференції, присвяченої 80-річному ювілею інституту / [відп. ред. П. В. Киридон]. – Полтава : Кларисса, 1995. – 172 с.; Історія Полтавського педагогічного університету в особах (на посвяту 90-річчя заснування навчального закладу) / [упоряд. В. О. Пащенко, О. П. Єрмак, М. В. Гриньова та ін.]. – Полтава : АСМІ, 2004. – 176 с.; Історія факультету філології та журналістики (до дев'яносто'ятиліття заснування вишу) / [автор. колектив: М. І. Степаненко, З. О. Валух, В. А. Мелешко та ін.]. – Полтава : ПП Шевченко Р. В., 2009. – 64 с.; Степаненко М. І. Мовознавча Полтавщина / М. І. Степаненко. – Полтава : ПП Шевченко Р. В., 2014. – 568 с.

Анна Оголевець, Галина Полянська

ПОЛТАВСЬКА РОДИНА ОГОЛЕВЦІВ

Родина Оголевців стала відомою в місті Полтаві з останньої чверті XIX ст. Її глава Степан Якович Оголевець (1857, Полтава – 1937, Москва) був народником, прогресивним громадським діячем. Він народився в багатодітній сім'ї полтавського губернського чиновника, який за вислугу років отримав спадкове дворянство. Навчаючись у гімназії казенним коштом, Степан Якович займався репетиторством і так допомагав рідним. Захоплення ідеями революційних демократів зумовило його життєвий вибір. Виключений (разом із товаришем по класу Р. Стеблин-Каменським) із гімназії за участь у революційному гуртку, Степан Якович склав екзамен на звання «фельдшерського учня» й оселився в Шишаках, де зайнявся медичною практикою і почав вести революційну агітацію серед населення [3].

Вступивши 1878 року вільним слухачем на медичний факультет Київського університету, Степан Оголевець увійшов до організації народників (партійна кличка «Полтавець») і розпочав революційну пропаганду серед робітників «Арсеналу» та Київських залізничних майстерень. Проте його не задовольняли результати такої діяльності: щоб стати ближчим до народу, молодий чоловік іде в солдати, хоч, за законом, як старший син у сім'ї та її годувальник, міг бути звільненим від військового обов'язку.

«Подальшу долю Степана Яковича вирішив акт громадянської мужності: у травні 1879 р. він добровільно з'явився до Київського військового суду, щоб дати свід-

чення на захист свого друга Ростислава Стеблин-Каменського, якого звинувачували у збройному опорі під час арешту і в убивстві жандарма.

С. Я. Оголевець урятував друга від смертної кари, але, як «член преступного союзу», був тут же, у залі суду, узятий під варту» [26, с. 124]. Відправлений етапом у В'ятку, солдат Оголевець відбував там заслання, а коли термін служби збіг (липень 1880 р.), повернувся до Полтави. Думки про завершення медичної освіти він, усе ж, не полишив і восени 1881 року з'їздив до Казані, сподіваючись, що його друг

О. М. Богомолец¹ посприє зі вступом до тамтешнього університету. Агенти поліції, які всяк час негласно наглядали за неблагонадійним Степаном Яковичем, нічого крамольного в його діях не помітили, однак знову нависла загроза арешту, і, дізнавшись про це, він весною 1882 року терміново виїхав за кордон, спершу у Відень, де став студентом медичного факультету університету і членом українського студентського гуртка «Січ», а згодом у Мюнхен [3]. Там і одружився: з Полтави до нього приїхала наречена – Анна Василівна, молодша дочка героя Севастопольської кампанії 1854–1855 років полковника В. І. Тессена.

¹ Народник Олександр Михайлович Богомолец, лікар, батько академіка О. О. Богомольця, був настільки близьким другом Степана Яковича, що знайомі називали їх не інакше, як Боголевці [19, с. 18]. (Тут і далі коментарі й покликання Анни Оголевець.)

Степан Якович Оголевець.
Фото. Приблизно 1888 р.

Анна Василівна Оголевець,
уроджена Тессен.
Фото. 1888 р.

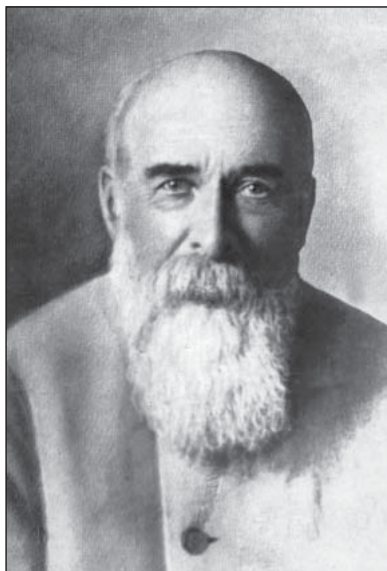
На початку 1884 року подружжя повернулося до Полтави, а у травні того ж року в них народився первісток – син Володимир. Степан Якович улаштувався на службу – спочатку в губернське земство, а пізніше податним інспектором у казенну палату (по фінансовому відомству він служив до 1927 року). Зауважимо, що призначення Степана Яковича, як і інших колишніх політичних засланих, на відповідальну посаду не випадковість, адже це були «безсрібники, люди виняткової чесності і принциповості» [26, с. 125]. Саме тому Степан Якович неодноразово обирався гласним Полтавської думи.

Сорок років служив він рідному місту, і ця діяльність залишила помітний слід. Його син Віктор Степанович у своїй доповіді «Деятель революционного движения на Украине семидесятник Степан Яковлевич Оголевец», виголошеній в Інституті історії АН СРСР 1965 року, зазначив, що «Степан Якович сприяв здійсненню багатьох корисних справ у галузі культури, народної освіти, охорони здоров'я і благоустрою міста – був ініціатором будівництва шкіл, електростанції, проведення водогону і спорудження просвітницьких будинків імені М. В. Гоголя (музею, бібліотеки, театру)» [18, арк. 67–68]. Член водопровідної комісії, він обстоював необхідність прокладення в місті каналізації. У Полтавському краєзнавчому музеї зберігається його доповідна записка на двадцяти п'яти друкованих сторінках «Некоторые данные к вопросу о проектируемом водопроводе в г. Полтаве», видана 1899 року. За спорудження майбутнього триярусного театру Степан Якович наглядав особисто. Він же й замовив художнику Г. Г. Мясоедову² театральну завісупросценіум, що зображувала живописні околиці Полтави. (Цю роботу, яку художник, відмовившись від гонорару, подарував місту, можна побачити в Полтавському краєзнавчому музеї.)

Серед численних друзів родини С. Я. Оголевця, крім Г. Г. Мясоедова, були письменник, громадський діяч В. Г. Короленко³, скульптор Л. В. Позен, лікарі О. О. Волкенштейн та І. Г. Харечко, літератор М. І. Сосновський, адвокати Є. І. Сіяльський і В. В. Беренштам, окремі земські службовці та колишні політкаторжани. Особливо приязні стосунки склалися із сім'єю

Анна Василівна Оголевець зі своєю матір'ю і дітьми: її мати, Анна Трохимівна Тессен, тримає на колінах Альошу. Стоять (зліва направо): Вітя, Володя, Анна Василівна, Зіна, Вася. Фото. Середина 1890-х рр.

Степан Якович Оголевець. Фото. Приблизно 1935 р.

В. Г. Короленка, який подеколи широко жартував: «Оголевців, наче піску морського!» [26, с. 125] – дітей у Степана Яковича було семеро: п'ятеро хлопців і дві дівчинки (наймолодша, Сашуня, 1903 р. н., померла у п'ятнадцятирічному віці).

Дітей виховували на демократичних традиціях, прищеплюючи їм повагу до простого народу, заохочуючи до фізичної праці. Відомо, що старші хлопці опрацьовували книжки, столярували (донині збереглися письмовий стіл і шафа для одягу, виготовлені ними власноруч).

«Грошей не вистачало... Жили скромно, на жалування. Одяг перелицьовували, перешивали. Кожна обновка була подією. Із сімейних переказів: у вітальню, де сидять гості, убігає п'ятилітній Альоша у стані надзвичайного збудження: «Мені подарували нові калоші!» (це був день його народження). Другий випадок: «У таких

² Григорій Григорович Мясоедов, ініціатор і засновник Товариства пересувних виставок, оселився в Полтаві на Павлинках 1889 року.

³ Володимир Галактіонович Короленко переїхав до Полтави у вересні 1900 року.

брюках, Степане Яковичу, кар'єри не зробіть!» – зауважує начальство...» [26, с. 125]. Проте, як ми знаємо, не кар'єра була сенсом існування глави сімейства.

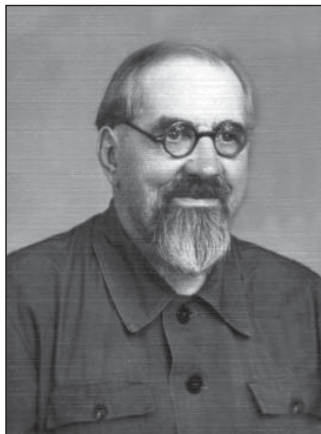
Відмовляючи собі багато в чому, батьки забезпечили всім дітям належну освіту, зокрема вищу. Гімназії передували інтенсивний розвиток інтелектуальних і творчих здібностей на заняттях із запрошеними вчителями. Як зауважив Віктор Степанович у своїх машинописних мемуарах «Страницы из книги моей жизни», ці вчителі вели створені місцевою прогресивною інтелігенцією гуртки малювання, співів, танців, гри на музичних інструментах (у гуртку було не більше 10–12 учнів) [21, арк. 13–14]. Такі заняття давали поштовх до подальших серйозних студій. У родині Степана Яковича особливу увагу приділяли навчанню музики – на цьому наполягала й мати (Анна Василівна мала гарний голос, уміла й любила співати). Тож 1889 року Степан Якович придбав у комерсанта Хохловського для п'ятирічного Володі рояль фірми Брейткопф і Гертель, який свого часу належав композиторові Алоїзу Єдлічці, котрий у 1850–1870-х рр. викладав гру на

фортепіано в Полтавському інституті шляхетних дівчат. Із цим роялем пов'язані долі і Володимира, і Олексія⁴. Музики навчалися і Василь та Віктор – опановували, відповідно, гру на віолончелі й на скрипці; вони, а також Володимир, тоді вже вчитель гімназії, брали участь у музичних вечорах у садибі Г. Г. Мясоедова.

У дітей були й інші захоплення, що значною мірою вплинули на вибір їхнього життєвого шляху.

Так, Віктор і Олексій освоювали живопис, Олексій ще й вивчав теорію архітектури та літератури, Георгій із дитинства відчував потяг до природничих наук, цікавився ботанікою, збирав гербарії тощо. Усі діти прагнули наслідувати батька і стали згодом знаними й корисними членами суспільства. Ми розповімо про деякого з них.

* * *

Володимир Степанович Оголевець. Фото. 1962 р.

Старший син Степана Оголевця Володимир (1884, Полтава – 1970, Полтава),

«філолог, юрист, музикознавець і композитор, – один із тих діячів нашої культури, хто служив їй усе життя й чие ім'я на багато років було пущене в непам'ять» [24, с. 131].

Навчаючись у гімназії, він упродовж кількох років брав уроки фортепіанної гри в композитора Л. Л. Лісовського і «п'ять років поспіль (з 1898 р. по 1902 р. включно) відвідував концерти й репетиції» симфонічного оркестру Д. В. Ахшарумова [27, с. 118]. 1902 року Володимир Степанович вступив на історико-філологічний факультет Київського університету Св. Володимира (нині Київський національний університет імені Т. Г. Шевченка), 1907 року закінчив його з дипломом I ступеня і був залишений для підготовки до професорського звання. Проте ця підготовка не відбулася: через участь у студентському русі він не отримав свідчення про благонадійність.

⁴ Володимир Степанович, мій батько, вельми дорожив цим роялем і незадовго до смерті почав клопотатися про його майбутнє. У березні 1970 року, перебуваючи у відрядженні в Києві, я отримала від батька листа, у якому, зокрема, мовилося: «...змагаю від думок про долю мого рояля. Він – справжній старий друг: отже, необхідно зберегти йому життя, і це можливо, якщо подарувати його музею» (Із листа Володимира Степановича Оголевця від 20 березня 1970 р.). Виконуючи це заповітне бажання, я подарувала рояль музеєві «Музична Полтавщина», але, як, на жаль, дедалі більше пересвідчуюся, він там буквально гине: за понад 40 років його жодного разу не настроювали, грати на ньому неможливо – він просто рикає.

Анна Василівна і Степан Якович Оголевіці в Тимірязєвському парку (Москва). Фото. 1935 р.

Утім у своїх силах молодий філолог не зневірився і, викладаючи латинську мову та російську словесність у середніх навчальних закладах Києва (1907–1908 рр.), а потім Полтави (1908–1912 рр.), поєднував виконання службових обов'язків з інтенсивною творчою діяльністю. (Слід зауважити, що значна частина його жалування йшла до сімейного бюджету, і молодші брати і сестри, які навчалися, власне, його коштом, любовно називали Володимира своїм другим батьком.) На ці роки припадають його дослідження в царині філології й музикознавства, написання творів для симфонічного оркестру, диригування їх виконанням і читання публічних лекцій.

Так, 1910 року в Полтаві вийшла друком невеличка книжечка В. С. Оголевця «„Слово о полку Игореве“: руководство для учащихся и для самообразования (текст, перевод, примечания, историко-литературные выводы, словарь)», і відразу ж Міністерство народної освіти, зважаючи на просвітницький характер цієї роботи, схвалило її «як посібник для середніх навчальних закладів»⁵. Обізнаність із літературою питання, скрупульозність аналізу, володіння необхідним інструментарієм – усе це дозволило вченому-початківцеві дати власні аргументовані тлумачення деяких так званих «темних місць» «Слова...» і збагатити історію його перекладу новим переконливим трактуванням.

До історії Давньої Русі Володимир Степанович звертався й раніше, коли був ще студентом історико-філологічного факультету. Його розвідка «К вопросу о древнерусской торговле», створена 1906 року (матеріали доповідалися на засіданні історико-етнографічного гуртка), була включена в «Юбилейный сборник статей историко-этнографического кружка при Университете Св. Владимира», що вийшов 1914 року.

Не менш яскраву сторінку біографії Володимира Степановича становлять його музичні твори. Серед них переважають симфонічні – музична картина «Прометей» (1908 р.), «Тріумфальна хода Юлія Цезаря» (із сюїти «Юлій Цезар», 1910 р.), «Українська сюїта» (1911 р.), які виконувалися неодноразово в Полтаві, Харкові, Катеринославі (Дніпропетровськ), зокрема під орудою автора. А «Фінал» «Української сюїти», як це встановив Л. С. Кауфман, був блискуче відтво-

⁵ Друге видання відбулося 1913 року.

рений Д. В. Ахшарумовим на одному з концертів у травні 1918 року [8, с. 24].

Володимир Степанович є також автором дуету для віолончелі і фортепіано «Orientale in modo di marcia» (прозвучав 1 листопада 1909 року на прощальному концерті з приводу від'їзду Л. Л. Лісовського до Петербурга, партію фортепіано виконував сам автор⁶).

Поступово сфера діяльності Володимира Степановича розширювалася – помітним явищем у культурному житті Полтави ставали його публічні лекції з музикознавчих та історико-літературних питань. Один з ініціаторів і організаторів Полтавського товариства аматорів камерної музики (існувало впродовж 1909–1911 рр.), він брав активну участь як лектор у музичних вечорах і концертах, присвячених Бетховену, Веберу, Мендельсону-Бартольдї, Чайковському, і докладав чимало зусиль до пропаганди в Полтаві музичної класики.

Не слід забувати і про його роль у популяризації досягнень красного письменства. Особливого резонансу набула промова В. С. Оголевця, виголошена 1909 року в Полтавському театрі на ювілейному вечорі з нагоди сторіччя від дня народження М. В. Гоголя (до речі, половина збору з цього вечора

була скерована на спорудження пам'ятника видатному літераторові). Наведений у програмі вечора⁷ тезовий виклад урочистої промови Володимира Степановича засвідчує глибину й оригінальність авторського осмислення творчого шляху Гоголя (періодизація цього шляху спирається на встановлення наявності / відсутності гармонії між особистістю письменника й пізнаваною ним дійсністю). Саме таку концепцію було покладено в основу розгляду непроминушого національного й загальнолюдського значення творчого спадку нашого великого земляка.

1912 року В. С. Оголевець рішуче змінює своє життя – знову вступає до Київського університету Св. Володимира, цього разу на юридичний факультет. Заняття юриспруденцією доводилося суміщати з іншими видами діяльності: потрібно було заробляти «на хліб насущний». Заробіток він знайшов

⁶ Зафіксовано програмкою цього концерту, яка зберігається в моєму архіві.

⁷ Фотокопія цієї програми зберігається в моєму архіві. Оригінал передано до Національного музею-заповідника М. В. Гоголя (с. Гоголеве Шишацького району Полтавської області).

Володимир Степанович Оголевець. Фото. 1912 р.

на ниві того ж таки музикознавчого й історико-філологічного просвітництва: виступав у пресі як музичний критик, читав публічні лекції з історії музики й літератури та працював над нарисом про симфонії Бетховена, над підручником із російської мови для середніх навчальних закладів тощо.

Із вересня 1913 року по квітень 1914-го Володимир Степанович надрукував у київській газеті «Последние новости» – за підписами «Консерватор» і «В. О.» – 27 рецензій на концерти сезону. Серед тих, хто особливо привернув його увагу, були славнозвісні виконавці – диригенти С. О. Кусевицький і Р. М. Глієр, скрипалі Л. С. Ауер і Яша Хейфець, віолончеліст Пабло Касальс, піаністи О. І. Зілоті, А. М. Єсіпова і композитори О. М. Скрябін та С. В. Рахманінов, які виконували власні фортепіанні твори.

Рецензії, як правило, містили коротку характеристику творів, що ввійшли до програми концерту, розгорнуту оцінку їх виконання і (у деяких випадках) прогноз на майбутнє концертанта. Про С. В. Рахманінова, наприклад, Володимир Степанович писав: «...мені видається, що всього, що зроблене С. В. Рахманіновим, цілком достатньо, аби визнати його одним із найбільш визначних сучасних композиторів. Однак його творчість іще таїть у собі незвідані глибини»⁸ [4]. А концерт двадцятирічного Яші Хейфеця, котрий «уже тепер, мабуть, залишає далеко позаду багатьох відомих скрипалів»⁹ [5], змушує рецензента замислитися – чи не буде «насолота успіхами і отрута славою» [5] згубною для таланту хлопчика, чи не втратить він ще до зрілості своїх сил, чи не відбудеться розлад нервової системи... Ці побоювання, на щастя, не справдилися.

Крім рецензій, у «Последних новостях» Володимир Степанович надрукував велику статтю про П. І. Чайковського – з нагоди 25-ліття від дня його смерті (газета за 25 жовтня 1913 р.). А 1914 року опублікував кілька статей, теж приурочених до днів пам'яті, у газеті «Полтавський день»: «Место А. П. Чехова в русской литературе» (2 липня); «Л. Н. Толстой (к годовщине смерти)» (7 листопада); «А. Н. Пыпин (к 10-летию со дня смерти)» (26 листопада).

Варто зазначити, що друковані праці Володимира Степановича, якої б наукової сфери вони не стосувалися, мали виразну просвітницьку спрямованість. Не стала винятком і брошура «Симфонии Бетховена» – «популярно-критический очерк», як указано в підзаголовку, що вийшла 1913 року. Схилиючись перед «грандіозною силою духу» Бетховена [20, с. 7], перед «титанічною міц-

цю його генія» [20, с. 1], автор ставить за мету повернути читача, так би мовити, до своєї віри й тому перед аналізом симфоній подає психологічний портрет композитора. Володимир Степанович характеризує цього митця, великого сучасника великих Шіллера і Гете, як виразника в музиці епохальних ідей. Сприйняття матеріалу брошури скеровується групуванням симфоній за циклами з їх розглядом за періодами творчості композитора. Значення цієї праці Володимира Степановича поціноване включенням її в «Краткий библиографический указатель важнейшей литературы о Бетховене», опублікований у журналі «Музыка и революция» – № 3 (15) за 1927 рік [11, с. 42–43].

Настільки ж високу оцінку отримала і «Грамматика русского языка» Володимира Степановича: обидві її частини («Этимология» і «Синтаксис»), що вийшли у 1914–1915 роках, були допущені Ученим комітетом Міністерства народної освіти «до використання як підручник (на титульному аркуші значиться: «как учебное руководство». – А. О.) для середніх навчальних закладів» [16; 17].

Лінгвометодична концепція Володимира Степановича відбивала досягнення тодішньої науки й була розроблена відповідно до вимог міністерської програми, утім творча індивідуальність автора знайшла в підручнику яскраве втілення. Це позначилося на дотриманні дедуктивного методу викладу програмного матеріалу (Володимир Степанович використовує термін «синтетичний метод»), на лаконічності й доступності для учнів наукових визначень мовних явищ і формулювань орфографічних та пунктуаційних правил, на доцільності звернення до історичних довідок і коментарів, на вдалому доборі ілюстративного матеріалу й на раціональній побудові вправ. Саме тому «Грамматика...» неодноразово перевидавалася.

1915 року Київський університет евакуювався до Саратова (тривала Перша світова війна), а Володимир Степанович повернувся до Полтави й восени, як «прослушавший курс наук юридического факультета», склав випускні екзамени в Харківському Імператорському університеті та здобув кваліфікацію кандидата на судові посади. Відтоді він пропрацював у рідному місті як юрист до 1927 року: був секретарем губернського суду, адвокатом, юрисконсультом у різних державних і кооперативних установах.

Важливою подією стало його відрядження до Петрограда в апарат Надзвичайної слідчої комісії Тимчасового уряду (березень-вересень 1917 р.), секретарем якої був поет Олександр Блок.

Володимирові Степановичу (разом із М. М. Репнінським) доручили діловодство – відповідальну ділянку діяльності комісії: адже, як стверджує проф. Ю. В. Варфоломійов у статті

⁸ Вирізка з газети, зроблена Володимиром Степановичем, зберігається в моєму архіві.

⁹ Вирізка з газети, зроблена Володимиром Степановичем, зберігається в моєму архіві.

«Адвокаты во власти: присяжные поверенные – сотрудники Чрезвычайной следственной комиссии Временного правительства», «величезний масив слідчих матеріалів та офіційне листування вимагали злагодженої професійної роботи» [1, с. 10], і названі юристи таку роботу забезпечували. Ім'я В. С. Оголевця згадується і в іншій статті Ю. В. Варфолом'єва – «Политико-правовая ответственность высших должностных лиц государства при смене власти (на примере деятельности Чрезвычайной следственной комиссии Временного правительства)» – ідеться про позицію Володимира Степановича стосовно об'єктивності розслідування: слідчий ЧСК В. С. Оголевець «категорично висловився за першочергову важливість об'єктивності відомостей, отриманих у ході слідства» [2, с. 102], якої можна досягти, на його думку, лише ретельним вивченням документів.

Робота в Надзвичайній слідчій комісії стала серйозною школою політико-правової відповідальності для молодого, однак уже досвідченого юриста, утім 1927 року він повертається до педагогічної діяльності. Спочатку читає історію музики в музичній школі, а з 1929 року – історію російської та західноєвропейської літератури в Полтавському педагогічному інституті. У 1933–1935 роках керує роботою аспірантів, 1935-го призначається на посаду завідувача кафедри російської літератури; 1936 року за друковані праці Державною кваліфікаційною комісією при Наркомосі УРСР В. С. Оголевцеві надане вчене звання доцента літературознавства [24, с. 133]. «За цим сухим переліком фактів стоїть багаторічна виснажлива праця (мав щодня аудиторне навантаження у 8–10 академічних годин¹⁰). Вихідні дні траплялися нечасто – доводилося читати публічні лекції (переважно з історії літератури): як знану й шановану в місті людину, лекції якої мали популярність, його охоче запрошували в різні установи, інколи й

районні. Разом із тим на музикознавчі теми лекцій ставало дедалі менше – музичне життя в Полтаві занепадало (іноді він сам проводив музичні вечори в інституті, розповідь завжди ілюстрував грою на фортепіано). Працював практично без відпустки – треба було влітку підробляти на заочному відділі, бо достатки сім'ї були більш ніж скромні (1925 року одружився, підростали дві дочки)» [24, с. 133–134].

Природжений педагог, майстер своєї справи, що захоплював слухачів енциклопедичними знаннями, логічністю, стрункістю викладу, образністю бездоганної літературної мови, як російської, так і української, він був блискучим оратором і ніколи не писав не те що текстів лекцій, а навіть їх конспектів, – мав тільки нотатки, виписки з певних джерел, проте до них не вдавався, а наводив необхідні цитати з пам'яті (про його пам'ять ходили легенди)¹¹.

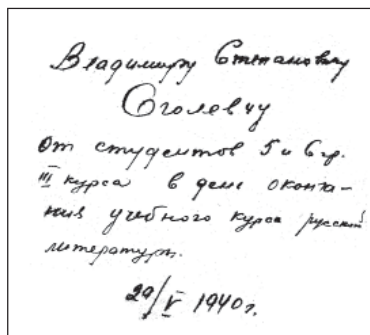
Володимир Степанович був узірцем людяності та вимогливості до себе й до інших і завжди поставав проти несправедливості, не замислюючись про те, які наслідки це матиме для нього. Так, 1912 року він, учитель гімназії, проголосував проти виключення учня з вовчим

білетом¹² і змушений був залишити службу.

Його колишні учні та студенти, серед яких музикознавець Тамара Шеффер, хоровий диригент Михайло Фісун (засновник музею «Музична Полтавщина»), педагог-поет Микола Пойдеменко, учений-педагог Василь Сухомлинський, згадують його «з почуттям великої вдячності»¹³ [35, с. 1],

Володимир Степанович Оголевець.
Фото. 1940 р.

Напис на звороті фото

¹¹ Студенти навіть зв'язали під час лекції його цитування з першоджерелом. «Не збився жодного разу! Ото пам'ять була!» – захоплювався В. О. Сухомлинський. (Це висловлювання наводить Карпо Ходосов у статті «Гортаючи сторінки пам'яті...» [33, с. 125].)

¹² Вовчий білет (або паспорт) – у царській Росії документ із відміткою про неблагонадійність, що закривав доступ до державної служби, до навчальних закладів тощо [31, с. 266].

¹³ Лист Тамари Василівни до мене від 18 липня 1970 року. Зберігається в моєму архіві.

¹⁰ Приходив додому о четвертій годині, обідав і лягав відпочити, наказуючи: «Збуди мене через 10 хвилин». Проте будити його не доводилося: рівно через 10 хвилин він прокидався і був готовий іти на вечірні заняття. Читач може пересвідчитися у відновлювальному впливі саме такого короткочасного сну.

«благочинно, як чуйного педагога і великого знавця музики»¹⁴ [35, с. 2], а М. Пойдеменко в сонеті «Пам'яті лектора педінституту В. С. Оголевця» присягається:

*Хоч давно студентський вік минувся,
Перед Богом і людьми клянуся,
Що з любов'ю, від усього серця,*

*Буду, як і батька, пам'ятати,
Як слова молитви, вимовляти
Незабутнє ймення Оголевця* [28, с. 214]¹⁵.

«Йому була притаманна виняткова сила духу, і удари долі він приймав мужньо, а їх йому випало чимало: утрата зору (1933 року осліп на праве око – катаракта; 1939 року сліпота вразила ліве око, довелося, готуючись до занять, удаватися до читців» [24, с. 134]). Тільки перед самою війною, 1940 року, у цьому оці з'явився просвіт, і хоч гострота зору становила лише кілька сотих процента, почав читати сам із допомогою потужних окулярів); тяжка хвороба й передчасна смерть дружини (1937 року залишився вдівцем із двома дочками-підлітками); хвороба (параліч) вісімдесятирічної матері, яка 1940 року повернулася до Полтави¹⁶, щоб допомагати Володимирові Степановичу в хатньому господарюванні, та її смерть у жовтні 1943 року; в окупаційні часи – бідування й постійна загроза життю; утиски й дискримінація після визволення Полтави» [24, с. 134–135] (словосполучення «перебував на окупованій території» в ті часи звучало як вирок). Із жовтня 1943 року по березень 1947-го все-таки працював у педінституті, але в січні 1947 року «за власним бажанням» його звільнили від обов'язків завідувача кафедри, а вже в березні наказом по інституту він був «відраджений у розпорядження Міністерства освіти»; менш як через рік змушений був залишити викладання і в музичному училищі та вийти на пенсію [24, с. 134–135].

Почалося ходіння по інстанціях, однак усі спроби поновитися на роботі виявилися марними,

¹⁴ Слова колишнього студента музтехнікуму Олександра Фідровського, що їх наводить Т. Шеффер у цьому ж листі (див. примітку 13).

¹⁵ Автограф сонета зберігається в моєму архіві.

¹⁶ Анна Василівна і Степан Якович виїхали з Полтави 1932 року: коли на їхньому кутку розпочалися системні арешти, на сімейній нараді було вирішено змінити місце проживання. Батьків запросив Георгій Степанович, що мешкав у Москві у двокімнатній комунальній квартирі, а Зінаїда Степанівна і Володимир Степанович із сім'ями оселилися в різних районах Полтави.

хоч офіційно йому нічого не інкримінували, – чиновники лише обіцяли посприяти...

«Двадцять два довгих роки провів він майже у вакуумі (помер у Полтаві після важкої хвороби 12 липня 1970 р.). Але не занепав духом: багато читав, переважно німецькою мовою, грав на роялі, слухав класичну музику в грамзапису (зібрав цікаву фонотеку)» [24, с. 135]. «Його ерудиція і пам'ять стали в пригоді багатьом, хто звертався до нього з історико-краєзнавчих питань. Зокрема, він написав спогади про Д. В. Ахшарумова і віддав їх у розпорядження Л. С. Кауфмана, який працював над книжкою про цього диригента» [24, с. 135] (ідея створення книги належала Володимирові Степановичу: він звернувся до композитора Л. М. Ревуцького з листом, у якому запропонував майбутньому авторові свої послуги). Для викладача музичного училища К. Л. Данилової склав «Фактичні дані про музичне життя в Полтаві». Свідчення Володимира Степановича стало вирішальним в ідентифікації всесвітньо відомого вченого Ю. В. Кондратюка з ко-

Володимир Степанович Оголевець за письмовим столом.
Фото. 1960 р.

лишнім учнем Полтавської гімназії О. І. Шаргеєм [24, с. 135]. У 1950-ті роки подав до збірника «В. Г. Короленко в споминах сучасників» свої спогади, але, незважаючи на схвальний відзив Софії Володимирівни Короленко, їх до видання не включили (надруковані посмертно¹⁷) [24].

Цю невдачу, як і всі інші, Володимир Степанович сприйняв по-філософськи – не в його звичай було скаржитися, нарікати на долю. Навіть безнадійно хворий, він і словом не обмовився про наближення кінця, хоч прекрасно розумів, що дні

¹⁷ Оголевець В. В. Г. Короленко (Сторінки спогадів) / Володимир Оголевець // Отчий край – 90 : Історико-літературний збірник. – Вип. 4. – К. : Молодь, 1990. – С. 96–100.

його вже полічені. Вірним собі він залишався до останнього подиху і таким запам'ятався всім, хто його знав.

* * *

Олексій Оголевець (1894¹⁸, Полтава – 1967, Москва) – геніальний теоретик, один із найвизначніших представників світового музикознавства.

У юному віці він отримав ґрунтовну різнобічну освіту. Так, навчаючись у Першій полтавській гімназії, яку закінчив шістнадцятирічним зі срібною медаллю, опановував теорію музики і гру на фортепіано під керівництвом композитора-піаніста Л. Л. Лісовського, освоював основи мовознавства, теорії архітектури й літератури; крім того, брав уроки живопису у вільного художника А. І. Рошиної, звертався за консультаціями до Г. Г. Мясоедова.

1911 року Олексій Степанович вступив на фізико-математичний факультет Московського університету (природничо-історичний відділ), утім згодом перейшов на юридичний факультет, який закінчив 1916 року.

Заняття в університеті поєднував із навчанням у Народній консерваторії (там його вчителі – композитори Б. Л. Яворський, Є. В. Богословський, О. Ф. Гедіке). На останніх курсах він уже й сам викладав теоретичні дисципліни, працював асистентом у хоровому класі, виступав як піаніст, виконуючи власні твори (відомо, що в рукопису залишилися п'ять фортепіанних сонат, багато дрібних творів, зокрема романсів, ескіз симфонії, але знайти їх не пощастило й досі), і водночас редагував художній альманах «Гюлістан», де друкувалися, крім початківців, такі поети старшого покоління,

як К. Д. Бальмонт, В. Я. Брюсов, В. І. Иванов, Ф. К. Сологуб та інші.

Наступні роки демонструють майже ренесансну багатогранність постаті Олексія Оголевця. Спочатку він реалізує себе як юрист: у 1917–1923 роках працює начальником міліції у Стрітенському окрузі Москви, начальником зовнішньої охорони одного з її районів, старшим інспектором адміністративного відділу Моссовета, штатним викладачем курсів із підвищення кваліфікації міліції, де читає такі предмети, як кримінально-слідче право й організація зовнішньої охорони.

Олексій Степанович Оголевець.
Фото. 1933 р.

1923 року поринає в літературно-журналістську роботу, яка триває до 1941 року: завідує техбюро з випуску всіх журналів ЦК ВКП(б) і головного його органу – газети «Правда» (1923–1931 рр.), що було для безпартійного Олексія Степановича предметом особливої гордості; очолює редакцію журналу «Русско-германский вестник науки и техники» (1927–1937 рр.); завідує відділом історії й теорії архітектури у видавництві Академії архітектури, за його редакцією ви-

ходить близько 50 книг (1938–1941 рр.); керує семінаром із мови й літератури для робітничих поетів, серед яких С. В. Міхалков, Я. В. Смеляков, тощо.

У цей же час він поновлює музично-викладацьку діяльність: упродовж 1921–1928 років веде заняття з теорії музики, гармонії та контрапункту в школах Шора¹⁹ й Медведевої. Невдовзі (1933 р.) вступає до Спілки композиторів РРФСР як автор музичних творів і, незважаючи на постійну завантаженість відповідальною роботою, про яку щойно йшлося, заглиблюється в заняття наукою, започатковані ще в 1910-х роках. Зауважимо, що 1912 року – як автор роботи з поліфонії – він був обраний дійсним членом Московського музично-теоретичного товариства «Музыкально-теоретическая библиотека», до якого входили такі поважні музичні діячі, як С. В. Рахманінов, М. А. Римський-Корсаков, О. М. Скрябін, С. І. Танєєв, Б. Л. Яворський, О. А. Крейн та інші. «Власне, ці заняття ніколи не переривалися, однак саме тепер виходить на перший план головний складник його багатогранного

¹⁸ У музикознавчій літературі, зокрема в деяких енциклопедичних словниках, народження Олексія Степановича помилково датується 1891 роком. Насправді він народився 1894 року, що підтверджують такі свідчення:

1) дата «1894» на надмогильному пам'ятнику Олексієві Степановичу (Москва, П'ятницьке кладовище);

2) згадка про його народження в машинописних мемуарах його старшого брата Віктора «Страницы из книги моей жизни. I вариант» (зберігається в Полтавському державному обласному архіві): «Весною 1894 року народився брат Альоша. Мені було 4 ½ роки, і ця подія мене мало зацікавила» [21, арк. 7]. Достовірність цього повідомлення не викликає сумнівів, адже Віктор народився у грудні 1889 року.

¹⁹ Школа Олександра Германовича Шора – це приватний музичний навчальний заклад із програмою консерваторії «Курси музики, опери, драми и хореографии А. Г. Шора». Згодом додатково були відкриті класи живопису, скульптури і музичної кіноілюстрації. Під різними назвами курси проіснували 25 років [7, с. 32].

напруженого життя – розробка універсальної музикознавчої теорії, побудованої на узагальненні розглянутих в історико-генетичному аспекті особливостей музичного мислення народів світу» [25, с. 185–186], яку він усе життя розвивав та вдосконалював.

Спираючись на аналіз колосального матеріалу, О. С. Оголевець окреслив основні етапи розвитку загальнолюдського музичного мислення і, засвідчивши існування різних його систем (ідеться про розрізнення кількості музичних звуків – ступенів – у межах октави²⁰), доводив можливість ще більш тонкої диференціації музичних звуків і розвитку людського слуху для сприймання надтонких поділок музичної шкали – мав на увазі навіть 200-ступеневу систему²¹.

На потвердження своїх висновків Олексій Степанович конструював музичні інструменти, які дозволяли з максимальною точністю не лише передавати архаїчні мелодії різних народів земної кулі, але й, що є особливо важливим, імітувати розширені лади, природно, яскраво і виразно відтворювати мотиви східно-арабської (орієнтальної) та індійської музики тощо.

Провідні композитори – С. С. Прокоф'єв, Д. Д. Шостакович, Р. М. Глієр, М. Ф. Гнесін, В. Я. Шебалин – були в захваті від інструментів О. С. Оголевця. Своїми враженнями від них С. С. Прокоф'єв ділився навіть із підлітками. У науково-популярній статті «Могут ли иссякнуть мелодии?», відповідаючи читачам журналу «Пионер» на винесене в її заголовок питання, композитор переконує їх у тому, що мелодії вичерпатися не можуть, і тут-таки апелює до можливостей інструмента, побудованого О. С. Оголевцем [29]. Прокоф'єв упевнений, що поява цього інструмента аж ніяк не загрожує існуванню рояля – «Надто багато гарної музики було створено для нього» [29, с. 83], тож обидва інструменти можуть існувати паралельно, і таким чином для мелодії відкривається величезне нове поле.

С. С. Прокоф'єв є також автором висновків поважної комісії, спеціально створеної Комітетом у справах мистецтв для ознайомлення із 17-ступеневим інструментом О. С. Оголевця (оригінал відгуку зберігається у РГАЛІ). У цих висновках визнається правомірність теоретичного обґрунтуван-

ня 17-ступеневої гами, котре характеризується як «оригінальне й цікаве» [30], з'ясовуються достоїнства інструмента, побудованого на основі цієї гами (незначна відмінність його клавіатури від звичної фортепіанної, що істотно полегшує його освоєння; можливість відтворювати музику східних народів більш точно, ніж на фортепіано), і визначається сфера використання цього інструмента – заняття з теоретичних дисциплін у консерваторії та ви-

*Олексій Степанович Оголевець
зі своїм відданим другом собакою Крегом.
Фото. 1930 р.*

конання спеціально для нього написаної музики. Водночас підкреслюється, що поява нового інструмента ні в якому разі не призведе до виходу з ужитку фортепіано з 12-ступеневою гамою – ідеться про їх «паралельне існування» [30]. Документ передбачає необхідність для подальших досліджень першочергової побудови трьох роялів, один із яких знаходився б у винахідника, другий – у Спільці композиторів чи в консерваторії, а третій передавався б тому композиторові, який писав би для нього музику. І весною 1940 року Ленінградська фабрика «Красный Октябрь» отримала замовлення на побудову трьох таких роялів, проте вона не встигла його виконати, – Велика Вітчизняна війна була вже на порозі.

Перед самою війною Олексій Степанович зосередився виключно на проблемах, так або так

²⁰ Так, народи острова Ява розрізняють у межах октави всього 5 звуків, тобто мають 5-ступеневу (5-звучну) музичну систему, сіамці послуговуються 7-ступеневою системою, європейці – 12-ступеневою, араби – 17-ступеневою, індуси – 29-ступеневою [15; 36, с. 519].

²¹ І це не було фантазією – історією зафіксований, здавалося б, неймовірний факт: музикант-унікум дзвонар Костянтин Сараджев (роки життя: 1900–1942) диференціював у межах октави 1701 звук! [34, с. 41, 57].

пов'язаних із його науковими інтересами: приміром, 1935 року він – голова журі конкурсу диригентів на радіо; у 1936–1939 роках – заступник голови та науковий керівник АНТЕСу (Автономної науково-технічної секції Спілки композиторів), у компетенції якого – електромюзика і графічний звук; у 1940–1945 роках – старший співробітник Ленінградського інституту театру й музики (у воєнні часи – без заробітної плати).

Підсумком багаторічних досліджень О. С. Оголевця стала монографія «Основы гармонического языка», яка була здана до друку 1936 року, але вийшла тільки 1941 року, буквально напередодні нападу фашистської Німеччини на Радянський Союз. Ще дві фундаментальні праці – «Введение в современное музыкальное мышление» і «Структуру тональной системы» – Олексій Степанович створив уже під час евакуації в Куйбишеві (нині Самара) у 1942–1943 роках, в умовах напівголодного існування, під постійним наглядом НКВС.

Розповідь Олексія Степановича про умови, всупереч яким він результативно працював в евакуації, зафіксував у своїх спогадах «Мої зустрічі з О. С. Оголевцем» його вірний учень і послідовник Геннадій Олександрович Когут²²: «До нього по ночах інколи «навідувались» незнайомці, котрі мовчки переглядали тільки-но написані сторінки і – мовчки йшли. До речі, папір (розповідав мені Олексій Степанович) він купував, віддаючи свої хлібні картки, тому що папір у той час цінувався, за його словами, дорожче золота, жили ж вони тільки за рахунок хлібних карток Клавдії Миколаївни²³. Переданий у Спілку композиторів рукопис таємничим способом зник, і Олексій Степанович стверджував, що «доброзичливці» його спалили, – він називав мені їхні імена. На початку 1944 р. І. Белза²⁴ згадав про цей рукопис і пообіцяв О. Оголевцю його надрукувати. Дізнавшись, що він зник, І. Белза запропонував: «Відновіть

²² Когут Геннадій Олександрович (1944 р. н.) – відомий український музикознавець, спеціаліст у галузі мікро-тонової музики.

²³ Оголевець Клавдія Миколаївна (уроджена Сметаніна; 1904–1984) – дружина Олексія Степановича, артистка Великого театру. Розуміючи значення доробку Олексія Степановича, вона оточувала його піклуванням, створювала умови для наукової праці і зробила все, що від неї залежало, аби увічнити його пам'ять: упорядкувала архів і передала його в Державний центр музею музичної культури імені М. Глінки, ціною значних матеріальних жертв (мала лише скромну пенсію) установила художній надмогильний пам'ятник (Москва, П'ятницьке кладовище) і здійснила публікацію останньої фундаментальної праці Олексія Степановича – «Специфика выразительных средств музыки» (вийшла 1969 р.).

²⁴ Белза Ігор Федорович (1904–1994) – тодішній редактор Музгізу, професор Московської консерваторії, один із найвизначніших радянських музикознавців.

його з пам'яті²⁵, і ми його надрукуємо». Упродовж трьох місяців рукопис було відновлено» [9, с. 195]. 1946 року «Введение в современное музыкальное мышление» побачило світ.

Певний час ідеї Оголевця знаходили підтримку в музичних сферах, а також у керівництва Спілки композиторів. Тому 1945 року було організовано Кабінет-лабораторію тональних систем для розробки проблематики, над якою він працював; звичайно ж, Олексій Степанович очолив цей Кабінет і став його науковим керівником. Невдовзі він отримав можливість продемонструвати на радіо переваги звучання створених ним 17-звучного та 22-звучного інструментів, давши концерт із власних творів, спеціально для цих інструментів написаних. Вступне слово виголосив композитор В. Я. Шебалін.

Можливості нових інструментів демонстрували і на засіданнях кількох секцій Спілки композиторів. На одному з таких засідань стався неочікуваний випадок. «Якоїсь миті, – розповідав Г. О. Когуту Олексій Степанович, – коли я показував, що мій інструмент може доволі точно відтворювати арабські лади й мелодії, я раптом почув якийсь гучний оклик і, повернувшись до зали, побачив, що до мене біжить незнайома дівчина. Вона злетіла на сцену, упала на коліна і, обіймаючи мої ноги, закричала: «Так, так! Адже в нас, у Баку, точно так грають!..» Для мене це було найвищою нагородою за мій труд. Я й раніше розумів, що 12-ступенева температура нівелює інтонаційну специфіку арабської музики, однак особливо важливим висновком із цього випадку для мене стало розуміння того, що й нині для арабських музикантів збереження самобутнього унікального музичного мистецтва – найголовніша проблема. І мої інструменти багато в чому здатні зберегти й розвивати це мистецтво» [9, с. 193].

Але вже наступного дня Олексій Степанович побачив на тій самій сцені свою фісгармонію, розбиту вщент... І він майже напевно знав, хто дав розпорядження це зробити і хто саме це зробив... [9, с. 193]. Адже активізувалися супротивники його ідей, люди, які не знали, що протиставити цим ідеям, а були спроможні лише на фізичне знищення результатів його титанічних зусиль.

Саме з подачі цих осіб невдовзі по тому відбулася затяжна теоретична дискусія з обговорення праці О. С. Оголевця (квітень – жовтень 1947 р.), організована Оргкомітетом Спілки композиторів, звичайно ж, за погодженням з Агітпропом ЦК ВКП (б), з інспірованими виступами і задалегідь заготовленою негативною резолюцією, до якої не

²⁵ Про феноменальну пам'ять Олексія Степановича див. у «Спогадах» Г. О. Когута [9, с. 191–192].

потрапили схвальні оцінки, що мали місце у висновках, зроблених багатьма учасниками дискусії²⁶.

Ці ж самі «диригенти подій» вплинули і на долю книги Олексія Степановича «Структура тональної системи»: за вказівкою згори весь її наклад було знищено²⁷.

Цього ж 1947 року до Олексія Степановича дійшли чутки, нібито з'явилося негласне розпорядження Сталіна стосовно нього – накладено заборону на появу його імені в друкові. Коли Олексій Степанович зрозумів, що це означає, то в стані афекту вкинув у пічку майже завершені в рукописі 12 томів своїх напрацювань, присвячених розвитку тональної системи. Був виклик на допит до НКВС: «...я знав, що вирок мені вже ухвалений, – розповідав він Г. О. Когуту. – Допит тривав цілу добу. Мінялися ті, хто здійснював дізнання, мені «пред'являли» вигадані факти, підроблені листи й записки, сипалися погрози й найтяжчі звинувачення, а я впродовж доби був змушений відповідати на всі каверзні запитання, і тільки завдяки моїй пам'яті я не заплутався, не помилюся у своїх відповідях, оскільки прекрасно пам'ятав, де відбувалася та чи інша подія, хто і що при цьому робив, і т. ін. Не домігшись від мене нічого, співробітники НКВС ще раз переглянули мою особисту справу... і відпустили мене, щоправда, без вибачень» [9, с. 192].

Однак хмари над його головою не розсіялися. У лютому 1948 року вийшла постанова ЦК ВКП (б) про оперу «Великая дружба» Ваню Мураделі. Цей документ звинуватив у формалізмі найталановитіших радянських композиторів – Д. Д. Шостаковича, С. С. Прокоф'єва, А. І. Хачатуряна, М. Я. Мясковського, В. Я. Шебалина. Розпочалося жорстоке переслідування видатних критиків і музикознавців, самого ж О. С. Оголевця проголосили «вождем формалізму» в музиці. Заплановану роботу Кабінету-лабораторії тональних систем, зокрема збирання матеріалів про творчість багатьох радянських композиторів, було перервано якраз у її розпалі: 1948 року Кабінет ліквідували. На початку 1949 року, у період чергової ідеологічної кампанії – цього разу проти космополітизму, О. С. Оголевець, разом із

²⁶ Див. редакційну статтю «Итоги теоретической дискуссии (по обсуждению трудов А. С. Оголевца)» // Советская музыка. – 1947. – № 6. – С. 25–29.

²⁷ Однак сигнальний примірник «Структури...» був збережений її редактором Ігорем Белзою і потім переданий ним авторові. О. С. Оголевець подарував його Г. О. Когуту з надією на майбутню публікацію книжки. Ця надія справдилася тільки 2006 року завдяки ентузіазму музикознавця Я. В. Михайлюка, котрий здійснив репринтне видання Оголевцевих «Структури...», «Основ...» і «Введения...» (усі книги вийшли з грифом видавництва «Полтавський літератор» мізерним накладом).

Л. А. Мазелем, Д. В. Житомирським, І. Ф. Белзою, С. І. Шліфштейном, Ю. Я. Вайнкопом та іншими музикознавцями, був затаврований як «безрідний космополіт». Можна тільки дивуватися, наскільки «винахідливими» були натхненники тієї кампанії в доборі лайливих характеристик. На О. С. Оголевця почепили ярлики – «диверсант» (виступ із трибуни Спілки композиторів), «огидний космополіт» (газета «Известия»), «мракобіс» (резольюція парторганізації Спілки) [12, с. 477]. Наслідком цього знавистілого цькування став нищівний остракізм.

Найбільший гнів посадовців високого рангу викликала аргументація Олексія Степановича на користь 17-звучного строю, котрий, як сказано вище, забезпечує максимальну точність відтворення національного колориту східної музики, тоді як 12-звучний стрій цей колорит нівелює. Т. М. Хренніков, тодішній очільник Спілки композиторів, та «іже з ним» побачили в цій аргументації спротив ідеологічній уніфікації національних культур, а отже, не більш і не менш як спробу атаки на національну політику партії. Сконструйовані О. С. Оголевцем інструменти із 17-звучним строєм були в основній своїй масі знищені (відомо, що після ліквідації Кабінету тональних систем Олексій Степанович намагався прилаштувати хоч куди-небудь «цілий парк інструментів»). У його «Автобіографії» знаходимо такі рядки: «Під час розгрому Кабінету всі інструменти були скинуті як дрова в сарай для гниття» [12, с. 478]; його наукові твори з бібліотек були вилучені й сьогодні становлять бібліографічну рідкість.

Для атмосфери тих років показовим є факт, про який розповідає композитор Мікаел Тарівердієв: «Усе ж таки дещо із забороненого вдавалося роздобувати. Я пам'ятаю, як прочитав заборонену працю Оголевця із сучасної гармонії. Грубезна книжка, вилучена з нашої інститутської бібліотеки, лежала на стільці бібліотекарки, бо та була дуже малою на зріст. Я поцупив книжку, а коли повернув її, бібліотекарка жажнулася. Спершу вона страшенно розсердилася, а потім почала благати, аби я нікому не казав, що ця книжка не була знищена. А це ж бо була всього лише книжка із сучасної гармонії!» [32, с. 14]. Як бачимо, юнакові, не обізнаному з цією пекельною кухнею, доволі дивною видається розправа з книжкою «всього лиш із сучасної гармонії». Йому невтямки, що це – жорстока розправа з її автором, котра мала на меті не тільки «перекрити йому кисень», а й залякати кожного, хто хотів би ознайомитися з його теорією.

Слід зазначити, що багатьма прикрошами Олексій Степанович був зобов'язаний своїй принциповості: саме принциповість він уважав визначальною рисою особистості й мірилом достоїнств людини. Ось що він писав про це в листі до

Г. О. Когута: «Мені видається, що Вам слід було б відмовитися від уживання поняття «хороша людина»... Набагато кращими є визначення «принципова людина» і «безпринципна людина». Річ у тому, що навколо сила-силенна безпринципності, яка (через це) пов'язана з байдужістю до долі людини й сус-

*Олексій Степанович Оголевець у робочому кабінеті.
Фото. 1960-ті рр.*

пільства, із себелюбністю, боягузтвом і «обережністю», з обивательщиною в самому непривабному розумінні цього слова. Я аж ніяк не «хороша людина», я абсолютний звір у стосунку до всього нищого, підлого, антигромадського, безглузлого і т. ін. Проте я тішуся надією, що я доволі принципова людина і що в останні хвилини свідомого буття мені ні в чому буде собі дорікнути в розумінні зрушення до безпринципності або до аморальних учинків» [14, с. 507].

Цієї позиції О. С. Оголевець дотримувався неухильно: не зважаючи на авторитети, на їхні амбіції, він указував на помилки, інколи грубі, і, хоч прекрасно розумів, що наживає ворогів, був упевнений: «У науці треба чинити тільки так» [9, с. 193]. Побороти цих ворогів йому не вдалося, проте він вижив – «утримався на плаву». Зрозуміти, чому він не потонув, дозволяють такі рядки з його листа до Г. О. Когута від 28–29 жовтня 1966 року: «...мій характер, незламність волі, енергія і т. ін. загартувалися в багатьох «університетах», котрі позначилися на напрямку мислення, непоступливості тощо, помножених на задатки, успадковані від моїх предків по Запорізькій Січі» [13, арк. 4]²⁸. Сили Олексієві Степановичу додавала також упевненість в істинності його теорії, котра «трохи

²⁸ Рід Оголевців має козацьке коріння – він походить із містечка Веприк Гадяцького повіту Полтавської губернії, яке «в часи Гетьманщини, після вигнання поляків <...> було сотенним містечком Гадяцького полку» [37, с. 5].

відкрила завісу над майбутніми шляхами музики, поза якими вона не буде спроможною вийти з кризи атональності і на які вона, хочемо ми цього чи на хочемо, прийде з часом»: «Я не тільки вірю в це, але для мого знання (підкреслення Олексія Степановича. – А. О.) все тут кришталеву ясно» [14, с. 507], – писав він Г. О. Когуту в листопаді 1966 року.

Потвердження цієї впевненості Олексія Степановича прийшло з-за кордону. Так, у лютому 1950 року на засіданні Комітету у справах мистецтв було повідомлено, що обидві його великі книги («Основы гармонического языка» і «Введение в современное музыкальное мышление») перекладено німецькою, а скорочений виклад їх змісту використовується як обов'язковий навчальний посібник на композиторському факультеті Лейпцизької консерваторії (див. «Автобіографію» [12, с. 477]). У зв'язку з цим Олексія Степановича Оголевця офіційно привітали «із внеском у престиж радянської культури» [12, с. 477].

Другий факт був не менш красномовним: стало відомо, що демонстрація радянського фільму «По Индии» спричинила в Делі і Калькутті сенсацію точним відтворенням справжньої індійської мелодії, яка звучить у кадрах «Бомбей – жилище докеров»: «...було використано (щоправда, напівзогнилий) 17-звучний інструмент» [12, с. 478]. Дізнавшись про це, Олексій Степанович надіслав до ЦК КПРС листа з питанням, «чому ж так безпардонно було ліквідовано цінну для культури справу» [12, с. 478], і отримав відповідь, що його «праці в галузі східних культур і розширення тональної системи реабілітовані ЦК» [12, с. 478], тож він може поновити свої дослідження, і йому нададуть підтримку. Занотовуючи в «Автобіографії» цю пропозицію, музикознавець із болем згадує про долю свого дітища – новітніх інструментів – і цим пояснює читачеві причину своєї відмови...

Отже, визнання теорії Олексія Степановича за кордоном змусило «вершителей» його долі, позичивши в Сірка очі, змінити гнів на милість. Проте порушити змову мовчання було не так просто. Щоправда, укладені ним два томи «Материалов и документов по истории русской реалистической музыкальной эстетики», що пролежали у видавництві від 1947 року, з великими вступними статтями (на 17 друк. арк. кожна), нарешті побачили світ (відповідно 1954 р. і 1956 р.) із грифом «ГУУЗ²⁹ Министерства культуры» – допущено «в качестве

²⁹ ГУУЗ – Главное управление учебных заведений.

учебного посібня в консерваторії». Однак колишні «благодійники», що, зіпівши зуби, начебто змирилися з легалізацією діяльності Олексія Степановича, не дримали. До прикладу: за дорученням Музгізу він почав вести і редагувати щорічник «Вопросы музыкознания», й за його підписом як редактора вийшло три книги; утім четверта книга була надрукована вже за підписом Ю. Келдиша (1960 р.)... В «Автобіографії» Олексій Степанович зазначає, що робота в цьому щорічнику тривала чотири з половиною роки³⁰ і, «незважаючи на його енергію, була поволі придушена» [12, с. 478].

З «Автобіографії» також дізнаємося про зухвалі порушення авторського права дослідника: його, як він пише, «величезна двотомна робота» «Слово и музыка в вокально-драматических жанрах» стала жертвою видавничої сваволі – без погодження з автором була розбита на три частини; перша вийшла 1960 р. під цією самою назвою; друга – «переполовинена» – під назвою «Вокальная драматургия Мусоргского» (1966 р.), третя залишилася в рукопису...

А останній доробок глибокого фахівця-новатора – «Специфика выразительных средств музыки: эстетико-теоретические статьи и исследования» – був включений до темплану видавництва на IV-й квартал 1967 року, проте побачив світ лише 1969-го, уже після смерті його автора.

Упродовж 1950–1960-х років не припинялася дискримінація О. С. Оголевця, подеколи набуваючи замаскованого характеру. Та до кінця життя він вірив в істинність і остаточну перемогу своїх ідей, а одними з останніх його слів, як згадувала дружина Клавдія Миколаївна, були: «Усе одно ми прийдемо до цього...» [9, с. 200].

Це було справжнє пророцтво: цивілізований музичний світ, прагнучи класичної якості музикування, скористався його новітньою доктриною – в основному тими аспектами цього вчення, які стосуються європейського музичного академізму. На цих засадах розбудовується гігантський естетичний комплекс, який зветься мікротонною музикою, і, як зазначає Г. О. Когут, до теорії

³⁰ За цей час йому вдалося там опублікувати три капітальні статті з різних питань історії, естетики й теорії музики [12, с. 478].

О. С. Оголевця «усе частіше звертаються музиканти й музикознавці, переконуючись у її істинності й універсальності» [10, с. 135].

І тільки на пострадянському просторі величезний науковий спадок О. С. Оголевця все ще замовчується. Унаслідок кампанії 1940–1960-х років, спрямованої на знищення його як ученого, донині в Росії ім'я видатного полтавця оточене «атмосферою недовіри, підозрливості й осуду» [9, с. 189]; в Україні ж воно не відоме навіть вузькому колу фахівців.

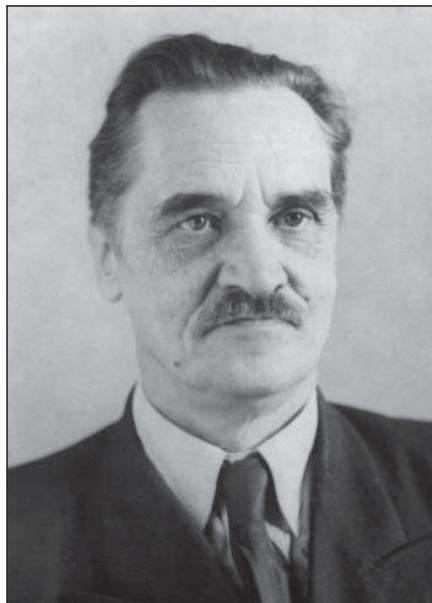
Безумовно, настав час поновити історичну справедливість – утвердити національний пріоритет, розпочавши осягнення наукової доктрини О. С. Оголевця в повному обсязі, що матиме вирішальне значення для подальшого розвитку вітчизняного музикознавства, музичного виконавства й музичної педагогіки. Потужний прогрес комп'ютерних технологій дозволяє не тільки візуалізувати наскрізь математизовані концепції вченого, але й перевести їх у формат інтерактивності, тобто взаємодії «людина – комп'ютер», що буде серйозним стимулом до розвитку музичної теорії та практики.

* * *

Георгій (Юрій) Оголевець (1897, Полтава – 1973, Москва) – видатний учений, ботанік-рослиник.

Його професійне становлення розпочалося в рідному місті 1916 року, коли студентом-практикантом він переступив поріг Природничо-історичного музею Полтавського губернського земства (нині це Полтавський краєзнавчий музей імені Василя Кричевського. Там дотепер зберігається гербарій Георгія Степановича, зібраний ним на Полтавщині). Із 1918 року він уже співробітник цього музею, а дещо згодом – викладач ботаніки на сільськогосподарському факультеті Вищої робітничої школи і його декан. Фактично Г. С. Оголевець був причетний до організації сільськогосподарської освіти в нашому місті: сільськогосподарський факультет Вищої робітничої школи 1929 року, пройшовши через низку реформувань, перетворився на Полтавський сільськогосподарський інститут (нині Полтавська державна аграрна академія).

У 1921–1922 роках майбутній учений виконував також обов'язки консультанта місцево-

Георгій Степанович Оголевець.
Фото. 1967 р.

го відділення Наркомзовнішторгу з експорту лікарських рослин. 1922 року він був відряджений Полтавським губкомом для продовження освіти до Московської Петровської сільськогосподарської академії (згодом – «Тімірязевка»), яку закінчив 1924 року.

Усе своє життя він присвятив розвитку улюбленої науки та пропаганді її здобутків. Так, ще 1923 року в Москві в серії «Библиотека крестьянина» (№ 6) «Главный комитет Сельскохозяйственной и кустарно-промышленной выставки» п'ятитисячним накладом видав працю Г. С. Оголевця «Важнейшие лекарственные растения России и Украины, их собиране и сушка. С 38 рисунками». Ця книжка, як указано в передмові, адресована всім, «хто бажає зайнятися збиранням лікарських рослин» [22, с. 3]. Тому автор надає відомості про те, «де і коли потрібно шукати лікарську рослину, як вона виглядає, як її збирати, як сушити і для чого вона слугує» [22, с. 3]. У тексті послідовно витримано науково-популярний стиль викладу; читачеві забезпечено усвідомлення еквівалентності певних українських і російських назв деяких рослин, що необхідно для засвоєння пропонованого матеріалу.

В інших ранніх роботах, приміром, у брошурі «Как и где разводит клещевину», опублікованій «Відділом селянської літератури Державного видавництва», Г. С. Оголевець, пропагуючи агротехнічні знання та оперуючи даними економічної статистики, обґрунтовує потребу в розвитку певного промислу та його вигоди і дає поради читачам стосовно його грамотної організації [23].

Дослідник-практик, він працював і старшим агрономом зі спеціальних культур Всеросійського союзу сільськогосподарської кооперації (1924–1930 рр.), провів у цей час кілька ботанічних експедицій та агрономічних обстежень на Північному Кавказі й у Середній Азії [6].

Учений спеціаліст ВІЛАРу (Всесоюзного науково-дослідного інституту лікарських та ароматичних рослин) із 1939 року, старший редактор

«Сельскохозяйственной энциклопедии» упродовж 16 років, 1951 року Г. С. Оголевець захистив кандидатську дисертацію, а 1954 року йому було присвоєне вчене звання старшого співробітника зі спеціальності «ботанік-рослиник».

Відтоді й до самої смерті він – постійний редактор і відповідальний секретар редколегії «Бюллетеня Главного ботанического сада АН СССР». Із редакторською працею не розлучався ніколи, брав із собою матеріали чергового випуску «Бюллетеня» навіть у відпустку³¹. Він є автором багатьох наукових праць – книг, статей, зокрема словникових – у довіднику «Декоративное садоводство» (вийшов під його редакцією, М., 1949), в «Энциклопедическом словаре лекарственных, эфирномасличных и ядовитых растений» (М., 1951)³². Брав участь в укладанні «Атласа лекарственных растений СССР». Підтримував тісні творчі зв'язки з колективом Дослідної станції лікарських рослин АН України в селі Березоточа Лубенського району Полтавської області. Приділяв багато уваги «підготовці молодих спеціалістів, зокрема консультуванню аспірантів» [6, с. 106].

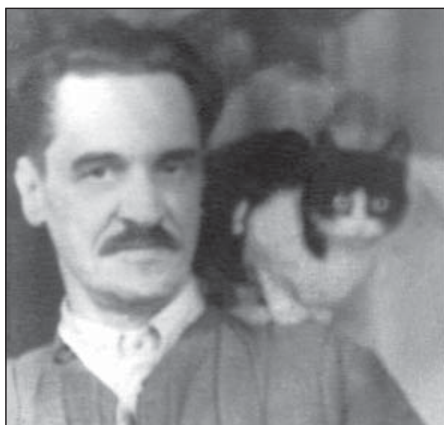
Останні роки життя Георгія Степановича, який страждав на серцеву недостат-

ність, були затьмарені передчасною смертю його єдиного сина Ярослава – талановитого вченого-біохіміка (1927–1971).

Професіонал високого класу, Георгій Степанович був залюблений у свою справу, проте це не вичерпувало сфери його зацікавлень: знався і на художній літературі (мав велику бібліотеку російської та зарубіжної класики), був шанувальником театрального мистецтва тощо. Високі естетичні смаки він та його дружина Міліца Олександрівна

*Георгій Степанович Оголевець.
Фото. Середина 1920-х рр.*

*Георгій Степанович з урятованою кішкою.
Фото. Кінець 1940-х рр.*

³¹ Хоч був редактором, як то кажуть, «від Бога», сил ця праця відбирала чимало, і це не могло не відбитися на стані його здоров'я.

³² Георгій Степанович здійснив також упорядкування цього словника.

(учителька молодших класів) прищеплювали і її небожеві – сироті Міті Белевичу, майбутньому кінооператорові, якого родина взяла на виховання в 1930-х роках. Це подружжя завжди було готове допомогти³³ – й не лише людям, а і братам нашим меншим.

А втім, така риса була властива всім Оголевцям – членам родини Анни Василівни і Степана Яковича. Кожен її представник – інтелігент, подвижник, яскрава індивідуальність. Неможливо переоцінити їхній внесок у розвиток культури, науки й суспільної свідомості своєї доби. Але не менш значущим і для нашого часу, особливо в аспекті загальнолюдських цінностей, є їхній досвід родинного життя й виховання дітей гармонійно розвиненими, активними громадянами. Міцні духовно роди українських трудівників-інтелектуалів завжди були і будуть надійним осердям нашого національно-державного самоутвердження й поступу.

Література

1. Варфоломеев Ю. В. Адвокаты во власти: присяжные поверенные – сотрудники Чрезвычайной следственной комиссии Временного правительства. 2009–2012 [Электронный ресурс] / Ю. В. Варфоломеев // Адвокат. – 2011. – № 6. – Режим доступа – <http://w.pcforgums.ru/j1025.html>. – Название с экрана, 20.05.2016.

2. Варфоломеев Ю. В. Политико-правовая ответственность высших должностных лиц государства при смене власти (на примере деятельности Чрезвычайной

³³ Из 1948 року Георгій Степанович і Міліца Олександрівна опікувалися і мною, дочкою опального Володимира Степановича, тоді студенткою. Я гостювала в них на канікулах, вони брали мене із собою на відпочинок – двічі я з ними їздила в напіввимерле сільце Бердники під Калязіном, і ми з Ярославом, моїм однокласником, студентом «Тімірязевки», блукали по лісах, збираючи різні колекції.

Коли я вже працювала вчителькою і в мене через хворобу горла виникла потреба поїхати до моря (літо 1953 р.), то родина Георгія Степановича цьому посприяла. Мені дали адресу – це було невеличке поселення на самому березі Чорного моря, біля станції Келасурі (недалеко від Сухумі). Там мешкала сім'я Володимира Миколайовича Бренделя, зв'язки з яким Георгій Степанович тоді саме поновив (Георгій Степанович і Володимир Миколайович, троюрідний племінник художника Г. Г. Мясоедова, були одружені на двоюрідних сестрах). Тож моє лікування відбулося.

У Полтаві Георгій Степанович не був близько трьох десятиліть, утім, незважаючи на ностальгію, зміг завітати на малу батьківщину лише 1954 року. Відтоді він намагався принагідно (по дорозі у відпустку) заїжджати в рідне місто хоч на кілька днів.

Наприкінці 1960-х років, в один із приїздів Георгія Степановича з родиною до Полтави, відбулася їхня екскурсія до Старих Санжар (із метою дізнатися про долю садиби бабуні – Анни Трохимівни Тессен), і я також поїхала з ними. Де колись стояли дім і хата, як кажуть, «было – и былъем поросло»: ми не знайшли навіть сліду залишків від будівель. Усюди розпросторився бур'ян і розрослися дерева та кущі. На жаль, запустіння в тім краю перемогло...

следственной комиссии Временного правительства) / Ю. В. Варфоломеев // Известия Саратовского университета. Новая серия: Социология. Политология. – Саратов : Саратовский национальный исследовательский государственный университет им. Н. Г. Чернышевского. – 2012. – Т. 12. – Вып. 2. – С. 99–104.

3. Виктор О. С. Семидесятник С. Я. Оголевец / О. С. Виктор // Вопросы истории. – 1968. – № 1. – С. 211–213.

4. В. О. Концерт С. В. Рахманинова / Владимир Оголевец // Последние новости. – 1913. – 20 октября. – (Архив Анни Оголевец).

5. В. О. Концерт Яши Хейфеца / Владимир Оголевец // Последние новости. – 1913. – 9 декабря. – (Архив Анни Оголевец).

6. Георгий (Юрий) Степанович Оголевец (к 70-летию со дня рождения) : [Юбилейные даты] // Бюллетень Главного ботанического сада. – Вып. 65. – М. : Наука, 1967. – С. 105–106.

7. Гонтмахер М. А. Евреи на Донской земле. История. Факты. Биографии / М. А. Гонтмахер. – Изд. 2-е, испр. и доп. – Ростов-на-Дону, 2007. – 857 с. : порт.

8. Кауфман Л. Дмитро Володимирович Ахшарумов: визначний музичний просвітитель / Леонід Кауфман. – К. : Музична Україна, 1971. – 97 с.

9. Когут Г. Мої зустрічі з О. С. Оголевцем / Геннадій Когут ; перекл. з рос., упорядкув. та вступ. слово Анни Оголевец // Альманах Полтавського національного педагогічного університету «Рідний край». – 2012. – № 2 (27). – С. 188–201.

10. Когут Г. Олексій Оголевец і його вчення / Геннадій Когут ; передне слово Анни Оголевец // Альманах Полтавського національного педагогічного університету «Рідний край». – 2013. – № 1 (28). – С. 133–135.

11. Краткий библиографический указатель важнейшей литературы о Бетховене / сост. М. П. Алексеев и Я. З. Берман // Музыка и революция. – 1927. – № 3 (15). – С. 41–44.

12. Оголевец А. С. Автобиография / А. С. Оголевец // Вступ до сучасного музичного мислення / О. С. Оголевец. – К. ; Л. ; Полтава : Полтавський літератор, 2006. – С. 471–479.

13. Оголевец А. С. Письмо Г. А. Когуту от 28–29 октября 1966 г. [Рукопись] / А. С. Оголевец. – 8 с. – (Архив Г. О. Когута).

14. Оголевец А. С. Письмо Г. А. Когуту от 28 ноября 1966 г. / А. С. Оголевец // Вступ до сучасного музичного мислення / О. С. Оголевец. – К. ; Л. ; Полтава : Полтавський літератор, 2006. – С. 505–507.

15. Оголевец А. С. Резюме / А. С. Оголевец // Основы гармоничной мови : У двох книгах / О. С. Оголевец. – Книга друга. – К. ; Л. ; Полтава : Полтавський літератор, 2006. – С. 964–967.

16. Оголевец В. Грамматика русского языка. – Ч. 1. Этимология : для младших классов средних учебных заведений / Владимир Оголевец. – Петроград ; Киев : Книгоиздательство «Сотрудник», 1915. – 132 с.

17. Оголевец В. Грамматика русского языка. – Ч. 2. Синтаксис : для младших классов средних учебных заведений / Владимир Оголевец. – Петроград ; Киев : Книгоиздательство «Сотрудник», 1915. – 118 с.

18. Оголевец В. Деятель революционного движения на Украине семидесятник Степан Яковлевич Оголевец : [доклад в Институте истории АН СССР. – 1965, сентябрь] / Виктор Оголевец // Держархів Полтавської області. – Ф. № Р-8832. – Оп. № 1. – Спр. № 85. – Арк. 47–70.
19. Оголевец В. Отрывки воспоминаний [Рукопись] / Виктор Оголевец. – М., 1981. – 24 с. – (Архів Анни Оголевець).
20. Оголевец В. Симфонии Бетховена : популярно-критический очерк / Владимир Оголевец. – Киев : Издание И. И. Самоненко, 1913. – 32 с.
21. Оголевец В. Страницы из книги моей жизни. I вариант [Рукопись] / В. Оголевец // Держархів Полтавської області. – Ф. № Р-8832. – Оп. № 1. – Спр. № 15. – 138 арк.
22. Оголевец Г. Важнейшие лекарственные растения России и Украины, их соби́рание и сушка. С 38 рисунками / Г. С. Оголевец. – М. : Редакционно-издательский отдел Главного выставочного комитета Сельскохозяйственной и кустарно-промышленной выставки, 1923. – 112 с. – (Серия «Библиотека крестьянина». – № 6).
23. Оголевец Г. С. Как и где разводить клещевину / Георгий Оголевец. – М. ; Л. : Отдел крестьянской литературы Государственного издательства РСФСР, 1926. – 38 с.
24. Оголевец А. В. Володимир Степанович Оголевец / А. В. Оголевец // Історія Полтавського педагогічного інституту в особах : Матеріали конференції, присвяченої 80-річному ювілею інституту. – Полтава : Кларисса, 1995. – С.130–136.
25. Оголевец А. В. Вступне слово до статті: Когут Г. Мої зустрічі з О. С. Оголевцем / А. В. Оголевец // Альманах Полтавського національного педагогічного університету «Рідний край». – 2012. – № 2 (27). – С. 183–188.
26. Оголевец А. В. Полтавське оточення В. Г. Короленка: С. Я. Оголевец і його сім'я / Анна Оголевец // Рідний край. – 1999. – № 1. – С. 124–125.
27. Оголевец В. Музичне життя Полтави наприкінці XIX – у першій чверті XX ст. (спогади) / Володимир Оголевец ; упорядкув. та вст. слово Анни Оголевец // Рідний край. – 2000. – № 2 (3). – С. 112–120.
28. Пойдеменко М. К. Сонет пам'яті лектора педінституту В. С. Оголевця / М. К. Пойдеменко // Альманах Полтавського державного педагогічного університету «Рідний край». – 2009. – № 1 (20). – С. 214.
29. Прокофьев С. С. Могут ли иссякнуть мелодии? / С. С. Прокофьев // Пионер. – 1939. – № 7. – С. 80–83.
30. Прокофьев С. С. Отзыв о музыкальном инструменте, построенном А. С. Оголевцом на основе 17-ступенной гаммы : [авторизованная машинопись] / С. С. Прокофьев. – 1930-е годы // РГАЛИ. – Ф. 1929. – Оп. 3. – Ед. хр. 35. – 1 с.
31. Словарь русского языка : В четырех томах. – Т. I. – М. : Гос. изд-во иностр. и нац. словарей, 1957. – 964 с.
32. Таривердиев М. Я просто живу / М. Таривердиев. – М. : Варгус, 1997. – 319 с.
33. Ходосов К. Горгаючи сторінки пам'яті... / Карпо Ходосов // Дніпро. – 1975. – № 8. – С. 124–125.
34. Цветаева А. И. Мастер волшебного звона / А. И. Цветаева, Н. К. Сараджев. – М. : Музыка, 1988. – 110 с.
35. Шеффер Т. В. Лист до А. В. Оголевець від 18 липня 1970 р. [Рукопис] / Т. В. Шеффер. – (Архів Анни Оголевець).
36. Щедрин К. М. Новый этап в развитии музыкознания. Рец. на кн. А. С. Оголевца: Основы гармонического языка / К. М. Щедрин // Советская музыка : Шестой сборник статей / Отв. ред. Дм. Кабалевский. – М. ; Л. : Музгиз, 1946. – С. 64–78 // Оголевец О. С. Вступ до сучасного музичного мислення / О. С. Оголевець. – К. ; Л. ; Полтава : Полтавський літератор, 2006. – С. 509–520.
37. Энциклопедический словарь : В 41 т. [+2 доп. тт.]. – Том VI. – Лейпциг ; С.-Петербург : Издатели Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон, 1892. – 948 с.

Григорій Титаренко

ЗГАДУЮ МИКОЛУ ФЕОДОСІЙОВИЧА КАГАРЛИЦЬКОГО

*До річниці відходу за обрії
письменника М. Ф. Кагарлицького*

Мені випало щастя познайомитися і протягом п'яти років спілкуватися з цією непересічною людиною.

Саме тоді я розпочав збирати матеріали для книги про славного співака, несправедливо забутого нашого краянину Андрія Івановича Кикотя.

Добрий київський приятель пригадав, що в ті далекі часи, коли в столичному оперному театрі

Микола Кагарлицький (ліворуч) і Григорій Титаренко під час однієї із зустрічей. Фото. Київ, 16.06.2012

співав Андрій Іванович, там-таки працював завідувачем літературної частини Микола Федосійович. Цей товариш знайшов і номер домашнього телефону Кагарлицького та домовився через своїх друзів про нашу зустріч.

Звичайно, я письменника знав заочно. Читав його книгу «Листами, мов зорею, засвітилася» про Катерину Білокур, а зі щоденників Олеса Гончара довідався про трагедію, що спіткала Миколу Федосійовича на Хрещатику, коли він намагався захистити студентів від «беркутівців».

Було якось лячно телефонувати живому класикові та ще й, на жаль, не вельми здоровому, але бажання більше дізнатися про Андрія Кикотя пе-

реважило, і я набрав номер. Микола Федосійович запросив до себе...

Пам'ятаю нашу першу зустріч. Звісна річ, розмова йшла про Андрія Івановича Кикотя. Треба сказати, що непросте прізвище Кикоть за радянських часів дуже постраждало. Спочатку в Києві його зрусифікували, і з Кикотя зробився Кікоть, а відтак писалося Кікотем, Кіктєм. Тоді мою увагу на це звернув саме Кагарлицький. Потім я не раз чув, як ревно захищав він чистоту рідної мови.

Хоч про Андрія Івановича я дізнався тоді небагато, та Кагарлицький дав мені рекомендацію до Туркевича, який тоді завідував літературною частиною столичного оперного театру. Василь Дмитрович пізніше люб'язно ознайомив мене з архівом Андрія Кикотя.

Якось так склалося, що наші зустрічі з Миколою Федосійовичем стали регулярними. Енциклопедично освіченого оповідача було дуже цікаво слухати. Він розповідав про трагедію співака Михайла Донця і причетність до неї Івана Паторжинського, а також про те, як поквиталася дружина Донця з Паторжинським. Одного разу він зачитав вірш Володимира Сосюри про ці події:

*Дивлюсь крізь марево заграв...
Донець. Я в опері стрічав
Його з дружиною. Як любка
Вона була йому тих днів.*

*Ішов, як голуб, між стрільців,
Донець. І з ним його голубка.*

*Його за голос я любив.
Не тільки я – усі любили!
Але орлу відбили крила
В годину горя і боїв...*

*Невже не покара відплата
За генія потвору-ката!*

За смерть братів він має знижку
І навіть пенсіонну книжку.

Годі й думати, що його могли надрукувати за радянських часів.

Якось письменник поділився зі мною, що його покійний батько був сотенним в отамана Зеленого,

Панство Кагарлицьких – Микола Феодосійович та Ольга Зіновіївна. Фото. Київ, 16.06.2012

а сам він наразі пише книгу, яку назвав «Україна, батьку, у нас одна». Жаль, не судилося авторові довести її до друку. Це сьогодні робить дружина письменника. Із нетерпінням чекаю її виходу.

Свою книгу про Катерину Білокур Микола Феодосійович побудував за листами художниці. Відомо, що кілька робіт мисткині перед Другою світовою війною передала в Полтавський художній музей, а під час окупації їх утратили. Є листи про це в Катерини Василівни. Якось при зустрічі я сказав письменнику, що картини ті знайшлися. Микола Феодосійович просіяв від радості і дуже схвилювався. Тоді я йому розповів, що втрачені роботи художниці випадково в сільському клубі знайшов і повернув у Полтавську картинну галерею подвижник музейної справи, мистецтвознавець, реставратор, художник, а на той час і директор Полтавської картинної галереї Кім Григорович Скалацький. Тоді ж і передав книжку Скалацького про Катерину Білокур із дарчим написом від автора Кагарлицькому. Відтоді став постійним човником у їхньому спілкуванні – передавав від одного до другого книги, публікації чи просто вітання. Ця місія була приємною, адже їхні відносини були щирими і плідними.

Микола Феодосійович постійно жартував. Приміром, пропонував випити трошки віскі з кавою, поки дружина відсутня. Мовляв, він хоче скористатися цією можливістю, і при цьому говорив, усміхаючись: «Хіба ж ми не козаки?»

Остання моя зустріч із Миколою Феодосійовичем відбулася 02.09.2015 р. Я приїхав до Києва і від друзів довідався про тяжкий стан здоров'я письменника, зателефонував пані Ользі – дружині Миколи Феодосійовича, передав йому вітання. Вона запропонувала відвідати хворого в лікарні. Мої побоювання, що це зашкодить її чоловікові, розвіяла тим, що він майже весь час спить. Дивно, коли ми зайшли з нею до палати, Микола Феодосійович не спав, а усміхнувся до мене і мовив: «Дайте свою руку». Відчув слабкий потиск. Дружина пішла до лікарів, залишивши нас удвох. Коли вона

За переглядом полтавських мистецьких новодруків. Фото. Київ, 01.09.2014

повернулася, чоловік її ніби заснув. Здавалося, що мої короткі відвідини стомили хворого, і ми залишили його на самоті. Так сталося, що я був останнім, хто спілкувався з Миколою Феодосійовичем. Того вечора він відійшов за обрій життя.

На третій день ми прийшли провести в останню путь невтомного трудівника. Прикро було, що він так рано пішов від нас, адже міг зробити ще дуже багато для красного письменства України, а ще більш прикро, що за життя подвижника держава так і не вшанувала його належним чином.

Чув, ніби є пропозиція назвати одну з вулиць у Києві іменем Кагарлицького. Тішу себе надією, що в цій благій справі нам допоможе декомунізація. Дай то, Боже, щоб не скінчилося все це одною балачкою.

Анонс

Готується до друку книга письменника Миколи Феодосійовича Кагарлицького «Україна, батьку, у нас одна». Вона складатиметься із двох частин. У другій частині зібрані спогади сучасників Миколи Феодосійовича, які знали його і спілкувалися з письменником.

Ігор Сердюк

КОЗАЦЬКЕ МІСТО ТА ЙОГО МЕШКАНЦІ

Рецензія на книгу: Волошин Ю. Козаки і посполиті: міська спільнота Полтави другої половини XVIII ст. / Юрій Волошин. – К. : К.І.С., 2016. – 356 с.

Незважаючи на те, що Полтава претендує на понад тисячолітню історію, домодерний період її розвитку досліджений надзвичайно мало. Навіть козацька доба, про яку збереглося достатньо джерел, окреслена переважно в аспекті військових подій та біографій поодиноких політичних постатей. У цьому сенсі історики Полтави традиційно зверталися до сюжетів Полтавської битви 1709 р. – як її співці або критики, не виходячи за межі російського імперського нарративу, котрий трактував баталію як центральну подію в історії міста. Всі інші аспекти функціонування великого полкового осередку зазвичай зображуються побіжно і блідо. Тому публікація кожної нової фахової праці з «неполітичної» історії козацької Полтави є помітною науковою подією.

Однією з таких подій нещодавно стала публікація книги Оксани Коваленко «Полтава XVII–XVIII ст.: розвиток міської території, просторова структура забудова та міська забудова» [1]. У ній авторка скрупульозно відтворила соціотопографію міста, його вулиці, приватну та адміністративну забудову. На презентації книги хтось із гостей презентації півжартома зауважив, що таким чином козацька Полтава віртуально реконструйована, а далі треба заселити її віртуальними мешканцями. Минув рік – і з виходом нової книги Юрія Волошина таке віртуальне олюднення відбулося. Про цю працю й піде мова в запропонованому огляді.

Насамперед зауважу, що маємо справу з ґрунтовним дослідженням, якому професор Волошин віддав понад десять років свого життя. Книга розповідає переважно про два останні десятиліття функціонування міста як полкового центру, себто йдеться радше вже про «присмерк», а не про «золоту осінь» Гетьманщини. Важливо, що на першому етапі автор здійснив публікацію основного джерела своєї (тоді ще майбутньої) праці – Генерального опису Лівобережної України 1765–1769 рр., це вимагало додаткових зусиль, але й дозволило краще

відчутти документ і повніше реалізувати його потенціал [3].

Композиційно книга складається із шести розділів, присвячених найважливішим аспектам функціонування міста. Перший шкід оповідає про простір замешкання. Йдеться не тільки про обличчя міста, але й про дуже важливі й для сучасних містян речі: вартість житла в різних частинах міста та його оренди, ринок нерухомості тощо. Читач зможе дізнатися, скільки ж людей проживало на тодішніх «квадратних метрах», і відповісти на дещо перефразоване булгаковське «квартирне питання» – чи зіпсувало воно тодішніх полтавців.

У другому розділі йдеться про організацію міського самоуправління. Автор не тільки роз-

глядає його ієрархічну структуру, але й аналізує складні й подеколи конфліктні взаємодії козацької адміністрації та міського магістрату. Частково це було наслідком і порівняно пізнього отримання містом магдебурзького права. Але, що дуже важливе, Полтава була найбільш східним містом у Європі, куди це право поширилося. Окрім загальних правових аспектів, у книзі на прикладі конкретних життєвих ситуацій показані службові повноваження тих чи тих урядників та можливі зловживання ними. У такому ракурсі тодішня «міська рада» постає далекою від ідеалізації та засвідчує тривалу історичну тяглість багатьох нинішніх проблем із хабарництвом та зловживаннями.

Третій розділ найбільший за обсягом і є сюжетним стрижнем усієї книги, оскільки йдеться в ньому про мешканців міста. Тут найбільше проявились історико-демографічні зацікавлення Юрія Волошина та його хист до аналізу структурних складників міського соціуму. Автор реконструював статево-вікову структуру населення загалом та характеристики окремих його мікрогруп, як то козаків, міщан, духовенства і маргіналів. У цьому контексті дуже важливими є роздуми про станову та регіональну ідентичність тогочасних полтавців. Чи відчували вони себе членами єдиної міської спільноти? Як себе ідентифікували? Який сегмент простору вважали своїм і називали «тут», а який чужим та маркували «там» або «десь»? Зрештою, родзинкою розділу є параграф про антропоніміку.

Наступний сюжет книги теж пов'язаний з історико-демографічними вподобаннями автора. Тут йдеться про родину та шлюб у широкому контексті – шлюбні стратегії та шлюбні ринки, життя вдів і вдівців, організацію домогосподарств тощо. Читач зможе, наприклад, дізнатися, чи всі полтавські родини були такими, як літературно знаменита сім'я Кайдаша; чи накладало вже тоді місто свій відбиток на величину й функціонування родин і т. ін.

П'ятий розділ книги цікавий не тільки історикам, а й шанувальникам детективів, оскільки розповідається в ньому про злочини й конфлікти на теренах ранньомодерної Полтави. На думку автора, одним із факторів криміногенності був прикордонний статус міста, котре сусідило із Січчю та слобідськими полками. Водночас конфлікти є невід'ємною частиною будь-якого соціуму, а майстерність історика якраз полягає не в їх переказуванні, а в читанні поміж рядків. Це дозволяє уважно поглянути на систему матеріальних і ментальних цінностей тогочасних полтавців. Більше того, можна спробувати зануритися у світ їхніх моральних переживань і прагнень, як це зробив Юрій Волошин на прикладі мікроісторичного ана-

лізу однієї конкретної справи про дітовбивство на Кобищанах.

В останньому розділі досліджуються такі два важливі аспекти проблеми, як стан здоров'я населення та його освіченість. Щодо останнього, то на полтавському матеріалі автор укотре спростовує історичний міф про тотальну грамотність українців у добу Гетьманщини. Ці дослідження свідчать про зростання важливості освіти як соціального капіталу. Думається, що сюжет про хвороби та їх лікування теж буде цікавим потенційному читачеві, адже мовиться про найбільш поширені недуги, тлумачення їх традиційним суспільством і практики зцілення. Юрієві Волошину навіть удалось ідентифікувати перших професійних полтавських лікарів, окреслити коло їхньої діяльності та обов'язків.

Загалом книга може слугувати гарною ілюстрацією різниці між краєзнавчими та фаховими історичними дослідженнями. Краєзнавці займаються переважно писаннями панегіриків рідному місту, часто їхні тлумачення доволі поверхові, а схеми написання – шаблонні. Саме тому такі тексти цікаві якомусь вузькому колу місцевих читачів. Натомість фахова розвідка на прикладі одного міста чи села може показати великі суспільні злами чи явища. У такому разі конкретне поселення є тлом або ж, навпаки, вписується в більш широке тло певного регіону чи країни. У цьому сенсі дослідження професора Волошина можна порівняти з відомою книгою про окситанське село Монтайю [2]. Саме тому нова розвідка про стару Полтаву раніше зацікавила канадських грантодавців, а нині успішно продається в книгарнях України.

Наостанок зауважу, що праця «озброєна» гарним довідковим апаратом. Зокрема, покажчик імен не залишить байдужим істориків-біографістів або ж шукачів своїх родоводів, якщо їхнє коріння, звісно, сягає Полтави та її околиць. Також варто відзначити й гарну поліграфію, редакторську роботу та якісне макетування. У поєднанні зі змістом така «форма» книги безумовно збільшить задоволення від її прочитання.

Література

1. Коваленко О. Полтава XVII–XVIII ст.: розвиток міської території, просторова структура забудова та міська забудова / Оксана Коваленко. – К. : Видавець Олег Філюк, 2015. – 232 с.
2. Лядюри Э. Ле Руа. Монтайю: окситанская деревня (1294–1324) / Э. Лядюри. – Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2001. – 541 с.
3. Місто Полтава в Румянцевському описі Малоросії 1765–1769 рр. / упорядкування, вступ. стаття і коментарі Ю. Волошина. – К. : Наш час, 2012. – 576 с.

Богдан Завідняк

МЕТАФОРІКА «ПТАХОКАРДІЇ», АБО «ORDO AMORIS» СВІТЛАНИ-МАЙЇ ЗАЛІЗНЯК

СВІТЛАНИ-МАЙЇ ЗАЛІЗНЯК

Хто я – оцій столикій людві, що пливе у штурм...

**Світлана-Майя Залізняк,
«Ілюмінатор. Лета»**

Армагедон метафор, мов з Ротацій.
Прапервні подано до столу – споживай.
Не треба більше див, маніфестацій,
Смакуй попкорн – космічний коровай.
А я ще поживу, о мій Гораций,
Де квітне рими веселковий рай.
Хіба поети створені для рацій?!
Гори воно вогнем ясним, палай!
Ще віршем дихає живе безсмертя,
Протрух миршавий колос до трухи,
Шпарини зір наближують роки,
Наземна втіха градами пожерта.
У місті тепер в моді вояки.
Прошу не жертви – світла милосердя.

Богдан Завідняк

Чиста жива поезія – у відтінках, гамах кольорів, доторках до душі... немовби обминає нас флером чарівної Музи: то пригубить до нестями, то пожурить до сліз, то пропече душу тривожним неспокоєм – бо не дає приспати пульсуючий нерв поета, знайшовши його в сьогоднішній за віком, за фахом, за саном – та все ж відпускає в реальний світ. Місія поезії – кликати, вести, запалювати крилатими формулюваннями смолоскип правди, щоб чистим її словом очищувати і облагороднювати людське єство. І добре, коли такими якостями володіє сам поет. Про таких говоримо – у них на ночівлі сама Поезія. Коли ж сам катарсис із царини поетики. Ще Аристотель це збагнув і віддав перевагу поезії над іншими улюбленими предметами: метафізикою та історією.

Муза полтавської поетеси Світлани-Майї Залізняк неприховано володіє всіма цими якостями високої поезії, водночас вражає нас стереометрич-

ною глибиною наскрізного бачення народження поезії: їй не так важливо показувати себе в повний ріст, як удається строфа за строфою народжувати ідеальні поетичні світи у присвяченому ритуалі віршованого дійства. В таку поезію закохуєшся з першого погляду, знаючи, що вона не зрадить твій смак, не опромінить зухвалим поглядом неофіта, а по звичаю ранніх церковних отців, подарує духовну іскрину і полегшує від тягот земного існування. Така вона, Майя:

Бує дармовизна-чистотіл.
Аврал на морі, переділи суші...
Зриваю пелюстки в країні бджіл –
І чищу... чищу серце...
Чим би – душу?

В авторки знаходимо їй притаманну лексику, звороги, неологізми, архаїзми, метафори. Її Муза родом із сьогоднішнього: говорить добірною україн-

ською, однак не рідко то сленгом, то на фені, то на інгліш... освітлена театральною рампою мегаполісного інтерконтинентального світу вся напоказ бентежить відвертими сальвадордалівськими маскарадними костюмами, все приховуючи за сюрреалістичним макіяжем від модних кутюр'є вродливу дівчину, яка знає високу ціну своїй природній калокагатії середньоукраїнського Едему, втираючи носа давньоелладській скульптурній красуні.

БІСЕРНИЙ ВІРШ

О Джеммо в сукні, що творив Карден.
Тобі чужі мої буденні муки.
Хто не писав рядків, отой блажен.
Лише павук буває шестируким.

А я – звичайна жінка, ще земна.
Із хаосу вирізьблюю порядок.
Безкрилий нагопн нишк і розпинав.
Слизькучі змії не жаліли яду.
Усе б мені встигати, йти у ніч,
Лишаючи петельку, бісеринку...
Зуміти посміхатися на спіч,
Узяти на фуршеті лиш мачинку.

Скуштовано амброзію кохань,
Зорію на всіх жевжиків критично.
Поетизують способи злягань...
Я – супокійна, майже прагматична.

О Джеммо-ляляко в тапцях золотих,
Ти не пораниш пальчика до кривці.
Тобі не ллють у каву кислоти
Зайці безхвості, молочайні вівці.

Дивлюсь на тебе: порцеляна, шовк.
А в мене цебра яблук і грушок.
Десь профурсетки, ложі, сінема...
Кориці слоїк, щось медку нема.
О звабо дивна, серги аж до пліч.
А я – у вирі слів і протиріч.

Поетесі Залізняк добре вдаються ліричні описи психологічного стану панночок, панянок, зрілих пань, тобто жіноча тема, що не дивно, однак феміністичні мотиви не покликані самоцільно виражати поетичне обличчя, що само по собі природно, а провокувати новий погляд на речі: збурити емоції, щоб заспокоїти хвилю першого самолюбного враження та перейти до відвертої дорослої розмови про наболілі теми. Тут вона вкрай щира і стає не на жарт привабливою і палкою в розмові:

ТИ

Ти в цьому світі – мати і дружина.
Ти в пеклі буднів – порцеляна, сталь.

Тебе назвали – Сальвія, Гражина...
Дозволили вдягти чадру, вуаль.

Тобі дали цяцьки, трибуну, дошку.
Тебе на фресках бачили і ню...
І сина відберуть... криши окрошку...
І всиплють на сивини тютюну.

Тебе співати просять – голосисту.
І – знадну, вільгу – кинуть на пісок.
Течеш-мутнієш – років сорок... триста...
Аж поки не народиться Тюссо.

Такі поезії варто читати не покvapно, бо написані в стилі краших зразків української лірики. Зізнаюсь, їх у Залізняк чимало. Ось дві з улюблених:

ГІМН КОХАННЯ

Жив-був поет із тихою Гвіат –
Модисткою пальто і капелюхів.
Він торохтів у рань про плагиат,
На свята їхав до сестер у Глухів.

Вона статечніла – між книг, парсун.
І мріяла про доню, дачу, сливи...
У жовтні в ательє забіг співун,
Дверима гепнув, та й під шерхит зливи
Грайливо запитав: «А хочеш... слив?»
Муж – на межі...

Ні в бар, ні до спортзалу.
Обруч вогнисто груди охопив.
У серце кобра пристрасті вповзала!

Не мала молодичка тих принад,
Що здатні в кліть зазвати соловейка,
Тож пригадала: муж у снігопад
Вручав їй гімн із келишком глінтвейну.
Підносив екзотично – на свічі,
Співав натхненно. Дав манто з шиншили,
Потому став шукати хрін, ключі...
Той аркушик на дзиглику лишили.

Гвіат поклала гімн у фреш-бісквіт...
Співун його знайшов у перший вечір,
Зрадів безмірно, бо стомився гріть
Невправним юнкам худорляві плечі.

В обшарпаний салон «Мечта и явь»
Не понесу ні шовк, ні твід, ні байку.
Гвіат раює у котеджі солов'я!
Мережить бісером трико, фуфайки.

...Поет купив тінисту дачу в Бучі.
Читає псові бейти і газелі.
Повітря там вишневе, неядуче.
Лунає без Гвіаточки в оселі.

АНЯ

Вона товаришує із найманим бійцем і пацифістом.
Коли приходять потеревенити, пахтить винцем
і тістом.

Колишній вбивця то регоче, то в келих мутно
плаче.
– Як був у Лівії, дружина зрадила. Життя собаче.

Вона мовчить, обох жаліє, бо дружбани таки
хороші.

Не духопелили отут клієнтів, не позичали грошей.
Обидва – однокласники, ще сниться парта
крайня...

Коли її хтось хоче, вислизають: «Ми в скверик,
Аню...»

Безхатки лементять, а ще вигулюють Додо –
тер'єра.

Вона – повія середньостатистична, без сутенера.
Лиш три аборти відбула і двічі вени зашивали...
Вітчим бив по щоках, а п'яна мати жебоніла –
«мало...»

Задимлені іконки, пеньюари, псевдоорганзи,
зради.

А що дітей не буде, то вона частково навіть рада.
Перемотала пацифіста ручку металевим скотчем –
Бард пише на шматку шпалер у дощ, під ніс рядки
вуркоче.

Вона не любить шоколаду, Хічкока фільмів,
садо-мазо.

Із неї малював латентний гей-француз картину
маслом.

Ще параноїк був – курдупель – завіз в котедж
посеред лісу.

Купив обручку, мармелад, весільну сукню і валізи.

Тепер у Ані крос щоденний – від школи
аж до хащі.

Оката жінка у веснянках, а світ кричить:
«Пропаща...»

Поява конфеті у звукоряді її рим – це народження поетичної тайни. Так вислизають за межі всього зайвого в поетичний інтим. Просто заворожує... Немає потреби чекати на впізнану риму. Вірш стелиться сам і живе своїм повноцінним життям.

Світлана-Майя Залізняк родом із Пирятина, що на Полтавщині. Епізоди з дитинства в Яготині та життєва проза у Великій Ялті, зокрема, праця в с. Гаспрі – це її оазиси, куди повертається думкою хоч на хвилину, мешкаючи нині ось уже двадцять років у Полтаві. Тут виходили друком її перші книжки, друкувалися вірші і проза.

ЖИТНЄ

У твоєї сестри буяніло весілля... Юрма
Кайфувала. Хто в пошуку чарки, хто сексу,
хто соку.

А до мене тулилася боком тілиста кума,
Офіцерик щипав: «Звідки ти – першосортна,
висока?»

До криниці підходили діти, ганяли котів...
Женихався до тітки Мокрини забейканий слюсар.
Я втрачала тебе. Знов на волю хлопчачу хотів.
З пелени висипала чортисьок блондиниста Люся.

Танцювали усі...
Обіймалися пари між груш.
В рань матуся твоя поливала плющі, каланхое.
Так і бачу тебе – кучерявця – у пломені руж.
...Я поплинула з Травників тих у чужому каное.
Пам'ятаю, що жито ламалося...

Коники – стриб...
Я зривала не сукню, а панцир колючого страху.
Десь отам, серед блиску літаючих пестошів...
риб...

Налетіла гроза – і поглинула світ вогнептаха.

Поетеса є лауреаткою Загальнонаціонального конкурсу «Українська мова – мова єднання» (2007), відзначена премією Пантелеймона Куліша за книги «Міць» та «Струм». Лауреат II-го Міжнародного поетичного конкурсу «Чатує в століттях Чернеча гора» за вірш «...те й поженеш» («Україну так модно любити...», 2014). Переможниця III-го конкурсу «Планета людей» за однойменний вірш (2015). Того ж року у львівському видавництві «Сполом» побачило світ видання її зібраних поезій, шестисторінкова «Птахокардія».

ЕПІКА

– Пиши епічне – радить мудрагель. –
Щоб серце й дух чіпкі лещата стисли!
Бо я творю, а текст... неначе гель,
І розтікаються по дереву мислі.
В тобі є міць, тож сагу сотвори –
Нехай майне кометою імення.
Я аркуш тер, вже зяє три діри.
А ти – вулкан метафор і натхнення.

Епічне...
Починаю.
Для шпака.
Орел не скосить на творіння ока.
Я опишу... шоломи Спартака,
Фалернські вина і юрму жорстоку.
Не омину Валерії принад,
Відваги й нетерпіння Еномая...

За вікнами дощі... каштанопад.
А крихт епічного – шукай! – немає.

...Постукала до мене в білий сон
Зневажена гречанка Евтибіда.
Хотіла нашептати щось... Клаксон
Злякав прояву. Ні ідей, ні сліду.

Мабуть, для епіки потрібен дим.
Я почекаю, вже згрібають листя.
– Пиши про мене сагу... досліди... –
Розсілася на лавці баба Христя.

– Ось геть, беззуба... – кашляє сусід.
У мене драматизму пуд і жменя.
...Не знаю, чим лишити вогнеслід,
Закарбувати (та поглибше...) ймення.

Поезія Світлани-Майї Залізняк має ще одну привабливу сторону. За мемуарним характером розмови про жіночу долю криється умовне перебирання долями жіночих образів на користь дару тієї отриманої особистої співучої сопілки. Вона привчає цінувати своє Его, дорожити скарбом отриманого буття, вести лінію самозахисту від зовнішнього шумовиння оманливих голосів, що кличуть до самозаспокоєння. Нерв серця її ліричної пташини б'ється в унісон із живим еством, прагне втілення, ласки, відозви.

ШУМОВИННЯ

Я не прийшла у твій лункий гарем –
Чекаги ночі на тафті червоній.
Хай інша ту неволю обере.
Згубилася обручка між півоній...

Ти ж бачиш: словотеча, віршопад.
Дзумлю собі – в шовкових травах бджілка.
Таку не вдовольняє мармелад,
Рахат-лукум, жага – щопонеділка.

Будуй палац у стилі рококо,
На зорекрадстві спійманий любаску.
Бурунисься хмаристе молоко...
Ось кличеш на розвеснену Аляску.

А мій, земний, все котить кавуни.
Наснився ти – порушився комфортик.
Влітаєш – без дарунка і вина.
Шуміння-шумовиння...
Пал в аорті.

Руйнуй плотини чи криши базальт –
Я не зйду з кармінного трампліна.
У мене, кажуть, оксамитний альт.
Любилися в колоссі, на хвоїнах...

Тепер – вільгота, гніздища всолод,
Ось геть...
Зірок пульсуючих не треба.
Смакую конфітюр, бо свій ренклад.
... а ти все більше схожий на Ереба.
Такі ж волосся, тенор-баритон.
Мусуєш тишу: «...йди у цинамон...»

Уже обраного тут жмутку поезій достатньо, щоб звернути увагу на рідкісну впізнаваність поетичного голосу Світлани-Майї, щедрість її ліричного обдарування, багатство і поліфонію мови, ерудицію та освіченість, що приходять із життєвим досвідом. У неї є свій порядок того вищого милосердя, яке самотньо робить нас людьми. За сповіддю душі починає народжуватися новий лад – порядок Любові.

Однак будувати – не ламати. Незвичними, але стрілчато влучними є рими полтавки. Вони буквально прокладають траєкторію лету віршованого потоку і стають зв'язковими у вірші, який оживає історичною пам'яттю (хліб-таліб («Ні, не пишу про подвиги...»)), печери-бетеери («Візаві»), бересклет-вельвет («Травнево-лапідарно»), прости-блокпости («Тих неборак – прости»), «молись»-стереориси («Стерео»), хосени-вени («Вірш по безсонню») тощо) у віршах-хроніках із нашого сьогодення. Можна лише порадити, що сіризна буднів пройшла очищення, мов зазнавши трутизну ціанідів, лягла золотими крупницями правдивої поезії. Читати ці поезії стає за честь. Не знати їх – дурним тоном. На них виховуватиметься майбутнє волелюбне покоління України.

У Світлани-Майї Залізняк не зауважуємо повторів. Складається враження, що збірка «Птахокардія» не укладена із жанрово розрізнених віршованих етюдів, а є антологією епічних перлин. Такого високого рівня монументалізму письма рідко кому вдається дотриматися. Книга втрачає ознак «товстушки», її стає дедалі більше бракувати зворушеному шанувальникові слова, що зачитав до корінців. Варто запізнатися з героями і героїнями поетичних віконць полтавки, що тепер уже навіки оселилися в цій будівлі, гомонять, радяться, підтримують один одного. Це її оселя стрілчатої вежі, де систолою і діастолою битиметься світле серце Поезії Світлани-Майї Залізняк.

Січень 2016 року

Галина Білик

НАУКОВЕ ОСМИСЛЕННЯ ТВОРЧОЇ ПОСТАТІ ПИСЬМЕННИКА-ЗЕМЛЯКА

Рецензія на книгу: Пуніна О. Самітний геній: Олесь Ульяненко : літературний портрет / Ольга Пуніна. – К. : Академвидав, 2016. – 288 с. – (Серія «Життя і слово»)

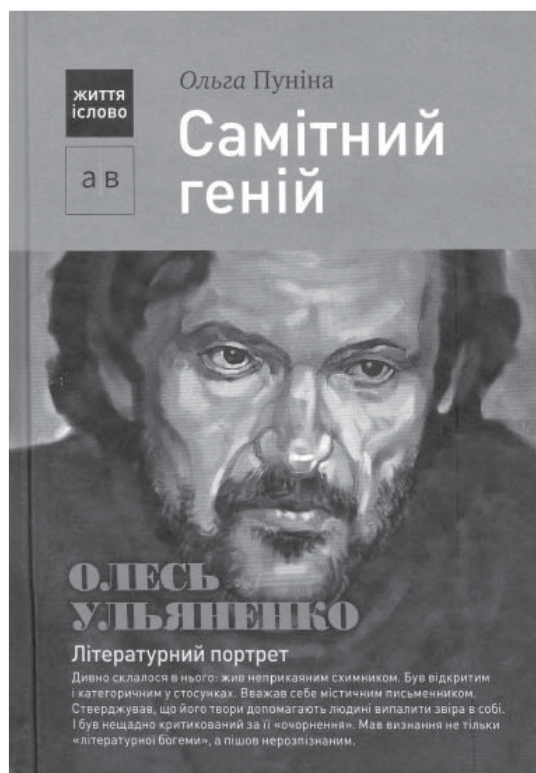
Письменника Олесь Ульяненко (1962–2010), який народився і виріс у місті Хоролі на Полтавщині, не оминають увагою критики й дослідники літератури, присвячуючи його творчості численні рецензії та статті, осмислюючи поезію, прозу, есеїстику майстра пера в дисертаціях, до того ж не тільки в Україні. Упродовж останніх п'яти років побачили світ дві меморіальні книги про художника слова – «Олесь Ульяненко. Без цензури : інтерв'ю» (К. : Махаон-Україна, 2011) та «У знятому на плівку дні : Олесь Ульяненко у спогадах» (К. : Український пріоритет, 2012). І ось найсвіжіша новина: нарешті з'явилася перша монографічна наукова (нехай поки що й науково-популярна) розвідка про нашого землянина – «Самітний геній: Олесь Ульяненко : літературний портрет» (К. : Академвидав, 2016). Її авторка Ольга Пуніна – доцент кафедри теорії та історії української і світової літератури Донецького національного університету імені Василя Стуса (м. Вінниця) й один із найбільш ретельних і послідовних сьогодні (такий висновок робимо, ознайомившись із працею) українських ульяненкознавців.

Відомо, що науково-популярна інтерпретація проблеми має на меті привернення широкої уваги до описуваного об'єкта, зацікавлення ним різних читацьких аудиторій, а відтак виразну, хоч і в загальних рисах, репрезентацію досліджуваного з можливістю акцентування чільної деталі авторського прочитання. І літературний портрет як жанр із помежів'я науки й публіцистики чи письменства для цього якнайкраще надається, оскільки перед-

бачає виформування – із залученням усієї доступної бібліографічно-документальної та художньої інформації – концептуально-цілісного погляду на творчу особистість митця, синтезування засобом слова його індивідуально-неповторного образу. Як правило, це «ескізне» або «пунктирне» висвітлення, без претензії на вичерпність та істину в останній інстанції, есеїстичне у викладі, але обов'язково прив'язане до факту й тієї ключової ідеї, яка, власне, і формує кут зору на літературний феномен, продукує конкретний шлях його пізнання.

Очевидно, Ольга Пуніна чітко з'ясувала для себе ці вихідні засади майбутньої розвідки, більше того – продемонструвала (як нам бачиться) особливу духовну злитість з об'єктом свого дослідження: повагу до філософії та естетики Олесь Ульяненко, розуміння його життєвих і

творчих принципів, захоплення митцем як індивідуальністю. До цього, звісно, було перейдено непростий шлях наближення до письменника – через його твори й наявну літературознавчу рецепцію, імовірно живе знайомство та спілкування, вплив окремих колег-ульяненкознавців тощо. Етапи подоланої дистанції чітко фіксують тематичні публікації науковця 2013–2015 років (с. 278), із-поміж яких особливо вирізняємо відомий нам навчальний посібник «Олесь Ульяненко : навчальні матеріали до основного курсу („Новітня українська література”)). Частина 1» (Донецьк : Дон-НУ, 2014) – доволі успішне представлення неординарної постаті літератора-сучасника студентській філологічній молоді.

Нова книга містить вступну частину «...А я не знаю, який я», де «реставровано стислий життєпис» (с. 8) Олеся Ульяненка, і два розділи – «1. „Я – містичний письменник”» та «2. Тінь світла в надрах теміні», котрі, вступаючи в діалог зі вступом, окреслюють світоглядний і творчий профілі літератора в триєдиному вимірі екзистенціалізму, апокаліптики й експресіонізму. Не менш важливим і цінним у виданні є «Каталог», у якому зібрано та згруповано за рубриками – «Художні твори Олеся Ульяненка», «Переклади художніх творів», «Сценарії», «Публіцистика. Статті. Документи», «Літературний побут: інтерв'ю з письменником, спогади тощо», «Літературно-критичні матеріали (рецензії, огляди тощо)», «Наукова і науково-популярна рецепція творчості» – основну масу видрукуваного на сьогодні (загалом 377 джерел) ульяненкознавчого різножанрового, різностильового, різноформатного матеріалу.

«Дивовижно суперечливу постать української літератури» (с. 5), «одного з найяскравіших у сучасній українській літературі речників апокаліпсису» (с. 6) Олеся Ульяненка авторка дослідження, оперуючи множинними друкованими свідченнями, зображує через низку іпостасей: він геній, а відтак нонконформіст і самітник; письменник; українець; дивак як вимираючий вид; інтелігентна людина вулиці; людина-парадокс; борець зі тьмою. Наголошується, що від пращурів (а це пагіння давніх бунтівливих дворянських родів, як-от Воейкових, із домісом східної крові, по батьковій лінії, та міцне українське селянське, не раз нищене, а все ж не здолане, сибірами, по материній лінії) йому перейшла «незручність» для системи – безкомпромісність, прямолінійність, відвертість, що проявлялося вже з юного віку: «...першим у сім'ї та окрузі почав розвінчувати „святі” істини та авторитети, першим назвав Леніна негідником, а Бандеру – героєм, першим відмовився від суржику і почав говорити українською, казав, що Україна колись буде окремою країною» (с. 13). У період розпаду СРСР він не без ризику для себе возить нелегальну пресу й кореспонденцію до Львова та Вільнюса і знову ж таки першим у Києві (1988 року) підносить жовто-блакитний прапор. У 1990-х роках (зокрема і в доколалітературних баталіях) зятято обстоює свою українськість (як і батько, за паспортом був «Ульяновим», хоч уся велика родина – «Ульяненки»), не відчуваючи жодної можливості ідентифікуватися з якимсь іншим ментальним простором.

Із реалій життя майбутнього шевченківського лауреата Ольга Пуніна висновує основні змістові генератори його творчості – мандрівництво, босякування, чорноробство, військову службу в Афганістані, розчарування, безробіття, безгрошів'я, бездомність, хвороби, лікарні тощо, і водночас фіксує

потяг до літературно-мистецької тусовки, котра була для митця альтернативою буденності й маніла перспективою безмірно бажаної духовної самореалізації. Чимало свідчень у книзі наведено про доволі ранній прихід Олеся в літературу, його численні «пригодницькі романи» вже на лаві молодшого школяра тощо. Утім вельми промовистим є зізнання вже зрілого майстра слова про страх, який змушував його в ті роки таїтися зі своїми творчими нахилами й інтересами: «Тоді ж <...> яка була епоха: людина, яка читала книжки, та ще в Хоролі, Полтавської області, уже підозру викликала, а якщо ще щось і пише, то це взагалі – сумашедше і неприємне...» (с. 15). Це про ті реакційно-реваншистські 1970-ті роки, коли батьки-грецькосії не раз дорікали своїм ув'язненим (чи поки що вільним) дітям-письменникам (шістдесятникам) за «книжки» й «писанину»...

Цілком підтримуємо Ольгу Пуніну у твердженні, що присуття біографія митця розпочинається лише з оприявленням його творчої праці суспільству. Відтак правильно буде сказати, що життєпис письменника Олеся Ульяненка вихідною точкою має настання Незалежності України (1991), коли «Визвольний шлях» друкує його «Молитву». Наступного року «Слово», «Чумацький шлях», а згодом «Авжеж», «Світо-вид», «Сучасність», «Українські проблеми» та інші часописи вміщують вірші та прозу літератора. 1995 року окремим виданням являється світу його перша невеличка книжка «Зимова повість», 1997 року роман «Сталінка» (1994) приносить полтавцеві Малу Державну премію України імені Тараса Шевченка. Ця знаменна подія – не просто «момент слави»: значною мірою вона і зберегла нам Олеся Ульяненка, творчість якого надалі «вкладається у формати літературно-художніх видань і знаходить свого читача, прихильного і недобррозичливого критика» (с. 23). Авторка книги зауважує, що письменник активно пробує свої сили і в кіносценарному мистецтві, навіть якщо втілити в життя вдається лише малу долю задуманого й напрацьованого; він стає улюбленцем мистецької журналістики, доволі часто потрапляючи в об'єктив, на телеекран, на шпальти газет, навіть обговорюється як претендент-висуванець на Нобелівську премію від України. Друга половина 2000-х років у його творчому хронописі пов'язана з випробуванням – т. зв. «порнографічним» скандалом і судовим процесом довкола роману «Жінка його мрії» (2007–2009). Заборонений твір, одним із прихованих мотивів якого є олітературений ще Тарасом Шевченком відчайдушний пошук кохання, дому, сімейного затишку, зрештою було реабілітовано й повернуто читачам, утім юридичні розборки помітно виснажили письменника й укоротили йому віку.

Одна з важливих ідей аналізованої книги в тому, що сила генія Олесь Ульяненко доволі активно проявляється й після його відходу в інший світ: письменник не зник із літературного процесу, і не в останню чергу завдяки друзям. Адже, легковажний, нездатний до самозбереження тощо, він мав такі рідкісні чесноти, як щирість, товарицькість, принциповість, які привертали до нього людей, зріднювали душі. Тож активно виходять книги митця в Україні, здійснюються їх закордонні переклади. Від 2012 року існує Міжнародна літературна премія імені Олесь Ульяненко за найкращий нонконформістський твір.

Творчий шлях письменника простежено в книзі як неухильне фізичне саморуїнування й самознищення: його геніальна натура мусила до останку вичерпувати себе, «осмислюючи і відтворюючи» власний тягар хисту (дару Божого) та зазнаючи нестерпних мук, виринаючи задля цього зі світу зримого в текстуальний, на простори трансцендентального. У зв'язку з цим надзвичайно цікаво читати психологічні роздуми дослідниці про «акт письма» літератора і щедро дібрані нею з багатьох його інтерв'ю мотиваційні самозізнання: «Це дуже дивне відчуття – начебто треба позбутися чогось, щоб не мучитися. Це вже як хвороба. <...> Я відчуваюся нормально, тільки коли пишу» (с. 34), «Вкрай не люблю писати. Але мушу змушувати себе, бо треба. Бо щось приходить і бере тебе, гудить у голові, і ти просто маєш це писати. Це Бог. Все на Ньому побудовано» (с. 36). Однозначно, творчість для Олесь Ульяненко – це буття в контакті з вищою силою, визнання себе посередником між нею та світом людей, відтак писати означає звільнюватися від тиску її присутності, «вирівнюватися», зазнавати катарсису. У свою чергу тексти постають об'єктивізаціями конкретно-чуттєвих символів внутрішнього світу митця (у підсумку «спустошеного», «відчуженого») і набувають самостійного існування. Утім доречно наголошено в монографії й інше: зі становленням професіоналізму, досвідом творчої діяльності Олесь Ульяненко визнає не менш важливою і «ремісницьку» функцію творчого суб'єкта, якість праці якого вимірюється, крім таланту, ще й майстерністю (с. 37). Усе ж, попри такі начебто «збалансовані» уявлення, Олесь Ульяненко завжди писав стихійно, швидко, вибухово – бурхливими «напливами», які не тільки повністю опановували його тілом, душею, витягуючи з них усі сили, але й активізували надприродні здібності, дозволяли заглянути в інші виміри, дарували можливість провидіння та співпочування (переживання чуттів іншого).

Ольга Пуніна привертає увагу читача й до проблеми саморецепції творчості Олесь Ульяненко – «сприйняття автором власних творів та бачення

ним письменницької мети і функцій» (с. 39). Хоч митцеві серйозно ніколи не йшлося про подібний самоаналіз або критику побратимів по перу, він волів бачити літературу легкою та цікавою, не зважаючи на те, що сам не вписувався в такий формат, послідовно в текстах виказуючи біль. На його погляд, письменник – це самодостатній автор-творець, який проходить «шлях самурая чи шлях воїна», глибоко розуміючи життя (с. 40). Ідею власної творчості Олесь Ульяненко формулює як «переконання в необхідності писати, аби показати, як не треба робити». Він прагне відверто називати речі своїми іменами, передусім потворні, нагнітання яких у суспільстві особливо гостро відчуває, й застерігати людей від прийдешньої невідворотної розплати за скоєне зло. «Непоривний зв'язок людини зі світом» стає змістовою основою його творчості, й на цьому терені митець позиціонує себе відкривачем теми соціального зла в новітньому українському письменстві: «Похмуро... Очі у мене так поставлені. Я такий світ бачу, і здебільшого мої прогнози справджуються...» (с. 42). Він наголошує на релігійному підґрунті власних творів, натуралістичності яких мусить-таки наблизити суспільство до морального прозріння: «У моїх творах не чорнуха, а картина сучасності» (с. 43).

Медитація, містифікація, релігійність («шира любов до Бога і відчуття взаємності») як компоненти творчого стану, за слушним твердженням Ольги Пуніної, світоглядно наближають Олесь Ульяненко до філософії екзистенціалізму. У якусь мить свого письменницького побутування він приходить до глибинного усвідомлення власного обов'язку – мусу творити не тільки через те, що нехтування творчим даром надто болісне, але й через усвідомлення високої мети творчості. Звідси й цілком оптимістичні прогнози літератора, незважаючи на його всякчасну зануреність у брутальну екзистенцію: «Але Україна тримається на плаву і впливе. Вірю, її любить Бог» (с. 44). Категорія Бога для Олесь Ульяненко – світоглядна, Бог присутній у всіх його творах, «але так тонко, як повітря навколо нас. Ми його не бачимо, але відчуваємо кожною клітиною тіла. Читаючи, людина повинна вилюлювати ті нитки, які ведуть її до Бога» (с. 46). Абсолютно природно ця категорія укладається в рамки його авторського естетико-літературного стилю, у якому Ольга Пуніна простежує виразні експресіоністичні ознаки.

Інтерпретаційним фокусом, через який у розвідці обсервується творчість Олесь Ульяненко, є домінантна для текстів літератора варіація образу «блудного сина» – «homo errans», що тлумачиться в книзі як «людина, що заблукала». Особливістю такої людини, примічає авторка дослідження, є «вроджена схильність до помилок, що вражає всі

здібності й сили розуміння, внаслідок чого кожна думка, рух чи починання, може, й забезпечуючи хвилину зручність, призводять до наперед заданого спотвореного результату, що заступає шлях істині» (с. 49). Ульяненкова проза однозначно пересвідчує реципієнта: його «заблудлі» персонажі – здебільшого «неповерненці», й Ольга Пуніна правильно називає «механізми», які штовхають їх до згуби, – це знедуховлення, «забування чи свідоме й активне заперечення всіх підвалин і традицій» (с. 49). Лише хтось сторонній може повернути «пропащим» пам'ять, що означає повернути їх у лоно людяного буття. І тут виключна функція, за письменником, належить Богові, проте постати перед ним можна лише через акт самопізнання. Ольга Пуніна наголошує, що саме експресіонізм мові характерне виписування подібних людських об'єктів, «загублених» і у світі, і для себе – з різних причин, зокрема й через хаотичність або ворожість оточення. Надалі в книзі літературознавець пильно вдивляється у творчий набуток Олеся Ульяненка, шукаючи і знаходячи там вагомні аргументи для вмотивування свої концепції про експресіоністичність його письменницького світогляду та стилю.

Думаємо, не зайвим у вступі до цієї другої, власне текстуально-аналітичної, частини праці було б викласти стисло інформацію про естетику й поетику експресіоністичного письма – хоч, напевно, нині це вже культурні загальники, крім того, дослідниця в подальшому жваво апелює до важливих тематичних публікацій, однак – тоді увиразнились би позиції інтерпретатора й читача (зокрема щодо зв'язку експресіонізму й апокаліптики, експресіонізму й неоекспресіонізму, загальної генези експресіонізму в культурі тощо). Але й попри те маємо захопливе інтелектуальне читиво, в якому переплітаються голоси Ульяненкових текстів зі знаковими філософськими, літературознавчими, публіцистичними, мистецькими фрагментами новітньої доби, сягаючи ідейної злагожденості, укладаючись у цілісну духовну структуру. Не раз висновуєш думку, що дослідниця, безумовно, має рацію, переймаєшся повагою до великого аналітичного труду, який нині так легко сприймається – на єдиному подиху, поставши книгою.

Та все ж чого нам не вистачило в цій праці – з розряду важливого?

По-перше, справедливо очікуваних у літературному портреті *узагальнень* – щодо літературного контексту, характеру епохи, *мотивування*, чому – поряд з іншими – вона породила феномен Олеся Ульяненка, яке зі своїх духовних облич проявила кризь нього? Себто – за Іваном Франком: «І відкіля ти такий узявся? <...> І відкіля ти взявся у нас такий?» Цікаво було б дізнатися і про позицію авторки стосовно долучення окремими критиками Олеся Ульяненка до «житомирської» («житомирсько-київської»), «житомирсько-київсько-полтавської») прозової школи...

По-друге, *динамічності системності*, яка проявляється, зокрема, й через бачення в єдиному множинного, а то й відмінного. Приміром, зауважити у творчості українського письменника межі ХХ–ХХІ століть Олеся Ульяненка споріднені ознаки з німецькими класиками ХVІІІ століття чи німецькими ж експресіоністами початку ХХ століття ще зовсім не означає віднайти ключ до загадки його таланту, шлях пізнання його творчості. Як і вправно аргументоване асоціювання стилю літератора з уже столітнім експресіонізмом не відхиляє тези про суто Ульяненків експресіонізм, котрий напевне відмінний і від значно ближчих вітчизняних стильових варіантів – Стефаніковича, Косинчиного, Кулішевича, Стусового etc. Тому акцентуймо на деталях, котрі увиразнюють стильову неповторність митця, засвідчують нетотожність авторського почерку в різні періоди його творчості, тяжіння до тих або тих філософсько-естетичних систем та їхніх експериментальних контамінацій навіть у кількох близьких у часі його творих.

І по-третє: в контексті розлогої бібліографії книги хотілося б більше довідатися і про наявне сьогодні *зарубіжне ульяненкознавство* – не тільки переклади, презентації, а й глибоке фахове прочитання творчості літератора.

Безумовно, книгу Ольги Пуніної прихильно сприйме літературознавча спільнота. Вірогідно, вона викличе діалог або й дискусію, що важливо, зокрема, і для пам'яті Олеся Ульяненка – сприятиме інформуванню про нього, виробленню адекватного і множинного погляду на створене митцем. Адже «самітний геній» цілком заслуговує на «несамітність» у часі та просторі, й історія пересвідчує, що інколи таке справді трапляється.

Сергій Шебеліст

СТРАСТІ ЗА МАЗЕПОЮ: ПОВЕРНЕННЯ ЯСНОВЕЛЬМОЖНОГО ПАНА ГЕТЬМАНА ДО УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛТАВИ

Більше десяти років, починаючи з 2003-го, в Полтаві тривала епопея зі встановленням пам'ятника гетьманові Івану Мазепі. З цією ініціативою виступила патріотична громадськість міста, згуртована переважно довкола осередків товариства «Просвіти» й Народного Руху України. Міська влада, однак, сприймала ідею без особливого ентузіазму, вважаючи, що такі монументи «суперечливим» історичним постатям не на часі. Чиновники твердили, що такі мазепинського питання «національно-стурбованими» активістами буцімто роз'єднуватиме полтавську громаду й напружуватиме політичну обстановку в затишному місті в самому серці України. «Воно, – як влучно зауважив письменник Юрій Андрухович у «Лексиконі інтимних міст», – б'ється дещо сповільнено і не любить занадто часто хвилюватися. Воно таке, яким і належить бути українському серцю – добре, сліпе, м'яке й дещо ожиріле».

Краще натомість зайнятися реальними проблемами – дорогами, дахами, ліфтами, школами й лікарнями, а не передвиборчим піаром на темі патріотизму. Водночас 2005 року багатолітній мер Полтави Анатолій Кукоба таки оголосив конкурс на об'ємно-просторове вирішення пам'ятника Мазепі. На розгляд надійшло п'ять робіт, однак жодна з них, за словами членів журі, не задовольнила вимоги сьогодення. Під таким комунально-господарським соусом міські урядники роками благополучно блокували й бойкотували громадську ініціативу. Довкола багатостраждального пам'ятника розгорнулася справжня Полтавська битва за пам'ять.

Байдуже або й часом вороже ставлення влади до ідеї встановлення монумента Мазепі мало своє пояснення. Оскільки переважна більшість керівників міста й області були вихідцями з компартійної/комсомольської номенклатури, то і ставлення до постатей з пантеону українських національних героїв у них було ідеологічно забарвлене. У їхній картині світу, сформованій за шкільною партною в радянські часи, Мазепа однозначно був зрадником царя Петра I та віковичної братерської дружби

українського й російського народів. За підступний перехід на бік шведського короля Карла XII гетьмана-негідника відлучили від православної церкви – за велінням государя-імператора. А позаяк екс-комуністи після 1991 року вмить стали демонстративно набожними людьми, то для них це був іще один вагомий аргумент «проти».

На творення негативного іміджу Мазепи працювала не лише радянська пропаганда. Не менш потужний вплив мала російська імперська культу-

ра й історіографія, що протягом трьох століть втворювала власний полтавський міф (чого варта одна поема «Полтава» Олександра Пушкіна). Міф зі своїми героями й антигероями, найбільш демонізованим серед яких став гетьман Мазепа. Усіх його прибічників затаврували як мазепинців, естафету котрих «через роки, через віки» підхопили петлюрівці й бандерівці, а будь-які незалежницькі прагнення малоросів у рамках імперії кваліфікували як український сепаратизм, або мазепинство. Сама ж Полтава, згідно з імперською ідеологічною концепцією, була «містом слави російської зброї» та завдяки цьому символічному капіталові 1802 року отримала статус губерньського центру.

Відповідний образ Полтави постійно підживлювався і популяризувався, проникаючи глибоко в пори цього колишнього козацького, полкового, українського за духом міста. Завдяки цьому багато мешканців краю сприйняли та засвоїли колоніальний історичний погляд на трагічну для України

Полтавську битву й миттєво не могли відмовитися від своїх переконань. Навіть тоді, коли УРСР отримала незалежність від союзно-імперського центру, а молода держава переживала період національного піднесення й переосмислення власної історії. Хоч далеко не всі полтавці були денационалізованими малоросами й зазомбованими «совками». Іще наприкінці 1980-х, коли ідеологічний пресинг послабився, місцеві патріоти проводили меморіальні заходи до чергової річниці Полтавської битви, котру вони називали поразкою і катастрофою для українського народу. Влада натомість влаштовувала масштабні святкування в імперському стилі. Містом роз'їжджали артисти у формі воjákів петровських солдатів і запрошували людей на «праздник русской виктории».

«Звісно, це все било в обличчя, принижувало, і ми 1988 року не допустили жодного святкування. У Полтаву тоді їхала так звана Спілка російської молоді, півтори тисячі людей, – розповідає голова крайового осередку товариства «Просвіта» Микола Кульчинський. – Ми, патріотичні сили Полтавщини, підняли крик, заблокували все, що можна заблокувати. Внаслідок цього прибули тільки сорок осіб, і то їх через міліцейський кордон посадили в автобус. Ми поїхали в Музей Полтавської битви,

провели там дискусію, поклали грудку землі на могили воїнів російської армії. Це було нормально, а відзначати з великою помпою ці імперські перемоги й катастрофи для України ми, звісно, не дозволили».

Попри це, вплив патріотів на загальну ситуацію місті був незначним і нерідко їхня боротьба видавалася безнадійною. Полтавщина борсалася в малоросійсько-пострадянському баговинні, голосувала на виборах за міцних господарників, червоних директорів, комуністів, соціалістів і, здавалося, не зносила на дух новоспечених національних героїв на зразок того самого Мазепи чи свого земляка,

голови Директорії УНР Симона Петлюри. А як інакше? Бо хто це? Зрадники й бандити. Гірше за них хіба що Степан Бандера і його посіпаки, які «стріляли у спину нашим дідам».

Утім, регіональна еліта хоч-не-хоч мусила демонструвати лояльність до України та плекати місцевий патріотизм. На цій хвилі постав хрест із викарбуваною присвятою «Українським загиблим козакам»,

яка виявилася дещо усіченою. Бо спочатку планувалося, що вона звучатиме приблизно так: «Українським козакам, загиблим у Полтавській битві за волю України». Та це, мабуть, звучало настільки зухвало, націоналістично й образливо для «братніх сусідів», тож міські урядники вирішили залишити нейтрально-безпечний варіант тексту. В аналогічному руслі вшанували й іншого земляка Бориса Мартоса, встановивши його погруддя. І підпис на таблиці: кооператор, державний і громадський діяч, педагог. Жодних згадок про міністерську і прем'єрську посади за часів УНР, Боже збав, немає. Навіщо дратувати людей нагадуванням про минулі часи? Але що зробиш, коли державна служба зобов'язує брати участь в урочистостях. І тому до Дня Соборності України екс-комсомольська братія покладає квіти до цього монумента, а в холі обласної адміністрації організовує виставку про Злуку УНР і ЗУНР – з архівними документами тих часів і фото з такими нелюбими їм Петлюрою і Винниченком.

Благо, свято триває недовго і зображення цих капосних adeptів незалежності ще не скоро мулятимуть чиновницьке око. З куди більшим ентузіазмом регіональна (в усіх сенсах слова) еліта свят-

кувала річницю створення комсомолу, включно з ювілейним виданням його історії на Полтавщині, висаджувала дерева в парку імені Ленінського комсомолу чи влаштовувала велопробіг на честь партизана Сидора Ковпака та царя Петра I, елегантно поєднуючи в одному флаконі радянофілство й тугу за імперією.

Українські ініціативи в Полтаві зазвичай відбувалися з подачі громадськості, а не влади, що розуміла українство як етнографічну екзотику та прагнула зробити цей погляд панівним. Згідно з таким підходом, у місті можна було встановлювати пам'ятники галушці, «дівчині з легенди» Марусі Чурай та одвічний «годувальниці українського народу» свині. Але в жодному разі не можна ставити монументи ні Мазепі, ні Петлюрі. 2007 року сама лише спроба встановити дошку на місці майбутнього (!) пам'ятника голові Директорії УНР викликала силове протистояння між прихильниками комуністів, регіоналів і націонал-демократичних партій, яке довелося стримувати кордоном міліції.

Міська влада на чолі з Андрієм Матковським виступила проти встановлення дошки, формально прикрившись тим, що це рішення обласної державної адміністрації, котру тоді очолював Валерій Асадчев, не погоджене з містом. До того ж під дошкою прокладені важливі комунікації, тож ставити там пам'ятник зась. Після цього недоброзичливці обливали дошку фарбою, а невдовзі підключилися й комунальні служби, які вивезли її в невідомому напрямку й на всі запитання журналістів лише удавано розводили руками. Удавав, що нічого не знає про це і сам мер, якого складно було запідозрити в симпатіях до українства.

У всій «красі» це виявилось під час 300-річчя Полтавської битви. Згідно з президентським указом Віктора Ющенка, 2009 року в державі мали відзначити військово-політичний виступ гетьмана Мазепи й укладення українсько-шведського союзу. Але міське керівництво Полтави знову торочило про святкування. Щоб не дратувати гостей із Росії, в місті хутко познімали білборди ВО «Свободи» з ликом гетьмана і слоганом «Мазепа переміг! Українська держава е!». Займалася «шкідництвом» й

обласна рада, більшість у якій склали регіонали й БЮТівці. З держбюджету була виділена субвенція на спорудження пам'ятника, однак депутати відмовилися від цих грошей і відправили їх назад у казну. Підпорядкований міському управлінню культури заповідник «Поле Полтавської битви» не погодився прийняти в подарунок від шведів погруддя Карла XII, бо він, бачте, не має мистецької вартості. Зате його бюст взяли в обласний краєзнавчий музей.

Мер Полтави «безпартійний БЮТівець» Матковський і голова облради від Партії регіонів Олександр Удовіченко, не криючись, твердили,

що для них Мазепа – зрадник. І жодний Ющенко чи його «варяги»-призначенці в ОДА для них не указ. Третій президент України, пишучи листи, безуспішно намагався просвітити й усвідомити тогочасного мера-українофоба, який напередодні місцевих виборів-2015 раптом став рядитися у вишиванку патріота й говорити в ефірах, що він завжди був за

Мазепу. Хоч 2010 року на зустрічі з виборцями поважного віку Матковський хизувався, що не дозволить установити пам'ятник «предателям» – Мазепі й Петлюрі.

Водночас такий погляд на Полтавщині сповідували далеко не всі. Так, 2003 року в Полтаві з подачі «Просвіти» був започаткований «Мазепафест», покликаний ушанувати пам'ять гетьмана і через культуру повернути до українства насамперед молодь. За дев'ять років свого існування фестиваль переріс формат рок-концерту за участю найвідоміших вітчизняних виконавців (гуртів «Плач Єремії», «Кому вниз», «Гайдамаки», «Мертвий півень», «Вій», «Сад», «Хорея Козацька», «От Vinta», співаків Едуарда Драча, Віктора Морозова, Сергія «Фоми» Фоменка) й еволюціонував до справжньої панорами мистецтв, що включала в себе дні кіно, театру, кобзарської та бардівської пісні.

У Полтаву їхали «пофестивалити» з різних куточків країни, місто поступово позбувалося недобрї слави «колиски малоросів». Мазепа став духовним патроном імпрези, під час якої також збирали гроші на пам'ятник гетьманові. Окремий благо-

дійний концерт у Полтаві зіграв лідер гурту «ВВ» Олег Скрипка. Люди жертвували хто п'ять, хто двадцять гривень, хтось давав кількадесят тисяч. Перекази надходили звідусіль – від Мукачева до Луганська. Проте найактивнішими були звичайні полтавці. За кілька років назбирали 1,76 млн. грн. Жодної копійки з міського чи обласного бюджету не було витрачено. Це справді народний пам'ятник за народні кошти.

Від міської влади потребувався лише дозвіл на встановлення роботи київських скульпторів Миколи і Назара Біликів. Але мерія тягнула час, як тільки могла. То пропонувала поставити його десь на околиці, щоб не муляв їй око. То не хотіла відкривати монумент гетьманові в річницю Полтавської битви, бо гості з Росії образяться. То силоміць виганяла будівельників, які вже було заходилися готувати місце під постамент в історичній частині міста – на Соборній площі. То вкотре переносила дату відкриття: спочатку на День Незалежності, потім – на Покрову. Урешті-решт, ідею забалакали й мало не поховали.

Це була ганьба для Полтави. Настільки велика, що мери Калуша, Хмельницького, Львова, Тернополя, Білої Церкви й Івано-Франківська виявили бажання «прописати» у своїх містах багатостраждальний монумент Мазепі, який роками стояв на подвір'ї творчо-виробничого комбінату «Художник» у Києві. Дійшло до того, що один обурений громадський діяч запропонував тимчасово поставити пам'ятник на території свого приватного будинку в середмісті Полтави, допоки не зросте національна свідомість її мешканців. Та подібна ексцентрика була неприйнятною. Як крайній варіант лунали ідеї встановити бронзового Мазепу поблизу Свято-Покровського храму УПЦ КП в одному з віддалених спальних районів міста.

Чи не єдиною надією на зміну ситуації була зміна міської влади. Конкурент чинного на той час мера Матковського Олександр Мамай, щоб завоювати симпатії виборців, схвально відгукувався про Мазепу, говорив, що його ж не випадково зобразили на десятигривневій купюрі!.. Отже, історики щось знають про цього, напевно, видатного чоловіка, який зробив для України багато добра. Та

й саме козацьке прізвище ніби зобов'язувало Мамая сприяти монументальному увічненню Мазепи. Але відбулося все з точністю до навпаки: щойно Мамай, завдяки цукру та гречці, переміг на виборах, як ураз забув про свої реверанси.

Він почав апелювати до соціології. Свого часу Мамай стверджував: якщо 50–80% полтавців будуть проти пам'ятника Мазепі, такою ж буде і позиція міської влади. Знайдеться хоч би 30% тих, хто за, влада почне прислухатися до них. На його замовлення 2011 року одна маловідома місцева компанія провела соціологічне опитування, за даними якого лише 6% містян виступали за встановлення монумента гетьманові в Полтаві. Слово громади – закон. Однак

Церемонія відкриття пам'ятника І. Котляревському – фото Михайла ФРІДЕНТАЛЯ, 1903 (UKURIER.GOV.UA)

уже 2014 року, як показало інше дослідження, ідею підтримували 35%, негативно сприймали 26,2%, байдуже – 28,8%, із відповіддю не визначилися 10%. Мамай ці показники не коментував.

Полтавський градоначальник любить говорити, що Мазепа – це «100% політика» і «взагалі не його рівень», а компетенція Президента, Уряду і Парламенту, рішення яких він виконуватиме (указ Ющенка, до речі, не втратив чинності). Хоч як їх виконує Мамай, видно дуже добре на прикладі законів про декомунізацію, ухвалених 2015 року. Мер публічно відмовився перейменовувати незліченні «комуністичні» назви вулиць, бо коштів на зміну табличок і документації в міському бюджеті немає, тому нехай гроші дають Парламент і Уряд. Саботував рішення Верховної Ради та ще й демонстративно хизувався цим перед громадськістю. Через те Полтава була серед міст-аутсайдерів за темпами декомунізації в Україні.

Коли 2013 року громада ініціювала перейменування вулиці Паризької комуни на Героїв Крут, Мамай пафосно заявив: «Доки я буду міським головою, на сесію зроду не винесу питання про перейменування жодної вулиці. Крапка». Нові назви вулиць можуть бути хіба в новозбудованих районах, які ще невідомо коли з'являться. Якщо ж йому потрібно провести якесь рішення, мер не цікавиться думкою громади, а просто ставить її перед фактом – і дає дозвіл на встановлення меморіальної дошки царському сатрапові генерал-фельдмаршалу Івано-

ві Паскевичу. Але політична кон'юнктура робить своє. Відразу після Революції Гідності міська рада збиралася на позачергове засідання, де постфактум узаконила демонтаж пам'ятника Леніну та проголосувала за Мазепу. Хоч невдовзі Мамай призупинив це рішення, бо депутати, мовляв, ухвалили його під тиском громадськості, котра заповонила сесійну залу. Потім з'ясувалося, що є нескасоване попереднє рішення влади про відведення землі під пам'ятник – і бронзовий Мазепа врешті-решт «приїхав» у Полтаву. Це, щоправда, було ще не відкриття меморіалу, а лише, так би мовити, «оглядини».

14 жовтня 2015 року, на Покрову, в День українського козацтва і День захисника України, котрий тоді вперше відзначали як державне свято, пойдитися на монумент

гетьманові прийшло чимало містян. Ніхто не протестував, не кричав «Ганьба зраднику». Хоч про мистецьку вартість пам'ятника і художники, й історики, і прості люди дискутували, зазначаючи, що це фахове питання. Важливіший сам факт: Мазепа в Полтаві. На заході були присутні представники обласної влади, духовенства УПЦ КП і родини Мазеп. Бракувало на цьому святі українського духу лише міського голови. Мамай не знайшов часу відзначити з полтавцями День українського козацтва, хоч вітальні білборди розвісив у місті ще задовго до Покрови. Мабуть, це таки «100% політика» і «не його рівень».

Офіційне ж відкриття пам'ятника відбулося 7 травня 2016 року. Для Полтави це була непересячна й небуденна подія, адже на церемонію приїхали Президент України Петро Порошенко і Предстоятель УПЦ КП Патріарх Філарет (мер Мамай, що симптоматично, знову проігнорував захід). На Соборному майдані було велелюдне зібрання, причому далеко не всіх там сконцентрували за адміністративною рознарядкою. Багато хто прийшов туди за власним бажанням. Атмосфера заходу не

в однієї людини викликала асоціації з тим, як 1903 року в Полтаві відкривали пам'ятник Іванові Котляревському. На цей народний монумент також збирали кошти всім миром, і сама церемонія його відкриття викликала, мабуть, не менший ажіотаж. А Мазепа – ще й роздратування, бо за кілька днів до урочистостей зловмисники намагалися підірвати пам'ятник. Вибухівка лише трохи пошкодила

постамент із тильного боку: відколовся невеликий фрагмент граніту й залишилася кіптява.

У своїх промовах і Президент, і Патріарх розставили саме українські акценти щодо Полтавської битви й постаті гетьмана, який став прапором руху до незалежності, досі викликаючи несамови-

ту лють adeptів імперії. У Росії, ясна річ, не змогли проігнорувати події в Полтаві й укотре висловили своє обурення, звинувативши вже й Порошенка в зраді українського народу, та ще й напередодні Дня Перемоги. Але нині, на відміну від попередніх десятиліть і століть, українці вже не озираються на колишню метрополію та нарешті починають долати насамперед ментальну залежність від неї.

«Ми вшановуємо українських героїв, відзначаємо свої свята і пам'ятні дати. І більше ніколи не допустимо експансії радянсько-російської імперської ідеології в український простір, – заявив Президент і емоційно додав: – Тут вам не «русскій мір», тут – український світ! Отож, маємо оцінювати Мазепу лише в нашій українській системі координат. І європейській також. Не забуваймо: ще коли Петро I рубав для Росії вікно до Європи, Україна часів Мазепи ходила до Європи через двері. Ясновельможний пане Гетьмане! Із поверненням Вас до української Полтави!»

Світлана Ленська

ОЛІМПІЙСЬКІ ПЕРЕМОГИ СТУДЕНТІВ-ФІЛОЛОГІВ

Убуянні свіжого, молодого листя, в розмаї юної весни Полтавщина об'єднала молодь з усіх куточків нашої держави. Упродовж 19–23 квітня 2016 року – ось уже третій рік поспіль – Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка приймав II етап Всеукраїнської

студентської олімпіади з української мови та літератури. Організаторами проведення почесного й відповідального заходу стали кафедри української мови й української літератури.

II етап олімпіади скликав на батьківщину Івана Котляревського і Миколи Гоголя студентів-філологів із 23 областей нашої держави. Полтавщина гостинно вітала учасників з усіх куточків України – від Закарпаття до Харкова, від Сум і Чернігова до Одеси й Миколаєва, окрім, на жаль, представників

тимчасово окупованого Криму. Особливо тепло учасники та гості форуму вітали юнаків і дівчат із вишів Донецька й Луганська, котрі, частково переміщені в інші області, щодня доводять, що вони – справжні українці. У конкурсних випробуваннях свої знання продемонстрували 74 учасники, шанувальники рідної мови, та знавці української літератури із 33 міст країни.

II етап олімпіади розпочався з урочистого відкриття, в якому взяли участь кращі художньо-мистецькі колективи вишу; з вітальним словом виступив ректор Полтавського педагогічного університету доктор філологічних наук, професор М. І. Степаненко.

Після урочистостей юнаки і дівчата виконували завдання з української літератури, а наступного дня – з української мови, виявивши при цьому широку ерудицію, ґрунтовні знання, науково-аналітичні навички, майстерне володіння словом і креативність. Їхні роботи оцінювало фахове журі на чолі з доктором філологічних наук, професором Л. Ф. Українець. Оцінювали якість виконання конкурсних робіт члени журі, серед яких знані вчені, авторитетні науковці з різних вишів України – доктори філологічних наук, професори В. В. Барчан (ДВНЗ «Ужгородський національний університет»), М. О. Вінтонів (Донецький національний університет), О. І. Неживий (Полтавський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти імені М. В. Остроградського), Л. В. Шитик (Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького), доктор філологічних наук, доцент С. В. Ленська (Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка), кандидати філологічних наук, доценти В. П. Біляцька (Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара), С. В. Зінченко (Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя), В. А. Мелешко, Т. І. Ніколашина, І. Г. Павлова, Г. І. Радько (Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка).

Усі учасники II етапу олімпіади були нагороджені грамотами, а переможцем в абсолютній першості став студент ДВНЗ «Ужгородський національний університет» Олександр Староста. Друге місце поділили студентки Національного університету «Кієво-Могилянська академія» Ольга Петренко, Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини Оксана Джугір та Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького Тетяна Шев-

ченко. Третє місце посіли студентки Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди Наталія Тімко, Інституту філології КНУ імені Тараса Шевченка Юліана Зелена, Пол-

тавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка Олена Білик і Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя Оксана Лепьошкіна.

Переможець олімпіади Олександр Староста і ректор ПНПУ імені В. Г. Короленка професор Микола Степаненко. Фото, 22.04.2016

Чотири дні олімпіади були дуже насиченими: студентський актив ПНПУ організував низку цікавих заходів – гості відвідали місцеві музеї, помилувалися краєвидами Полтави, переглянули виступи творчих колективів університету в рамках проекту «Студентська весна – 2016», стали глядачами традиційного Шекспірівського фестивалю. Зініційований полтавськими студентами передвеликодній майстер-клас із розпису писанок викликав жвавий інтерес учасників.

Дивовижна інтелектуально-творча атмосфера, тепло племенистих очей друзів, відчуття єднання Сходу й Заходу України, щирість і радість молодості – ось найголовніший підсумок олімпіади.

Вітаємо переможців і їхніх наставників! Зичимо успіхів і натхнення всім учасникам форуму!

НАШІ АВТОРИ

БІЛИК Галина – старший викладач кафедри української літератури Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

ГОЛУБКО Віктор – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історичного краєзнавства Львівського національного університету імені Івана Франка.

ВАСИЛЕНКО Вадим – аспірант Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка Національної академії наук України.

ВОЛИК Павло – член Національної спілки художників України, Народний художник України, доцент кафедри образотворчого мистецтва Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка.

ГОРИЦВІТ Тетяна – письменниця, член Національної спілки письменників України (м. Полтава).

ГРИНЬ Ніна – письменниця, член Полтавської спілки літераторів (м. Полтава).

ГУЦА Павло – студент факультету романо-германської філології Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

ДАТЧЕНКО Юлія – дитяча письменниця, доцент кафедри загального та слов'янського мовознавства факультету української й іноземної філології та мистецтвознавства Донецького національного університету імені Олеся Гончара, член Національної спілки майстрів народного мистецтва України.

ДПТАН Ірина – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

ЄЩЕНКО Марина – письменниця, літературознавець (м. Київ).

ЗАВАЛКО Сергій – письменник, журналіст, копірайтер (м. Черкаси).

ЗАВІДНЯК Богдан – доктор філософії, доцент кафедри філософії Українського католицького уні-

верситету, член Національної спілки письменників України (м. Львів).

КАЛАШНИК Володимир – доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, член Національної спілки письменників України.

КАРП'ЮК Марія – письменниця, вчитель англійської мови Київської ЗОШ № 286 (м. Київ).

ЛЕНСЬКА Світлана – доктор філологічних наук, доцент кафедри української літератури Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

ЛИХОГЛЯД Оксана – письменниця (м. Вінниця).

МАСЛОВ Олексій – письменник, тележурналіст (м. Чернігів).

МЕЛЕШКО Віра – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри української літератури Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

МІЩЕНКО Григорій – живописець, член Київської організації Національної спілки художників України, мистецтвознавець (м. Київ).

ОГЛОБЛІН Геннадій – провідний композитор проектів ТЦ «Арсенал» (м. Полтава), володар відзнак «За сприяння ЗС України» МО України, «За співпрацю з ВВ МВС України».

ОГОЛЕВЕЦЬ Анна – кандидат філологічних наук, доцент, мовознавець (м. Полтава).

ПОДРИГА Володимир – кандидат філологічних наук, літературознавець (м. Київ).

ПОЛЯНСЬКА Галина – кандидат мистецтвознавства, доцент кафедри культурології Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка, член Національної спілки композиторів України.

РОМАСКЕВИЧ Володимир – поет, голова правління ТЦ «Арсенал» (м. Полтава), лауреат Полтавської обласної премії імені І. П. Котляревського, володар багатьох відзнак МО України, МВС України, Заслужений працівник культури України.

РЯЗАНЦЕВ Максим – письменник, магістрант Вінницького національного аграрного університету.

СЕРДЮК Ігор – кандидат історичних наук, доцент, докторант кафедри історії України Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

СЕРЕДЯК Алла – кандидат історичних наук, доцент кафедри історичного краєзнавства Львівського національного університету імені Івана Франка.

СТЕПАНЕНКО Микола – доктор філологічних наук, професор, ректор Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

СТЕПАНЕНКО Ніна – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри філологічних дисциплін Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

ТИМОШИК Микола – доктор філологічних наук, професор, академік АН вищої освіти України, завідувач кафедри видавничої справи та мережевих видань Київського національного університету культури і мистецтв.

ТИТАРЕНКО Григорій – історик, краєзнавець, письменник (м. Полтава).

ТЮТЮННИК Микола – поет, прозаїк, перекладач, публіцист, член Національної спілки письменників України (м. Кам'янське).

УДОВИЦЬКА Ольга – поетка (с. Озера Кобеляцького району Полтавської області).

УКРАЇНЕЦЬ Людмила – доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

ЧУЙ Андрій – здобувач кафедри української літератури Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

ШАХОВА Катерина – кандидат філологічних наук, викладач Луцького біотехнічного інституту Міжнародного науково-технічного університету імені Юрія Бугая.

ШЕБЕЛІСТ Сергій – кандидат наук із соціальних комунікацій, доцент кафедри журналістики Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

ШУРМА Світлана – кандидат філологічних наук, доцент кафедри перекладу Київського університету імені Бориса Грінченка.

ЮНИК Анастасія – письменниця, студентка-філолог Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (с. Половинкине Старобільського району Луганської області).

ЯРМАК Олександр – студент факультету філології та журналістики Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

NATIVE LAND

ALMANAC OF POLTAVA V. G. KOROLENKO NATIONAL PEDAGOGICAL UNIVERSITY

№ 1 (34) 2016

CONTENTS

POETRY

<i>Oleksiy Maslov</i>	3
<i>Nina Gryn'</i>	8
<i>Olga Udovyts'ka</i>	11
<i>Yulia Datchenko</i>	14

PROSE

<i>Mykola Tyutyunnik</i> . From the Fire Lines (The Refugee's Notes)	16
<i>Maryna Yeshchenko</i> . At the Cafe	30
Talk to Me, Kolia	32
Mushrooms from the Green Box	35

DEBUT

<i>Oksana Lykhogliad</i> . Poetry	37
<i>Maksym Riazantsev</i> . Poetry	38
<i>Sergiy Zavalko</i> . Poetry	41
<i>Maria Karp'yuk</i> . To the Soldier. <i>Short story</i>	42
<i>Anastasia Yunyk</i> . Green Fire. <i>Novella</i>	44

PUBLICISISM

<i>Serhii Shebelist</i> . And "Together Forever" is Becoming Marasmus: Brotherly Love and Friendship of Nations as a New Breath of Old Kremlin Technology	47
<i>Mukola Tymoshyk</i> . A Descendant of Hetman Taras Tryasylo Is Buried in Nizhyn's Danyna	50
<i>Volodymyr Kalashnyk</i> . Tete-a-Tete with Aquitaine... and Other French Impressions. Bordeaux 1974–1976	58
<i>Tetiana Horytsvit</i> . A Colour of Pomegranate	64
Mother's Embrace	64

PHILOLOGICAL SCIENCES

<i>Andrew Chuy</i> . Folk Ballads about Love: Poetics of Images and Symbols	66
<i>Kateryna Shakhova</i> . The Synthesis of Documentary and Fiction Components in M. Tyutyunnik's Work "From the Fire Lines (The Refugee's Notes)"	70
<i>Vira Meleshko</i> . War in the Neoimpressionist's Interpretation: the Stories by Liubov Ponomarenko	75
<i>Vadym Vasylenko</i> . Descriptions of War Trauma in the Prose of Ukrainian Emigration	78
<i>Svitlana Shurma</i> . Pragmatic and linguistic features of Mykyta Khrushchev's political speech published in a ukrainian-language newspaper	90

<i>Halyna Bilyk</i> . Developing Civil Motif in Dmytro Pavlychko's Collection "Poems from the Maidan"	95
<i>Alexander Yarmak</i> . Homoeroticism in Emma Andiyevska's Surrealistic Oneiric Worlds	100
<i>Pavlo Hushcha</i> . Interpretation of the Superfluous Man's Fate in Modern German and Ukrainian Literatures: Postmodern Versions	104

EPISTOLARY

<i>Mykola Stepanenko</i> . Writer's Correspondence – "Life in all dimensions – from painful mother's tears to all the living things on the planet Earth..."	112
---	-----

THE PAGES OF HISTORY

<i>Iryna Diptan</i> . Mykhailo Hrushevsky about the Ukrainian National Idea in the Era of Khmelnychchyna	126
<i>Viktor Holubko, Alla Seredyak</i> . The Blood on the Paris Pavement (Forming Public Opinion on the Figure of Simon Petliura in the Ukrainian Galician Periodicals)	143

ARTS

<i>Pavlo I. Volyk</i>	150
<i>Hryhorii Mishchenko</i> . Mystery of Pavlo Volyk's Love	151

IN "NATIVE LAND" ABOUT "NATIVE LAND"

<i>Nina Stepanenko</i> . The "Native land" Journal on Maria Zankovetska – "the first-class talent, a rare talent"	153
---	-----

JUBILEE DATES

<i>Volodymyr Podryha</i> . Features of Romanticism in Petro Zaloznyi's Poetry (on His 150 th Birthday)	159
<i>Mykola Stepanenko, Liudmyla Ukrayinets</i> . Address on the occasion of anniversary of academician and linguist Anna Ogolevets	162

"NATIVE LAND" ABOUT NATIVE PEOPLE

<i>Anna Ogolevets', Galyna Polianska</i> . Poltava family of the Ogolevetses	167
--	-----

IN MEMORIAM

<i>Hryhorii Tytarenko</i> . Remembering Mykola Feodosiyovych Kagarlytskyi	183
---	-----

REVIEWS

<i>Igor Serdiuk</i> . Cossack City and Its Residents. <i>Book Review: Yuriy Voloshyn. Cossacks and Commoners: the City Community of Poltava in the Second Half of the Eighteenth Century / Yuriy Voloshyn. – K: K.I.S., 2016. – 356 p.</i>	185
<i>Bogdan Zavidniak</i> . Metaphors of "Birdcardia" or "Ordo Amoris" by Svitlana-Maya Zalizniak	187
<i>Halyna Bilyk</i> . Academic Understanding of the Creative Personality of the Writer-Countryman. <i>Book Review: Punina O. A Lonely Genius: Oles' Ul'yanenko: Literary Portrait / Olga Punina. – K: Akademydav, 2016. – 288 p. – (Series "Life and a Word")</i>	191

CHRONICLE

<i>Serhii Shebelist</i> . Passions for Mazepa: Return of the Illustrious Noble Hetman to Ukrainian Poltava	195
<i>Svitlana Lenska</i> . Olympic Victories of Students-Philologists	200
OUR AUTHORS	202